

AKADÉMIAI DOKTORI MŰ

**A HATÁRMENTISÉG DIMENZIÓI
MAGYARORSZÁGON**

Baranyi Béla

**Debrecen
2006**

TARTALOM

Ábrák jegyzéke	4
Táblázatok jegyzéke	6
1. BEVEZETÉS.....	7
1.1. A határ menti együttműködés új kihívásai a Kárpát-medencében	7
1.2. Határmentiség és a magyar regionális tudomány	11
2. HATÁROK, HATÁRMENTISÉG ÉS HATÁRRÉGIÓK	17
2.1. Az államhatárok szerepéről, funkcióiról	17
2.1.1. Elválaszt és/vagy összeköt a határ? – magyar szemszögből	19
2.2. A határrégió, mint interaktív tér	23
2.3. A határ menti térségek súlya és szerepe az Európai Unióban és Magyarországon	30
3. TÖRTÉNETI DIMENZIÓK	37
3.1. Trianon és következményei.....	37
3.2. Magyarország az új kelet-közép-európai térben.....	44
3.3. Határmentiség és periféria helyzet	52
3.4. Perifériák Magyarországon	56
4. A HATÁRMENTISÉG KÉRDŐJELEI EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN.....	65
4.1. A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai	65
4.1.1. A vizsgálat módszere.....	65
4.1.2. Az Északkelet-Alföld határ menti területeinek néhány településföldrajzi jellemzője.....	65
4.1.3. A vizsgálat eredményei.....	73
4.1.3.1. Népeségi jellemzők	73
4.1.3.2. Foglalkoztatottsági viszonyok.....	81
4.1.3.3. A gazdaság főbb jellemzői	85
4.1.3.4. A határ menti fekvés hatásainak megítélése	88
4.1.3.5. A határokon átnyúló kapcsolatok jellege és jellemzői	92
4.1.3.6. A határon átnyúló kapcsolatok egyéb jellemzői	97
4.1.3.7. A turizmus, mint lehetőség	102
4.1.3.8. Remények és reménytelenségek szorításában.....	109
4.2. Véleményvizsgálat: határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok a lakosság szemszögből.....	111
4.2.1. A vizsgálat módszere	111
4.2.2. A határ mentén élők benyomásai a határról és a szomszédos országról	113
4.2.3. A határtérség, mint a mindennapi élet színtere	117
4.2.4. A határ mentén élő lakosság szomszédos országba irányuló kapcsolatai	122
4.2.4.1. A kapcsolatok időbeli alakulása.....	123
4.2.4.2. A határon átnyúló lakossági kapcsolatok jellege	124
4.2.5. Az EU-csatlakozás kérdései a keleti határok mentén élő lakosság szemével	125
4.2.6. Az eurorégiók szerepéről a keleti határok mentén	127
4.3. Keleti államhatárok az országos és a helyi sajtó tükrében (1990–2005).....	130
4.3.1. A kezdet: kapcsolatok új alapokon.....	130
4.3.2. A keleti határvégeken.....	132
4.3.3. Az összefogásnak már nincs határa.....	136
4.3.4. Az Eurorégió „Szent István koronája” kicsiben.....	142
4.3.5. Működő régió vagy csak adminisztráció.....	144
4.3.6. Európai mércével Európában	146
4.3.7. A rendszerváltó évtized mérlege.....	148

5. A HATÁRRÉGIÓK GAZDASÁGÉLÉNKÍTŐ SZEREPE.....	150
5.1. A Kárpát-medence mint gazdasági térség.....	150
5.2. Az új szomszédsági partnerség – határokon átnyúló kohézió	155
5.3. Az új makrorégió lehetséges hatásai	157
5.4. Egyedül nem megy – a határon átnyúló együttműködések uniós támogatásai	158
5.4.1. Az Interreg.....	160
5.4.2. A Phare és a Phare CBC program.....	162
6. A HATÁR MENTI TÉRSÉGEK MUNKAERŐPIACÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA MAGYARORSZÁGON.....	168
6.1. Régi-új közeg: a munkaerőpiac	168
6.2. Munkaerő-piaci folyamatok a rendszerváltástól napjainkig.....	169
6.3. A munkaerőpiac jelenlegi területi szerkezete.....	173
6.4. A kapcsolatok sajátos formája - külföldi munkavállalók a magyar munkaerőpiacon	178
7. MAGYARORSZÁG ÉS ÁLLAMHATÁRAI	185
7.1. A „schengeni folyamat”	185
7.2. Határforgalom és a kishatárforgalom alakulása Magyarországon	188
7.3. Államhatárok és a határforgalom alakulása határszakaszonként	193
7.3.1. Magyar–osztrák reláció.....	195
7.3.2. Magyar–szlovák reláció	196
7.3.3. Magyar–ukrán reláció	197
7.3.4. Magyar–román reláció	200
7.3.5. Magyar–szerb-montenegrói reláció	204
7.3.6. Magyar–horvát reláció	205
7.3.7. Magyar–szlovén reláció	206
7.4. Schengen új kihívásai és a határőrizet.....	208
8. HATÁRMENTISÉG ÉS INTERREGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS	214
8.1. Az eurointegrációs folyamatok új kihívásai.....	214
8.2. A határmentiség új európai területi dimenziói	215
8.3. Interregionális együttműködések Magyarországon.....	221
8.3.1. Általános áttekintés	221
8.3.2. Munkaközösségek	229
8.3.3. Eurorégiók – nagyrégiók	230
8.3.3.1. Kárpátok Eurorégió (1993).....	230
8.3.3.2. Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió	239
8.3.3.3. West/Nyugat Pannónia Eurorégió (1998).....	246
8.3.4. Eurorégiók – kismegyei régiók.....	249
8.3.5. Az interregionális együttműködés egyéb lehetséges szintjei	258
9. SCHENGEN ÁRNYÉKÁBAN.....	265
Irodalom	270

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A határ funkciói és hatásuk	18
2. ábra: A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál	22
3. ábra: Interakciók a határ menti térségben	25
4. ábra: A „Határok nélküli Európa” konferenciasorozat logója (AEGEE).....	29
5. ábra: Határrégiók a terjeszkedő Európában	31
6. ábra: Néhány határsűrűsödési metszéspont Európában 60–100 km-s körzetben.....	34
7. ábra: Határ menti kistérségek és tervezési statisztikai régiók Magyarországon	35
8. ábra: A Kárpát-medence etnikai térképe 1910-ben (a trianoni határok feltüntetésével).....	43
9. ábra: Magyarok a szomszédos országokban, 2001–2002	44
10. ábra: A Kárpát-medence régiói a XIX–XX. század fordulóján	46
11. ábra: A trianoni békeszerződés következtében vonzásközpontjukat veszített területek Magyarországon.....	47
12. ábra: Magyarország térszerkezete és a határ menti átvonások.....	48
13. ábra: A térkapcsolatok lehetséges formái	49
14. ábra: A fejlődési tengelyek változása az ország térszerkezetében	56
15. ábra: Magyarország 500 leghátrányosabb helyzetben lévő települése a regisztrált munkanélküliség szintje alapján (2002. augusztus)	57
16. ábra: A leghátrányosabb helyzetű 42 kistérség, 2003	58
17. ábra: Hátrányos helyzetű települések belső külső (határ menti) és belső perifériákon, 2001	61
18. ábra: Társadalmi-gazdasági, infrastrukturális és munkanélküliségi szempontból hátrányos helyzetű települések 2002-ben	61
19. ábra: A gazdasági térszerkezet alakulása 1998–2002	62
20. ábra: A relatív munkanélküliségi mutató alakulása Magyarországon településenként (2002. augusztus)	63
21. ábra: A munkaügyi kistérségek országos rangsorban elfoglalt helyezése tíz legfontosabb foglalkoztatottsághoz kapcsolódó mutató sorrendátlatja alapján, 2002	64
22. ábra: A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében..	66
23. ábra: A megyeszékhely legrövidebb elérési ideje vasúton Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2003-ban.....	70
24. ábra: A megyeszékhely elérhetősége közúton a megye településeiről Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.....	72
25. ábra: A lakónépesség száma az Északkelet-Alföld határ menti területein településkategóriánként 2002-ben.....	74
26. ábra: A lakónépesség számának változása 1991–2002 között az Északkelet-Alföld határ menti településein	75
27. ábra: A természetes szaporodás értéke az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben	75
28. ábra: A vándorlási különbözet értéke az Északkelet-Alföld határ menti településein 2000-ben..	76
29. ábra: A beköltöző külföldiek száma az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben....	77
30. ábra: Az önkormányzatok által becsült munkanélküliségi ráta az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben	82
31. ábra: Az ingázók számának alakulása az Északkelet-Alföld határ menti településein az önkormányzatok adatai alapján 2002-ben.....	84
32. ábra: Az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma az Északkelet-Alföld határ menti településein 2000 végén	87
33. ábra: A működő vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása 2000-ben.....	88
34. ábra: A települések helyzetének változása az Északkelet-Alföld határ menti sávjában az önkormányzatok megítélése szerint 1989–1998, illetve 1998–2002 között	89
35. ábra: „Miért jobb az életkörülmények Magyarországon, mint a határ túloldalán?”	90
36. ábra: A határ menti fekvés előnyei és hátrányai az Északkelet-Alföldön az önkormányzatok megítélése alapján 2002-ben	91
37. ábra: A határ menti települések megközelíthetősége az Északkelet-Alföldön az önkormányzatok megítélése szerint 2002-ben	92

38. ábra: A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein az említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben.....	94
39. ábra: A határon átnyúló kapcsolatok hatékonyságának megítélése az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben	98
40. ábra: A 2002 előtti évek turisztikai jellegű beruházásai az Északkelet-Alföld határ menti településein az önkormányzatok bevallása szerint.....	103
41. ábra: A 2002 előtti évek szálláshelybővítései az Északkelet-Alföld határ menti településein az önkormányzatok bevallása szerint.....	104
42. ábra: A 2002 előtti években létesített szálláshelyek megoszlása típusonként az Északkelet-Alföld határ menti településein.....	105
43. ábra: A falusi turizmus fejlesztéséhez szükséges adottságok megítélése az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben	106
44. ábra: Az Északkelet-Alföld határ menti települései által szervezett határon átnyúló rendezvények megoszlása típus szerint 2002-ben.....	108
45. ábra: A vizsgálatban szereplő települések a magyar–román és a magyar–ukrán határtérségben .	112
46. ábra: A határ menti fekvés előnyei a magyar–román határtérség kutatásba bevont településein, 2002 .	118
47. ábra: A határ menti fekvés előnyei a magyar–ukrán határtérség kutatásba bevont településein, 2001–2002	119
48. ábra: A határ menti fekvés hátrányai a magyar–román határtérség vizsgálat alá vont településein, 2002	120
49. ábra: A határ menti fekvés hátrányai a magyar–ukrán határtérség vizsgálat alá vont településein, 2001–2002	120
50. ábra: Potenciális új lakóhelyek megoszlása magyar–román határ mentén élő lakosság körében, 2002.....	121
51. ábra: Potenciális új lakóhelyek megoszlása a magyar–ukrán határ mentén élő lakosság körében, 2001–2002.....	122
52. ábra: A szomszédos országok kapcsolatainak jellegzetességei, az említések gyakorisága alapján, 2001–2002	124
53. ábra: A vizsgálati terület lakosságának véleménye Magyarország európai uniós csatlakozásáról, 2001–2002	126
54. ábra: A Kárpátok és a DKMT Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–román határ menti településeken, 2002.....	129
55. ábra: A Kárpátok Eurorégió céljainak és funkcióinak ismertsége a magyar–ukrán határ mentén elhelyezkedő településeken, 2001–2002	130
56. ábra: Az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatottak ágazati szerkezete a Kárpát-medence NUTS 2 régióiban, 2003	156
57. ábra: A Kárpát-medence makrorégiói.....	158
58. ábra: A Phare CBC és az Interreg kétoldalú programjai.....	165
59. ábra: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulása 1992 és 2004 között.....	170
60. ábra: A foglalkoztatott népesség arányának változása településenként 1990–2001 között.....	172
61. ábra: A munkanélküliségi mutató értéke településenként (1992. december 20.).....	173
62. ábra: A munkanélküliségi mutató értéke településenként (2005. december 20.).....	175
63. ábra: A tartós munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélkülieken belül településenként (2005. december 20.)	177
64. ábra: Az összes álláshelyből a bejelentett, ún. nem támogatott álláshelyek aránya munkaügyi körzetek szerint 2005-ban	178
65. ábra: A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek száma	180
66. ábra: A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek megoszlása Magyarországon nemzetiségek szerint (2005).....	181
67. ábra: Az egyes megyék részesedése a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyekből	181
68. ábra: A Magyarországgal szomszédos államokból érkező külföldi munkavállalók területi koncentrációja a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyek alapján	182
69. ábra: Személy és járműforgalom alakulása, 1992–2002.....	190
70. ábra: Tiltott határátlépések helyszínei Magyarországon.....	194
71. ábra: A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon (1988–2004).....	198

72. ábra: A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma 1988 és 2001 között	199
73. ábra: A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar–ukrán határszakasz átkelőin 1988–2004 között.....	200
74. ábra: A magyar–román határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1989–2001	202
75. ábra: Európa határregiói, 2000.....	217
76. ábra: Az eurorégiók általános feladatai	219
77. ábra: Az eu- vagy eurorégiók elvi felépítése az EUROREGIO (1965) szervezeti modellje alapján.....	220
78. ábra: Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Magyarország részvételével 2004-ben.....	222
79. ábra: A határ menti települések véleménye a Kárpátok Eurorégióról	237
80. ábra: A Kárpátok Eurorégió ismertsége a határ menti településeken	237
81. ábra: A Duna–Körös–Maros–Tisza és a Kárpátok Eurorégió, 2004	241
82. ábra: A gazdasági fejlődés tengelyei a DKMT Eurorégió területén.....	243
83. ábra: West/Nyugat Pannónia Eurorégió földrajzi elhelyezkedése	247
84. ábra: A West/Nyugat-Pannónia Eurorégió szervezeti felépítése.....	248
85. ábra: A Hajdú-Bihar–Bihar (megyei szintű) és a Bihar–Bihar (kistérségi szintű) eurorégiók	252
86. ábra: A vállalkozási övezetek földrajzi elhelyezkedése Magyarországon 2001-ben	254
87. ábra: Potenciális és formálódó határregiók, interregionális együttműködések	259
88. ábra: A magyar–román határ menti régiók nagy- és középvárosai	261
89. ábra: A dél-alföldi városok nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerének fő irányai	262
90. ábra: A Centroe region elhelyezkedése.....	263

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A határfogalom különböző jelentései	20
2. táblázat: Az EU 25-ök és a tagjelölt (Bulgária, Románia) országok határregióinak mutatói, 2001	32
3. táblázat: A szárazföldi határok változásai, 1995–2004/2007	33
4. táblázat: A határtérsegek súlya Magyarországon belül, 2004.....	35
5. táblázat: A határ menti aktív keresők foglalkozás szerinti megoszlása nemzetgazdasági áganként, 2001	81
6. táblázat: Az északkelet-alföldi határszél területén a külföldi turisták által felkeresett települések száma a felkeresés célja szerint 1998-ban és 2001-ben.....	109
7. táblázat: Magyarországra vonatkozó asszociációk a romániai megkérdezettek körében, 2002	114
8. táblázat: Romániára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002	115
9. táblázat: Ukrajnára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002	116
10. táblázat: Magyarországra vonatkozó asszociációk az ukrajnai megkérdezettek körében, 2002 ...	117
11. táblázat: Területi-statisztikai egységek a Kárpát-medence országaiban	154
12. táblázat: A határokon átívelő térségi együttműködések uniós támogatási programjai.....	160
13. táblázat: Összesített CBC-források Magyarország határain, 1995–2001	167
14. táblázat: Határszakaszok és határátkelőhelyek jellemzői Magyarországon, 2005	189
15. táblázat: Határforgalom alakulása Magyarországon 1990–2005 között	190
16. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–osztrák határon 1996–2005 között	195
17. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–szlovák határon 1996–2005 között	196
18. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–ukrán határon 1996–2005 között.....	198
19. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–román határon 1996–2005 között	201
20. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–szerb-montenegrói határon 1996–2005 között....	204
21. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–horvát határon 1996–2005 között	206
22. táblázat: A határforgalom alakulása a magyar–szlovén határon 1996–2005 között	207
23. táblázat: A határ menti együttműködési szerveződések fontosabb adatai, 2003.....	226
24. táblázat: A Kárpátok Eurorégió területe, népessége, népsűrűsége, 2000	233
25. táblázat: A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió területe, népessége, népsűrűsége, 1999.....	249

1. BEVEZETÉS

1.1. A határ menti együttműködés új kihívásai a Kárpát-medencében

Másfél-két évtizede már, hogy az egységesülő Európában az európai regionális politikák, akár csak a területi tudományok figyelme egyre élénkülő érdeklődéssel fordult a politikai államhatárok, a határ régiók, a határmentiség és a határon átnyúló együttműködés kérdéseinek a tanulmányozása irányába. Több mint nyilvánvaló, hogy a határmentiség, a *politikai államhatárok elválasztó és/vagy összekapcsoló szerepének* a vizsgálata megkülönböztetett jelentőséggel bír ma már Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országaiban is. A múlt század végi rendszerváltó folyamat eredményeként, az 1980-as és az 1990-es évtized fordulóján Európa keleti felében bekövetkezett politikai fordulat és gazdasági rendszerváltás kedvezőbb helyzetet teremtett a regionális együttműködések számára, a Kárpát-medencében és a Magyarországgal érintkező határ régiókban egyaránt. A gyors változások egyszersmind az államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülésével és a határon átvívelő kapcsolatok kiszélesítésének a lehetőségeivel kecsegtettek a térségben. A biztató perspektívák ellenére természetesen továbbra is felszínen maradtak az együttműködést nehezítő öröklött és új keletű problémák és ellentmondások, olykor olykor ma is előbukkannak a gyengeségek, a korábbi ellentétek és gyanakvások.

A nemzetközi regionális együttműködés, különösképpen a határon átvívelő kapcsolatok ügyét, s általában pedig a Kárpát-medencei viszonyokat döntően befolyásolta, hogy az időközben széthullott *Szovjetunió* helyett a függetlenségét elnyert *Ukrajna* lett Magyarország északkeleti szomszédja, ahol a közelmúltban lezajlott belpolitikai fordulat, az ún. „narancsos forradalom” következményei sok tekintetben biztató perspektívákat ígérnek a regionális együttműködés elmélyítésében, akár csak – a magyar–magyar kapcsolatok és egyéb nemzetpolitikai érdekek miatt sem elhanyagolható – kedvező változások *Romániában*. Magyarország igen hosszú északi határai mentén ugyancsak az 1990-es évek első felében jött létre egy másik olyan állam, az önálló *Szlovákia*, amely teljes területével a Kárpát-medencében helyezkedik el, míg az önállósult *Csehország* kiszorult onnan. További fontos geopolitikai változást jelentett *Jugoszlávia* drámai konfliktusok közepette végbement szétesése, amelynek nyomán délen immár három, egymással nem mindig szívélyes viszonyban álló új állam (*Szerbia és Montenegró*, *Horvátország*, *Szlovénia*) határolja Magyarországot, új helyzetet és feltételrendszert teremtve a határon átnyúló kapcsolatok újragondolásához és fejlesztéséhez. Végül, de nem utolsó sorban a regionális kapcsolatépítés esélyeit javította a vasfüggöny leomlása a magyar–osztrák államhatárok mentén, miközben *Ausztria* révén egy uniós tagállam is megjelent már a kilencvenes években a Kárpát-medencében, Magyarország közvetlen szomszédságában.

Amennyiben az egyre határozottabban formálódó gazdasági tér korlátlan terjedését az egységesülő Európában is hosszú ideig politikai államhatárok akadályozták, lefékezve az

együttműködés dinamizmusát, még inkább érvényesült ez a hatás Közép- és Kelet-Európában, ahol meglehetősen jellemző módon, a *Trianonban kikényszerített új politikai államhatárok* – leginkább Magyarország esetében – *szabdalták szét a korábban szervesen egységesülő vagy már egységes gazdasági tereket, régiókezdeményeket és régiókat*. Az önkényes határmegvonások nyomán az új államhatárok csak igen ritkán estek egybe a természet-, a gazdaság- és a társadalomföldrajzi térségek, régiók határaival, amelyeket évszázadok alatt természetes igények alakítottak. Az új határok mérhetetlen károkat okoztak azzal is, hogy általuk addig virágzó régiók váltak perifériákká. Aligha véletlen, hogy az új lehetőségeket teremtő kilencvenes években is az *összekapcsolódás* igénye még mindig erősebben járt együtt az *elválasztással*, ami a határ menti együttműködésekben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen és – éppen a változó körülmények révén – legalább ennyire kedvező hatásokat is. Az euroatlanti integrációs folyamatok tükrében ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy az *összeurópai modellnek nincs reális alternatívája*, jóllehet a csatlakozás egyben rendkívül gyötrelmes és eléggé hosszú folyamat volt az Európai Unióhoz addig csatlakozott, de még inkább az lesz a csatlakozásra váró országok számára. Többek között ezért is került előtérbe és értékelődött fel újabban Kelet-Közép-Európában, így a Kárpát-medencében is a *regionális együttműködés problémaköre*.

Az utóbbiak különösen annak fényében bírnak nagy jelentőséggel, hogy a Kárpát-medencét alkotó természeti régiók, gazdasági és közigazgatási egységek fejlődésében a 1990-es évtizedben lezajlott politikai változások és gazdasági átalakulások ellentmondásos folyamatokat váltottak ki. A piacgazdaság fokozatos és nehézségekkel terhes térhódítása valamennyi nemzetgazdaságban erőteljes differenciálódáshoz vezetett. A korábbi gazdasági szerkezet összeomlása, az új gazdaság kiépítése különbözőképpen érintette az egyes térségeket, a területi különbségek növekedni kezdtek, a rendszerváltozás előnyei is eltérő területi elhelyezkedést mutatnak (*Illés I. 2002, Horváth Gy. 2004*).

A gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában fontos szerepet kell tulajdonítani az európai integrációs kapcsolatoknak azokban az országokban, amelyek az elmúlt évtizedben az Európai Unióval társulási szerződésre léptek. A csatlakozási partnerség alapkövetelménye volt ugyanis, hogy a leendő tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a *regionális kohézió határokon átnyúló fejlesztésének* lehetőségeit. Az uniós tagság távlatos eredménye a Kárpát-medence hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak modern formában történő újjászerveződése lehet. A térség geopolitikai helyzete, az integrációra való érettség változatos formái miatt természetesen a kívánatos állapot elérése hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusnak, kutatónak, gazdasági szakembernek egyaránt (*Horváth Gy. 2005*).

A közelmúltban, mindenekelőtt a keleti bővítés kapcsán kiteljesedő és a jelenben is zajló európai integrációs folyamatok tükrében a határon átnyúló együttműködések szerepe és jelentősége, az *államhatárok funkcióinak és a határrégiók szerepének az újraértelmezése* az elmúlt évek során nemcsak a területi tudományok művelői körében értékelődött fel, hanem legalább ennyire az európai regionális politika formálói számára is, különös tekintettel a közelmúltban erőteljesebben kibontakozó és a jelenben is zajló európai integrációs folyamatokra. Az európai együttműködést és egyesülést ügyét ugyanis a múltból öröklött – esetenként újratemtődött problémák nehezítik Kelet-Közép-Európa politikai államhatárai mentén, ahol a globalizációs és integrációs tendenciák akadályaiként rendezetlen történeti, területi, gazdasági-társadalmi, etnikai és kulturális kérdések maradtak fenn mind a mai napig.

A határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata során továbbra is tekintettel kell lenni tehát az *európai integrációs folyamatok* alakulására, az uniós csatlakozás előzményeire, illetve várható hatásaira és következményeire, megkülönböztetett módon az államhatárok szerepére, elválasztó vagy összekapcsoló jellegére, a *schengeni külső határok* funkcióira, általánosabb érvennyel pedig a *határrégiók együttműködésére*. Annál inkább, mert olyan *kettős periféria* helyzetbe (a „periféria perifériájára”) szorult határ menti területek kerültek az EU külső határaitra, ahol a schengeni határok mentén fontos jelentőségű kérdés maradt a meglévő vagy újratermelő problémák, feszültségek enyhítése. Ám a határon átnyúló kapcsolatok jövője szempontjából messze nem elhanyagolható kérdés a *belső határok mentén* húzódó térségek vizsgálata sem, hiszen ezekben a régiókban is számottevő, gazdasági-társadalmi, etnikai és kulturális problémák halmozódtak fel az elmúlt évtizedek során, mindenekelőtt magyar-szlovák relációban. Ezen túl, az eleve *fejlettebb határrégiókban* (magyar-osztrák, magyar-szlovén és magyar-szlovák határ mente nyugati felében) pedig a már megvalósult eredményes együttműködés még erőteljesebb fejlesztése, a kapcsolatok további dinamizálása a tét, kihasználva az EU-tagságból és a belső határok létéből származó előnyöket, helyzeti energiákat.

Az elmondottak miatt sem kétséges tehát, hogy a *területi tudományoknak* is számba kell venniük a határ menti peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit, regionális kutatási szinten is felkészülve az *EU-integráció új kihívásaira* tekintettel, a *schengeni „határvonással”,* az új határőrizeti rendszer 2007-ben esedékes teljeskörű bevezetésével együtt járó helyzet kezelésére, miután az államhatárok elválasztó szerepe az *Európai Unió leendő schengeni (külső) határai* mentén, legalábbis átmeneti jelleggel – Ukrajna, valamint Szerbia esetében hosszútávon – akár erősödhet is. Ám éppen Magyarország keleti és részben déli államhatárai mentén, a schengeni külső határok áthelyeződésével előálló új helyzet nem kívánt következményei egyszersmind „beárnyékolhatják” a lassan-lassan formálódó és javuló magyar-román, magyar-ukrán vagy éppen magyar-szerb kapcsolatokat, főként ami a kinti magyarság helyzetét, a *magyar-magyar,* s részben pedig az *interetnikus kapcsolatokat* illeti. Mivel Magyarország keleti és déli államhatárai 2004-től kezdve jó ideig

egyben az EU fokozottan őrzött *külső határaiként* is funkcionálnak, s a határátkelés megszigorodott feltételei (kishatárforgalom megszűnése, tételes vám- és dokumentumvizsgálat stb.) bizonyos mértékig korlátozhatják a határ menti együttműködést. Több mint nyilvánvaló tehát, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly hozzájárulást jelenthet a „*schengeni határvonással*” együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható *számú külhoni magyarság* jelenlétével.

A Kárpát-medence Magyarországot övező térségeinek, illetve határrégióinak számottevő részében nemcsak a regionális fejlettségbeli különbségek erőteljesebbek az EU átlagánál, s nemcsak a schengeni határőrizeti rend bevezetése jelenthet újabb nehézségeket, hanem a helyzet annyival bonyolultabb, hogy Magyarország uniós csatlakozása után keletebbre tolódó schengeni külső határok mentén – a *nagyszámú tömb- és szóránymagyarság* jelenléte miatt – etnikai és kulturális problémák meglétével is számolni kell. Többek között ezért is megkülönböztetetten fontos *tudományos – és nemzeti – érdek* az európai uniós csatlakozás után is a határmentiség és a határon átvéelő együttműködés kérdéseinek további tudományos, egyszersmind gyakorlati szempontú vizsgálata, valamint a fejlődés, a határrégiók közötti kapcsolatépítés esélyeinek a megalapozása, ami Magyarország külső határai mentén is elősegítheti majd a ma még többnyire csak hátrányokat jelentő határ menti fekvés előnnyé változtatását, az államhatárok merev elválasztó szerepének az oldódását.

A már említett határrégiók számottevő része ma is gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, *periférikus terület*. A részben történeti, részben pedig az ugyancsak korábbi kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők és hatások következményei (egyoldalú gazdaság szerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, a krónikus tökehiány, az akut foglalkoztatottsági válság), az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, s főként pedig a minden területen fölöttébb vontatottan fejlődő határon átvéelő kapcsolatok miatt az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritalizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek, miként az is, hogy Magyarország jelentős mértékben hozzájáruljon a *Schumann által megálmodott „határok nélküli Európa”* eszméjének megvalósításához, amelyhez az út a nyolcvanas évek végén kínált új megközelítésen, a „*régiók Európájának*” a létrejöttén át vezet az egységesülő Európában. Ismeretes, hogy az utóbbi a határok abszolutizálása helyett már a soknemzetiségű és kultúrájú, a föderaliztikus elven működő kontinens gondolatát helyezi előtérbe, s mi több Európán belül – jelen téma szempontjából fölöttébb figyelemreméltó módon – a határkérdés, közelebbről pedig az államhatárok átjárhatóságának, illetve elválasztó jellegük csökkentésének, összekapcsoló szerepük növelésének az ügyét emeli ki (*Ruttkay É. 1995*).

1.2. Határmentiség és a magyar regionális tudomány

Az euroatlanti integrációs folyamatok új kihívásaira való tekintettel mára minden, a határon átnyúló kapcsolatok helyzetét, fejlesztésének lehetőségeit és esélyeit érintő kérdésnek megnőtt a jelentősége Magyarországon is, ami külső keleti és déli államhatárai mellett húzódó térségek és települések együttműködését illeti. Magyarország 2004. május 1-jén bekövetkezett uniós csatlakozás eredményeként a magyar–román, a magyar–ukrán, a magyar–szerb–montenegrói és magyar–horvát határszakaszok ugyanis egyben az Európai Unió *schengeni*, ún. *külső határai* lettek. Különösen problematikus területnek tekinthetők Magyarország *külső, ún. schengeni határai*, a 448 km hosszú magyar–román, a 137 km hosszú magyar–ukrán, délen a 174 km-nyi magyar–szerb és a 345 km hosszú magyar–horvát államhatárokat övező területek jelentős része, a *belső határok* közül pedig a 681 km hosszú magyar–szlovák határszakasznak a Duna–Ipoly torkolatától a magyar–ukrán hármashatárig keletre mintegy 530 km hosszan húzódó, jórészt ugyancsak *halmozottan hátrányos helyzetű periférikus*, esetenként a „*periféria perifériájának*” számító határ menti térségei és települései. Mi sem természetesebb tehát, hogy Magyarországnak az Európai Unióhoz történt csatlakozása után kiemelt jelentőségű feladattá váljon a még meglévő problémák, feszültségek enyhítése, valamint az EU-csatlakozásból származó előnyök kihasználása, az ország belső határai mentén is. A határmentiség Magyarország földrajzi és geopolitikai elhelyezkedése miatt is jelenleg még megkülönböztetetten fontos szerepet játszik a 2 243 km hosszú államhatárok mentén hét szomszédos országgal érintkező Magyarország életében. Nem véletlenül szokták Magyarországot a „*határ menti ország*” találó jelzővel illetni (Hajdú Z. 2000).

Szinte kézenfekvő tehát, hogy a kontinensen mind erőteljesebben kibontakozó euroatlanti integrációs folyamatokkal összhangban, a közelmúltban Európa-szerte – s nem kevésbé Magyarországon – látványosan felértékelődött az államhatárokon átívelő interregionális együttműködések szerepe, következésképpen a kérdéskör fokozottabb tanulmányozásának igénye. Ennek mintegy természetes velejárójaként élenkült meg a figyelem a határok, a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok kérdései iránt. Az önállósuló „*border studies*”, az ún. *határok tudománya* külföldi képviselői már az 1970-es, erőteljesebben pedig az 1980-as évektől egyre szélesebb szakmai területeket vontak be vizsgálataikba, kutatási eredményeik pedig jelentős mértékben inspirálták a hazai képviselőire.

A változó körülmények az utóbbi évtizedben Magyarországon is a regionális, az ún. *területi tudományok* érdeklődésének a homlokterébe helyezték a *határkutatást*. Korábban ilyen kérdésekkel más aspektusból inkább csak a történet- és a politikatudomány foglalkozott, az előző politikai rendszer ideológiai elvárásaihoz igazodva, többnyire csak leíró jelleggel, kerülve a „*kényes kérdésnek*” minősülő határproblematikát. Ilyen körülmények közepette Magyarországon másfél-két évtizede nőtt meg a tudományos érdeklődés a határkutatások iránt.

Az első valóban korszakos jelentőségű szakmai fórumra e témakörben 1986. november 4–5-én került sor Szombathelyen, ahol az *Enyedi György* vezette „*A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon*” című nagyszabású országos kutatási program keretében tudományos tanácskozást rendeztek az éppen csak serdülőkorba lépett *MTA Regionális Kutatások Központja* szervezésében. A magyar geográfia és a formálódó területi tudományok színe-java részvételével zajlott konferencia előadásai kötetbe szerkesztve, végül 1988-ban jelentek meg (*Erdősi F.–Tóth J. szerk. 1988*). A *sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái* című kötet elméleti és módszertani tanulmányai a „sajátos helyzetű térségek” vonatkozásában többnyire már a határ menti területek problematikáját elemezték, elsősorban a perifériaképződés, a hátrányos, sőt a halmozottan hátrányos helyzet összefüggésrendszerébe ágyazva. Több tanulmányban már ekkor, a rendszerváltás hajnalán határozottan megfogalmazódott a „*határ menti együttműködés*”, a „*határon átnyúló kapcsolatok*” fejlesztésének a gondolata, voltaképpen a *határon átívelő együttműködések újragondolásának* és új alapokon történő fejlesztésének az igénye is.

Az utóbbi kérdések azonban majd csak az 1989/90. évi rendszerváltást követően, az euroatlanti integrációs folyamatok kiszélesedése és felgyorsulása kapcsán kerültek erőteljesebben a tudományos figyelem középpontjába. A tudományos érdeklődés felkeltésében meghatározó szerepet játszott az önkormányzatok közötti hivatalos kapcsolatfelvételtől kezdve a regionális szintű, gyakran több országot érintő határon átnyúló interregionális együttműködésekén át a magasabb szintű különféle *euroregionális és interregionális szervezetek és szerveződések* létrejöttéig, amelyek szervezése szinte valamennyi kelet-közép-európai és kelet-európai, valamint balkáni állam határrégió között megindult. A 90-es évek tehát a határközi együttműködés intézményesülésének a kiteljesedését és valóságos reneszánszát hozták. Teljesen természetes tehát, hogy az uniós csatlakozási folyamatok dinamizmusának erősödésével és Magyarország és a rendszerváltó országok többsége számára egyre aktuálisabbá válásával párhuzamosan nőtt a témakörrel foglalkozó tudományos műhelyek, kutatók, egyszersmind megszorodott a konferenciák és a tudományos közlemények, kiadványok száma.

A diszciplináris kereteit kialakító és lassan már megszilárdító kvázi határtudomány részeként a *magyar határkutatások* egyik legaktívabb műhelye az *MTA Regionális Kutatások Központja*, amelynek a Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében mintegy másfél évtizede – tulajdonképpen már a rendszerváltás kapcsán – kezdődtek meg az ilyen irányú kutatások, s aligha véletlen, hogy a politikai aktualitások okán is az első jelentősebb munka *Nyitott határ* címmel osztrák és magyar kutatócsoport együttműködésében jelent meg 1990-ben (*Rechnitzer J. szerk. 1990*). Később a kutatásokba bekapcsolódtak az MTA RKK egyéb egységei is, mindekenelőtt a Dunántúli Tudományos Intézet és az Alföldi Tudományos Intézet keretei között tevékenykedő *Békéscsabai és Debreceni Osztály*. Számos konferencia és kiadvány fémjelzi az egyre eredményesebb munkát, amely már az ország összes határszakaszára kiterjedt. Egyes

kutatóműhelyek ma már jelentős nemzetközi tudományos kutatási programokban is meghatározó szerepet játszanak. Az *MTA RKK Debreceni Osztály* kutatói (e könyv készítőjének irányításával) több mint tíz ország egyetemeinek és egyéb tudományos műhelyeinek a szakembereivel karöltve az EU külső határai mentén húzódó határrégiók sajátosságainak tudományos elemzésében vettek részt az ún. *EXLINEA „Választóvonalak, mint az együttműködés színterei: Európa külső határainak átalakítása – alapelvek, gyakorlatok, felfogások”* (*Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions*) című közelmúltban zárult, három éves (2003–2005) *EU 5-ös Nemzetközi Kutatási Keretprogramban* (Baranyi, B. ed. 2005, Baranyi B. szerk. 2005).

A hazai egyetemi kutatóműhelyek, főként a földrajzi tanszékek és intézetek sorában különösen jelentős az a hagyományteremtő munka, amely többek között a Debreceni, a Szegedi, a Miskolci Egyetemen és az ELTE-n bontakozott ki, egyéb más, szintén jelentős kutatóműhelyek kiemelkedő teljesítményeiről (*MTA RKK Békéscsaba, Győr, Miskolc, Pécs, egységeiről, MTA Földrajzi Kutatóintézet stb.*) nem is szólva. Időközben elkészültek a határok kérdéseit is érintő első nagyobb hazai elméleti jellegű szintézisek, jelentősebb tanulmány- és gyűjteményes kötetek és szép számmal különféle konferenciakötetek. Egyre többen foglalkoznak ma már tudományos igénnyel a fegyveres erők és testületek állományában dolgozó kutatók közül is a határmentiség olyan fontos szakmai kérdéseivel, mint például a határőrizet megszervezése, a schengeni határőrizet feltételrendszere, várható változásai és következményei, a biztonságpolitika, a migráció, a bűnözés és a határok.

Teljesen természetes ma már, hogy határtudományok külföldi képviselői (Ancel, J.; Anderson, J.; Ante, U.; Aschauer, W.; Clement, N.; Courlet, J.; Guichonnet, P.; Hansen, N.; Houtum, H.; Martinez, O. J.; Paasi, A.; Perkmann, N.; Prescott J.R.V.; Raffestin, C.; Ratti, R.; Ratzel, F.; Scott, J.; Schmitt-Egner, P. és sokan mások) évekkel-évtizedekkel megelőzve a kelet-európai kutatókat, egyre szélesebb szakmai területeket vontak be vizsgálataikba, kutatási eredményeik pedig megtermékenyítően hatottak a mind karakteresebben formálódó területi tudományok hazai képviselőire is. A hazai határkutatás kiemelkedő tekintélyei (Berényi I., Enyedi Gy., Erdősi F., Éger Gy., Fodor I., Frisnyák S., Golobics P., Hajdú Z., Horváth Gy., Illés I., Kocsis K., Kovács Z., Lengyel I., Majdán J., Mészáros R., Nemes Nagy J., Pál Á., Rechnitzer J., Ruttkay É., Süli-Zakar I., Szónokyné A. G., Szörényiné K. I., Tóth J. és sokan mások) mellett ma már színre lépett egy öröndetesen nagy létszámú, fiatal és tehetséges kutatógárda, amely nemrég végzett egyetemisták soraiból, doktori iskolák hallgatói és végzősei közül verbuválódott, s számosan szerepeltek már eddig is szép sikerrel fiatal kutatók, doktoranduszok konferenciáján (Budapest, Győr, Pécs, Szeged), miközben egyéb hazai és nemzetközi szakmai fórumokon is rendszeresen jelen vannak. A közép- és a fiatalabb nemzedék tehetséges képviselői sorában említhető meg többek között Balcsók I., Csordás L., Czimre K., Dancs L., Dőry T., Hardi T., Izsák É., Kiss J. P., Kobolka I., Kovács A., Kovács Cs., Ko-

vács T., Mezei I., Molnár J., Nagy I., Nárai M., Ritecz Gy., Sallai J., Székely A., Teke A., Trócsányi A. és mások.

Jelentős mértékben gyarapodott a határkutatással foglalkozó szakmai munkák, tanulmányok, tudományos közlemények és cikkek száma. A gazdagodó *hazai szakirodalom* is összességében egyre inkább azt a modern felfogást képviseli, hogy a *határ menti fekvés a társadalmi-gazdasági fejlődést illetően önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt kifejezetten előnyös is lehet.* A kelet-közép-európai rendszerváltó, valamint az euroatlanti integrációs folyamatok által teremtett új helyzetben és új lehetőségek nyomán, éppen a változó körülmények révén a határmentiség döntően kedvező helyzetet jelent, hiszen hozzájárulhat az adottságok teljesebb hasznosításához, a területi erőforrások megújításához, a periférikus helyzet felszámolásához, az elválástással szemben az összekapcsolódás erősítéséhez. Úgy tűnik, hogy ez az álláspont az EU-integrációs folyamatok kibontakozásával párhuzamosan mind jobban kiterjeszthető az egykori szocialista országok államhatárai mentén formálódó, újjászerveződő és erősödő kapcsolatokra, különösen ami az időközben már EU-taggá vált vagy éppen csatlakozásra váró országok együttműködését és a jövő kilátásait illeti. Ezt tartva szem előtt, s tekintettel arra, hogy a nagyszámú szakirodalmi munkák is döntően inkább egy-egy részterülettel, kisebb-nagyobb határszakasszal, interregionális együttműködéssel vagy egyéb „szűkített” tematikával foglalkoznak, indokoltnak tűnt egyes, az országot dominánsan meghatározó határszakaszokra vonatkozó átfogó elemzések elkészítése, mint például Magyarország nyugati és keleti-délkeleti államhatárait, a magyar–osztrák, magyar–román, a magyar–ukrán, valamint a magyar–osztrák határregiókra irányuló kutatási eredmények közreadása (Baranyi B. szerk. 1999, Nárai M. – Rechnitzer J. szerk. 1999, Nagy I – Kugler J. szerk. 2004, Baranyi B. 2004).

Túl az előbbieken, az EU-csatlakozás után előálló új helyzet miatt sem mellékes ma már egy komplex, empirikus vizsgálódások eredményeit is magában foglaló tudományos feladat felvállalása Magyarország egészére, illetve a *magyar államhatárokat övező összes határregióra* vonatkozóan, amelyek számottevő része a trianoni békekötést követően perifériára szorult, s többnyire halmozottan hátrányos helyzetbe került, jelenleg pedig az új kihívásoknak megfelelően a határon átnyúló együttműködés funkcióinak és formáinak a gyökeres átértelmezésére, teljes megújítására törekszik. Az utóbbi körülmények elemzése azért is fölöttébb indokolt, mert a rendszerváltozást követő gazdasági visszaesés Magyarországon fokozottan sújtotta a határ menti területek számottevő részét, amelyek gazdaságát az államszocializmus évtizedei alatt csak visszafogottan fejlesztették. A tartós recesszió hatására a határ közelében a többnyire valamelyik nagyváros leányvállalataként működő üzemek nagy része bezárt és ezáltal a helyi munkalehetőségek beszűkültek, sőt a munkanélküliek létszámát a térségben jelentősen növelték azok az elbocsátott ingázók, akik helyi munkalehetőségek híján korábban valamelyik távolabbi nagyobb városban dolgoztak. A határszél problémáit a térségben tetőzte továbbá, hogy jórészt

felbomlottak a KGST¹ keretében működő kapcsolatok is, s részben a földrajzi távolság, különösen pedig a gazdasági-társadalmi hátrányok (egyoldalú, mezőgazdaságra alapozott gazdaság szerkezet, elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő stb.) miatt a határ menti térségek nem voltak képesek a nyugati tőke vonzására sem. Ilyen körülmények között a határon átnyúló kapcsolatok is – mindenekelőtt keleti irányokban – csak igen lassan bontakoztak ki.

Másfelől viszont Magyarország közelmúltbeli uniós csatlakozásának egyszersmind a gazdaság serkentő hatásai sem elhanyagolhatóak a kapcsolatépítésben, hiszen a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére jóval több és nagyobb volumenű források állnak rendelkezésre. Közismert, hogy a *határrégiók az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében* kiemelt helyet foglalnak el, miután itt jelentkezik leginkább a *fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének az igénye és lehetősége.*

Végül, de nem utolsó sorban a *határon átnyúló együttműködés minden oldalú fejlesztése* is újabb kihívásokat támaszt a határrégiók intenzív kutatása irányába. Nem nehéz tehát belátni, hogy az euroatlanti folyamatok függvényében a közeljövőben perdöntő jelentősége lesz a határrégiók, köztük a túlnyomórészt periférikus helyzetű, határ menti területek, kistérségek, településegységek és települések együttműködésének, a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének. Ezzel szemben a valóság ma még inkább az, hogy Magyarország államhatárait körülölelő határrégiók jelentős részében elhelyezkedő területek, települések, a területfejlesztés különböző intézményei és szereplői jelenleg is csak a kapcsolatépítés szükségességének a felismeréséig, semmint az együttműködés cselekvő elmélyítéséig jutottak el. A jövő kilátásai pedig – a kedvező lehetőségek miatt – igen biztatóak. Magyarország ugyanis, mint a Kárpát-medence központi fekvésű, sőt az egész kontinens centrumában elhelyezkedő, egyszersmind Kelet-Közép-Európa egyik legnyitottabb gazdaságú országa a *lehetséges kapcsolatok szinte mindegyikében érdekelt*, beleértve az államhatárokkal szétszabdalt egykori centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló regionális és kistérségi együttműködésekét éppúgy, mint a nagy nemzetközi kooperációkat, vagy akár a térség államainak a Kárpát-medencén túlnyúló jelentőségű összehangolt fejlesztését is. Centrális geopolitikai helyzete és a nemzeti gazdasági célok megvalósítása pedig egyaránt a határok minél szélesebb körű átjárhatóságát és a kapcsolatépítés erősítését igényli minden irányban (Tóth J. 1996).

Az elmondottakból kiindulva a könyv mindenekelőtt az európai regionális folyamat egyik fontos jelenségét, az *államhatárokon átnyúló régiók és a szorosan hozzájuk kapcsolódó különböző intézményesült határközi struktúrák, az eurorégiók és egyéb interregionális együttműködések kérdéskörét kívánja átfogó módon vizsgálni.* Az elemzések tekintettel kí-

---

¹ A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) az egykori szocialista országok gazdasági tömörülése volt, amely 1949-ben jött létre, és 1991-ben szűnt meg.

vánnak lenni az eurorégiók, a különböző interregionális együttműködések és a potenciális határon átnyúló régiók viszonyára, területi-földrajzi jellemzőire, működésük sajátosságaira, valós tartalmára, valamint azokra a tényezőkre, amelyek elősegíthetik a határközi struktúrák, a kapcsolatépítésben érdekelt intézmények, az érdekek és lehetőségek találkozását. Külön figyelmet szentelve annak, hogy ezekben a folyamatokban milyen szerepet játszhatnak az államhatárok változó funkciói, az EU regionális politikája, a gazdasági körülmények, a nemzeti politikák, az érintett lakosság, a helyben élő kisebbségek és egyéb tényezők. A vizsgálatok legfőbb *kutatásmódszertani* célkitűzése, hogy a választott témát döntően történeti, gazdasági-társadalmi és egyéb tényezők viszonyrendszerébe, valamint az euroatlanti integrációs folyamatok összefüggésrendszerébe ágyazva, a határrégiók és az interregionális együttműködések kialakulása és eredményes működése mellett érvelve elemezze, miközben a *régiók Európájának gondolkörében* a határrégiók közötti együttműködések kérdésének, a határrégiók és az interregionális szervezetek és szerveződések működését meghatározó tényezők bemutatásának biztosít prioritást.

* * *

A könyv a témára irányuló egy évtizedes kutatások eredményeit tartalmazza. A feldolgozás, a szakirodalmi anyagokon túl, jelentős mértékben támaszkodott az MTA Regionális Kutatások Központja tudományos műhelyeiben hosszú ideje programszerűen végzett határkutatások, illetve számos más határkutatási program, többek között a közelmúltban zárult *EU 5-ös ún. Exlinea (Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions)* nemzetközi kutatási projekt keretében felmerült tudományos tényekre. Segítségül szolgáltak továbbá a Debreceni Egyetem kurzusain és doktori képzésében felmerült kérdések, a kutatott határrégiókban folytatott régebbi és újabb keletű empirikus vizsgálatok, a hazai és külföldi tanulmányutak során szerzett konkrét tapasztalatok és ismeretek is. A válaszok kidolgozásához, s részben a könyv empirikus alapjait megteremtő vizsgálatok elvégzéséhez többször is hathatós támogatást nyújtottak az *Országos Tudományos Kutatási Alap* és az *Országos Kiemeléstű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány* OTKA T. 031943, illetve OTKA T. 046120 és OKTK B.1912/XII/02. számú kutatási programjai. Végül a szerző ez úton is köszönetet mond a könyv lektorának, *Sallai Jánosnak*, aki értékes megjegyzéseivel, tanácsaival és javaslataival segítette a kézirat végső formába öntését.

2. HATÁROK, HATÁRMENTISÉG ÉS HATÁRRÉGIÓK

2.1. Az államhatárok szerepéről, funkciójáról

Meglehetősen széles körben ismert ma már, hogy a politikai határokkal, közelebbről pedig az államok vagy azok részegységeinek határaival kapcsolatos problémakör szinte az emberiség történetével egyidős. Az is kellően tudatosult már – nem csak szakmai körökben –, hogy az embert körülvevő földrajzi teret felosztó határok közül az államhatárokkal kapcsolatos kérdések súlya a modern Európa születésével valamikor a 18–19. század fordulóját megelőző évtizedektől tovább nőtt. Az államot a többi államtól elválasztó *államhatár fogalma* is elsősorban tehát a modern államok létrejöttéhez köthető, amely tulajdonképpen az *egységes nemzetállamok kialakulásával és megszilárdulásával* elsőként a francia forradalmat követően kapott különleges jelentőséget, s nyerte el a későbbi és jelenlegi funkcióját, sajátos – a nemzeti politikák számára mind a mai napig igen érzékeny – geopolitikai tartalmát.

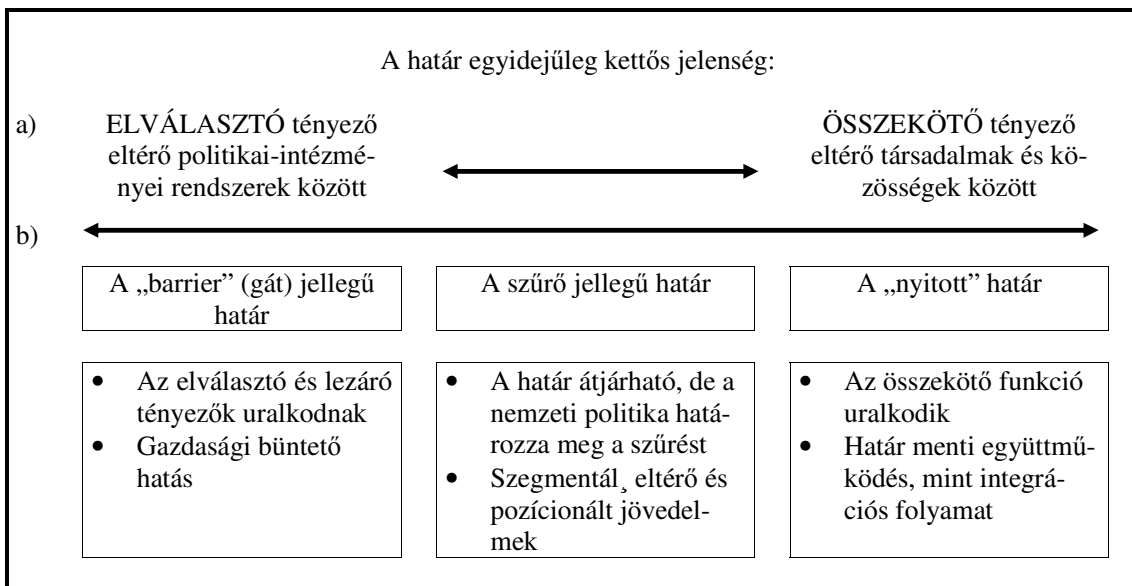
Eltekintve az immár önállósult *határtudományok* (border studies) könyvtárnívá duzzadt nemzetközi és hazai irodalmának, a részletekbe menő elemzésétől, a választott téma szempontjából – és a későbbiek megértése érdekében – mindenekelőtt az *államhatárokkal*, illetőleg a *határ menti és/vagy határközi térségekkel (régiókkal)*, különösképpen pedig azok szerepével és funkcióival kapcsolatos néhány fontosabb összefüggést kíván csupán érinteni a könyv. Már csak azért is, mert megszámlálhatatlan azoknak a határelméleti kérdésekkel foglalkozó szakirodalmi munkáknak a száma is, amelyek valamely ponton érintik vagy hangsúlyozzák az *államhatárok kettős elválasztó–összekötő, elbizonytalanító–védelmet adó, kirekesztő–körülölelő* vagy éppen *elválasztó, szűrő és/vagy nyitott jellegét* (Novotny G. 2003).

Az államhatárookra vonatkozóan – amelyek az adott állam esetében, különböző jellemzők alapján biztosítják és szimbolizálják az adott földrajzi térrész, azaz a határral lezárt szuverén terület kvázi homogenitását – a határok *funkcionális tipizálásával és jellemzésével* lehet találkozni leggyakrabban a szakirodalomban (Ratti, R. 1993a; Nemes Nagy J. 1998; Hardi T. 2003). A *határok funkcióival* kapcsolatban legismertebb az általánosan használt *összekötő és elválasztó szópár* (Nárai M. – Rechnitzer J. szerk. 1999). A határelméleti kérdésekkel foglalkozó külföldi szakirodalmat a hazai kutatók közül eddig Hardi Tamás dolgozta fel a legteljesebben, aki Guichonnet, P. és Raffestin, C. (1974) felosztását idézve, szuverén államok esetében elsődlegesként a határok *törvényességi funkcióját* (jogi intézmények, normák és utasítások egysége), másodikként a *fiskális* (a nemzeti, belső piacokat védelmező), míg harmadikként az *ellenőrző* (a személyek és javak áthaladását vizsgáló, döntően tiltó és kizáró) *funkcióját* említi meg *állandó jelleggel érvényesülő funkcióként*. Az állandó jellegű (barrier, összekötő, szűrő, illetve törvényességi, fiskális és ellenőrző) funkciók kiegészülnek még további a határok estében *időszakosan megnyilvánuló katonai és ideológiai funkciókkal* is (Hardi T. 2000b, 2003).

Az elmondottakat erősíti meg Ratti, R. (1993) egyszerűbb, az *elválasztó* és *összekötő* tényezők *dichotómiáján* alapuló felosztása, amely azt hangsúlyozza, hogy az államhatárok funkciójukat tekintve az eltérő struktúrákat elválasztják egymástól, valamint az eltérő jellegű területek között összeköttetést teremtenek. Ez a két alapfunkció gyakorlatilag folyamatosan jelen van minden államhatár esetében, s hatásukat tekintve a határ lehet *elválasztó* („*barrier*”), *szűrő* és „*nyitott*” jellegű. Elvileg és elméletileg az államhatárok többsége esetében azonban mégis inkább az *elválasztó* és az *összekötő* funkciók, illetve azok alá rendelt egyéb tényezők játszhatnak fontos szerepet – különös tekintettel a schengeni külső határok létrejöttére –, mégha más megközelítésben a határok fogalma az *elválasztás*, az *összekapcsolás*, az *ütközés* és a *szűrés* funkcióit – meglehetősen más-más hangsúlyokkal – egyaránt képviselik (1. ábra).

1. ábra

A határ funkciói és hatásuk

Forrás: Ratti, R. 1993a; Hardi T. 2000b.

Mint az 1. ábrából és táblázatból könnyen kikövetkeztethető, a *zárt „barrier”* határ, erősen korlátozó jellegű, s általában a periférikus folyamatokat és jellemzőket erősíti az adott területen. A *szűrő jellegű határ* a szabad mozgást ugyan nem akadályozza, de számos dolgot korlátoz, „szűr”, illetve ellenőriz elsősorban a határ külső oldala irányába. A „*nyitott határ*” meglehetősen szabad átjárást, mozgást, lakossági és gazdasági tranzakciókat és forgalmat tesz lehetővé, kevés akadályt támaszt a különböző ellentétes irányú mozgásokkal szemben, bár a határ „nyitott” jellege persze nagyon is relatív, hiszen teljesen nyitott jellegű határ nincs, mint ahogy kizárható a hermetikusan zárt határok léte is. Számolni kell ugyanis azzal a körülménnyel, hogy „Határok mindig lesznek, hiszen mindig lesz valamiféle társadalmi, térbeli identitás. Egy határok nélküli világ identitás-vákuum lenne.” (Houtum, H. van 1998, 39). Az idézett gondolatok sajátos aktualitással bírnak ma-

napság, amikor az euroatlanti integrációs folyamatok kapcsán a „határok nélküli Európa” megteremtésének az igénye egyre gyakrabban fogalmazódik meg és hangzik el.

Ami az államhatár szakszerű, szigorúan törvényi előíráson alapuló fogalmát, illetve definícióját illeti, azt az 1997-ben elfogadott, a Határőrizetről és a határőrségről szóló törvény, száraz precizitással a következők szerint rögzíti: „A Magyar Köztársaság államhatára: A nemzetközi szerződésekben meghatározott azon képzeletbeli, függőleges síkok összefüggő sorozata, amelyek Magyarország területét a légtérben, a föld (víz) felszínén, valamint a föld (víz) mélyében a szomszédos államok területétől elválasztják.” (*Sallai J. 2004, 10*). Ám a határ, mint sajátos szerepű térelem, a szikár, bár precíz definíciónál jóval gazdagabb jelentéstartalmat hordoz a regionális (területi) tudományok és a határtudományok művelői számára. Ezt támasztja alá néhány ide vonatkozó idézet is: „Minden határ, legyen az akár egy élőlény membránja, vagy egy nemzet határa, egyrészt korlát, gát, másrészt ugyanakkor a kommunikáció és a csere helyszíne is.” – szól az egyik idézet (*Morin, idézi Paasi, A. 1996, 24*). Egy másik idézet szerint „...a határok összekötnek és elválasztanak, összefogják a belső teret, és kapcsolatba hozzák azt a külsővel, gátak és hidak, a védelem és a támadás terei. A határ menti területekkel kapcsolatos politika bármely funkciót felerősítheti. A határok tehát a szomszédok elleni védőfalként, de a békés együttműködés színtereként is szolgálhatnak.” (*Strassoldo, R. 1989, 157*). Végül még egy rövid, de annál kifejezőbb idézet, amely egy mondatba sűrítve, tömören fejezi ki az államhatárok legfontosabb szerepét, funkcióját és sajátosságait. E szerint „A határ egy híd Mások felé, ugyanakkor korlát is Ellenük” (*Claudio Magris, 2001, idézi Houtum, H. van et al. 2003, 1*).

2.1.1. Elválaszt és/vagy összeköt a határ? – magyar szemszögből

A határok és a határmentiség szerepének és funkcióinak vizsgálatára vonatkozóan ma már rendkívül gazdag szakirodalom áll rendelkezésre *Magyarországon* is. Az ezzel kapcsolatos elméleti kérdések felvetése szinte megelőzte a határon átnyúló kapcsolatokkal foglalkozó empirikus kutatásokat is. Azt lehet mondani, hogy szinte önálló tudományterületnek tekinthető a határmentiség és a határterületek kutatása, ami önmagában is jelzi a határnak, mint sajátos szerepű gazdasági-társadalmi térelem kiemelt regionális kutatási szerepét. A különféle megközelítésekben meglehetősen általános és kellő hangsúllyal nyomatékosított álláspont szerint a határ egyidejűleg kettős funkciót tölt be, miután az államhatárok egyszerre eltérő struktúrákat választanak el egymástól, illetve eltérő jellegű területek között teremtenek összeköttetést.

Meglehetősen egyöntetű a vélemény a hazai szakmai berkekben is, hogy Magyarországon az államhatárok egyik fontos sajátossága régtől fogva – elsősorban pedig az 1920-as trianoni döntést követően –, hogy az államhatárok történetét ugyancsak végigkíséri az *elválasztás–összekötés kettőssége*, miután területi egységeket, kultúrákat, nemzeteket, gazdaságokat választanak szét, a közös érdekek mentén összefogást szorgalmazva új, addig kevésbé ismert lehetőségeket megnyitva

egyszersmind határon átnyúló összeköttetést és kapcsolatokat is biztosítanak különböző területek között. Ez a kettősség más-más hangsúllyal ma is jellemzi a különböző határszakaszokat, a különbség csak annyi, hogy az 1989/90-ben elkezdődött rendszerváltás folyamata, majd az ország 2004-ben bekövetkezett uniós csatlakozása nyomán az elválasztástól egyre inkább az összekötés irányába erősödött fel. Természetesen ma is fellelhető a határ fogalmának az a legalább négy alapvető funkciója, amely a különféle elméleti munkákban megfogalmazódik és az 1. táblázat foglal össze tömören. A táblázatban felsorolt funkciók és jellemzők gyakorlatilag ma is minden magyarországi határszakasz esetében érvényesülnek, s egyaránt megjelenhetnek koncentrált, pontszerű formában (kapujellel), vonal- és zónaszerűen (1. táblázat).

1. táblázat

A határfogalom különböző jelentései

a) a határ mint <i>elválasztó térelem, gát</i> (barrier)
b) a határ mint <i>szűrőzóna, kapukkal</i> (filter)
c) a határ mint <i>perem és ütközőzóna</i> (frontier)
d) a határ mint <i>összekapcsoló elem</i> (kontaktuszóna)

Forrás: Nemes Nagy J. 1998.

A határok többfajta funkciója és szerepe tehát egyaránt magán viseli ma még azokat a különbözőségeket, amelyek mentén az államhatár, mint elsődlegesen *elválasztó (gát) térelem* és mint *perem- és ütközőzóna* inkább az elhatároló jelleget fejezi ki, míg a *szűrőzóna kapukkal* és a *határ, mint összekapcsoló elem* az összeköttetés a kapcsolatteremtés feltételeit képviseli. Általában véve a Magyarországgal szomszédos országok és határ menti térségeik integrációjának alapjává is elsősorban a *határ menti (cross-border)* és kisebb mértékben a távolabbi *határon átnyúló (trans-border)* típusú együttműködések váltak, miután az előbbiek inkább a kelet-európai térségekre, míg az utóbbiak főként a nyugati-európai határ menti térségekre jellemzőek (Nemes Nagy J. 1998, Rechnitzer J. 1999b, Béres L. 2000).

Az államhatárok *elválasztó, gát- (barrier)* jellegű funkciói hosszú évtizedeken keresztül, sőt rövidebb-hosszabb időszakokban kizárólagos jelleggel, valóságos falként érvényesültek a Trianont követő hét évtizedben, egészen az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltásig, illetőleg 1991-ig, a Szovjetunió széthullásáig és a független Ukrajna létrejöttéig. A határok elválasztó szerepe – eltérő hangsúlyokkal ugyan – a volt szocialista blokk államhatárai mentén, nyugatról pedig a keleti és a nyugati tömböket elválasztó magyar–osztrák államhatár mentén egyaránt jelen volt. A rendszerváltó évtizedtől bekövetkezett változások rányomták a bélyegüket a határon átnyúló kapcsolatok alakulására, tartalmára és minőségére, főként pedig enyhítették az államhatárok elválasztó funkcióit.

A legerősebb volt a *határok elválasztó jellege* 1991-ig a magyar–szovjet – a jelenlegi magyar–ukrán –, illetőleg a magyar–osztrák államhatárok mentén, mivel az államszocializmus idején a

magyar–szovjet határszakasz a Szovjetunió egyik nyugati peremét, míg a magyar–oszták határ a két világrendszer elválasztó vonalát jelentette. A határszakaszok mindkét típusát hadászati és politikai megfontolásokból igen szigorúan őrizték, s az államhatár szovjet oldalán, akárcsak Ausztria irányában a határ magyar oldalán elektromos jelzőrendszert is kiépítettek, sőt mindenféle határon átnyúló kapcsolat is csak szigorúan ellenőrzött keretek között működhetett. A határátlépést számos egyéb bürokratikus akadály hátráltatta mindkét irányba, de voltaképp a többi szomszédos ország viszonylatában is, s ezért a Magyarországot övező államhatárok egészen az 1990-es évek elejéig valóságos falként funkcionáltak, gyakorlatilag lehetetlenné téve az érdemi együttműködést, nem különben a mindennapi kapcsolatokat. Az erős, *elválasztó (gát-) vagy szűrő jellegű határok* nagyon gyakran még keleti szocialista országok viszonylatában is *kvázi vasfüggönyként* működtek az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltó folyamatig, jóllehet bizonyos pozitív tendenciák már a hetvenes-nyolcvanas évektől megmutatkoztak.

Az elmondottak miatt is az államszocializmus időszakában a kevés számú határ menti kapcsolat szinte minden „testvéri” ország viszonylatában is a következő modell szerint működött (2. ábra). Valamelyik határ menti megye, város vagy egyéb település vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal, falusi településsel testvértelepülési, kulturális, sport vagy egyéb kapcsolatot kívánnak kiépíteni, szándékukat először saját országuk központi párt és kormányzati fórumai elé terjesztették. Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolatfelvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítés után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatfelvételre. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása (Tóth J. 1996, Rechnitzer J. 1999).

Az 1980-as évek második felétől a Közép- és Kelet-Európában megindult politikai enyhülés, majd az államszocializmus látványos összeomlása megteremtette a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyeit, gyökeresen megváltoztatva többek között az államhatárok korábbi szerepét, a határ menti kapcsolatok jellegét és minőségét. A határátkelés feltételei lényegesen egyszerűsödtek, mindenki kaphatott világútlevélet, új határátkelőhelyek létesültek, beindult a kishatárforgalom². Mindezek következtében a határon átnyúló együttműködés ügye is nagy lendületet kapott, mindenekelőtt a lakossági kapcsolatok indultak nagy fejlődésnek, miközben a gazdasági kooperációk csak mérsékelt ütemben bontakoztak ki. A hetvenes-nyolcvanas évektől ellentmondásosan alakuló, de mégis javuló határon átnyúló kapcsolatok az 1989/90-es rend-

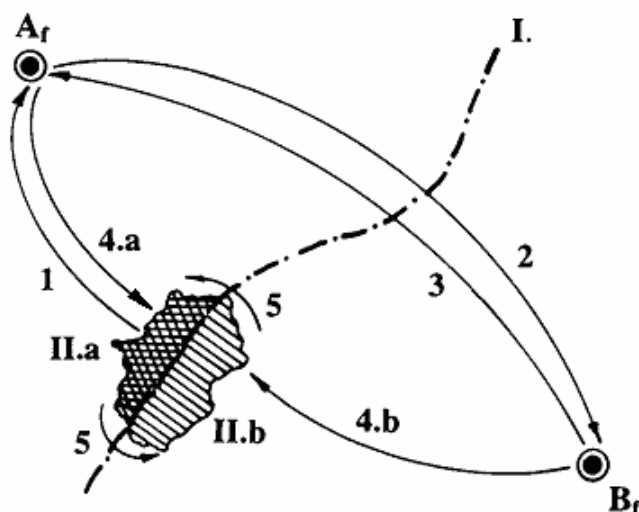
---

² A kishatárforgalom olyan határátlépési lehetőség, amelyhez nem szükséges nemzetközi útlevél, hanem csak speciális kishatárforgalmi engedéllyel vehető igénybe a szomszédos országok határ mentén élő lakosai számára.

szerváltást követően vettek gyökeres fordulatot. Az államhatárok mindegyike nyitottabbá vált, élénkültek a településközi, a lakossági, s valamelyest még a gazdasági kapcsolatok is.

2. ábra

A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál

Jelmagyarázat: I. országhatár; II.a „A” ország határ menti régiója; II.b „B” ország határ menti régiója; A_f „A” ország fővárosa; B_f „B” ország fővárosa; 1–4. a kapcsolatfelvétel lehetőségének lépései; 5. normális kapcsolattartás.

Forrás: Tóth J. 1996.

Újabb előrelépést jelentett a határ menti együttműködések minőségében Magyarország 2004. május 1-jei uniós csatlakozása, amely a következő *előnyöket* biztosította a kapcsolatépítésben: javuló gazdasági, társadalmi és integrációs kapcsolatokat az EU belső határai mentén; a határrégiók fejlesztését szolgáló források megszerzésének javuló esélyeit (Interreg, TACIS stb.); a külső határ megléte ellenére az államhatár elválasztó jellegének csökkenését; kedvező politikai légkört az ukrán és szerb belpolitikai változások nyomán; a vízumkényszer megszüntetése Románia és Horvátország esetében. A csatlakozással együtt járó *hátrányok* közül ezzel szemben többek között a schengeni határőrizeti rend bevezetése (a kishatárforgalom megszűnése, a határok átjárhatóságának nehézkessé válása, a magyar–magyar kapcsolattartás nehezülése) említhető meg elsősorban. Továbbra is fennmaradt a hátrányos, periférikus helyzet, gazdasági válságövezetek jelenléte a határok mindkét oldalán; csökkenő intenzitással, de kulturális és etnikai problémák is jelentkeznek időnként. Az egyéb, zömmel újképletű problémák (az illegális kereskedelem, a legális és illegális migráció, a bűnözés) is a határrégió sajátossága.

A fentiek előrebocsátása után önként adódik a *kérdés, Magyarország államhatárai mentén a határok elválasztó vagy összekapcsoló funkciója érvényesül-e erőteljesebben?* Legjellemzőbb sajátosságnak mindjárt megemlíthető, hogy a Nyugat-Európában elterjedtebb „trans-border” típusú, azaz nem közvetlenül egymás mellett fekvő határterületek kooperációját jelentő együttműködés

helyett Kelet-Közép-Európában, Magyarországon pedig a *külső*, különösen a magyar–román – és kevésbé karakterisztikus formában – a magyar–ukrán és a magyar–szerb határok mentén a „cross-border” típusú, azaz a közvetlenül egymás mellett fekvő területek, települések határon átnyúló kapcsolatai vannak jelen. Ennek a közvetlen, egyszersmind egyszerűbb és alacsonyabb szintű együttműködésnek tulajdonképpen már saját betűszava is van: *CBC (Cross-Border-Cooperation)*. Azt lehetne mondani – mint ezt a későbbi elemzések majd bizonyítják –, hogy *Magyarország keleti-délkeleti államhatárai mentén* – a közismert történeti, etnikai, politikai és egyéb problémák miatt is – az államhatárok összekötő és elválasztó funkciójának egyidejű érvényesülése mellett elsősorban ma még inkább a határok *elválasztó*, illetve szoros összefüggésben ezzel, a *közvetlen* „cross-border” típusú *határ menti kapcsolatok* szerepe az erőteljesebb, míg Magyarország külső, „nyitottabb” államhatárai mentén, mindenekelőtt magyar–osztrák, magyar–szlovén és magyar–szlovák viszonylatban a nagyobb hatósugarú határon átnyúló együttműködések vannak kibontakozóban.

A *kapcsolatok funkcionális szerepét* befolyásoló másik sajátosság Magyarország uniós csatlakozásának várható következményével függ össze, ami a schengeni határőrizeti rendszer bevezetésével, elsősorban a hosszú ideig külső határként működő *Ukrajna, Szerbia és Montenegró, Horvátország*, de az átmenetileg (valószínűleg 2007-ig, esetleg 2010-ig) schengeni külső határnak minősülő *Románia* esetében is a határon átnyúló együttműködést nehezítheti. Félő ugyanis, hogy az 1990-ben aláírt, s a tagországok számára végül 1995 májusában életbe lépett *Schengeni Végrehajtási Egyezmény* közelgő magyarországi bevezetése miatt a határok elválasztó funkciója nő majd meg, ami – egyéb enyhítő intézkedések hiányában – az anyaországon kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményekkel járhat együtt, bár magyar–ukrán viszonylatban (Románia ugyanis vízummentes ország) a vízumkényszer következményeinek enyhítése érdekében máris komoly kétoldalú tárgyalások kezdődtek és pozitív megoldási javaslatok születtek. Mindez olyan körülmények között történhet, amikor Magyarország ún. „fordítókorong” vagy „kapuország” szerepe az egységesülő európai gazdasági és politikai térben Kelet- és Dél-Európa irányában felértékelődik. Az ország 2 243 kilométer hosszú összes határszakaszából az 585 kilométer hosszúságú magyar–román és magyar–ukrán, valamint a 174 km hosszú szerb-montenegrói és a 344,6 km hosszú horvát határszakasz, az együtt 1 104 kilométert, a magyar államhatárok mintegy felét kitevő határszakaszok így újabb stratégiai jelentőséget kapnak, összhangban azzal, hogy a regionális politika az Európai Közösség országaiban a határ menti térségek fejlesztését tekinti egyik prioritásnak (Horváth Gy. 1998, Lengyel I. – Szabó I. – Végh Z. 1998, Rechnitzer J. 2000a).

2.2. A határrégió, mint interaktív tér

A választott téma szempontjából, közelebbről a határokon átnyúló együttműködés különböző dimenziói szempontjából az államhatárok kérdéseinek elemzésétől is fontosabb feladat a *határrégiók fogalmának meghatározása, funkcióinak* leírása. Megnehezíti az összehasonlító kutatásokkal

foglalkozók dolgát a közösen kialakított, elfogadott és használt terminológiák hiánya, ami igen erőteljesen a területi, közigazgatási és egyéb tényezők különbözőségeire vezethetők vissza a határ két oldalán. Legkedvezőbb a helyzet a „nyitott” határok esetében, hiszen ekkor nyílik legtöbb lehetőség arra, hogy a korábban periférikus helyzetű területek gazdaságai összekapcsolódjanak, s a korábban csak korlátozottan rendelkezésre álló tér minden irányban kiterjedhessen. A határ két oldalának egyre szorosabbá váló együttműködése pedig azt eredményezheti, hogy a határ menti területek komparatív előnyeiket kihasználva, egymást támogatva fejlődhessenek, s periférikus jellegüket levetkőzhessék. Ebben a megközelítésben – két autentikus álláspontot megidézve – joggal állapítja meg *Hardi Tamás* (2000b) a határtérségek gazdasági fejlődését már nem a politikai intézményi különbségek, hanem a szomszédos területek komparatív előnyeinek kombinációi biztosítják (*Courlet, J. 1988*). A határok és a határ menti térségek együttműködésének ebben a magasabb fázisában tehát már *nem határtérségekről (border region)*, hanem *határon átnyúló térségekről (transborder region)* lehet beszélni. Ebből az „*open borders*” megközelítésből fejlődött tovább a „*transbordering economies*” fogalma (*Hansen, N. 1983*).

Kétségtelen, hogy az államhatárok szerepe jelentős mértékben meghatározza az államhatárok két oldalán húzódó területek és települések, valamint az itt élő népesség egymáshoz való viszonyát. A határ átjárhatóságának mértéke, elsősorban persze a határ nyitott jellegének függvényében egyre kevésbé határvonalról, sokkal inkább egy olyan funkcionális térről, határzónáról lehet szó, ahol a társadalmi, gazdasági, intézményi és egyéb kontaktusok tényleges alakzatukban megvalósulnak. A szomszédos határ menti területek együttműködéséből a legkülönbözőbb tényezők kombinációja függvényében kifejlődő és optimális esetben a folyamat végeredményeként létrejövő *közös határrégió* már *egy új minőséget jelent* az elkülönült határ menti területek viszonyában. Az összekapcsolódási folyamat stációit segít megérteni *Martinez, O. J. (1994b, 7)* modellje, amely a határ menti együttműködések, s rajtuk keresztül a két határrégió közötti interakciók sűrűsödését, gyakoribbá válását és tartalmi fejlődését követi nyomon (3. ábra).

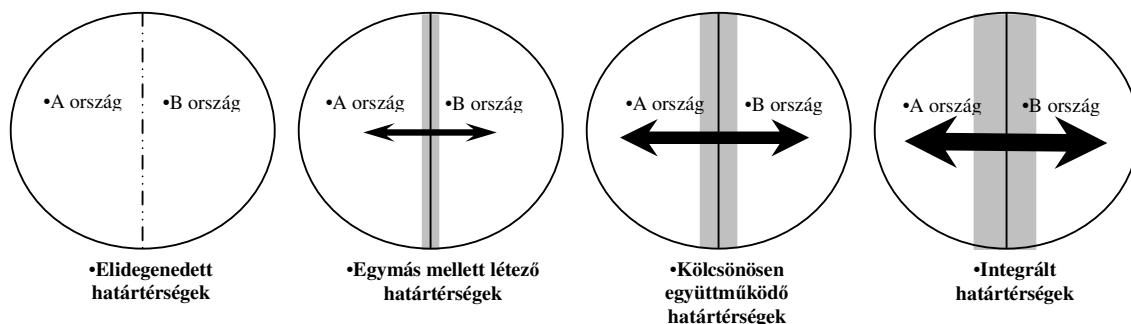
A *Martinez* által felvázolt, több szerző által is előszeretettel idézett (*Molnár J. 2000b, Waack, Ch. 2000, Bujdosó Z. 2001, Hardi T. 2002, Mezei I. 2005*) modell a határ két oldalán fekvő területeken kialakuló együttműködés jellege és mélysége szempontjából négy kategóriát különböztet meg, azaz egy új határrégió létrejöttének folyamatát négy fokozat felrajzolásával ábrázolja. Abból kiindulva, hogy a határ menti területek szereplői által létrehozott és működtetett együttműködés tulajdonképpen célja, a két szomszédos térség szereplői közötti interakciók számának növelése, tartalmi bővítése és új tartalmak bevezetése, az egymás felé irányuló és forduló folyamatnak, tehát a kialakuló együttműködésnek négy típusát különbözteti meg a modell (3. ábra).

- Az *elidegenedett határtérségek* között a feszültségek jellemzőek, a határ zártnak minősíthető, és az interakciók a két terület között teljesen vagy közel teljesen hiányoznak, s mindkét állam lakói idegenként ismerik el a másik felet.

- Az egymás mellett létező országok között a helyzet pillanatnyilag stabil, a határ némileg nyitott, s lehetővé teszi a kétoldalú nemzeti kapcsolatok fejlődését. A két ország lakosai amolyan eseti ismertség szintjén érintkeznek egymással, de a határos országok csak zárt együttműködéseket fejlesztenek egymással.
- A kölcsönösen együttműködő határtérségek esetében a két ország közötti stabilitás a jellemző. A gazdasági és társadalmi komplementer körülmények elősegítik az interakciók fejlődését, illetve a határtérség területi bővülését. A határos országok baráti és kooperatív kapcsolatok kialakítására törekszenek.
- Az integrált határtérség (a határrégió) akkor jöhet létre, ha a stabilitás erős és permanens. A két ország gazdasága funkcionálisan összeolvad, s az emberek és javak áramlása a határon keresztül már nem korlátozott. A két fél teljesen egyenrangú, s volta- képp már gazdasági-társadalmi rendszerként, kvázi közös térségként fogható fel (Hardi T. 2002).

3. ábra

Interakciók a határ menti térségben

Forrás: Martinez, O. J. 1994b. Idézi Hardi T. 2002.

Nagyjából a Martinez-féle modell negyedik fokozata által jelzett tartalommal áll összhangban az a defíniatív jellegű megfogalmazás, amely az *EU Bizottság* részéről fogalmazódott meg, s amelynek legfontosabb eleme a *határok közötti interakciók*, együttműködések szerepének előtérbe kerülése, a határ elválasztó funkciójának teljes háttérbe szorulása mellett. „A határon átnyúló együttműködésnek – fogalmaz a jelentés –, ha hatékonyan akarják működtetni, szélesebb értelmet kell nyernie. Először is magába kell foglalnia a mindennapi élet minden tényezőjét a határrégióban: az üzleti életet, a munkát, a kikapcsolódást, a kultúrát, a társadalmi lehetőségeket, a lakásviszonyokat, a tervezést stb. Másodsorban mindennapossá kell válnia, minden területet és társadalmi csoportot be kell vonnia a határ mindkét oldalán. Harmadsorban meg kell jelennie a közigazgatás minden szintjén, pl. a nemzeti, regionális és helyi szinteken.” (European Comission 1997, 2).

A fenti sorok is arra utalnak, hogy a határrégiók az Európai Unió regionális politikájának az egyik igen fontos hangsúlyos elemét és előfeltételét képezik. Az egységes európai térség kialakítása már eddig is tartalmazott olyan elképzelt és gondolatébresztő koncepciókat, mint az *európai belső piac*, *Európai Unió*, *egységes piac*, *határok nélküli Európa*, *eu(ro)régiók*, *euró*, *a régiók Európája*, *Gazdasági és Monetáris Unió* és így tovább. A tagállamok és régiók közötti gazdasági egyenlőség és szolidaritás eszméjéből kiindulva az alapprogramokat azért hozták létre, hogy megvalósítsák a térbeli egyesülés ezen megálmodott terveit, különösen a határon átnyúló kapcsolatok harmonizációjának, kohéziójának és fejlesztésének elősegítésére koncentrálva (mint pl. az INTERREG, ami a határrégióban élő résztvevők között létező, határokon átnyúló hálózatok kiépítésére összpontosít). Úgy tűnik, bármiféle európai területi politika sikere az Európai Unió gazdagabb és szegényebb tagállamai közötti szilárd partnerségen, a szoros együttműködésen és szolidaritáson múlik. Ebben a folyamatban jutnak különösen fontos szerephez a *határrégiók*, miután a 2004-ben megvalósult legutóbbi keleti bővítés magába foglalja geopolitikai szempontból az új realitások megértését abból a szempontból, hogy mit is jelent az Európai Unió területe.

A „szervezett” európai tér megteremtése, amely kohézióra képes, versenyképes, koherens és fenntartható egy számtalan dimenzióval leírható politikai és társadalmi program. Nem véletlen, hogy az Európai Unió olyan intézkedésekbe fogott, amelyek elősegítik az EU-identitás és polgárság érzését; egy többszintű és a határokon átívelő, a városok, régiók, államok és EU-intézmények közötti „összekapcsoltság-érzés” nélkül az EU koncepciója a valódi jelentőséggel bíró (nem pusztán gazdasági jellegű) térségről nem érinti meg a polgárok többségét (*Laidi, Z. 1998, Shore, C. 2000*). Fontos, hogy a regionális szint, mint a kormányzás és a állampolgári lét színtere vált a szociális és demokratikus Európa megteremtésének központi elemévé. A regionális szint az, ahol az EU bővítés által generált különféle problémák, ide értve az intézmények átalakítását, a konfliktusok megelőzését, az érdekek egyre növekvő sokféleségének és heterogenitásának kezelését és a gazdasági dinamizmus fenntartását találkoznak óriási intenzitással. Így a *határrégiók* tűnnek az európai bővítési és integrációs folyamat előmozdításának kulcsszereplőinek. Ezek tekinthetők a határon átnyúló regionális irányítás rugalmas eszközeinek, amelyek segítségével a szociális, gazdasági és környezeti témákban közös cselekvésre ösztönözhetők az emberek. Az európai bővítést szélesebb összefüggésben vizsgálva a regionális szintű határokon átnyúló együttműködés, mint lehetőség a fokozott társadalmi-térbeli fejlődésre Közép- és Kelet-Európa periférikus helyzetű területein előtérbe került.

A határon átnyúló együttműködések és a határrégiók kialakításának innovatív „institucionalista” megközelítése abból a feltételezésből indul ki, hogy a határon átívelő interakció helyzetét a politikai lehetőségek legalább három szinten létező rendszere határozza meg (szupranacionális, nemzeti és a helyi szint) amelyek a regionális szinten egyesülnek. A politikai lehetőségek rendszere befolyásolja a regionalizáció folyamatát azáltal, hogy sajátos rend-

szereketnek vagy „szabályok és intézmények sorának, formálisaknak és informálisaknak a kiemelkedését teszi lehetővé, amelyek célja és végeredménye a szomszédok (regionális) viselkedésének szabályozása” (Stokke, O. 1997). A regionális határokon átnyúló együttműködés legalsó szintjén ez átfordul a *formális intézményesülés (amit a többé-kevésbé formális szervezetek és együttműködések kezdeményezése jellemez)* és az *informális integráció (ami összefügg a társadalmi interakció és a civil társadalom folyamataival)* kettős folyamatává (Houtum, H. van et al. 2003).

Az intézményesülés formális és informális folyamatainak, a különféle határközi struktúrák létrejöttének és szerepének a földrajzi, gazdasági, társadalmi és egyéb kereteit legmagasabb szinten a határrégiók jelentik, amelyek vonatkozásában az Európai Határrégiók Szövetsége (Association of European Border Regions – AEBR) és az Európa Tanács határozottan megkülönbözteti a *határrégiót* és a *határon átnyúló régiót* (Novotny G. 2003). A kettő közül az előbbiek tulajdonképpen a határ menti térségeket jelentik az államhatárok egyik vagy másik oldalán, míg a határon átnyúló régiók már az interaktivitás intenzívebb fokát, az együttműködés magasabb szintjét képviselik, amelynek végső eredménye többek között az is lehet, hogy „nyitott határok esetén a határ mentén működő gazdaság határon átnyúló gazdasággá válhat” (Ratti, R. 1993), sőt később „egy határrégió ésszerű fejlesztés az egész régió egységes, láthatatlan regionális tervezési egységként való észlelését és elfogadását jelenti (Gooneratne, W. –Mosselman, E. 1996, 137–138).

Magyarország határ menti térségei esetében a fent leírt folyamat feltehetően csak a nagyon távoli jövőben teljesezhet ki – bár biztató jelek a magyar–osztrák és a magyar–szlovák hármashatár menti térségben már mutatkoznak –, a határon átnyúló régiók életében úgy tűnik az államhatárok szerepe hosszabb ideig motiváló tényező marad. Ezt támasztják alá a határrégiók különböző definíciói vagy definíciószerű meghatározásai. A határ menti terület vagy régió fogalmának meghatározásához kiindulópontként a szakirodalom egyik legismertebb, viszonylag korai definíciója szerint a határrégió egy „olyan szubnacionális terület, amelynek gazdasági és társadalmi életét közvetlenül és jelentősen befolyásolja egy nemzetközi határ közelsége” (Hansen, N. 1977, 1).

Egy másik, immár hivatalos jellegű meghatározás szerint „A határon átnyúló régió egy a földrajzból, történelemből, ökológiából, etnikai csoportokból, gazdasági lehetőségekből stb. származtatható potenciális *régió, amelyet azonban a határ két oldalán uralkodó államok szuverenitása két részre oszt.*” (Council of Europe, 2000, 9). Végül igen gyakran használt meghatározás úgy fogalmaz, hogy „A határrégió egy területi részegység és egy regionális rendszer, kiegészítve a határral és annak jellegzetességeivel.” (Schmitt–Egner, P. 1998, 61).

Az utóbbi több elemből összeállított – egyszersmind rendkívül tömör – meghatározás, általánosságánál fogva a legalkalmazhatóbbnak tűnik a határkutatás *interdiszciplináris kommunikációjának egyik alapegységeként*, ám inkább *passzív viszonyt* fejez ki, és kevésbé alkalmas az együttműködés határközi struktúrái és különféle szereplői közötti aktív viszonyának a megjelenítésére.

Erre inkább a határrégió, illetve a határon átnyúló régió egy másik definíciója az alkalmas, amely már sokkal inkább az együttműködés *aktív dimenzióit* hangsúlyozza, amikor úgy fogalmaz, hogy a „...transznacionális interakció szomszédos régiók és szereplők között egy közös életter megőrzése, irányítása és fejlesztése érdekében.” (Schmitt–Egner, P. 1998, 63). Ebből következik az is, hogy mint határon átnyúló együttműködést magába foglaló kategóriát, a transznacionális regionalizmust Schmitt-Egner szomszédos vagy nem szomszédos régiók és szereplők – nemzet-államok közvetítése nélküli – határon átnyúló interakciójaként határozza meg. Hangsúlyos az *alulról építkező* („*bottom up*”) jelleg, így szerinte a regionális bizottságok formájában támogató szerepet betöltő államok nem tartoznak ide. Ugyanakkor Schmitt-Egner nem utal az Európai Bizottság némely intézményes módszerének – ugyan implicit és vitatott – *felülről lefelé, jobb esetben kívülről* (AEBR) közvetített („*top down*”) jellegére. Ráadásul maga az AEBR a határon átnyúló együttműködés szereplői körét a helyi önkormányzatoktól a kormány- és területfejlesztési bizottságokig terjedő intervallumban értelmezi (AEBR 1981, Novotny G. 2003).

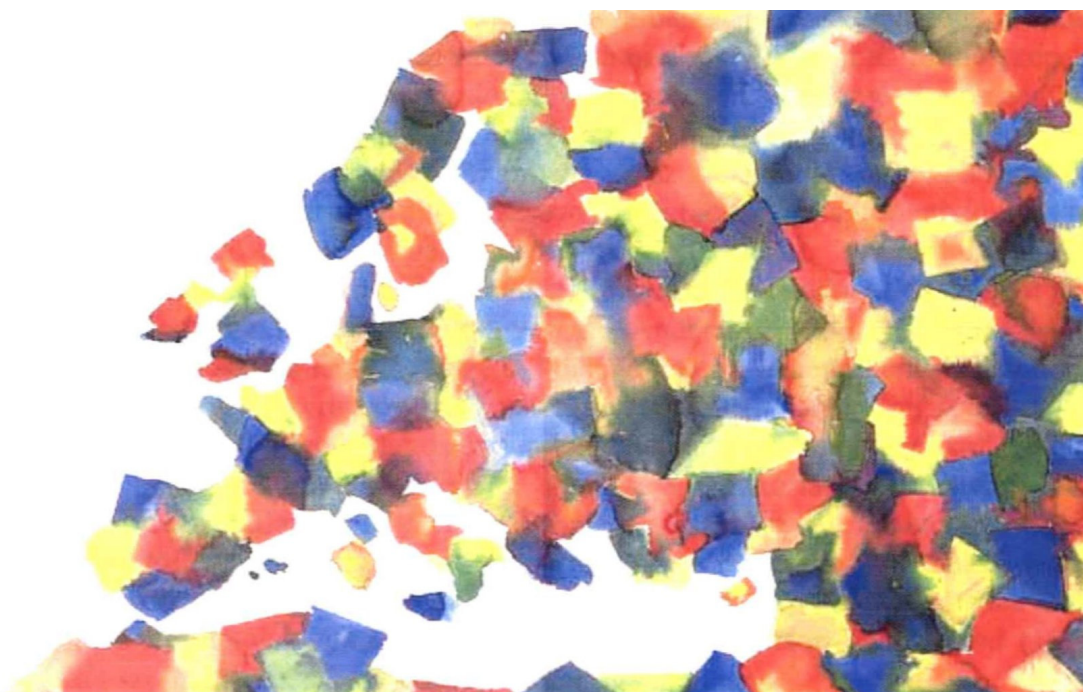
Az utóbb kifejtettek a legközvetlenebbül érintik a *határon átnyúló együttműködés kérdését*. Ami az együttműködés típusait illeti, azok szinte megszámlálhatatlan variációt foglalhatnak magukban az „államilag szervezett” határ menti kapcsolatoktól a sokrétű lakossági kapcsolatokon, a kulturális, társadalmi, a projektszintű és végül a különféle munkacsoportok között, regionális vagy nagyregionális (régiók, megyék) valamint városközi együttműködésekben át egészen az intézményesült interregionális együttműködések és határközi struktúrák (pl. munkaközösségi formák, eurorégiók stb.) létrejöttéig. Az együttműködési formák tényleges tartalmát az államhatárok és határrégiók zártságának vagy éppen a nyitottságának a különböző fokozatai határozzák meg. Nyilvánvaló, hogy a legmagasabb és legteljesebb együttműködések a teljesen nyitott, például az Európai Unió belső határai mentén kialakuló régiókban valósulhatnak meg. Éppen ezért az államhatárok elválasztó szerepének csökkenése és a határ menti térségek fejlődési lehetőségei szoros kölcsönhatásban állnak egymással. Ez az egymásra hatás szerencsés esetben olyan *határrégiót* alakíthat ki, amely az elválasztott határ menti területekhez képest merőben új minőséget képvisel. Az így kialakuló entitás megteremti saját határokon átnyúló infrastruktúráját, közös érdekeltségeit, s nem utolsósorban a közös identitást. Ebben az esetben a két (vagy több) határtérség endogén fejlődési erőforrásai az eltérő rendszerek találkozásából származó előnyei összeadódnak, s a határ menti helyzet önmagában is fontos növekedési erőforrássá válhatnak (Hardi T. 2002). Ennek a folyamatnak lehetnek tanúi az Európai Unió belső határai mentén gazdaságilag fejlett határ menti területek, ahol az együttműködés legmagasabb minőségben és a legteljesebb tartalommal valósult meg, s a gazdasági-társadalmi kohézió igen szilárd.

Magyarországon ma még a határon átnyúló együttműködések szempontjából a magyar-osztrák és magyar-szlovén határrégiók, illetve a nyugat-szlovák határszakaszok egy része tekinthető sikerrégióknak, bár a fejlettebb nyugat-európai határtérségekhez képest ezek esetében is jelentős hátrány mutatkozik. Ezért sem mellékes tehát figyelemmel kísérni a Magyaror-

szágot körülvevő államhatárok elválasztó szerepe és a határ menti térségek fejlődése közötti viszony alakulását és kölcsönhatását, különösen ami az uniós külső határok ügyét illeti. Az államhatárok, a határmentiség és a határ régiók funkcióinak gyökeres újragondolása és a gyakorlatba való átültetése teheti hosszabb távon Magyarországot a „*határok nélküli Európa*” részévé, különösen akkor, amikor már a még külső határra szorult szomszédos országok többsége is az EU tagja, illetve a régiók Európájának a része lesz, s a távoli jövőben pedig talán megvalósulhat a határok nélküli Európa eszméje. Ezzel együtt a *vesztfáliei rendszer (1648)* végnapjait is megélheti a vén kontinens, s az egységesülő Európa „egy határtalan új középkor küszöbére” érkezik, ami leginkább az EU által képviselt modern Európában előrevetíti majd a *nemzetállamok, a régiók, a határok* fogalmának relativizálódását és a hagyományos területiség (territoriality) fogalmának újragondolását és -értelmezését (Novotny G. 2003). Ennek a határtalan „új középkornak” pedig az egyik ismérve éppen az, hogy „a hagyományos *területiség* egyre növekvő mértékben alakul át *területiségekké*, vagyis egyre határozatlanabb, egymást átfedő függőségi terekre és hatalmi konstellációkká” (Paasi, A. 1999, 86). Ennek a folyamatnak a kifejeződéseként jósol az egyik neves geográfus egy olyan Európa térképet, amely nem csupán a téregységek egyszerű mozaikja, hanem egyre inkább egymást átfedő térképlapok összessége, ahol nem lenne lehetséges világos határvonalak megrajzolása (Jukarainen, P. 1998). Elképzeléseit leginkább talán a 4. ábra közelíti meg, ami éppen egy „Határok nélküli Európa” című konferencia logója volt posztmodern ábrázolásban.

4. ábra

A „*Határok nélküli Európa*” konferenciasorozat (2001) logója

Forrás: Novotny G. (2003) közlése.

A területiség hanyatlása azonban nem jelenti egyben a nemzetállamok és a határok halálát, sem pedig a tér társadalmilag irrelevánssá válását, csupán formáik és funkcióik átalakulását (*Anderson, J. 1996, Paasi, A. 1999*). Mindez azonban még csak a távolabbi jövő, ma még sem „a határok nélküli világ” vagy Európa, sem a nemzetállamok eltűnése nem tekinthető realitásnak.

2.3. A határ menti térségek súlya és szerepe az Európai Unióban és Magyarországon

Függetlenül attól, hogy a határ menti terület kifejezés milyen földrajzi, területi kiterjedést takar, a határrégiók szerepe a terjeszkedő és egységesülő Európában, különleges gazdasági-társadalmi, helyzetük, sajátos jellegük miatt rendkívül jelentős. Eltérnek ma még az álláspontok, hogy mely területek tekinthetők közvetlenül határtérségnek az államhatárok szomszédos oldalán. A *határvidék*, a *határ menti terület* kifejezések a gyakorlatban és a köznapifelfogás szerint általában a határ mindkét oldalán 15–25 kilométer széles földrajzi területet jelölnek, de az Európa Tanács bizonyos szövegekben adminisztratív vagy gazdasági okok alapján, különféle ágazati, funkcionális szempontok szerint nagyobb mélységi kiterjedéssel is számol (*Council of Europe, 2000*).

Meglehetősen elterjedt és pragmatikus szempontból könnyen értelmezhető és elfogadható álláspont az is, hogy a „*határ menti*” területek alatt az államhatárral érintkező alapvető statisztikai, területi egységek, térségi szintek (település, kistérség, NUTS 3 és/vagy NUTS 2 térségek) értendők. Ennek a hátránya viszont az, hogy a településszintű elemzésnél túlzottan leszűkül, a megyei és nagytérségi szintek esetében nagyon kitágul a határ menti területi sáv és/vagy határrégió, míg a köztes helyet elfoglaló *kistérségi* lehatárolás viszonylag kisebb mérete alapján ugyan jól értelmezhető, de esetenként hasonló hibákat rejthet magában, mint a településszintű elemzés (*Hardi T. 2000b*).

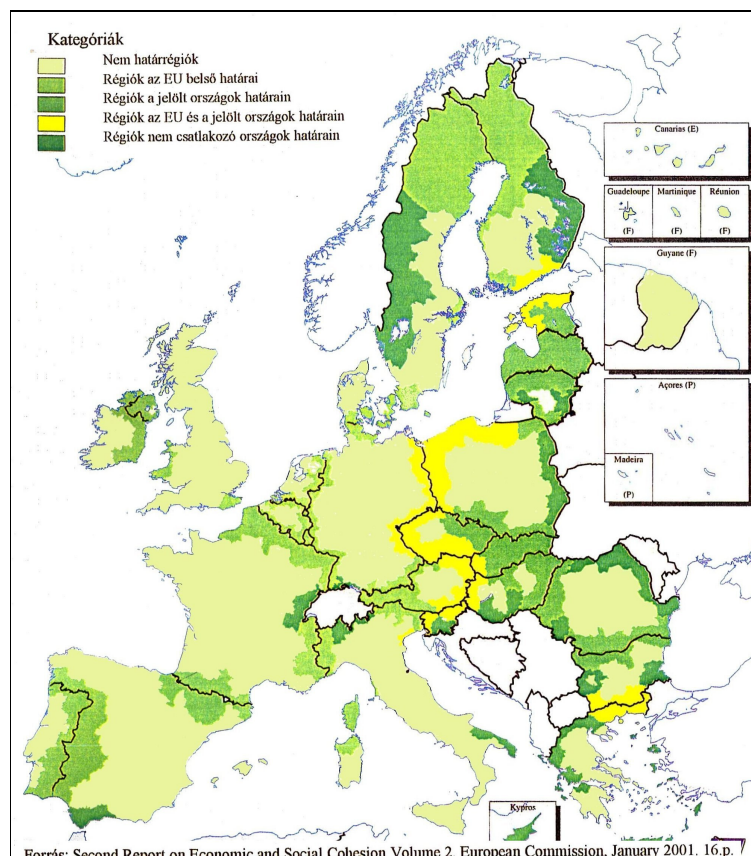
A sokfajta megközelítésre tekintettel a határ menti térség értelmezésének általános szempontja talán az lehet, hogy a *határ menti övezetnek a széle ott húzható meg, ahol az államhatár jelenléte erősebben befolyásolja a társadalmi-gazdasági folyamatokat, mint magának a legközelebbi centrumnak a távolsága*. Ez az álláspont még kiegészíthető azzal a pragmatikus felfogással, amely a határtérséget egy határrégió részeként értelmezi, s mintegy minőségi értelemben magasabb szintre emeli a határ két oldalán húzódó területeket, amennyiben a határokat magukban foglaló értelemben tekint a határrégiókra gyakran a határon átnyúló régió – *transborder region* – kifejezést használva a *határ menti térség* és a *határrégió fogalmak* közötti különbség egyértelmű értelmezéséhez (*Novotny G. 2003*).

Az viszont bármely megközelítésben és értelmezésben határozottan kijelenthető, hogy a *határrétségek* és/vagy *határrégiók* az *Európai Unió regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el*. Itt mutatkoznak meg leginkább a sürgető igények és

lehetőségek a *fejlettségbeli különbségek mérséklése, az elmaradott régiók felzárkóztatása és fejlesztése*, valamint a *kohézió és az európai integráció erősítése* érdekében. A határregiónak további sajátos jellemzői közül az Európai Unió és Magyarország esetében egyaránt az hangsúlyozandó, hogy a *határtérségek a tagországok közötti történeti, regionális gazdasági-társadalmi, etnikai különbségek, transznacionális környezeti problémák és konfliktusok nyilvánvaló térszerkezeti egységei; a centrum–periféria viszonyrendszer kontinentális területi vetületei; pótlólagos erőforrások megszerzésének lehetséges területei; az integráció és a határon átvélő kapcsolatok harmonizálásának színterei.*

5. ábra

Határregiónak a terjeszkedő Európában

A felsorolt körülmények fontosságát csak tovább erősítik azok az új kihívások, amelyek a határregiónak növekvő jelenlétével függnek össze. A határregiónak bővülő szerepkörhöz jutottak az integrációs folyamat során, különösen az 1990-es rendszerváltó évtizedben és a keleti bővítés során 2004-ben. Az elmúlt fél évszázad során az euroatlanti integrációs folyamat kibontakozásával együtt, főként az újonnan csatlakozott országok számának a folyamatos gyarapodásával, legutóbb éppen a *keleti bővítés* nyomán a tíz új ország felvételével, a tagországok számának a 25-re emelkedésével, illetőleg további két tagjelölt, 2007. január 1-jétől pedig immár teljes jogú

EU tagország (Bulgária és Románia) számbavételével a nagy kontinentális szövetségben belül az államhatárok hossza és a határtérségek területe és egyáltalán a határrégiók részaránya óriási mértékben megnőtt (5. ábra).

Nyilvánvaló tehát, hogy a határ menti térségek területi arányai többször is megváltoztak az Európai Unió története folyamán, amelyek részben a bővítésből adódóan, részben pedig – a rendszerváltó folyamat nyomán – az új nemzetállamok születésének és az új határszakaszok kialakulásának az eredményei. Az új országok csatlakozása pedig az Európai Unió egészét érintően több alkalommal is minőségi változásokat eredményezett a határmentiség jellemzői illetően. Azon túl, hogy új államok születtek, megnőtt a határszakaszok száma és hossza, illetve a határrégiók nagysága és területi aránya. A határtérségek megnövekedett súlyát jelzi önmagában az is, hogy míg az EU 15 országában az összterület 39,1%-a, addig 2004-ben csatlakozott tíz ország területének 66,1%-a, míg az EU 27 országok esetén 45,9%-a tekinthető határrégióknak, miközben a határrégiókban élők aránya az EU 15-ök esetében az össznépesség 24,9%-át, a tizenkét csatlakozott és csatlakozásra váró ország esetében 57,8%-át, míg a 27 ország együttszámított népességének 32,2%-át tette ki (2. táblázat).

2. táblázat

Az EU 25-ök és a tagjelölt (Bulgária, Románia) országok határrégióinak mutatói, 2001*

	Az EU 15 ország		Csatlakozó és jelölt országok		EU 27 együtt	Ebből határrégiók
	Összesen	Ebből határrégiók	Összesen	Ebből határrégiók		
Terület (ezer km ²)	3 191 120	1 246 277	1 086 075	717 362	4 277 195	1 963 639
A terület egésze %-ában	100,0	39,1	100,0	66,1	100,0	45,9
Népesség (ezer fő)	375 537	93 340	105 940	61 206	480 476	154 546
A népesség összesen %-ában	100,0	24,9	100,0	57,8	100,0	32,2
GDP/fő 1998**	117	11	43	44		
EU27=100%						

Forrás: Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory. Second Report on Economic and Social Cohesion. Volume 2. January 2001. 39. p. adataiból szerkesztve.

* Az adatok a NUTS 3 területre vonatkoznak.

** Vásárlóerő paritáson.

A változások dinamizmusát mutatja továbbá az is, hogy a szárazföldi határok hossza egy évtized alatt, az 1995. évi 16 097 kilométerről (EU 15) 2004-ig 23 389 km-re (EU 25), míg a két tagjelölt ország 2007-ben várható csatlakozásával (EU 27) 26 160 kilométerre nőtt, illetve nő, miközben számuk 33-ról 55-re emelkedett, illetve 62-re emelkedik 2007-ig. A belső határok száma időközben 15-ről 30-ra, illetve 33-ra, az összes szárazföldi határokhoz viszonyított aránya pedig 44,1%-ról, 53,7%-ra, illetve 53,9%-ra módosult és módosul 1995 és 2004/2007 között. A számok egyben azt is jelzik, hogy minden eddiginél nagyobb növekedés

következett be az EU szárazföldi határainak a hosszát illetően, s az országok pedig – ha lassan is – a belső határok irányába tolódnak el (3. táblázat).

3. táblázat

A szárazföldi határok változásai, 1995–2004/2007

	EU 15 (1995)	EU 25 (2004)	EU 27 (2007)
EU szárazföldi határok hossza (km)	16 097	23 389	26 160
ebből: EU belső határok hossza (km)	7 104	12 565	14 110
az összes %-ában	44,1	53,7	53,9
EU külső határok hossza (km)	8 993	10 824	12 050
az összes %-ában	55,9	46,3	46,1
EU szárazföldi határok száma	33	55	62
ebből: EU belső határok száma	15	30	33
az összes %-ában	45,5	54,5	53,2
EU külső határok száma	18	25	29
az összes %-ában	54,5	45,5	46,8

Forrás: Czímre K. 2004. alapján részben átszerkesztve.

Megjegyzés: A törpeállamok – Liechtenstein, Andorra, Monaco, San Marino és Vatikán – nélkül.

A kelet-közép-európai rendszerváltó folyamat és az Európai Unió keleti bővítése (2004) nemcsak új államalakulatok, korábbi térszerkezeti egységek felbomlását és új határrégiók születését eredményezte, hanem Európai Unióban és Közép- és Délkelet-Európában az átlagnál nagyobb az egy adott országgal érintkező szomszédos országok száma. A EU tagországok közül például Németországot 9, Ausztriát 8, Lengyelországot 7, Magyarországot 7, Franciaországot 6 szomszédos ország veszi körül. Közép- és Délkelet-Európában pedig összesen 15 olyan szűkebb térség van, ahol három vagy több ország államhatára találkozik (*Illés I. 2002*).

Az előbbiekkal függ össze, hogy a bővülő Európában nemcsak a szomszéd országok száma magas, hanem az ún. „*határsűrűsödési metszéspontok*” is, közöttük olyanoké is, amelyek 60–100 km-es körzetben öt, illetve négy ország érintkezési pontját jelentik (6. ábra). Ezek közül a legsajátságosabb helyzetben lévő *transznacionális régió*, az ún. *Kárpáti Régió*, ahol a kárpátaljai *Munkács körül* rajzolt 60 km-es sugarú képzeletbeli körben öt ország található (*Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia*). Ez a körülmény a térségben meglévő bonyolult gazdasági-társadalmi, történeti és etnikai szituációkon túl azért is rendkívül érdekes, mert a világon összesen csak két ehhez hasonlóan, öt ország találkozáspontjában elhelyezkedő térség található, az indiai Dardzsiling körül (India, Kína, Banglades, Nepál és Bhután) és a namíbiai Katima Mulilo körül (Namíbia, Botswana, Angola, Zambia és Zimbabwe).

Az utóbbi megjegyzések – ami *Magyarországot* illeti – már azt is jelzik, hogy a határtérségek súlya az ország életében megkülönböztetett jelentőségű, már csak a centrális földrajzi és ebből fakadó geopolitikai elhelyezkedés és egyéb történelmi okok (Trianon, a kelet-közép-európai átalakulás, az eurointegrációs folyamatok, a második világháború stb.) következményei miatt is. Aligha véletlenül szokták Magyarországot éppen az államhatárokkal és a határmentiséggel összefüggésben egyszerűen a „*határ menti ország*” jelzővel illetni (*Hajdú Z. 2000*). A találó és igen kifejező jelző

sok mindent magában sűrít, többek között annyit jelent, hogy a 2 243 km hosszú államhatárokkal 93 ezer km² területet keretbe foglaló Magyarország immár hét szomszédos országgal érintkezik, s a 100 ezer km² államterületre jutó szomszéd országok száma – a miniállamokat leszámítva – Magyarország esetében az egyik legmagasabb Európában, miközben a magyar etnikum egyharmad része ma is a határok túloldalán él. Az államhatárok – igen sajátos módon – a korábbi államterület keretei között kiépült fontos infrastrukturális hálózati elemeket (vasút, közút, híd, műtárgyak) szelnek át, szabdalnak szét.

6. ábra

Néhány határsűrűsödési metszéspont Európában 60–100 km-s körzetben

Forrás: Saját szerkesztés.

Az ország mintegy 3200 településének tíz százaléka – köztük több város – közvetlenül érintkezik az államhatárral, 43%-a pedig eleve határ közeli település. Az ország területének 35%-a, lakosságának 30%-a (kb. 2,7 millió fő) esik a határrégiókba, a 168 kistérség egyharmada államhatár mentén fekvő, jelentős számban periférikus jellegű, halmozottan hátrányos helyzetű térség. A 19 megye közül 14 találkozik az országhatárral, s ezek a határ menti megyék Magyarország ország összterületének 76,4%-át, össznépességének pedig mintegy 84,2%-át foglalják

magukban. A hét statisztikai-tervezési nagyrégiónak pedig mindegyike érintkezik az államhatárral, sőt az utóbbiak kialakításában ez lényeges szempont volt (7. ábra, 4. táblázat).

7. ábra

Határ menti kistérségek és tervezési statisztikai régiók Magyarországon

Forrás: Saját szerkesztés.

4. táblázat

A határtérségek súlya Magyarországon belül, 2004

Körzetek	Kistérségek száma	Népesség (ezer fő)	Népesség arány (%)	Terület (%)	Települések száma	Városi népesség aránya (%)
Oszták és szlovén határrégió	9	390,4	3,87	4,87	252	57,2
Szlovák határrégió	15	714,8	7,08	7,23	335	56,7
Ukrán határrégió	3	143,9	1,43	2,00	107	31,1
Román határrégió	10	453,1	4,49	7,18	160	47,3
Szerb határrégió	5	369,2	3,66	3,96	58	65,9
Horvát határrégió	7	248,8	2,46	4,79	251	47,2
Belső térségek	119	7 777,3	77,02	69,97	1982	68,3
Határ menti körzetek	49	2 320,2	22,98	30,03	1163	53,8
Összesen	168	10 097,5	100,00	100,00	3145	65,0

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2004.

Magyarország *szomszédsági környezete* a volt szocialista föderációk felbomlásával Trianont tekintve kiindulópontnak, másodsor – a második világháború politikai, gazdasági-társadalmi következményeit is figyelembe véve pedig immár harmadsor – alakult át radikálisan az 1990-es években. Új utódállamok (Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és Montenegró, Ukrajna) jöttek

létre és új határszakaszok születtek Magyarország államhatárai mentén, eltérő szomszédsági és Európa-politikát képviselve. A felgyorsult és megváltozott, illetőleg kibővült euroatlanti integrációs és csatlakozási folyamat eredményeként az ezredfordulót követően gyökeresen megváltoztak a szomszédság dimenziói is. Az Európai Unió teljes jogú tagságát elnyerve *magyar–osztrák* (356,2 km), *magyar–szlovén* (102 km) és *magyar–szlovák* (680,9 km) viszonylatban már a formálódó schengeni *belső határok összekapcsoló*, míg *magyar–ukrán* (136,7 km), *magyar–szerb-montenegrói* (174,4 km), *magyar–román* (447,8 km) és *magyar–horvát* (344,6 km) relációban a *külső határok (szűrő, részben elválasztó) funkciói* érvényesülnek ma még elsősorban.

Végül, de nem utolsó sorban a *határmentiség* egyik legfontosabb *jellemzője* kapcsán *összességében* megállapítható, hogy a *határ menti együttműködések motivációja* Magyarország, akár csak az újonnan csatlakozott országoké megegyezik az Európai Unió tagországainak az indítékaival. A különbség talán csak annyi, hogy az eltérő gazdasági-társadalmi fejlettségi szintek, regionális különbségek – amelyek többnyire az erőteljesebb periférikus jellegben mutatkoznak meg az államhatárok mentén – miatt a kelet-közép-európai országokban sokkal erőteljesebb és kényszerítő körülmény az együttműködési szándék, mint Európa fejlettebb területein. Míg ugyanis a regionális különbségek Nyugat-Európában már mérsékeltebbek, Kelet-Közép-Európában a *centrum–periféria viszony* kontinentális jelenléte mellett – így Magyarország kiterjedt északkeleti, keleti és délkeleti határtérségeiben – a *sokirányú perifériaképződés*, a *nagy regionális különbségek*, a *perifériák találkozása perifériákkal* (pl. Kárpáti Régió) igen erősen érvényesülő tényezők ma is.

A *határ menti együttműködés motivációja* Magyarország számára sem lehet más, mint a *belső és külső erőforrások közös hasznosítása*; az uniós *regionális támogatási források megszerzése*, az *integráció erősítése*; a *határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése*, a *perifériák felzárkóztatása*; a *történeti-etnikai feszültségek és problémák enyhítése*; a korábban összetartozó *térszerkezeti funkciók „egyesítése”*; az új *regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója*; az *euromeghatározó szemlélet és a regionális identitás erősítése*; az *elválasztó (gát-) és szűrő jellegű határfunkciók összekapcsoló jellegűvé alakítása*, valamint a *sokoldalú konfliktuskezelés* a terjeszkedő Európa problémákkal még ma is erőteljesebben terhelt kelet-közép-európai térségeiben.

3. TÖRTÉNETI DIMENZIÓK

3.1. Trianon és következményei

A Magyarországot övező mai államhatárok létrejötte történelmi léptékkal mérve rövid múltat tekint vissza, s a különböző határszakaszok voltaképp igen fiatal politikai képződmények. A ma már csak 93 ezer négyzetkilométer területű Magyarország létrejötte közismerten az első világháborút lezáró *trianoni békeszerződés* következménye. A magyar államiság évezredes történelmi távlatához viszonyítva a nyolc és fél évtized ma sem tűnik különösen hosszú időszaknak. Ám az új politikai államhatárok kialakulásának körülményei nemcsak emiatt vésődtek mélyen a nemzet kollektív tudatába, s élnek még ma is élénken a magyarság emlékezetében, hanem azért is, mert az 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés által kikényszerített új államhatárok hosszú távra szólóan az egyik legnagyobb traumát jelentették a magyarság történelmében.

Trianon a magyar történeti szakirodalomban ma már széleskörűen és kellő mélységgel feltárt témakör. A könyvtárnyi szakirodalom szinte minden lényeges összefüggést érintett már (*L. Nagy Zs. 1965, Ránki Gy. főszerk. 1976, Ormos M. 1983, Balogh I. – Izsák L. – Gergely J. – Föglein G. 1986, Palotás Z. 1990, Galántai J. 1990, Kovács, T. 1993, Pölöskei F.–Gergely J.–Izsák L. szerk. 1995, Pritz P. 1995, Rónai A. 1989, Szarka L. 1998, Szász Z. 1999, Hajdú Z. 2001a, Romsics I. 2001, Suba J. 2003*). Ilyen körülmények közepette néhány adat és következtetés, illetve a feldolgozandó téma szempontjából fontos megállapítás közlésére szükséges csak szorítkozni, ez esetben is főként a békeszerződés következményeit tartva szem előtt.

A Magyarország területét és népességét ért súlyos veszteségekre vonatkozó rideg tények széles körben ismertek. A Nagy Trianon Palotában vonakodva aláírt, s a magyar nemzetgyűlés által 1920 végén törvénybe iktatott békeszerződés tragikusan súlyos áldozat- és kötelezettségvállalásra kényszerítette az országot. A trianoni békeszerződés értelmében az egykori Magyar Birodalom területe 325 ezer, illetve Horvát-Szlovénországot nem számítva, a történeti Magyarországé 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, népessége pedig 20,8, illetve 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. Az új határok közé kényszerített történeti Magyarország területének kétharmadát, népességének megközelítőleg 60%-át veszítette el, miközben közepes méretű európai országból a térség egyik kis államává vált. Különösen súlyos következményekkel járt a békediktátum a magyarság számára, hiszen az elcsatolt területekhez került 10,6 millió emberből 3,2 millió (30,2%) volt a magyar etnikumú. Ebből a nagy népességtömbből 1,6 millió ember eleve Erdélyben és más Romániának ítélt területeken, egy millió ember Szlovákiában és Kárpátalján, azaz a kialakuló Csehszlovákiában, jó félmilliónyi pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban – 1929-től Jugoszláviában – élt. Viszonylag elhanyagolható nagyságrendben, 20–26 ezer fő maradt az 1921. december 14-ei soproni népszavazás után Sopron és a környező falvak visszakерülésével Burgenlandban, az Olaszországhoz csatolt Fiumében további hat–hét ezer, s a Lengyelországnak

jutott kis területen pedig mintegy 250 fő (*Pölöskei F. – Gergely J. – Izsak L. szerk. 1995, Sallai J. 1995a, Hajdú Z. 2001a, Romsics I. 2001*).

A trianoni döntésbe Magyarországnak érdemi beleszólása nem volt, mivel az új határokat „magasabb rendű szempontok” alapján húzták meg. Döntő mértékben befolyásolták az államhatárok létrejöttét az Osztrák-Magyar Monarchia későbbi utódállamainak emigráns kormányai és az Antant között létrejött titkos szerződések, amelyekben a létrejövő új országok területét törvényszerűen a két korábbi államalkotó nemzet rovására kívánták gyarapítani. Erős befolyásoló tényező volt az a törekvés is a nyugati hatalmak részéről, hogy saját szövetségekkel próbálják elszigetelni mind a vesztes Németországot, mind pedig az ennél is veszélyesebbnek tartott Szovjet–Oroszországot. Természetesen ennek az „egészségügyi övezetnek” a létrehozása Közép-Európában csakis a történelmi Magyarország kárára történhetett meg. Azt pedig, hogy ezek az új határok miért éppen ott futnak, ahol végül meghúzták azokat, döntően éppen a háború előtti európai szintűre fejlesztett magyar vasútvonalak határozták meg. Nyilvánvaló azonban, hogy a döntésben a katonapolitikai szempontok érvényesítésén túl mindezekelőtt a gazdasági érdekek játszottak meghatározó szerepet.

Külön szakirodalom megkülönböztetett módon és kellő mélységgel foglalkozik azzal a tragikus szituációval, amely során *Magyarország keleti, jórészt pedig az északi és déli határainak kialakításában meghatározó szerepet játszott* a Kárpátok ívén belül elhelyezkedő, nagyrészt az Alföld szélén, a felvidéki *Losonctól*, egészen a délvidéki *Zomborig* futó, félkör alakú *vasútvonal*, mintegy eleve elrendelve a trianoni határvonást. A stratégiailag rendkívül módon fölértékelt kérdés közvetlen okként és ürügyül szolgált a mind nagyobb területekre pályázó utódállamoknak ahhoz, hogy a kiemelkedő jelentőségű vásárvonal mentén húzódó vasút legyen a trianoni határ kijelölésének a közvetlen meghatározója. A *döntő szempont Párizsban* ugyanis az *etnikai-elv helyett* az ún. „szanálási-elv” érvényesítése volt, amely tulajdonképpen azt célozta, hogy működőképes utódállamok jöjjenek létre az ehhez szükséges makroinfrastruktúra, mindenekelőtt az életbevágóan fontos közlekedési rendszerek, különösképp a kulcsfontosságú vasúti hálózatok megszerzésével. Ezért juttatták a győztes hatalmak az utódállamoknak a nagyrészt a hegységek és az Alföld szélén elhelyezkedő, a középkorban létrejött vásárvonalon kiépült félköríves vasúti hálózatot, amely természetesen kapcsolatot biztosított a formálódó kisantant országai között. Miután pedig a vasútvonal teljes hosszában magyarul lakta területeken húzódott, szinte törvényszerű volt színmagyar területek elcsatolása is. Ez az ún. *vasút szabta határmegvonás*, a vasúti gyűrű határ menti tisztán magyar nyelvterületein közvetlenül mintegy 1,7 millió – akik a magyar nyelvterülettel közvetlenül összefüggő területsávon éltek – magyar elszakítását és további 1,6 millió, a határoktól beljebb élő magyar ajkú népesség elcsatolását jelentette. A világ politikaföldrajzi szakirodalmában is aligha találni ehhez hasonló méretű és indíttatású, ilyen súlyos következményekkel járó határkijelölést. A győztesek nem bízhattak semmit a véletlenre, ezért eltekintettek a népszavazások ki-

írásától. Hasonlóképpen figyelmen kívül hagyták a wilsoni pontokon alapuló – a Nemzetek Szövetsége Egységokmányában megfogalmazott – *etnikai szempontokon alapuló határmegvonás elvét*, és bár a kisebbségi jogokat szavatolni kellett, ennek gyakorlati megvalósulása – mint ismeretes – ekkor és később sehol sem volt igazán sikeres (*Palotás Z. é.n., 1990, Rónai A. é.n., 1989, Erdősi F. 1996, Majdán J. 1996, 2002, Kecskés T. 2000*).

A Trianonban meghúzott új országhatárok Magyarországot illetően nyilvánvalóan önkényesek és mesterséges jellegűek voltak. Az utódállamok gazdasági stratégiai érdekeinek kielégítésén túl más szándék aligha ismerhető fel a határvonásban, amely alapjaiban változtatta meg Közép-Európa népeinek államiságát, mindenekelőtt Magyarország esetében. A terület- és népességvesztésen, a súlyos gazdasági következményeken túl *alapvetően átrendeződött az ország természeti, gazdasági, településhálózati és etnikai térszerkezete*. A trianoni békeszerződés következtében a történelmileg kialakult közigazgatási területi struktúra és igazgatási központrendszer is feldarabolódott. Az államhatárok változása különösen súlyosan érintette az új országhatár menti megyéket, amelyek mentén töredék megyék, megyecsonkok, „kényszermegyeszékhelyek” és megcsonkított településhatárok jöttek létre, miután az államhatárok meghúzásakor még a települések közigazgatási határait is figyelmen kívül hagyták.

Az államhatárok változása különösen súlyosan érintette az új országhatár menti megyéket. Jelentős területek veszítették el történelmileg kialakult igazgatási, gazdasági és településhálózati vonzásközpontjaikat, térszerkezeti kapcsolataikat. Az ideiglenesen kialakult *új megyeszékhelyek* (Hont megye – *Nagymaros*; Bács-Bodrog – *Baja*; Abaúj-Torna – *Szikszó*; Bereg – *Tarpa*; Gömör és Kishont – *Putnok*; Bihar – *Berettyóújfalu*; Szatmár – *Mátészalka*; Arad – *Elek*; Torontál – *Kiszombor*; Ung – *Záhony*) közül csak Baja volt városi jogállású település. A csonkult, „maradék” kvázi megyékre igen jellemző, hogy ideiglenes jelleggel és gyorsan meghozott döntés eredményeként Magyarország új keleti államhatárai mentén kivétel nélkül falusi települések lettek a megyeszékhelyek, mint például a 459 négyzetkilométernyi, 26 ezer lakosú Bereg megye esetében *Tarpa*, a csonkult megyékhez képest jelentősebb nagyságú (2 771 négyzetkilométer, 176 ezer fő) „maradék Biharban” *Berettyóújfalu*, a „faluban elültetett városrag” (avagy faluváros), a mindössze 270 négyzetkilométerrel, 20 ezer lakossal megmaradt Arad esetében *Elek*, Torontál esetében (258 négyzetkilométer, 17 ezer fő) *Kiszombor*, a mindössze 16 négyzetkilométernyi, 1 303 fős Ung „megyében” *Záhony*, Szatmár megyében (1 731 négyzetkilométer, 109 ezer fő) *Mátészalka*, de más határszakaszok mentén szép számmal jöttek létre kisebb-nagyobb megyecsonkok, falusi jogállású megyeszékhellyel, mint például 459 km² területű és 25 360 lakosú Hont megyében *Nagymaros*, 1 678 km², 83 347 lakosú Abaúj-Torna megyében *Szikszó*, a 318 km²-nyi és 15 768 fős Gömör-Kishont esetében *Putnok*. A további példák felsorakoztatását mellőzve érdemes megemlíteni, hogy a precíz statisztikák még azt is rögzítik, hogy az egykori Ugocsából 0,1 négyzetkilométernyi lakatlan terület maradt a trianoni határok között. Mindez legfeljebb csak arra volt jó, hogy legalább nevükben megőrizték a csonkult me-

gyék az eredeti elnevezést, ezáltal is ébren tartva a revízió gondolatát (*Mendöl T. 1938, Hajdú Z. 1996, 2001a, Baranyi B. 2001c*).

A trianoni határok nemcsak hatalmas területeket és magyar ajkú népességet szakítottak az egykori történelmi Magyarországtól, hanem szervesen összetartozó természeti tájakat, s legsúlyosabb következményként pedig infrastrukturális rendszereket és hálózatokat, közutakat, vasutakat, elektromos hálózatokat, településszerkezeti egységeket vágtak durván ketté, szakítottak szét olyakor darabjaira, a legsúlyosabb következményeket idézve elő az utódállamok számára is. A Trianon teremtette helyzetet, az akkori hangulatot – és vélekedést, de a tragikus következményeket is – drámai módon és plasztikusan szemléltetik, a korszak híres és éleslátású geográfusának, *Mendöl Tibornak* az 1938-ban papírra vetett sorai, amelyek ugyan az egykor országresznnyi területű Bihar vármegyéből az új magyar–román államhatár mögé szorult töredék-megye, *Csonka-Bihar* vagy más közkeletű megfogalmazás szerint „*maradék Bihar*” példája nyomán születtek, az idézet általánosítható tanulságai számos határ menti régióra vonatkoztathatóak, leginkább Komárom, Ipolyság, Kassa, Szatmárnémeti, Arad és Szabadka térségére. *Mendöl* erről a helyzetről a következőket írja: „Várad [t.i. Nagyvárad], az ősi püspöki székhely, mint ennek az átjárónak kapuja, egyben fontos vár volt s jelentőségét a múltban ez adta meg. Sugarasan futottak ide össze az útirányok az Alföld felől, hogy azután egyesülve keljenek át a Királyhágón, Erdély felé. Az úthálózat képe ma is ez, sőt ugyanez a vasútak hálózatáé is: minden vonal Várad felé tart a síkság felől; Várad rajta ül az utak és vasútak csomózásán, csupán szerepe változott meg: nyersterményeket gyűjt mind a hegység, mind a síkság felől, részben iparcikkékké dolgozza fel azokat s szétoszt és közvetít mindakét irányában. Nem is találunk a régi Bihar-vármegye területén egyetlen olyan helységet, amely a hatalmas Várad árnyékában, másod-harmadrendű helyi központnál többre vihette volna. Bihar egységének ez a város volt a megtestesítője, anyagi és szellemi erejének gyűjtőpontja. Várad árnyéka, mint valami halotté, ott lebeg ma is Csonka-Bihar sorsa felett. Az elmetszett utak és vasútak, mint ujjak vérző csonkjai mutatnak felé, vagy mint átmetszett ütőerek, amelyeket a szív közelében vágtak el. A szív most is itt van a közelben és mégis valószínűtlen messzeségbe került.” (*Mendöl T. 1938*).

A megyei közigazgatás új területi rendjét rögzítő reform (az 1923. évi 35. tc. II. fejezete) az ideiglenesség és a területi revíziós igények fenntartása jegyében csak az új államhatárok által kettévágott csonka megyéket egyesítették, ami azt jelentette, hogy Mosont és Pozsonyt Győrrel, Esztergomot Komárommal, Hontot Nógráddal, Gömör-Kishontot Borsoddal, a két községből álló Ungot Szabolccsal, Bereget Szatmárral, Aradot, Csanádot Torontállal vonták össze, s megszüntették Komárom és Szabadka Magyarország határai között maradt részeinek törvényhatósági jogállását. Így jött létre tulajdonképpen a magyar oldali megyestruktúra, amelyet az 1928. évi 9. tc. jelentéktelen területi korrekcióval fogadott el. A reform után a megyeszékhelyek közül Baja, Pécs, Miskolc, Székesfehérvár, Győr, Debrecen, Budapest, Sopron *törvényhatósági jogú város*, Gyula, Szentes, Makó, Eger, Szolnok, Esztergom, Balassagyarmat, Kaposvár, Szekszárd,

Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg, Sátoraljaújhely *rendezett tanácsú város*, míg Szikszó, Berettyóújfalu, Mátészalka *községi jogállású* volt. A megyeszékhelyek között természetesen nemcsak a települési, közigazgatási jogállás tekintetében, hanem minden más vonatkozásban is lényegi különbségek mutatkoztak. További lényeges korrekcióját szentesítette az 1929. évi 30. tc., amely kisebb változtatásokkal tulajdonképpen az 1949/50. évi közigazgatási reformig, a tanácsrendszer bevezetéséig a megyei közigazgatás meghatározója maradt, s a trianoni határok között 25 megyét és 150 járást foglalt magában (*Hajdú Z. 2001a*).

Sajátosságai miatt külön magyarázatot igényel a mai *magyar–ukrán határszakasz*, illetve a mögötte meghúzódó ún. *Kárpátalja* sorsa, amely igen hányatott volt, s a Trianon utáni időkben, a XX. század folyamán az önálló Ukrajna 1991-ben történt kikiáltásáig ötször cserélt gazdát. Magyarország más határaival együtt az ukrán határszakasz is trianoni képződmény. A határmegvonásnál természetesen itt sem vették figyelembe a korábban kialakult gazdasági és egyéb kapcsolatokat, vonzáskörzeteket, valamint etnikai határokat, ennek következtében jelentős számú magyar kisebbség rekedt a Csehszlovákiához csatolt Kárpátalján. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági kapcsolatokat az elcsatolt városok (*Ungvár, Munkács, Beregszász*) és Magyarországon maradt vonzáskörzeteik között. A mai magyar–ukrán határ menti területek kapcsolattartását még tovább bonyolította, hogy 1920 óta a túlsóoldalon lévő Kárpátalján többször is változott az állami berendezkedés. A XX. századi határváltozások következtében a Kárpátalján élő lakosok öt ország állampolgárai voltak anélkül, hogy kimozdultak volna lakóhelyükről.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után – az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés eredményeként – a terület Podkarpatszka Rusz néven 1918-tól mintegy húsz évre az újonnan létrejövő Csehszlovákia része lett. Az új államhatár ez esetben sem vette figyelembe az etnikai és nyelvi határokat, családokat választott el egymástól, vonzáskörzeteket vágott el központjaiktól. Mint ismeretes, az első bécsi döntés (1938) után a Felvidék egy része ismét visszakerült Magyarországhoz, Kárpátalja visszafoglalására pedig 1939 márciusában került sor, majd Észak-Erdély a második bécsi döntés nyomán, 1940-ben tért vissza az anyaországhoz, míg a Délvidék egy része 1941-ben. Az 1947. évi párizsi békeszerződés döntése értelmében a felsorolt területek újfent visszakerültek korábbi pozíciójukba, kivéve Kárpátalját, amelyet a második világháború befejezését követően a Csehszlovákia „átengedett” a Szovjetuniónak, s amely végül 1991, a Szovjetunió felbomlása óta Ukrajnához tartozik, s Ukrajna függetlenné válásával a kárpátaljai lakosok ukrán állampolgárok lettek (*Dancs L. 2000a, 2000b, Fedinec Cs. 2002*). Az 1980/90-es évek fordulóján bekövetkezett politikai rendszerváltás nyomán a kilencvenes évek folyamán újabb államalakulatok jöttek létre, északon az egykori Felvidék területén az önálló *Szlovákia*, az ország déli határai mentén a háborúba torkolló balkáni konfliktusok nyomán *Szlovénia, Horvátország, Kis-Jugoszlávia* (később *Szerbia és Montenegró*) vált önálló állammá.

Trianon legsúlyosabb következményei összességében – ha lehet ezt így fogalmazni – talán az egykori történelmi Magyarország keleti felében mutatkoztak meg. Az új keleti államhatárok szakították le az egykori történelmi Magyarországból a legnagyobb területet és népességtömböt. Romániához került ugyanis mintegy 103 ezer négyzetkilométernyi országgrész, amely eleve lényegesen nagyobb volt, mint az újonnan kialakult Magyarország területe. Az összes népességvesztés fele is, 1,6 millió magyar ember Erdélyben és más Romániának ítélt területeken maradt. Hozzászámítva ehhez azt, hogy a Csehszlovákiának juttatott közel 62 ezer négyzetkilométer területből mintegy 12 800 négyzetkilométert tett ki a földrajzi értelemben vett, s ma már Ukrajnához tartozó Kárpátalja, ahol az 1910-es népszámlálás idején 150 ezer volt a magyar népesség száma, akkor Magyarország új keleti államhatárai mögé összesen mintegy 116 ezer négyzetkilométernyi terület és 1,8 milliónyi magyar ajkú népesség került, ami a történelmi Magyarországtól elcsatolt összes területek több mint 40%-át, a határokon kívül rekedt magyar népességnek pedig 56%-át jelentette. A trianoni határok kelet felől szinte megfelelték az országot. Az óriási nagyságrendről és arányokról tanúskodó számok tehát önmagukért beszélnek.

A kialakult helyzetben csak időleges és fölöttebb felemás változásokat hoztak a második világháború előtti és alatti, területgyarapodással járó revíziós politika átmeneti sikerei. Jórészt a bécsi döntések nyomán – hathatós német és olasz támogatással – 1938 és 1941 között négy lépésben visszakapta ugyan Magyarország 1920-ban elveszített területeinek – Horvátországot nem számítva – megközelítően felét (78 900 négyzetkilométer), régi lakosságából pedig ötmillió főt, felerészben magyar nemzetiségű ember került vissza átmenetileg az országgyarapodás időszakában, az 1947-es párizsi békeszerződés azonban – mint az várható volt – a trianoni határokat állította vissza – eltekintve a pozsonyi hídfőnél bekövetkezett további kisebb terület- és népességvesztéstől. Ez is azt támasztotta alá, hogy Magyarország határainak radikális változása a XX. században elsődlegesen *világpolitikai-nagyhatalmi döntések függvénye* volt, s az új határok létrejöttében elhanyagolható szerepet játszott az etnikai elv, kivéve egy esetet, amikor az első bécsi döntés eredményeként a Felvidékből a döntően magyar lakta határ menti sávot csatolták vissza Magyarországhoz. Illúzió, sőt súlyos hiba lenne azonban – a magyarság által joggal igazságtalannak tartott – trianoni, illetve az 1947-ben helyébe lépő párizsi békeszerződés újratárgyalását kezdeményezni ma már, s valamiféle újrendezést sürgetni. Ám a Trianonhoz fűződő kritikai viszonyulás jogát fenntartva, az európai normáknak megfelelő önzagatási jogok, a magyarság kisebbségjogainak képviselete és elfogadtatása a jövőben is a magyarság elvitathatatlan felelőssége, mi több joga (*Romsics I. 2001*).

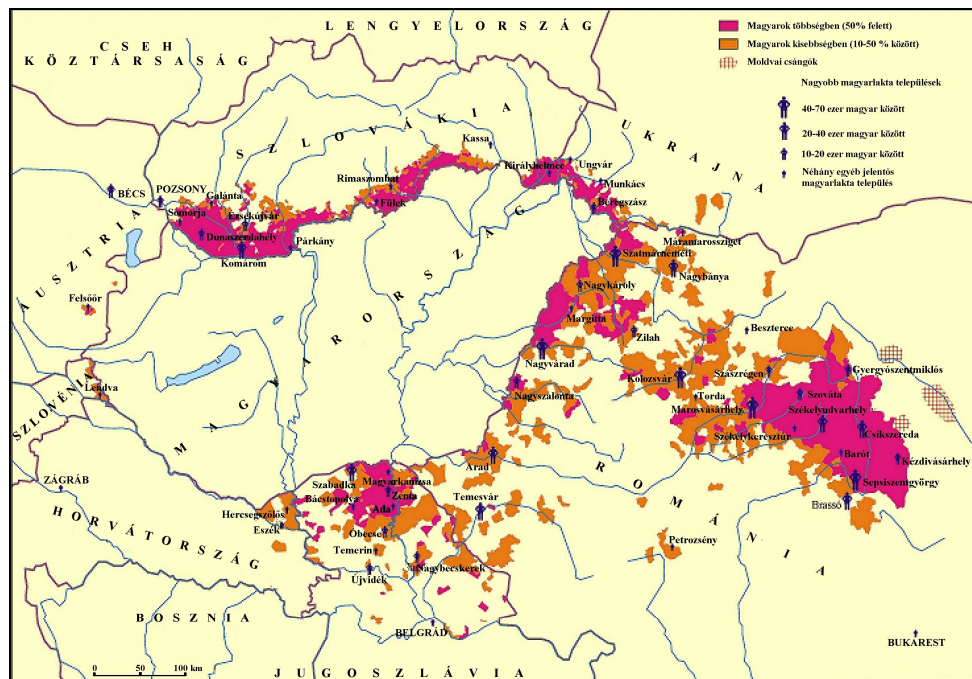
A második világháborút követően az *1949/50. évi közigazgatási reform* nyomán alakult ki az a 19 megyéből és a fővárosból álló struktúra, amely a megyehatárokat illetően alapvetően mindmáig érvényesül. A csonka megyék összevonása, a községi jogállású megyeszékhelyek megszüntetése, más megyeszékhelyek áthelyezése, kisebb-nagyobb területi átszervezések után jött létre a ma is érvényes megyei hálózat. Ez a közigazgatási reform jelentette egyben az

9. ábra

Magyarok a szomszédos országokban, 2001–2002

Forrás: www.htmh.hu.

Összességében tehát megállapítható, hogy a trianoni határok soha nem tapasztalt nehézségek elé állították az országot és a magyarságot. Az új határok jelentős része a korábbiakkal ellentétben mesterséges és önkényes jellegű volt, s a határ túloldalán, a határral párhuzamosan nemcsak összefüggő magyar nemzetiségű területsáv keletkezett, hanem problémák egész sokasága, amely magában foglalta a gazdasági, az infrastrukturális, a közigazgatási, a rokoni és egyéb kapcsolatok megromlását, szétszakadását, mind a mai napig szinte jóvátehetetlenül megterhelve a határ menti együttműködést és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését. A Kárpát-medence politikai térképét átrajzoló Trianon legsúlyosabb következménye talán mégis az volt, hogy Magyarországra rákényszerített új államhatárok már szervesen összetartozó, összekapcsolódott és egymásra épült gazdasági egységeket bomlasztottak fel, amelynek egyik látványos és a határon átnyúló kapcsolatokat mindmáig hátráltató következménye, a gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek szinte minden összetevőjét meghatározó *térszerkezet szét-töredezése*, a határ menti *kettős periféria* helyzet, a *határmentiség* és a *halmozottan hátrányos helyzet* együttes, egymást erősítő „hatásmechanizmusának” a kialakulása volt.

3.2. Magyarország az új kelet-közép-európai térben

Az első világháborút követő politikai átrendezések új államhatárok tömegét hozták létre a Kárpát-medencében. Ezek a többnyire önkényesen és mesterségesen kialakított politikai ál-

lamhatárok sem etnikai, sem térszerkezeti elvet nem követtek, sem gazdasági, kulturális és emberi kapcsolatokra nem voltak tekintettel, kizárólag nagyhatalmi alku eredményei voltak, amelyek súlyos következményei mindmáig megmutatkoznak, mindenekelőtt abban hogy az új államhatárok addig gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és etnikai értelemben egyaránt szorosan területeket összetartozó területeket szabdaltak szét.

Trianon következményei természetesen túlmutattak Magyarország új államhatárain is, hiszen a területváltozások révén számos kelet-közép-európai országban ugyancsak széttöredezett az amúgy hagyományosan szerves egységet képező térszerkezet. Régtől fogva kialakult természetes kapcsolatok szakadtak meg, nehezítve az új kapcsolatok építését, akadályokat képezve az európai térszerkezet egységesülésének a folyamatában. Nem egyszer pedig a megelőzőekhez képest egyre nagyobb különbségek is kialakultak a határrégiók között, amelyek alapvető okai a *centrum-periféria viszonyra*, a kisebb és nagyobb *térszerkezeti mozgásokra*, valamint a határok két oldalán érintkező térségek gazdasági és társadalmi jellegében rejlő különbségekre. A regionális fejlődés gátjává vált tehát, hogy a Kárpát-medencét is magában foglaló *Közép-Európa egésze is „elaprózódott”*, új államok sora jött létre, s az első világháborút követően kialakult *ellenségeskedés és bizalmatlanság légköre* pedig távolról sem kedvezett az államhatárokon túlnyúló nemzetközi regionális együttműködéseknek, kapcsolatoknak sem (Ruttkay É. 1995, Tóth J. – Golobics P. 1996, Tóth J. 1996, 1997, Golobics P. – Tóth J. 1999, Rechnitzer J. 1999a, 1999b, 1999c).

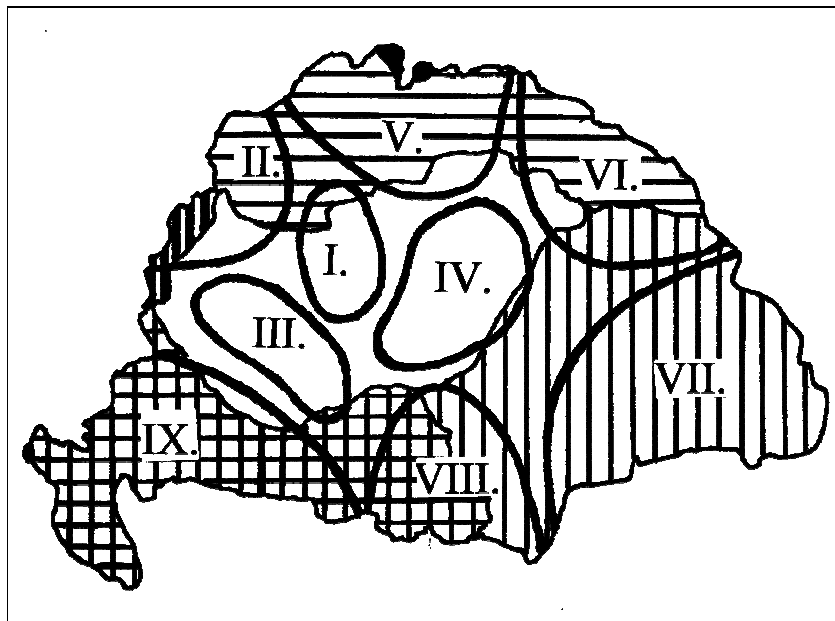
A kapitalizálódó Magyarországon a századforduló környékére kezdtek elkülönülni a *regionális fejlődés magterületei*, amelyek zavartalan fejlődés esetén idővel valódi régiókká válhattak volna. A Kárpát-medencét keresztül-kasul átszelő, új politikai határok azonban szétdarabolták a XIX. század végére, a XX. század elejére körvonalozódó régiókezdeményeket (10. ábra). Az új határok mellett, hogy szervesen formálódó régiókat érintettek, az *interregionális és a magyar–magyar kapcsolatokat* lehetetlenné tették, s magát a *határforgalmat* is rendkívüli módon megnehezítették. A trianoni döntést követő néhány évben átmenetileg még az *intézményesült kishatárforgalom* is hiányzott, akárcsak a második világháborút követő közel két évtizedben, míg a hatvanas évektől újra nem indult a szovjet blokk országaiban. Sajátosan alakult a *magyar–szovjet határkapcsolat*, mert az 1949-ben aláírt redemarkációs okmányt csak 1962-ben követte az államhatár rendjéről szóló törvényerejű rendelet, amely kishatárforgalmi egyezmény megkötése nélkül a helyzet kezelésére ún. „könnyített” határátlépést biztosított a határ menti települések lakosai számára. De ez a valóságban a beépített bürokratikus elemek és egyéb akadályok miatt többnyire csak látszatsmegoldást eredményezett (Sallai J. 2002b).

Egymással békés viszonyban élő, átjárható határral rendelkező szomszédos államok esetében egy határmódosítás önmagában természetesen még nem feltétlenül fejlődést gátló tényező, a regionális kapcsolatok elméletileg ugyanolyan zavartalanok lehetnek, mint határok nélkül. A Kárpát-medencében azonban a két világháború között az egymással szembenálló

államok ellenséges légköre nem kedvezett az államhatárokon átnyúló regionális együttműködéseknek sem.

10. ábra

A Kárpát-medence régiói a XIX–XX. század fordulóján

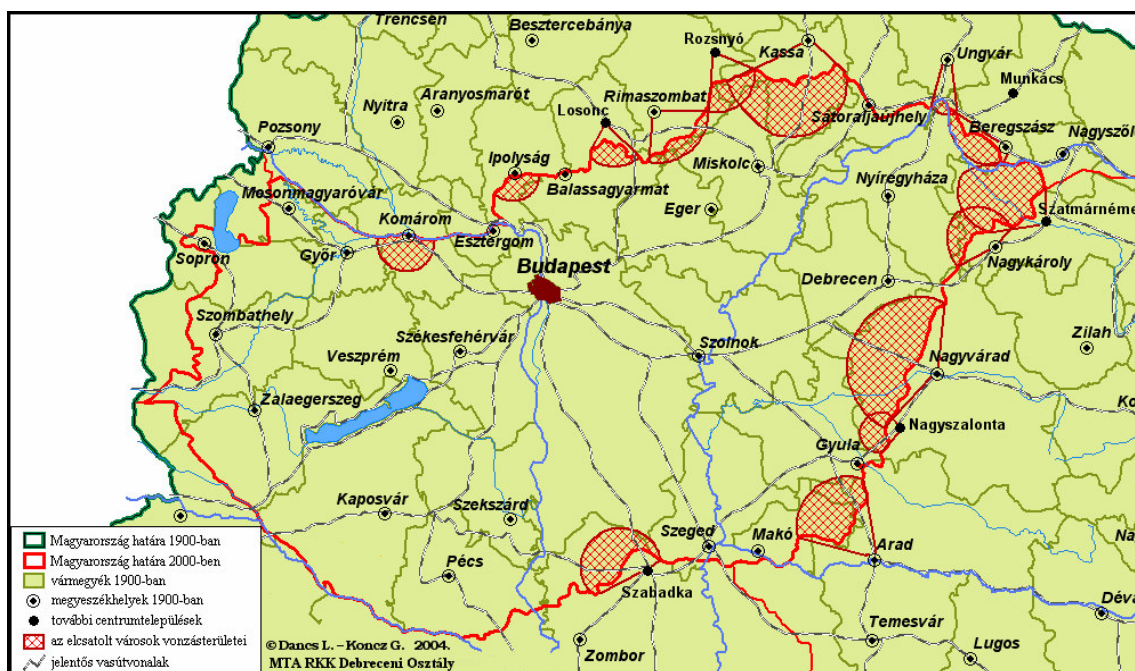
Forrás: Tóth J. – Golobics P. 1996. ábrája nyomán részben átszerkesztve.
Jelmagyarázat: I.–IX.: régiókezdemények.

Volt már szó róla, hogy a *trianoni békeszerződés* az ország északkeleti, keleti és délkeleti ún. *vasútsabta határait* úgy jelölte ki, hogy a vásárváros vonalon futó vasúthálózat – és vele együtt a városok (*Komárom, Kassa, Ungvár, Beregszász, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Szabadka stb.*) – Csehszlovákiába és Romániába kerültek. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági jellegű kapcsolatokat a határon „kívül rekedt” nagyvárosok és a Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzaskörzeteik között. A trianoni határváltozások hatását a térségben súlyosan érintette ugyanis az a körülmény, hogy az Alföldön jóval nagyobb területek veszítették el vonzasközpontjukat, mint az ország északi vagy nyugati részén. Ez abból adódott, hogy az alföldi jelleg következtében itt kevesebb, viszont jóval nagyobb népességű és kiterjedésű – ebből következően nagyobb vonzaskörzetű – város helyezkedett el, mint az ország más területein. Következésképpen a központjaikat veszített alföldi területeknek az új közigazgatási keretekbe történő integrációja igen nehézkes volt. Miután a politikai államhatárok szétvágták a korábbi regionális kapcsolatokat, természeti tájakat és gazdaságföldrajzi egységeket szelve keresztül, az Alföld-peremi vásárvárosok és az azokat összekötő transzverzális közút- és vasútvonalak, valamint az egykori vonzasközpontok fejlett ellátó és szolgáltató központokkal történt elvesztése következtében a *trianoni Magyarország államhatárai – különösen keletről, északról és délkeletről – mentén jelentős városhiányos területek keletkeztek*. Eközben szinte törvényszerű és *intenzív folyamattá vált a határ*

menti sávban zajló sokirányú perifériaképződés (11. ábra). Az új államterületeken belül pedig a demográfiai, gazdasági, igazgatási, településhálózati stb. értelemben fölöttébb túlsúlyossá vált Budapestnek nem maradt versenytársa, miután a perifériákon nem funkcionáltak a történetileg kialakult regionális központok, kvázi „versenytársak” (Hajdú Z. 2001a).

11. ábra

A trianoni békeszerződés következtében vonzasközpontjukat veszített területek Magyarországon

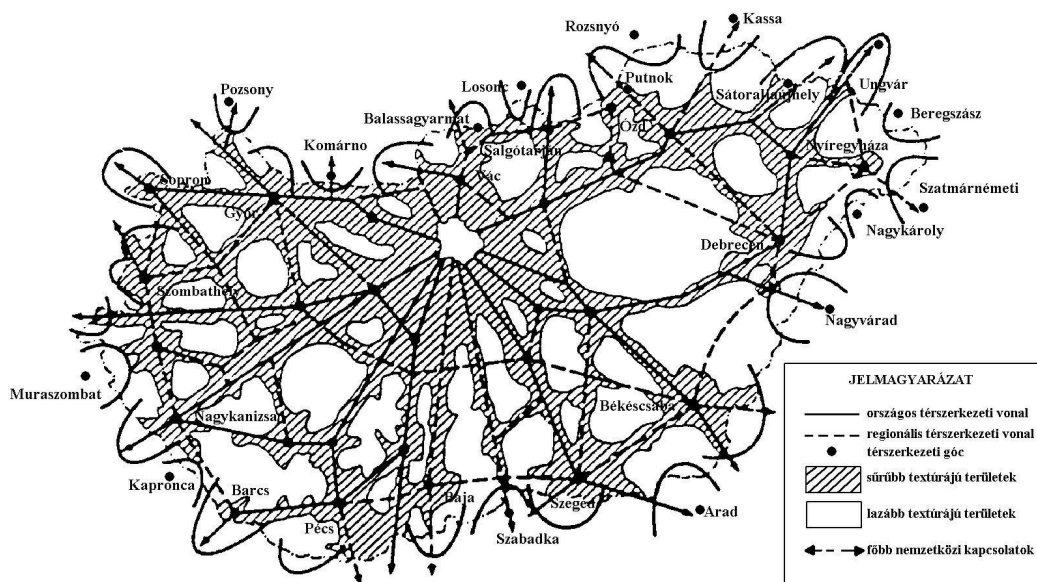
A térszerkezeti és vonzaskörzeti kapcsolatokat illetően a trianoni békediktátum természetesen nemcsak magyarországi határ menti települések és városok életét érintette hátrányosan, hanem – mint a mellékelt ábra mutatja – az átvonzások az új határokon kívül rekedt területek közeli településeinek a kapcsolatrendszerét is nehezítette és akadályozta (12. ábra).

Aligha szorul magyarázatra tehát, hogy a két világháború között a térségben egyre inkább megerősödött a határok elválasztó szerepe, jóllehet ezt valamelyest enyhítette az 1920–30-as években intézményes keretek között kiépült kishatárforgalom. A határ menti térségek helyzetét viszont mégis csak súlyosbította, hogy a magyar politikai vezetés ideiglenesnek tekintve a kialakult helyzetet, nem tett jelentős lépéseket a központ nélkül maradt periférikus területek felzárkóztatására. Ezen az állapoton a második világháború alatti területmódosítások sem változtattak, sőt a második világháború után a Szovjetunió megjelenése és befolyásának erősödése miatt a Kárpát-medencében, s a Magyarországot körülvevő szűkebb térségben a határok átjárhatósága még körülményesebb lett. Igen jellemző erre a helyzetre, hogy az ötvenes években a határforgalom a szomszédos országok lakosságainak arányához képest elenyésző volt. A néhány százezer határátlépő országosan ekkor még korántsem jelentette a kapcsot

latok normalizálódását, amelynek kezdetéről csak a hatvanas években lehet beszélni. Egész Kelet- és Közép-Európa politikai kényszerpályára sodródása tehát súlyos következményekkel járt együtt a Kárpát-medence regionális fejlődési perspektívái szempontjából is. Az államszocializmus időszakában hovatovább még nehezebbé és körülményesebbé vált a határok ellenkező oldalain fekvő, a korábbi évszázadokban egységesen fejlődött térségek egyes részeinek a kapcsolatfelvétele (Tóth J. 1996, Sallai J. 2002b).

12. ábra

Magyarország térszerkezete és a határ menti átvonások

Forrás: Tóth J. 1996. ábrája nyomán részben újraserkesztve.

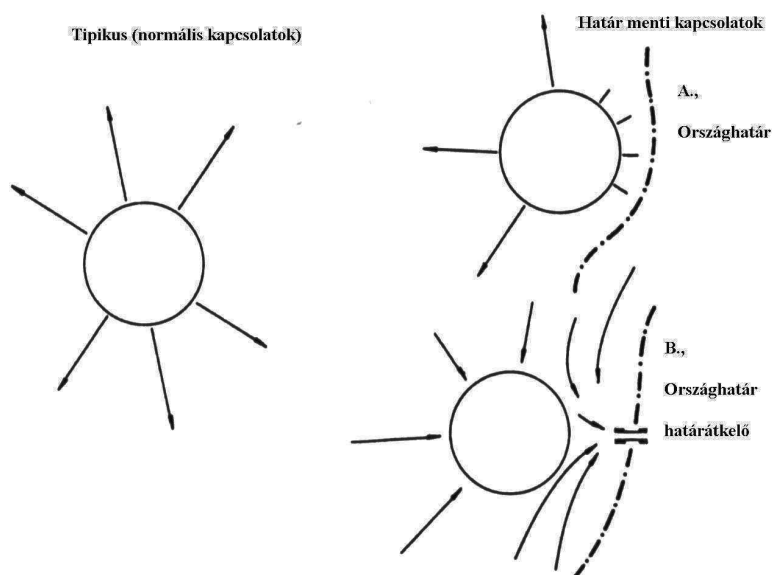
Természetes, hogy a hidegháborús politika nyomán a „vasfüggöny” szerepét betöltő magyar-osztrák államhatár szigorú zártságán a második világháború utáni évtizedek hosszú ideig semmit sem változtattak. Az viszont már sokkal nehezebben magyarázható, hogy a szovjet blokk „szövet-séges” országai közötti államhatárok zártsága is hosszú ideig alig-alig enyhült, sőt a Szovjetunió befolyásának erősödésével a térségben a határok átjárhatósága átmenetileg még nehezebbé vált. Az is kellően figyelemre méltó – bár az adott helyzetben érthető – jelenség volt, hogy a 1940-es évek végére a szocialista blokk kialakulásával, s többek között a KGST létrejötté (1949) után az együttműködő tagállamok sokkal intenzívebb kereskedelmet folytattak és szorosabb kapcsolatban álltak magával a Szovjetunióval, mint egymással, ami szintén hozzájárult az *államha-tárok menti izoláció* fokozódásához. Ám a legnehezebben átjárható határ még így is a magyar-szovjet (ma ukrán) határszakasz volt. Kishatárforgalom hiányában működött ugyan a már említett „egyszerűsített átkelés” intézménye, de a határ menti lakosok mozgását szolgáló, úgymond

könnyített határátlépési engedélyt is nehezen lehetett megszerezni, azt csak annak állították ki, aki nyomós indokot tudott felsorakoztatni (pl. közeli hozzátartozó halála, súlyos betegsége stb.). A hivatalos határ menti kapcsolatok pedig ekkoriban csak szigorúan ellenőrzött keretek között zajló, protokolláris együttműködések lehettek. A deklarációk szintjén formálisan szívélyes, baráti, sőt „testvéri viszony” ellenére a *határok elválasztó szerepe* Magyarországon minden viszonylatban erősödött és állandósult. Az egykor sok évszázada szoros kapcsolatban álló területek és települések csak igen bonyolult módon – felsőbb szintek, országos párt és kormányzati fórumok tudtával és engedélyével léphettek csak kapcsolatba egymással –, még ha pusztán kulturális kapcsolatok kiépítéséről volt is szó, s a létrejött kapcsolatok is többnyire előre rögzített – korábban már leírt – „forgatókönyv” szerint működtek (2. ábra).

A határ közeli területek fejlesztése lelassult, ad abszurdum még az államhatárok megközelítése is nehézkessé vált. Valahogy úgy, ahogy ez a korábban Trianon után kialakult a Kárpát-medence utódállamai közötti kapcsolatokban. A térséget keresztül-kasul átszelő új politikai határok az országon belüli regionális kapcsolatokat jogi értelemben ugyan nemzetközivé tették, ám a Kárpát-medencében a szemben álló államok határai egyszersmind csonkolták is a kapcsolatrendszer bizonyos elemeit, így – a határ mindkét oldalán! – gátolták a társadalmi-gazdasági prosperitást szolgáló együttműködést és térkapcsolatokat. Ez a sajnálatosan általános és tartós helyzet legfeljebb csak ott változott, ahol a közvetlen közelben határátkelőhelyek üzemeltek és a területi relációk koncentráálódtak, fejlődési energiákhoz juttatva az adott térséget (13. ábra).

13. ábra

A térkapcsolatok lehetséges formái

Forrás: Tóth J. – Golobics P. 1996, Tóth J. 1997.

A két világháború közötti időszak politikai szembenállása tehát kifejezetten gátolta a formáljogilag nemzetközi térséggé vált Kárpát-medencében a regionális fejlődés, a régióformálódás folyamatának a folytatását és kiteljesedését. Ezen a helyzeten Magyarország esetében sem a második világháború alatti ún. országgyarapítás néven ismert határmódosítások, de sem a későbbi változások különös módon az azonos politikai-ideológiai, gazdasági-társadalmi tömbhöz tartozás sem hoztak gyökeres változást hosszú ideig az államszocializmus időszakában.

Igen jellemző az államszocializmus időszakában a határ menti kapcsolatok alakulását meghatározó feltételrendszerekre, hogy még a *magyar-szovjet (ma ukrán) határ* a gazdasági, politikai és katonai szövetség ellenére is majdnem olyan *zárt volt* – főleg Kárpátalja kiemelt hadászati szerepköre miatt, különösen egyes időszakokban –, mint a magyar-osztrák vagy konfliktusos időben a magyar-jugoszláv határ. A határnál tulajdonképpen egyetlen határátkelő működött, Záhony, amely közúti, vasúti átkelő és egyben fontos átrakodó centrum volt kelet-nyugati irányba. De a „békésebbnek” tűnő magyar-román, s részben pedig az egykori magyar-csehszlovák határ mentén is voltaképp álságos helyzet alakult ki, hiszen a formalizáltan jó viszony mellett, a kisebbségi jogok folyamatos megsértése, a permanens ellenségeskedés hátráltatta a tartalmas együttműködést, s a magyarság nagyszámú jelenléte is – szemben az, elválasztó ám mégis pozitív szerepkörű határokkal – inkább a határ menti kooperációk gátjává vált, ahelyett, hogy a kapcsolatok szilárd alapja lett volna.

A leírt körülmények között a Kárpát-medencén belüli új politikai államhatárok mögött az egyes államok térszerkezete csak szerves folyamatokat fékező politikai korlátok között fejlődhetett, a belső kapcsolatrendszer intenzitása és textúrája sokkal nagyobb, erősebb, illetve sűrűbb lett, mint a határ menti térségeké, nem is szólva a határon átvélő regionális együttműködés fejlődésének a korlátairól. Eközben szinte törvényszerű és intenzív folyamattá vált a *határ menti* sávban zajló sokirányú *perifériaképződés* (Tóth J. 1996, Tóth J. – Golobics P. 1996).

Kelet-Közép-Európában az 1990-es években bekövetkezett politikai fordulat új, kedvező távlatokat nyitott a Kárpát-medencében a regionális, térségi együttműködés számára. Rövid idő alatt rendkívül radikális változások játszódtak le. Az *Európa keleti felében lezajlott rendszerváltások óta eltelt időben egy sor új ország határolja Magyarországot (Ukrajna, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és Montenegró)* Az 1989-es forradalom után a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából – ha lassan is – egyre kedvezőbb irányú folyamat bontakozott ki a *magyar-román* viszonylatban, s a „vasfüggöny” lebomlásával egyidejűleg gyökeres minőségi fordulat következett be a *magyar-osztrák* kapcsolatokban. Végül pedig a 2004. évi *keleti bővítés* során Magyarország, Szlovákia és Szlovénia felvétele az EU-ba, illetve a schengeni határőrizeti rend fokozatos bevezetése, valamint újabb országok (Románia, távlatokban pedig Horvátország) új dimenzióit nyitotta, illetve nyitja meg a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatoknak a Kárpát-medencében.

A Kárpát-medencei regionális együttműködés számára az egészében véve kedvezőbb helyzetet teremtő *változások felértékelték Magyarországtól a térségi szerepkörét is*. A politikai rend-

szerváltozás által teremtett helyzetben új lehetőségek és távlatok nyíltak Magyarország nemzetközi térszerkezeti kapcsolatrendszerének a fejlődése számára. Az ország úgyis, mint a Kárpát-medence centrális fekvésű és nyitott gazdaságú országa a határon átnyúló együttműködések szinte minden lehetséges formájában érdekelt. Beleértve ebbe az államhatárok által szabdalt, centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló kistérségi együttműködéseket, akárcsak a nemzetközi regionális kooperációkat, vagy éppen a térség államainak – jelentőségében a Kárpát-medencén túlmutató – összehangolt fejlesztését is.

Magyarország nemzetközi térszerkezeti kapcsolatrendszerének a vizsgálata kapcsán négy fő, stratégiai fontosságú – amelyből kettő-három, esetenként átfedő – irány jelölhető meg az országnak a Kárpát-medencében betöltött központi fekvéséből adódóan. Az ország legfontosabb stratégiai kapcsolódási iránya a nyugati viszonylat, amely két nemzetközi regionális kapcsolatrendszeren keresztül funkcionál. Ebből az első az osztrák–szlovén–magyar határrégió, amely immár megfelelő szervezeti és intézményi keretben (pl. West/Nyugat-Pannónia Eurorégió) működik és amelyben Bécs az egész térség legfontosabb innovációs kapuja, közvetett hatása a Kárpát-medencén túlra is kiterjed, azon túl, hogy a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városi együttműködés és a Bécs–Budapest innovációs tengely révén térségi szerepköre egyre jelentősebb. A nyugati stratégiai kapcsolódási pont másik nemzetközi kapcsolatrendszere az osztrák–magyar–szlovén–horvát négyes határtérség, amely különösen a jövőben gyorsan növekvő jelentőségre tehet szert (egyik intézményi háttere az Alpok–Adria Munkaközösség).

Az északi stratégiai kapcsolódási pont a szlovák–magyar határrégió amelynek legfontosabb regionális kapcsolatrendszere – Pozsony révén – közös a béccsel, de a hosszú határ mentén a magyar főváros átvonzása jelentős a közép-szlovákiai térségre, de keletebbre a Miskolc–Kassa központokkal jellemezhető térség is fontos szerephez juthat a határon átnyúló kooperációkban. A magyar–szlovák határrégióban hat-hét nagy interregionális szervezet tevékenykedik, ám ebben a dimenzióban is célravezető lenne, hogy a nagyívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozása mellett (és helyett) a kistérség–településközi érintkezések, vagy éppen a kapcsolódni kívánó városszövetségek is jöjjenek létre nagy számban és nagy aktivitással.

A kelet-Magyarországi határtérséget magában foglaló keleti stratégiai kapcsolódási pont a szlovák–ukrán–román–magyar határrégiókra terjed ki, döntően város–város kapcsolatok, mindenekelőtt a nagyközpontok (Debrecen, Nagyvárad, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Ungvár, Beregszász, Szeged, Arad, Temesvár) alapján. Ebben a regionális kapcsolatrendszerben törekszik fontos intézményi keretet betölteni több-kevesebb sikerrel az északkelet-magyarországi határvidéken a Kárpátok Eurorégió, míg délebbre a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió. Ezek tartalmasabb és hatékonyabb működésének is előfeltétele a kistérségi-, város- és településközi együttműködések fejlesztése. Az utóbbi egyben már magában foglalja a keleti-délkeleti magyar–román–szerb határok nemzetközi regionális kapcsolatrendszerét, távolabbról pedig kapcsolódik a magyar–horvát–szerb hármashatárt érintő, főként pedig a ma-

gyar–horvát viszonylatra is kiterjedő (Duna–Dráva–Száva Eurorégió) *déli stratégiai kapcsolódási ponthoz*, amely az adriai és a balkáni kapcsolatrendszer fejlesztése miatt is nagy fontossággal bír (Tóth J. 1996, 1997, Tóth J. – Golobics P. 1996, Rechnitzer J. 1999a).

Végül Magyarország jelenlegi keleti államhatárai mellett húzódó, a *keleti stratégiai kapcsolódási irányhoz tartozó magyar–ukrán és magyar–román*, az északi stratégiai kapcsolódási irányon belül a keleti *magyar–szlovák* és jórészt a déli stratégiai kapcsolódási irány, a *magyar–román–szerb*, illetve a *magyar–horvát–szerb* hármashatárt *felölelő határrégiók közös jellemzője a periférijelleg dominanciája*, annak minden gazdasági-társadalmi-kulturális hátrányával együtt. A keleti irányú együttműködés szempontjából a jövőben olyannyira fontos magyar–román, magyar–ukrán, az Északkelet-Magyarországot övező magyar–szlovák, részben pedig a délkelet és a délnyugat-magyarországi magyar–szerb és magyar–horvát határvidék, az öröklött történeti-etnikai problémákon túl, nem utolsósorban Trianon következményeként, a gazdasági térszerkezet szétesése miatt ma is túlnyomórészt peremterületeket, jelentős mértékben periférikus, elmaradott területet foglal magában a határok mindkét oldalán. Ez az elmúlt évtizedekben inkább erősödő, mintsem gyengülő *halmozottan hátrányos helyzet a magyar–ukrán és az északkelet-magyarországi magyar–szlovák, valamint magyar–román viszonylatban súlyosabb, az északnyugat-magyarországi magyar–szlovák és délkelet-alföldi magyar–román határ menti térségekben kevésbé súlyos gond*, magyar–osztrák és magyar–szlovén határrégiókban pedig már teljesen elhanyagolható kérdés a perifériaprobléma. Magyarország keleti határait egészében véve azonban az ukrán határszakasz hordozza magában a peremvidéki, elzárt térség tragikus elmaradottságát, míg a román határszakasz lényegében annak a nagyrégióknak, az Alföldnek a sajátosságait tükrözi, amelyet határol, de a kevésbé domináns periférijelleg létrejöttében az Alföld gazdasági problémáin túl mégiscsak fontos szerephez jutott a határmentiség (Ruttkay É. 1995).

A periféria, sőt a „periféria perifériája” jelleg jelenléte ellenére azonban a magyar térszerkezet folyamatos változásait figyelembe véve, a közelmúlt egyik legfontosabb elmozdulása Kelet-Magyarországot érintően következett be, mert elfogadva a tényt, hogy *Magyarország* időközben fokozatosan egy „fordítókorong” vagy „kapuország” lett az *egyesülő európai gazdasági, politikai térben kelet és délkelet irányába* (Lengyel I. – Szabó I. – Végh Z. 1998, Rechnitzer J. 2000a), akkor ebben a folyamatban aligha vonható kétségbe a keleti államhatárok szerepének a felértékelődése.

3.3. Határmentiség és periféria-helyzet

A történettudomány, a gazdaságtörténet és a területi tudományok művelői számára régtől fogva bizonyított, s az érdeklődők szélesebb körében is nyilvánvaló tény ma már, hogy *a határ menti periférikus területek kialakulása a trianoni békekötéssel vette kezdetét*. A jelenlegi helyzetet ugyanis elsősorban történeti-politikai okok idézték elő jó nyolc évtizeddel ezelőtt. A történelmi

Magyarország drasztikus területi feldarabolásával együtt járó határok meghúzását követően az ország északi és keleti új határai mentén, váltakozó szélességben, *egy olyan elmaradott rurális övezet kialakulása kezdődött meg*, amely jórészt a megmaradt megyecsonkokból képződött.

A határmentiség problematikája tehát ma már Magyarországon legjellemzőbb módon az országot övező határszakaszok túlnyomó többségében a *periféria-helyzettel*, azaz a *halmozottan hátrányos helyzettel* illusztrálható. Gyökeres változásokat eredményezett itt ugyanis az a helyzet, amelybe a határ menti települések a trianoni döntést követően akaratukon kívül kerültek, s egyik pillanatról a másikra *kettős értelemben is perifériákká váltak*. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a korábbi országon belüli, úgymond „mélységi” elhelyezkedésből egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére”, valaminek a „végére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt centrumukat, ami újfent a periféria-helyzet akkumulációját idézte elő. Ezek a határ menti területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, nehezen tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba, ma is alig van kapcsolatuk a szomszédos határrégiókkal, a határon túl fekvő jelentősebb városokkal, hiszen a határrégiók között nagy különbségek alakulhatnak ki. Az együttműködést nehezítő tényezők sorában említhető a *centrum-periféria viszony* létrejötte, amely a nagyobb és kisebb térszerkezeti mozgásokra, valamint a határok két oldalán érintkező térségek gazdasági és társadalmi jellegében rejlő különbségekre vezethetők vissza (Ruttkay É. 1995, Rechnitzer J. 1997a).

A határmentiség és a periféria-helyzet összefüggéseinek felismerése és az ezzel kapcsolatos kutatások nem új keletűek. A trianoni békeszerződés értékelése kapcsán politikai-etnikai szempontból már sokan és sokoldalúan vizsgálták a *perifériaképződés* kérdését, de gazdasági-társadalmi szempontból elsősorban csak a nyolcvanas évek elejétől-derekától figyelt jobban oda a hazai szakmai közösség, főleg a formálódó regionális tudomány képviselői. A határmentiség kapcsán a hazai szakirodalomban több mint két évtizede találni már utalást a *nemzetközi integráció lehetőségére* (Enyedi Gy. 1976), mint a határ menti halmozódottan hátrányos helyzet sajátosságaira (Varga D. 1982). Egy újabb korai centrum-periféria fogalompár összefüggéseit alaposan és sokoldalúan tárgyaló tanulmány az Alföld régió határ menti területeinek vizsgálatakor pedig nemcsak a nagyrégió periféria-jellege, hanem határ menti területein a *határmentiség és periféria-jelleg* között is rendkívül szoros összefüggéseket lát, amelyet adatokkal és empirikus vizsgálatokkal is sikerült alátámasztania (Tóth J. – Csátsári B. 1983).

A határkutatás – benne kiemelten szereplő határmentiség és periféria-helyzet – vizsgálatának korszakos állomása volt az 1986 novemberében Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás, amelynek számos előadója (többek között Berényi I., Erdősi F., Hajdú Z., Kovács T., Krajkó Gy., Lackó L., Rechnitzer J., Zala Gy. stb.) a határmentiség és döntően a perifériás helyzet összefüggéseit vizsgálták később kötetbe szerkesztett előadásaikban (Erdősi F. – Tóth J. szerk. 1988). Nem egy közülük (Erdősi F., Tóth J., Frisnyák S.) a *centrum-periféria ellentét- és fogalompár* kapcsán a határ menti területek, főként az alföldi nagyrégió esetében a

nagyon szemléletes „*periféria perifériái*” kifejezést használja. A kifejezés elsősorban az Alföld és a határ mente, értelemszerűen mindenekelőtt a Magyarország keleti határaitra vonatkoztatva született meg, abban az összefüggésben, hogy ha az alföldi nagytáj periféria, akkor e régió gazdaságilag elmaradott kiterjedt térségei és mikrokörzetei egyenest a „*periféria perifériái*” lettek (Tóth J. 1985, 1988). A korábbi, a határmentiséget speciális (demográfiai, szociológiai, rurális) összefüggésekben tárgyaló tanulmányok (Kocsis K. 1988, Rechnitzer J. szerk. 1990, Kovács T. 1991, 1993) után – mind a mai napig – egyre több munka elemzi a *határmentiség és a centrum-periféria* ellentét- és fogalompár sajátosságait.

Az elmondottak különösen jól illusztrálhatók az északkelet-magyarországi politikai államhatárok mentén kialakult helyzettel, ahol gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, hátrányos, nemegyszer halmozottan hátrányos helyzetű térségek, települések és településcsoportok érintkeznek egymással, voltaképpen *perifériák találkoznak perifériákkal* (Hardi T. 2000b). Ma főként azok a határzónák számítanak perifériának, amelyek az ország elmaradott területeinek, régióinak a „szélén” helyezkednek el. Így váltak tulajdonképpen kettős perifériává a kelet-szlovák, az ukrán és részben a román határ menti térségek (Rechnitzer J. 1999a). De a horizontot kitágítva a keletről szomszédos hatalmas kiterjedésű térség egészében is könnyen felismerhetők egy összefüggő, öt kelet-európai országot (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Ukrajna) átfogó tartós, azonos jeleket mutató periférikus helyzetű nagyrégió jegyei (Gorzéla, G. 1998).

Mi sem jellemzőbb a térség periféria jellegére mint az, hogy az öt ország találkozási pontjában elhelyezkedő transznacionális, Kárpátalja-Galícia Határ Menti Régió – Illés Iván kifejezésével élve – a *Kárpáti Régió* (intézményesült formában a Kárpátok Eurorégió) pedig az az európai térség, amelyet új európai választóvonal vág ketté. Kelet-Európa divergáló fejlődése következtében ugyanis a térséget alkotó országok keleti határainak egyes szakaszain ma már mélyebb fejlettségi szakadék tátong a határ két oldala között mint az egykori vasfüggöny mentén. Míg az EU keleti határai mentén általában kettő az egyhez vagy egyes szakaszokon ennél is lényegesen kisebb a fejlettségi különbség, a Kárpáti Régió belüli választóvonal mentén helyenként három az egyhez különbség tapasztalható, mint például a magyarországi viszonylatban amúgy is szegény Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és az ukrán Kárpátalja között. Tovább bonyolítja a helyzetet és hozzájárul a perifériaképződéshez az is, hogy a térség államhatárai mentén jelentős nemzetiségi problémák is mutatkoznak (Illés I. 2002).

Hazai oldalról közelítve a keleti határregiókhoz, a tágabb térség vonatkozásában ugyan csak az állapítható meg, hogy a rendszerváltást követően felerősödött viszonylagos *gazdasági-társadalmi dekoncentrációs folyamatok* nyomán az *Alföld jelentős része is perifériahelyzetben maradt*, egyes nagyrégió belüli térségek, közülük is elsősorban kiterjedt határ menti területek Tóth József – és részben Erdősi Ferenc – találó kifejezésével élve, egyenesen a „*periféria perifériájává*” váltak. Az utóbbit bizonyították az Északkelet-Alföld (Hajdú-Bihar és

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) 119 települését magában foglaló, *magyar–ukrán és magyar–román határ menti sávjára*, területeire és településeire vonatkozó, többek között kérdőíves felmérést is magában foglaló, 1999-ben elvégzett (Baranyi, B. – Balcsók, I. – Dancs, L. – Mező, B. 1999, Baranyi B. szerk. 2001), majd 2002-ben megismételt (ld. később) komplex vizsgálatok is. Az empirikus vizsgálatok is azt bizonyították, hogy voltaképp az egész keleti határ mente, döntően a magyar–ukrán, kisebb részt a magyar–román határszakasz városkörzetei mind az országos átlagtól, mind a mellette fekvő belső Alföld nagyrégiótól messze elmaradó periféria jellegzetességeit viselik magukon (Ruttkay É. 1995).

Az előbbiekkal összhangban megfogalmazható tehát a következtetés, hogy ha Magyarország egészén belül az Alföld helyzete periférikusnak minősül, akkor a keleti, de különösképpen az északkelet-alföldi határszél halmozottan hátrányos helyzete miatt joggal érdemelte ki a „periféria perifériája” megnevezést. Ezt a 10–20 km széles sávot a *megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastrukturális állapotok, a rossz elérhetőség, a nagy volumenű munkanélküliség, a romanéesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízveszély) jellemzik*. Aligha véletlen, hogy a magyar–román és a magyar–ukrán határ mente kialakulása – tulajdonképpen Trianon – óta összességében hátrányos helyzetű térségnek számított, s ma Magyarország egyik legkiterjedtebb válságövezeteinek egyike (Enyedi Gy. 1996).

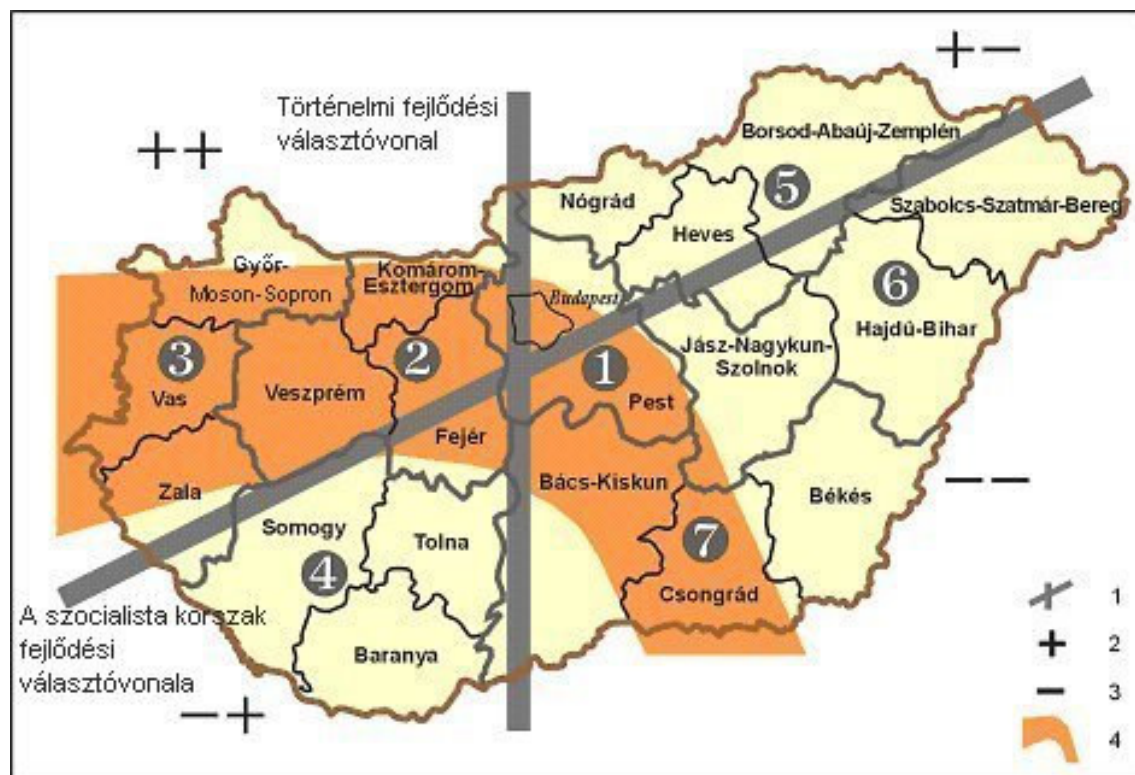
Nem kétséges tehát, hogy tágabb értelemben – hosszabb történelmi folyamat eredményeként – Kelet-Magyarország egésze, szűkebb regionális megközelítésben az *északkelet-magyarországi és délnyugat-magyarországi* térségek, azon belül pedig mindenekelőtt az államhatárok két oldalát alkotó *határrégiók számottevő része ma is elmaradott terület* (14. ábra). A részben *történeti*, részben pedig az ugyancsak korábbi *kedvezőtlen makro- és mikro gazdasági tényezők* és hatások következményei, az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, s főként pedig a minden területen fölöttébb vonzatottan fejlődő határon átívelő kapcsolatok miatt Magyarország és szomszédai számára *egyaránt létfontosságú kérdés a határmentiség és a határon átnyúló együttműködés* ügye. A ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló *határ menti fekvés* a marginális helyzetű térségek és településeik fejlesztését sürgetik. Az *államhatárok merev elválasztó szerepének* oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető *nemzeti érdek* (Baranyi B. 1999, 2002b).

Az elmondottak ellentmondani látszanak annak az egyébként elfogadható elvi álláspontnak, hogy amennyiben *egy adott terület az államhatár mentén fekszik, az önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt*, sőt bizonyos esetekben kifejezetten előnyös is lehet (Süli-Zakar I. 1992a). Hasonlóan ahhoz, ahogyan egy másik álláspont is megfogalmazza: „Kétségtelen, hogy valamely terület határ menti fekvése nem jelent szükségszerűen periféria-jelleget, bár a két minősítés közötti egybeesés több mint véletlen” (Tóth J. – Csatári B. 1983). Akár-

hogyan is közelítve meg a kérdést, aligha vitatható, hogy Magyarországot övező határrégiók többségében a határmentiség Trianon óta – részben a perifériaképződés miatt – mind a mai napig általában elmaradottságot jelent.

14. ábra

A fejlődési tengelyek változása az ország térszerkezetében

Régiók (NUTS 2 szint): ❶Közép-Magyarország; ❷Közép-Dunántúl; ❸Nyugat-Dunántúl; ❹Dél-Dunántúl; ❺Észak-Magyarország; ❻Észak-Alföld; ❼Dél-Alföld.

Jelmagyarázat: 1. Fejlődési választóvonalak; 2. Nyertesek; 3. Vesztesek; 4. Fejlődési övezet.

Forrás: Faragó, L. 1999.

3.4. Perifériák Magyarországon

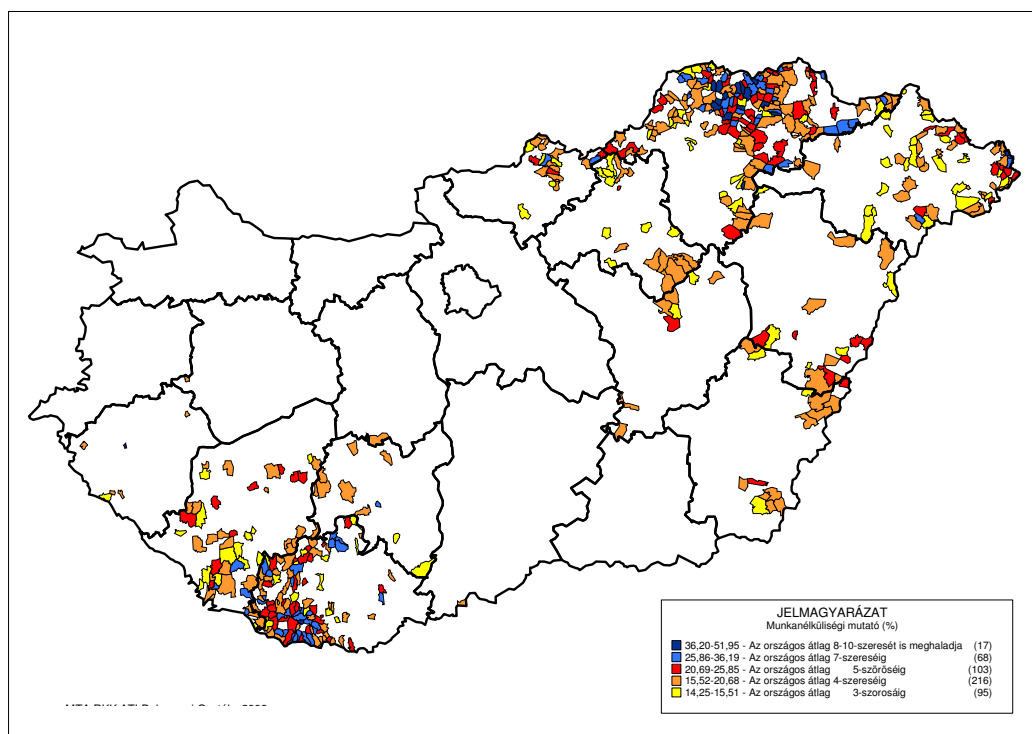
A centrum–periféria viszonyrendszerben Magyarországon is a hátrányos vagy a – még rosszabb – halmozottan hátrányos helyzetű területek-térségek, azaz a területi egyenlőtlenségeknek két nagyobb előfordulása jellemző a jelenlegi viszonyok közepette, amelyek elsősorban az ún. *belső*- és a *külső* (határ menti) perifériák jelenléte. A *belső* perifériák azok a jelentékenyebb kiterjedésű térségek, amelyek az ország belső területein elhelyezkedve az átlagosnál koncentráltabban viselik magukon a hátrányos helyzet következményeit. Ezeket a „szigetszerűen” elhelyezkedő válságterületeket általában tartós gazdasági recesszió, akut foglalkoztatási válság, magas, az országos átlagot jóval meghaladó nagyságrendű munkanélküliség, rossz infrastrukturális ellátottság, a centrumtelepülésektől és az egyéb decentrumoktól való nagy távolság, nehéz megközelíthetőség,

elvándorlás, elnéptelenedés, szegénység, a roma népesség koncentrációja stb. jellemzi. Ilyen belső perifériák nagy számban találhatók az ország különböző területein, többek között a Dunántúl déli felében a *Tabi, Tamási és Lengyeltóti kistérség*, illetve Nyugat-Dunántúlon a *Vasvári kistérség*, a Dél-alföldi régió néhány kistérségében (*Kunszentmiklós, Kunszentmárton, Kistelek stb.*), de leggyakoribb és legkiterjedtebb előfordulásuk általában az Alföld nagyrégióban, főként az *Észak-alföldi és Észak-magyarországi régió* összesen hat megyét magában foglaló, északkelet-magyarországi térségben tapasztalható.

Az utóbbiakkal kapcsolatban úgy is lehetne fogalmazni, hogy Magyarországon belül tulajdonképpen az egész kelet-magyarországi térség, különösen pedig Északkelet-Magyarország gazdasági-társadalmi helyzete ma is periférikusnak minősül, s területén nagy számban fordulnak elő halmozottan hátrányos helyzetű belső (*Bodrogköz, Taktaköz, Közép-Tiszavidék, Bihar, Sárrét, Szatmár, Bereg, Cserehát stb.*), illetve – részben az előbbiekből kikerülő – *külső (határ menti) perifériák*. Leegyszerűsítve azt lehetne mondani, hogy a Szeged–Szolnok–Balassagyarmat képzetbeli vonaltól északra elhelyezkedő területek jelentős része az ország egyik legkiterjedtebb válságövezeteit foglalják magukban. De ilyen belső perifériák találhatók Tolna és Somogy találkozásánál, valamint Baranya északi felében. A belső perifériák nagyon gyakran érintkeznek, sőt egybeolvadnak a határ menti, ún. külső perifériákkal (15, 16. ábra).

15. ábra

Magyarország 500 leghátrányosabb helyzetben lévő települése a regisztrált munkanélküliség szintje alapján (2002. augusztus)

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján saját szerkesztés. MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

Magyarország jelenlegi keleti államhatárai mellett húzódó, az *északkeleti–keleti* és a *déli nemzetközi regionális stratégiai kapcsolódási irányhoz* tartozó határrégiók közös jellemzője a *perifériajelleg dominanciája*, annak minden gazdasági-társadalmi-kulturális hátrányával együtt. A keleti irányú együttműködés szempontjából a jövőben olyannyira fontos *magyar–román, magyar–ukrán, magyar–szerb, magyar–horvát határvidék*, az öröklött történeti-etnikai problémákon túl, nem utolsósorban Trianon következményeként, a gazdasági térszerkezet szétesése miatt *ma is túlnyomórészt elmaradott peremterületeket* foglal magában a határok mindkét oldalán. Míg az elmúlt évtizedekben inkább erősödő, mintsem gyengülő halmozottan hátrányos helyzet az *északkelet-magyarországi magyar–szlovák, magyar–ukrán, illetve magyar–román viszonylatban* súlyosabb, addig az *északnyugat-magyarországi magyar–szlovák, illetve a délkelet-alföldi magyar–román térségben* kevésbé súlyos gond. A periférikus jelleg déli határok mentén – főként az utóbbi másfél évtized politikai, gazdasági-társadalmi válság-folyamatai miatt is – a magyar–szerb viszonylatban jelentkezik, illetve a magyar–horvát határtérségben húzódó a dél-magyarországi határ menti perifériákat jellemzi.

Jól mutatja a belső- és külső perifériaképződés sajátosságait az a folyamat, amely igen jellemző módon az *Alföld példáján* keresztül illusztrálható a legjobban. Jóllehet belső- és külső perifériák számos helyen találhatók az országban, legjellemzőbb módon, legnagyobb számban és legkiterjedtebb formában azonban az Alföldön, s főként az Észak-Alföldön, illetve Északkelet-Magyarországon fordulnak elő. Az elmondottakon túl a perifériaképződés szempontjából az Alföld nemcsak a történelmi előzményeket, hanem a történelmi folyamatok következményeit és a perifériaképződés, ha tetszik rendszerváltozás utáni és jelenlegi sajátosságait is talán a legtipusosabban jeleníti meg. Mindezt azért is fontos előrebocsátani, mert Magyarország keleti felében a rendszerváltást követő évtizedben a tulajdoni, a képzettségi-kulturális, foglalkoztatottsági, demográfiai, egészségügyi, szociális viszonyokban a társadalmi és a területi különbségek nem csökkentek, sőt számottevően növekedtek. A strukturális és tradicionális hátrányokkal küzdő térségekben jelentős társadalmi, gazdasági és területi belső differenciálódás ment végbe, valamint a fejlettebb régiókhoz, kistérségekhez és településekhez képest számos (gazdasági, infrastrukturális, szociális) területen leszakadás következett be, miközben problémák is keletkeztek, újrateremtődtek különféle új egyenlőtlenségek, különösen ami az akut foglalkoztatottsági válságot illeti.

A társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságainak a megítélését illetően ma már meglehetősen nagy a kutatók között a nézetazonosság, különösen ami a társadalmi folyamatok feltételrendszerének és jellegének az alakulását illeti, hiszen az „*Alföld-szindróma*” már jól ismert történelmi tünetei az Alföld társadalmában zajló változásokat befolyásolták a legkarakterisztikusabban. Az *Alföld-jelenség* legjellemzőbb megnyilvánulásai többek között a sokszínű más-ság; a fejlettség elemeit is magában hordozó elmaradottság; a természeti táj és a társadalom-fejlődés szoros kölcsönhatásaként kialakult jellegzetes „*lelki kapcsolat*” és „*táji mentalitás*”; az Alföld sajátos társadalmi struktúrát formáló pusztai, frontier jellege, (amely elsősorban

társadalmi képlet, s csak azután területfejlesztési típus); az *Alföld periferia-jellege*, sőt egyes kiterjedt térségeinek a „*periferia periferiája*” helyzete; a gazdaság és társadalom változásainak diszharmonijájában, a társadalmi és gazdasági fejlettség meg nem felelésében testet öltő sajátos társadalomfejlesztési út: a paraszti polgárosodás, illetőleg a parasztpolgári-mezővárosi fejlődés; az egyedülálló alföldi település- és városfejlődés, s egyáltalán az „alföldi út” megannyi más, egyedi vonása (Beluszky P. 1992).

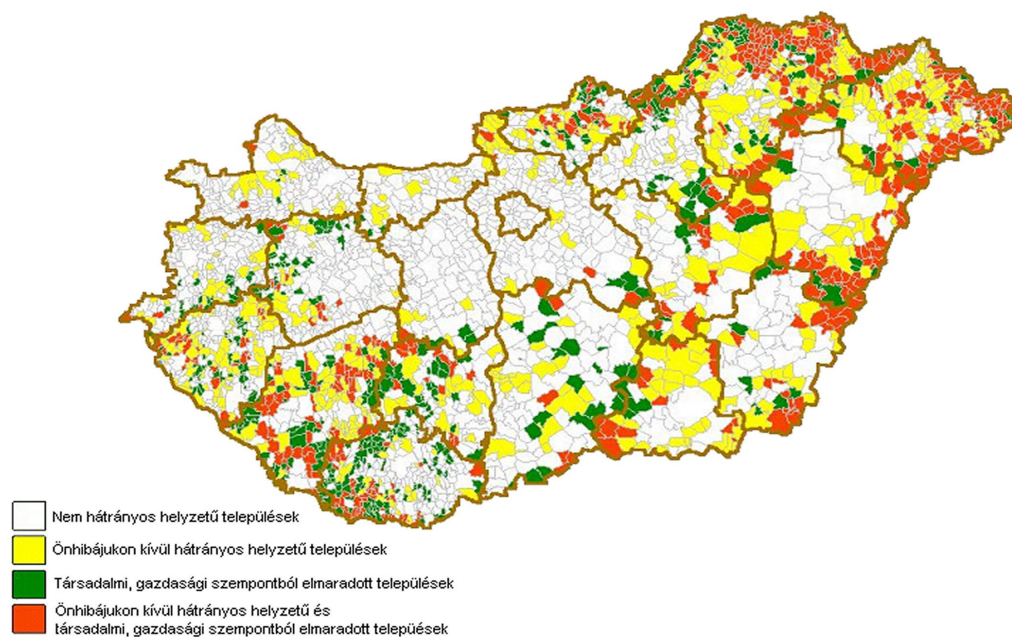
A társadalmi fejlődés előbb leírt, történelmileg kialakult sajátos „alföldi útja”, amely egyszerre viselte magán az elmaradottság és a viszonylagos fejlettség jegyeit, az elmúlt több mint félévszázad történelmi-gazdasági-társadalmi változásai során megrekedt. Melyek az újjáéledt, az *ország területi fejlődésének „szétszakadásával”*⁴, de legalábbis a *területi egyenlőtlenségek* növekedésével és a *hátrányos helyzet további elmélyülésével* fenyegető „Alföld-tünetcsoport”, „Alföld szindróma” vagy egyszerűen csak az „alföldi út” főbb jellemzői, s melyek azok a társadalmi-gazdasági sajátosságok, amelyek a gazdasági és társadalmi struktúraváltozások és mozgásfolyamatok tartalmát és minőségét döntően meghatározzák napjainkban? A feltételrendszer oldaláról vizsgálva a kérdést, könnyű belátni, hogy a társadalmi folyamatok alakulását befolyásoló régi és újkeletű tényezők sokaságából (pl. a hátrányos történelmi örökség következményei, a tradicionális mezőgazdasági társadalomból öröklött jellegzetességek, a tanyarendszer, az ingázás, a szelektív vándorlás, a periferia-helyzet erősödése stb.) mindenképpen a *gazdaság közelmúltbeli súlyos válsága* a legfontosabb. Mindezek külön-külön és együtt is szerepet játszottak a specifikumok és területi differenciák létrejöttében (Beluszky P. 1992, 1994, Csatári B. 1993, 1994).

A rendszerváltás a magyar gazdaság átalakulása újfent egy *elmélyült területi válság* körülményei között megy végbe. A területi válság alapvető jellemvonása az *ország keleti részének „leszakadása”*. Ennek egyik legnyilvánvalóbb jele, hogy Kelet-Magyarország megyéiben a gazdaság átalakulását *súlyos munkanélküliség* kíséri. A munkanélküliek zöme a Budapest–Szolnok–Szeged vonaltól északra és északre elterülő országrészen él, hiszen Kelet-Magyarországon alig találunk néhány olyan települést, ahol a munkanélküliségi ráta ne érné el az országos átlag legalább kétszeresét. Az itt lévő megyék (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar) évek óta élen járnak a munkanélküliségi rangsorban. A munkanélküliségre vonatkozó adatok alapján is jól kirajzolódnak a területi egyenlőtlenségek, a *külső- és belső periférikus területek nemcsak az Alföldre, hanem az egész országra vonatkozóan is* (17, 18. ábra).

⁴ Az ország két vagy három részre „szakadásával”, különösen pedig az Alföld, azon belül a keleti megyék (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és részben Békés megye), valamint az északi-északkeleti országrész (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád megye) már-már drasztikus mértékű leszakadásával kapcsolatos nézetekkel már jóideje heves vitát folytat Enyedi György, mint az Alföld régió kapcsán is tette az 1993. évi első Alföld-kongresszuson (Enyedi Gy. 1994, 13–16). – Álláspontját és érvelését természetesen el lehet fogadni, szó sincs „leszakadásról” (a szó önmagában is képzavar), ám a jelentős területi differenciák és távolságok megléte nyilvánvaló. – Ezzel kapcsolatban ld. még részletesebben Baranyi B. 2000d.

17. ábra

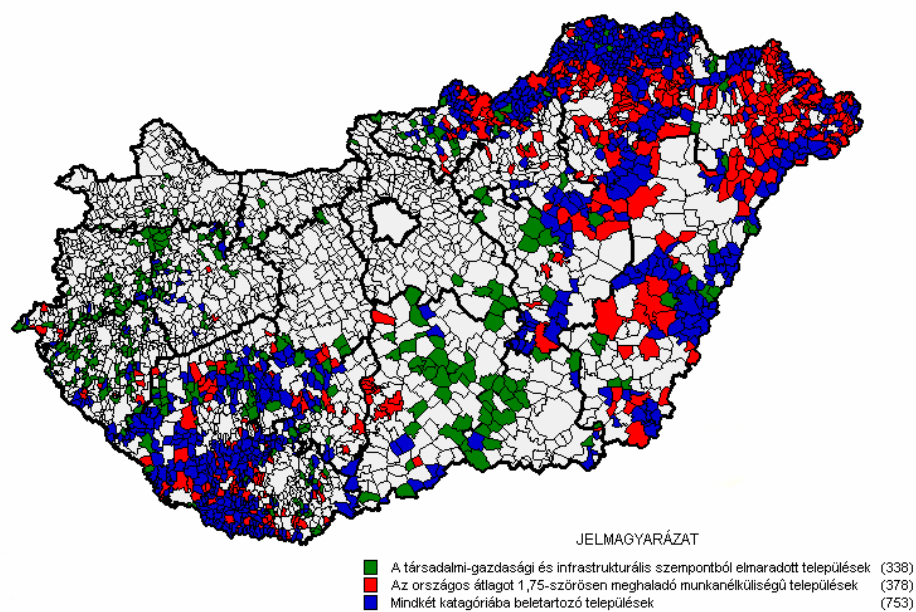
Hátrányos helyzetű települések belső külső (határ menti) és belső periferiákon, 2001

Forrás: Sziklai L. 10 éves a Szociális Törvény című konferencia.

18. ábra

Társadalmi-gazdasági, infrastrukturális és munkanélküliségi szempontból hátrányos helyzetű települések 2002-ben

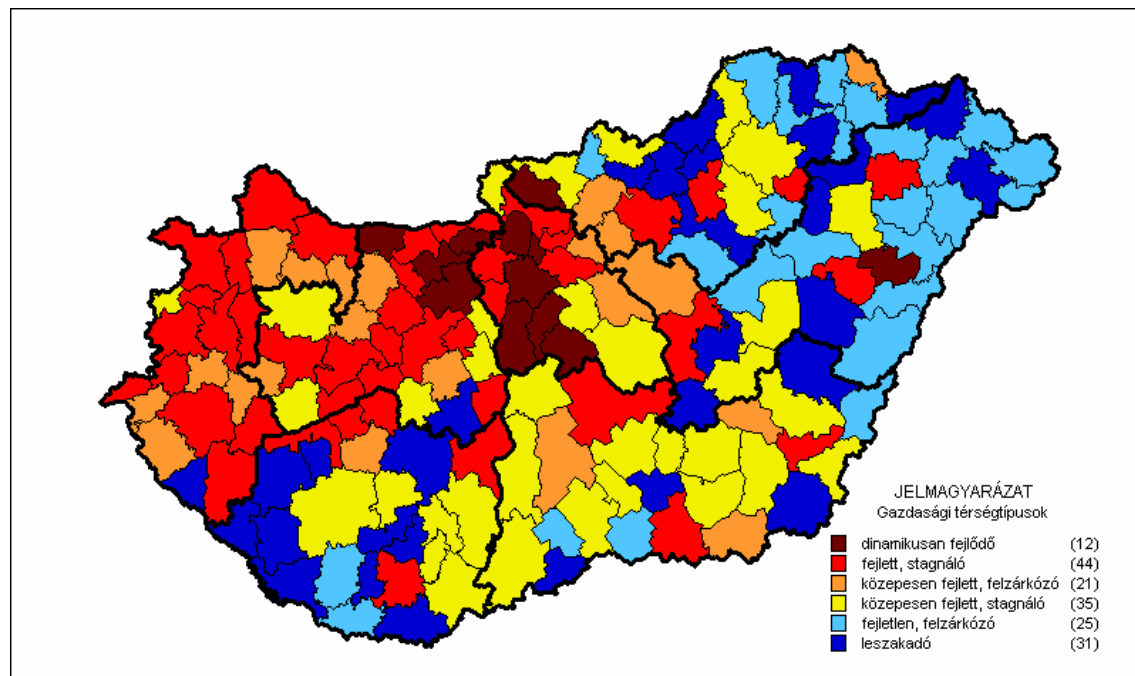
Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve. MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A gazdasági rendszerváltással együtt járó gyökeres *tulajdoni, szerkezeti és szervezeti átalakulás* sem javított a perifériák nagyrégióban elfoglalt helyzetén. A kiterjedt alföldi agrárterületek, rurális falusi térségek halmozottan hátrányos helyzete nem enyhült. Az *Alföld jelentős területei tovább periferizálódtak*. A rendszerváltás során újraindult viszonylagos gazdasági-társadalmi dekoncentrációs folyamat igazi vesztesei mindenekelőtt az alföldi és keleti-északkeleti ország- és megyehatár mentén fekvő, elzárt és elmaradott falusi térségek lettek. A Budapestre és az ország ún. ipari tengelyére épült centrumokhoz képest az Alföld továbbra is periféria maradt, kiterjedt határ menti területek és „szigethelyzetbe” szorult belső térségek pedig egyenesen a „periféria perifériájává” váltak (Baranyi B. 1999, 2000d, Tóth J. 1988).

A gazdasági térszerkezet térségtípusok szerinti alakulását, ezzel együtt a gazdasági-társadalmi fejlődés irányát, illetve dinamikáját – nem pedig az adott helyzet statikus leírását – mutatja az a térképi ábrázolás, amely alapján kirajzolódott kép szintén meggyőző módon jelzi a belső- és külső perifériák, a periférikusnak tekinthető, leszakadó, fejletlen és/vagy felzárkózó stb. kistérségek területi elhelyezkedését (19. ábra). Hasonló plaszticitással fejezik ki a periféria-jelleget azok a települési és kistréségi munkaügyi adatok, amelyek alapján kirajzolódnak a belső és külső (határ menti) perifériák, sőt a „periféria perifériái” is (20., 21. ábra).

19. ábra

A gazdasági térszerkezet alakulása 1998–2002

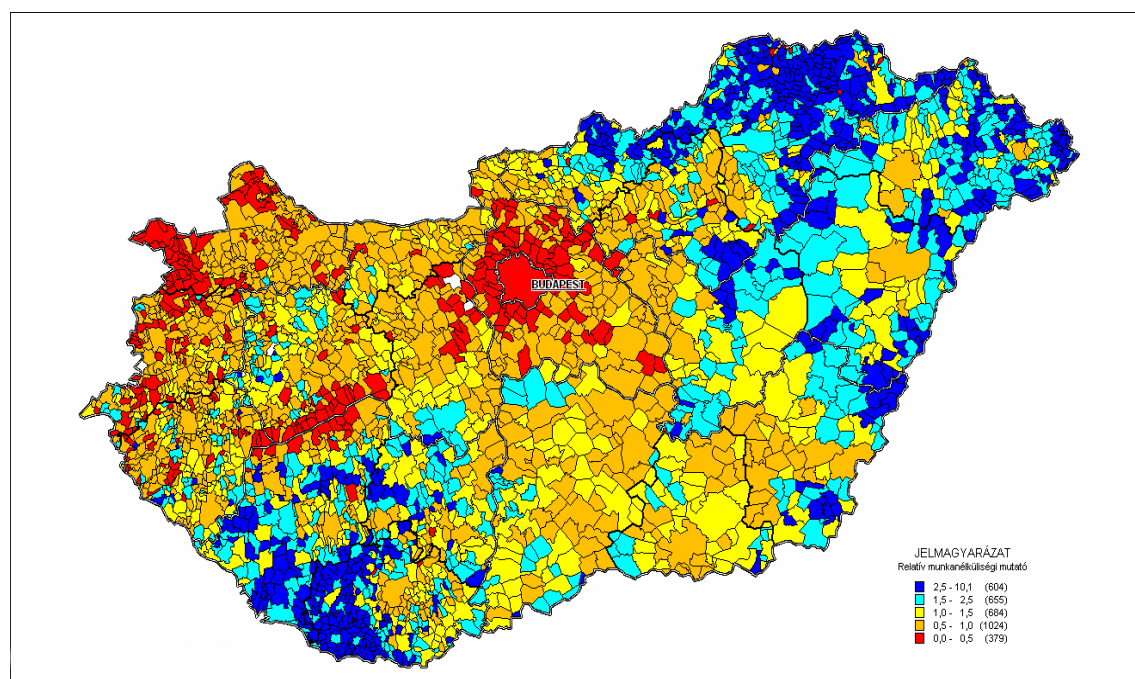
Forrás: VÁTI alapján szerkesztve.

Mi várható tehát a jövőben? *Van-e esély megmaradásra és a felzárkózásra?* A kérdés és a megoldásokat kereső válasz elsősorban a munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok javítására,

illetve a munkahelyteremtésnek a lehetőségeire vonatkozik, különösen az aprófalvas térségekben, ahol a munkaerőpiac problémái – annak ellenére, hogy ezekben a térségekben egyöntetűen magas munkanélküliség a jellemző – eltérnek a más vidéki térségek foglalkoztatási gondjaitól. A legnagyobb különbségek a munkanélküliség és az elnéptelenedés, az előregedés és az újranevelés együttes jelenlétéből, valamint a munkaerő rendkívül alacsony koncentrációjából, földrajzi szórtságából adódnak. Gondot jelent azonban a különféle értékek értéként való tudatosulásának és a hasznosításban használható *innovációk terjedésének hiánya*. Kérdés, hogy ezek a hiányok milyen mélyek, kívülről hogyan lehet a folyamatokat kedvezően befolyásolni?

20. ábra

A relatív munkanélküliségi mutató alakulása Magyarországon településenként (2002. augusztus)

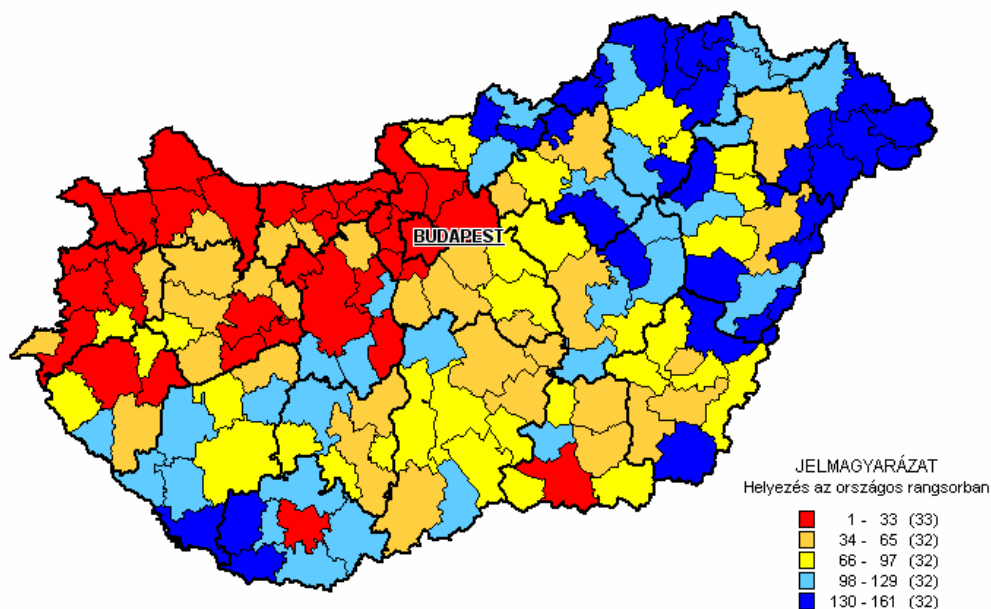
Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve. MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A hátrányos és periférikus helyzetű rurális, erősen agrár jellegű térségek kapcsán a fenntartható fejlődés esélyei főként azzal kecsegtetnek, hogy Magyarország uniós csatlakozása összességében hathatósan csökkentheti a meglévő területi egyenlőtlenségeket, enyhítheti a hátrányos-periférikus helyzetből fakadó válságfolyamatokat, elősegítheti a periférikus térségek felzárkóztatását. Bizonyosnak látszik ma még, hogy a belső- és külső perifériákat érintően hosszabb ideig a fenntartható fejlődés és a hanyatlás kombinációja fog érvényesülni, bár a válság egyre kisebb léptékű lesz, kistérségi szintű marad, s a mezőgazdasági termelés hagyományos és modern elemeinek az ötvöztetése, a természet- és környezetvédelem, a falusi- és ökoturizmus révén is a fenntartható fejlődés sikeresen megvalósulhat. Ma még nyitott kérdés azonban, hogy mekkora részt foglal-

nak el a modern szerkezetű, de kicsiny eltartóképeségű térségek, s mekkora hányadot tesznek ki a hanyatló és alacsony életszínvonalat biztosító, fejlődésükben megrekedt falusi térségek.

21. ábra

A munkaiügyi kistérségek országos rangsorban elfoglalt helyezése tíz legfontosabb foglalkoztatottsághoz kapcsolódó mutató sorrendátlaga alapján, 2002

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály.

Továbbra is kérdéses, hogy a centrum–periféria viszonyrendszer gyökeres megváltoztatásához mennyiben tudnak majd hozzájárulni az ország EU-csatlakozásától remélt előnyök, más szóval támogatások, amelyekre a magyar perifériák fölzárkóztatásának, a kohéziós politika eredményességének az elősegítéséhez fölöttebb szükség lesz, mert a periférikus térségek önerőből nehezen vagy egyáltalán nem lesznek képesek kilábalni a tartós válságból. Vagy továbbra is megmarad az igazságtartalma *Enyedi* György általános érvényű megállapításának, amely különösképpen az Alföldre vonatkozóan elfogadható még ma is, nevezetesen, hogy az *Alföld története tulajdonképpen megkésetttség egy megkésett országban, a félperiféria félperifériáján helyezkedve el*, fejlettségi szintjét tekintve a térség ma is félperiférikus jellegű, valahol az Európai Unió peremvidékén (*Enyedi Gy. 2005*).

4. A HATÁRMENTISÉG KÉRDŐJELEI EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN

4.1. A „periféria periferiáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai

4.1.1. A vizsgálat módszere

Első lépésként a vizsgálat tárgyát képező északkelet-alföldi *határ menti területsáv földrajzi lehatárolása* történt meg (22. ábra). A települések kiválasztását 2002-ben jelentősen megkönnyítette, hogy 1998-ban már sor került egy hasonló jellegű vizsgálatra, amelynek eredményeit tudományos jelentés és több tanulmánykötet is összegezte (Baranyi B. szerk. 1999, 2001; Baranyi, B. – Balcsók, I. et al. 1999), valamint tudományos közlemény és önálló kötet adta közre (Baranyi B. 1999, 2001a, 2004). A 2002. évi vizsgálatba bevont települések tehát megegyeznek a korábbi mintával, és a kérdőívben történt szerkezeti változások ellenére a válaszok nagy többsége összevethető a korábbiakkal.

A határsávba sorolandó települések kiválasztását követte a települések népesedési, gazdasági-társadalmi, foglalkoztatottsági, infrastrukturális, turisztikai viszonyait, illetve határon átnyúló kapcsolatait komplex módon felmérni képes kérdőív összeállítása. A 49 kérdésből és kérdéscsoportból álló részletes, ún. *önkitöltős kérdőívet* 119 határ menti település polgármestere kapta meg. A mintába bekerült települések közül Hajdú-Bihar megyében 30, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 89 település található. A mintavétel a 82 hajdú-bihari település 36,6%-át, a 228 szabolcs-szatmár-beregi településnek pedig a 39,0%-át érintette.

A szétküldött 119 települési kérdőívből 107 érkezett vissza időben, amelyből 28 kérdőív reprezentálta Hajdú-Bihart, 79 pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét. A 107 kitöltött kérdőív 89,9%-os beérkezési arányt jelent, ami igen magasnak mondható önkitalöltős kérdőív esetén. A visszaküldési arány a Hajdú-Bihar megyei települések esetében 93,3%, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben ez a mutató 88,8% volt.

4.1.2. Az Északkelet-Alföld határ menti területeinek néhány településföldrajzi jellemzője

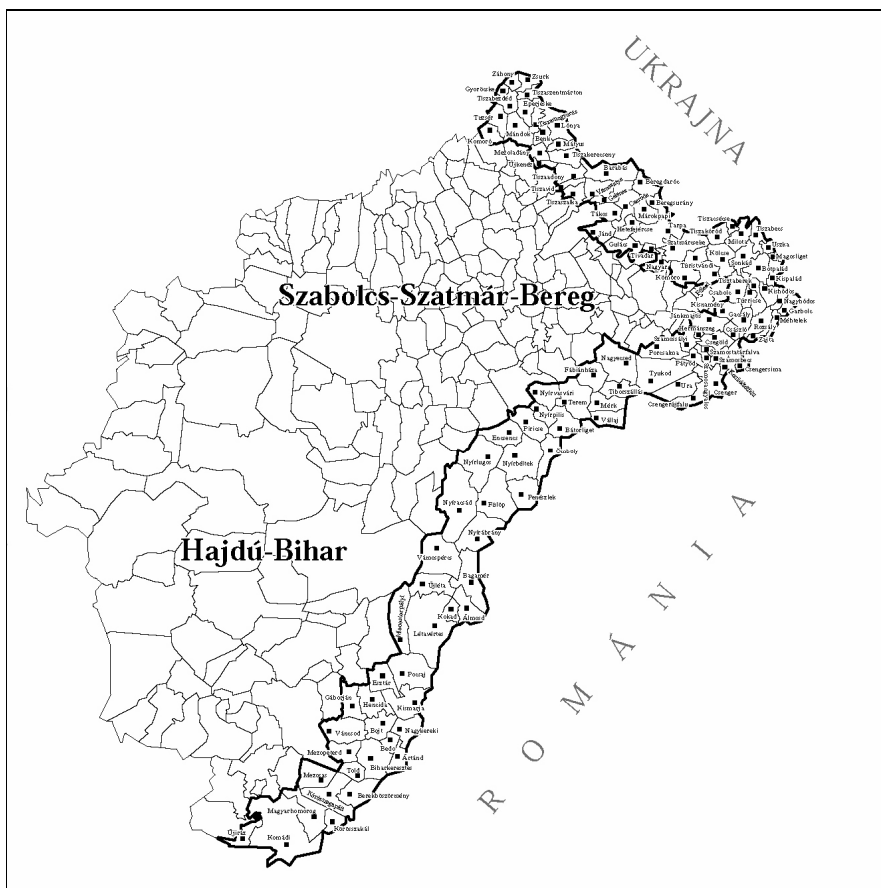
Az 1998-ban végzett, majd 2002-ben megismételt, kérdőíveken és interjúkon alapuló *empirikus vizsgálatok célterülete* az Északkelet-Alföld határ menti sávja volt. A magyar-ukrán és a magyar-román határszakaszok Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területein elhelyezkedő, 119 településből álló határtérség összes területe 3 072,69 négyzetkilométer, Magyarország területének 3,3%-a, amely a két északkelet-magyarországi megye magyar-ukrán és magyar-román határ menti sávját foglalja magában (22. ábra). Hajdú-Bihar megye 30 vizsgálatba vont településére esik a határ menti térség 41,1%-a, a megye összterületének

20,35%-a, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 89 települése a vizsgált térség 58,9%-át, a megye területének 30,47%-át foglalja el (Baranyi B. 2004).

22. ábra

A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A 119 település lakónépességének együttes száma 2002. január 1-én 161 670 fő volt, ami az érintett két megye összlakosságának a 14,2%-át tette ki. Ebből a Hajdú-Bihar megye területéhez tartozó 30 határ menti település népessége 60 187 főt számlált és ezzel saját megyéje összlakosságának 10,9%-át tette ki (a települések átlagos népességszáma 2 006 fő). A 89 szabolcs-szatmár-beregi településen együttesen 101 483 fő élt (a települések átlagos népességszáma a beregi és szatmári kis- és aprófalvas településjellegnek megfelelően mindössze 1 140 fő). A települések átlagos lélekszáma tehát Hajdú-Bihar megyében közel kétszerese a szabolcs-szatmár-bereginek, amely eltérés egyébként a települések területi viszonyaiban is megmutatkozik. A nagyobb népesség mellett a hajdú-bihari településeknek a kiterjedése is jelentősebb.

A vizsgálat célterületét jelentő 119 határ menti településen az ezer lakosra jutó *élveszületések* számának átlaga 12,6 fő, a halálozásoké pedig 14,1 fő volt 2002-ben. A szüle-

tési arányszám a hajdú-bihari 30 település átlagában 12,4 ezrelék, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 89 határ menti településén 12,8 ezrelék. Ezzel szemben a *halálozások aránya* Hajdú-Biharban mutatott kedvezőbb, 13,1 ezrelékes értéket, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 14,6 ezreléket. Az élveszületések és a halálozások összesített arányát tekintve tehát a halálozások arányában jelentkezett jelentősebb eltérés a vizsgált évben, ám a *természetes népmozgalom* mutatói a 119 településből álló határ menti sáv egészében lényegesen kedvezőtlenebbek voltak a két megye összesített átlagainál. A határ menti településeket tekintve a hajdú-bihari és a szabolcs-szatmár-beregi határszélen a születések és a halálozások különbözetéből származó -0,66, illetve -1,85 ezrelékes *természetes fogyás* annyiban mutatott eltérést, hogy Hajdú-Bihar megye esetében lényegesen kisebb volt a fogyás, mint az -1,4 ezrelékes megyei átlag. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében viszont éppen fordított a helyzet, ahol a határ menti sávban kedvezőtlenebb a mutatószám és több mint háromszorosan meghaladta a megyei összesített -0,5 ezreléknyi arányszámot.

A közismerten előregedő népességű határ menti területek számottevő természetes fogyása ellenére a korábbi években a vándorlási különbözet pozitívuma révén, tényleges fogyás alig-alig mutatkozott. A 2001-es esztendő folyamán keletkezett természetes szaporodásban mutatkozó 228 fős népességvesztéshez viszont még hozzáadódott a vándorlási különbözet 494 fős negatívuma is. A két megye határ menti településeinek vándorlási viszonyai között azonban jelentős különbségek adódtak. Míg Hajdú-Bihar megye 30 településén csak nagyon csekély, -0,17 ezrelékes népesség-szám-csökkenést okozott a negatív előjelű migráció, addig a megyei átlagot is jelentősen meghaladó mértékű, -4,83 ezrelékes népességsökkenéssel járt a határ menti sávból történt elvándorlás a 89 szabolcs-szatmár-bereg megyei település átlagában (Baranyi B. 2001a).

A határsávba tartozó településekre Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén elsősorban az *alacsony népességszám* és a *sűrű textúrájú településszerkezet* jellemző, amit alátámaszt az is, hogy a két megye területének egynegyed részén található a települések több mint 38%-a, ám a lakosoknak mindössze alig több mint 14%-a él ott. A Hajdú-Bihar megyei szakaszon pedig inkább a nagyobb határu és nagyobb lélekszámú települések a jellemzőbbek (Csordás L. 2001a). Annak ellenére, hogy a két megye határ menti területének településállománya eltérő jellegzetességeket mutat, mindkét megye esetében markánsan jelennek meg a határ menti térségekben a jóval megyei átlag alatt lévő *népsűrűségi mutatók*, amelyek egyébként egyik megye esetében sem közelítik meg az országos átlagot. Hajdú-Bihar megye határ menti településeinek átlagos népsűrűsége 47,6 fő/km², ami a megyei átlag 53,5%-a, ugyanez az érték Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 56,1 fő/km², a megyei átlag 56,6%-a.

A 119 település közül 23 kevesebb, mint 500 lakossal rendelkezett 2002. január 1-jén. A településállomány legjelentősebb hányadát (48) az 500–1 000 lakosú települések alkotják, így együttesen az 1 000 fő alatti települések 60%-ot tesznek ki. Huszonöt település került az 1 000–2 000 fő közötti kategóriába. Összesen 22 település (15,1%) lakossága haladja meg a

2 000 főt, köztük a mintaterület hét városa is. A városok közül azonban már csak ötnek a népessége több mint 5 000 fő és a legnépesebbnek bizonyuló *Létavértes* is csak 7 218 lakossal rendelkezik. Az utóbbi évek várossá nyilvánítási hullámának köszönhetően azonban már nincs olyan község, amelynek népessége magasabb lenne ennél az értéknél. *Ezek a városok a határ menti fokozottan hátrányos helyzetű periféria területeinek lassan fejlődő központjai, a hét város össznépessége 40 110 fő.* A vizsgált terület lakosságának mindössze 24,8%-a lakik városi jogállású településen, ami annyit jelent, hogy alapvetően rurális területről van szó, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg határ menti sávjában, ahol a három városi település (*Csenger, Nagyecsed, Záhony*) népességaránya mindösszesen 16,7%. *A határ menti települések döntő többsége* tehát a legalacsonyabb települési hierarchiaszinthez tartozó, a települérendszer alapját képező *központi szerepkör nélküli település*. A térség városainak egyike sem tekint vissza jelentős múltra, egyes korábban városhiányos térségek központjai a közelmúltban kaptak városi rangot (*Létavértes* 1996, *Nagyecsed* 1997, *Vámospércs* 2001, *Komádi* 2002), amelyek azonban nem rendelkeznek és korábban sem rendelkeztek kiterjedt vonzáskörzettel, a jelenlegi KSH rendszerben egyedül *Csenger* lát el kistérségi központi szerepkört. Tulajdonképpen ezek a városok, *mint kvázi központok jellemezhetők*.

A települések jelentős része az első világháborút követően a határ túloldalára került nagyobb, regionális központi szerepkört is betöltő városokhoz vonzódott, amelyekkel mindennapos gazdasági-kulturális-társadalmi kapcsolatot tartott fenn (pl. *Beregszász, Szatmárnémeti, Nagyvárad*). A települések kapcsolatrendszere ennek következtében egyértelműen féloldalas. *A települések többsége a vizsgált területen kívül elhelyezkedő kis-középvárosok vonzáskörzetéhez tartozik* (pl. *Kisvárd, Vásárosnamény, Mátészalka, Berettyóújfalu*). Mivel ezek a központok nem közvetlenül a határ mentén helyezkednek el, a vonzásterület kiterjedése a határ felé legyezőszerűen nyílik, ahol viszont falvak találhatók nagy számban. Emellett főként Hajdú-Bihar megye esetében a megyeszékhely, Debrecen szerepe fokozottan érvényesül határhoz közeli elhelyezkedése miatt és főként azért, mert a határ mentén elhelyezkedő kisvárosok több funkció tekintetében is hiányos központi szerepkört töltenek be (*Vámospércs, Létavértes*).

A települések *kommunális ellátottsága* tekintetében megállapítható, hogy azok – elsősorban kedvezőtlen térszerkezeti helyzetük miatt – rosszabb viszonyokkal rendelkeznek, mint a megyei átlag. Különösen kedvezőtlen helyzetben vannak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye apró- és törpefalvas területei, hiszen ezek a települések az egyes szolgáltatások esetében az optimálisnál jóval kevesebb felhasználóval rendelkeznek és rendkívüli ráfizetésekkel járhat a közműhálózat kiépítése. A települések összességében az infrastruktúrahálózatok szinte minden típusa esetén az országos átlagnál kedvezőtlenebb kiépítettségi színvonallal rendelkezik. A *vízvezeték-hálózatba* bekapcsolt lakások aránya a települések 12,6%-ában jobb az országos átlagot jelentő 92,9%-os értéknél, 22 település esetében viszont (18,5%) ez az arány azonban a 75%-ot sem éri el. A 119 település közül 2001-ben 30 rendelkezett szennyvízcsatorna-háló-

zattal, bár még csak a települések negyedét jelenti, jelentős előrelépés következménye. Az 1998-ban folyt kutatások idején még csak 14 településen volt vizsgálható a közműháló lása, amely még azokon a településeken, ahol van *szennyvízcsatorna-hálózat* volt, sem mutat kedvező képet, mivel a háztartások alacsony arányban csatlakoztak a hálózatra. A *vezetékes gázzal* való ellátottság a kilencvenes évek nagy beruházásai nyomán kedvező képet mutat a térségben, ugyanis minden egyes településre be van vezetve, mind a két megyében, így a vizsgált területen 100%-os a lefedettség. Az aprófalvas térségekben különösen gyakori, hogy egyes alapszolgáltatásokat a szomszédos települések közösen oldanak meg (például az általános iskolák esetében). Hajdú-Bihar megyében négy, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében huszonegy olyan település van, ahol a gyerekek nem tudnak helyben általános iskolába járni és a terület három városa rendelkezik középiskolával.

A *közlekedési infrastruktúra* kedvezőtlen helyzetén a trianoni határrendezés több évtized múltán is érezteti hatását, hisz mind a jelentős transzverzális főútvonalak, mind a korábbi vonzásterületektől elválasztott körzetközpontok, a hozzájuk kapcsolódó sugaras úthálózattal a határ túloldalára kerültek. A közlekedési hálózat szerkezetének a történelmi meghatározottsága, a vasút- és a közúthálózat egyközpontú, sugaras modellje, a Trianon után a szomszédos államokhoz csatolt átlós szakaszok, a közlekedés szélsőségesen monocentrikus jellege különösen hátrányosan érintette és visszavetette, mintegy közlekedési zsákutcába kényszerítette az egyes határ menti térségek településeit. Így alakult ez Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék határ menti területeinek esetében is. A határszéli települések és kistérségek nemcsak a korábbi centrumtelepülésekkel áptolt mindennapos társadalmi-gazdasági-kulturális kapcsolataikat veszítették, hanem éppen a közlekedési elzártság, az elérhetőség nehézkessége révén a közlekedési hálózat végpontjára kerülve jutottak periférikus helyzetbe, vagy éppen a „periféria perifériájára”.

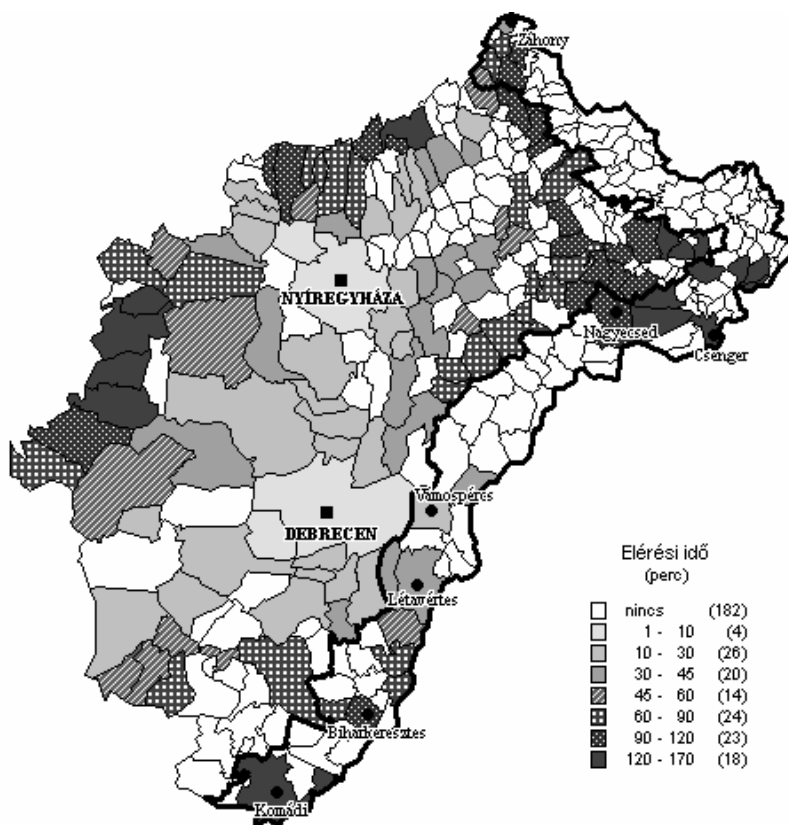
Az *Északkelet-Alföld térszerkezeti viszonyaira* elsődlegesen a centrumrégiót a külföldi központokkal összekötő országos térszerkezeti vonalak meghatározóak, amelyek közül kiemelkedik a *Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony–Ungvár–Lvov–Kijev–Moszkva* között húzódó közlekedési folyosó. Erről ágaznak le további igen fontos országos és regionális térszerkezeti vonalak, ezek közül a vizsgált területet a *Berettyóújfalu–Nagyvárad* felé vezető országos tengely, a *Nyíregyháza–Vásárosnamény–Munkács*, valamint a *Debrecen–Mátészalka–Munkács* vonalak érintik. A közlekedési hálózat kedvezőtlen térszerkezeti adottságaiból származó, ma is érvényesülő, csak nehezen, hatalmas anyagi erőfeszítésekkel korrigálható társadalmi-gazdasági hátrányok mellett régiószinten néhány megyeszékhelynek némi előnyhelyzetet biztosított a kétszeresen is centralizált vasúthálózat, miután a mellékvonalak többségét a megyeszékhelyek igyekeztek kedvezményekkel és anyagi támogatásokkal maguk felé terelni. Így vált sokfelé *kiágazó csomóponttá* Északkelet-Magyarország térségében *Debrecen* és *Nyíregyháza* is. A határ menti sávot érintő jelentős térszerkezeti vonalak azonban kivétel nélkül a külföldi kapcsolatokat erősítették, a határszél településeinek egymás közötti összeköttetései továbbra is gyengék. Alapvető probléma, hogy a kisebb jelentőségű

térszerkezeti vonalak ritkák, szűk az áteresztőképesséjük. A határ mente közlekedési infrastruktúráját vizsgálva megállapítható, hogy elsősorban négy számjeggyel jelzett közúti mellékutak és vasúti mellékvonalak találhatók a határszélen. Sokat javítana a jelenlegi állapotokon, ha autópálya érintené a térséget, mindenképp az M3-as autópálya mielőbbi határig történő és elágazó szakaszainak a kiépítése révén, és tekintettel a 4. számú főút remélt felfejlesztésére, egyáltalán a helsinki folyosókhoz való megfelelő színvonalú rácsatlakozás biztosítására.

Ami a leggyorsabb elérési idő alapján a két megyeszékhely, *Debrecen és Nyíregyháza vasúton történő elérhetőségi viszonyait illeti*, igen jellemző körülmény, hogy a 119 határszéli település közül csak 28 érhető el vasúton. Természetesen a nagyobb távolságra levő határ menti települések vannak a legrosszabb helyzetben, amit tovább súlyosbítanak a vasútvonalak kedvezőtlen minőségi viszonyai. Egyes esetekben akár a többszöri átszállás szükségessége is. Kedvező elérhetőségi viszonyokkal a villamosított fővonal mentén elhelyezkedő városi és közlekedési csomópont jellegű kulcstelepülések (*Záhony és környéke*), a Debrecenhez közeli települések (*Nyírábrány*) jellemezhetők. A legkedvezőtlenebb helyzetben *Komádi és Körösszakáll* található, amelyek csak Békés megyén keresztül közelíthetők meg két átszállással (23. ábra).

23. ábra

A megyeszékhely legrövidebb elérési ideje vasúton Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2003-ban

Forrás: MÁV menetrend alapján (www.elvira.hu)

A közúti infrastruktúrát vizsgálva szembeötlő, hogy csak két nemzetközi főútvonal, az E573 (*Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony–Kijev*) és az E60 (*Püspökladány–Berettyóújfalu–Nagyvárad*) érinti a határ mentét. Ezenkívül még három kétszámjegyű főútvonal, a 48-as (*Debrecen–Nyírábrány*), a 49-es (*Mátészalka–Csengersima*) és a 41-es (*Nyíregyháza–Beregszász*) halad keresztül a vizsgált határszélen. Ezek az utak azonban mind határátkelőhelyekhez vezetnek és nem javítják számottevően a térség településeinek elérhetőségi viszonyait.

A *megyeszékhelyek közúton történő elérhetőségi viszonyait* tekintve Hajdú-Bihar megyében a határ mentén fekvő települések közül – Debrecen közelsége miatt – azok vannak kedvezőbb helyzetben, amelyek a megye északi és középső részén helyezkednek el. A megye déli területein található települések – például *Komádi* térségének – elérhetőségi viszonyai viszont igen kedvezőtlenül alakulnak, amit a nagy távolság mellett az is fokoz, hogy csak alacsony rendű (négy számjegyű) mellékutakon lehet kijutni a *Debrecenbe* vezető 47-es főútra. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében egyöntetűbb a helyzet, mivel *Nyíregyháza* a megye belső határa mentén helyezkedik el, így a határ mentén elhelyezkedő települések mindegyike nagy távolságra található és kedvezőtlen elérhetőségi értékekkel jellemezhető. Egyetlen olyan település sincs, amelynek elérhetősége a 45 perc alatti kategóriába esne, miközben a *Fehérgyarmati kistérség* településeinek többsége csak több mint 90 perc alatt, a megyeszékhelytől legtávolabb elhelyezkedő települések (*Nagyhódos, Magosliget, Garboldc*) viszont már több mint két órás utazás árán érhetők csak el (24. ábra).

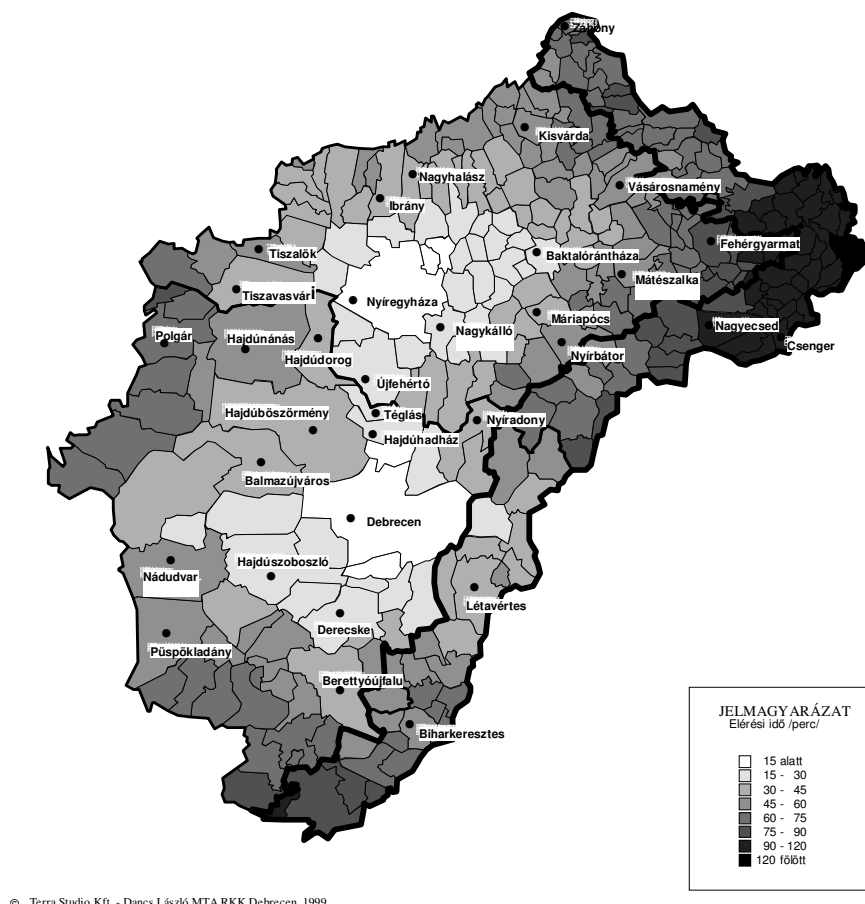
Azok a települések tehát, amelyek nem fekszenek valamely jelentősebb, határátkelőhellyel is rendelkező főútvonal mentén, igen rossz elérhetőségi mutatószámokkal jellemezhetők. Az itt lakók, az innen ingázók helyzetét a megyeszékhely „nehézkés” elérhetősége mellett sok esetben a jelentősebb munkaerővonzással bíró középfokú vonzáskörzet-központok elérési gyakoriságában mutatkozó alacsony értékek és az utazás által töltött gyakran több mint egy órás utazások is nehezítik.

Az északkelet-alföldi 119 települést magában foglaló határ menti térség periférikus helyzetét bizonyítják más szempontból azok a már rendelkezésre álló speciális számítások is, amelyekhez viszonylag egzakt támpontul a KSH statisztikai adatsoraiból, a 13 legfontosabbnak ítélt mutató alapján, sajátos matematikai módszerekkel elvégzett *faktoranalízis* és *rangsorszámlás* eredményei szolgálnak. Ilyen irányú részletes és komplex elemzések már 1994, 1997 és 2001 közötti összehasonlításban is rendelkezésre állnak, amelyek jól bizonyítják az Északkelet-Alföld határ menti sávjának területi és települési különbségeit – akár térképi ábrázolás formájában is, térben és időben. Eltekintve a faktoranalízisen alapuló, részben matematikai eljárás bonyolult módszertani összefüggéseinek részletezésétől és az eddig elvégzett eredményes faktoranalízises tipizálások bemutatásától (*Sikos T. T. szerk. 1984, Enyedi Gy. 1997, Beluszky P.–Csatári B. 1998, Csordás L. 2001a*), immár a térségre vonatkozó újabb

elemzések ismeretében is megállapítható, hogy az Északkelet-Alföldet alkotó, 310 települést magában foglaló két megye, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg, különösen pedig a *magyar–ukrán és a magyar–román határszél 119 települése*, gazdasági-társadalmi szempontból az átlagosnál *alacsonyabb fejlettségű terület, mind országos, mind pedig megyén belüli összehasonlításban*. A határ mente településeire elvégzett faktoranalízis 1994-hez és 1997-hez hasonlóan 2001-ben is az átlagosnál sokkal kedvezőtlenebb eredményeket mutatott. *Mindez ugyancsak a halmozottan hátrányos helyzetet, a periféria-, sőt a „periféria perifériája”-jellegét bizonyítja (Csordás L. 2002).*

24. ábra

A megyeszékhely elérhetősége közúton a megye településeiről Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

A területi és települési különbségek értelmezéséhez ugyancsak megbízható támpontot jelentenek a különböző jelzőszámok alapján, a *rangsorszámítás módszerével* végzett elemzések is, amelyek összességében szintén azt támasztják alá, hogy az északkelet-alföldi határ mente átlagos gazdasági-társadalmi helyzete, pozíciója 1994-ben az összes vizsgált mutatóban

rosszabb volt saját megyéjük nem határ menti részének összevont sorrendátlagánál. Az 1997. és 2001. esztendőkre ugyan némi javulás mutatkozott a határsávban fekvő települések esetében, ám az 1994-hez viszonyított változások azt is jelzik, hogy a határ mente, az emberek megélhetését leginkább befolyásoló, talán legfontosabb mutató, a *munkanélküliség* tekintetében relatíve még a korábbinál is rosszabb helyzetbe került. A romló foglalkoztatottsági viszonyok tovább konzerválták a térség halmozottan hátrányos helyzetét, de a mérsékelten is előremutató tendenciákban meglehet, hogy már a határon átnyúló kapcsolatok erősödésének a lassú, de mégiscsak szaporodó jelei mutatkoznak már meg (Csordás L. 2002).

4.1.3. A vizsgálat eredményei

4.1.3.1. Népeségi jellemzők

A kérdőíves vizsgálatba bevont északkelet-alföldi határ menti térség 119 települése közül a 107 visszaküldő település *lakónépességének* együttes száma az önkormányzatok 2001. év végi adatai alapján 157 839 fő volt, amely mintegy 9 000–10 000 fővel kevesebb a teljes mintaterület népességénél. Mivel a kérdőívet vissza nem küldő települések népesedési adatairól nem állnak rendelkezésre a vizsgálati időpontra vonatkozó megbízható adatok, ezért a továbbiakban minden esetben csak a visszaküldők adatai kerültek feldolgozásra.

A 28 visszaküldő Hajdú-Bihar megyei településen összesen 60 373 fő volt a lakónépesség száma, s ez 2 156 fős átlagnépességet jelent településenként. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 79 érintett településén összesen 97 466 fő élt, ami településenként 1 234 fős átlagot jelentett. A két megye településátlagai közötti különbség természetesen a településszerkezeti sajátosságok következménye, hiszen a Beregi-sík és a Szamosköz rurális, aprófalvas térségeivel szemben Hajdú-Bihar határ menti területein több nagyobb határu és relatíve népesebb település, köztük városok találhatók. A rendelkezésre álló adatok alapján tehát az 1998-as vizsgálathoz képest tovább erősödött az a tendencia, hogy *Hajdú-Biharban népesebb*, míg a *szomszédos megyében kisebb* átlagos népességű települések előfordulása a jellemző (25. ábra).

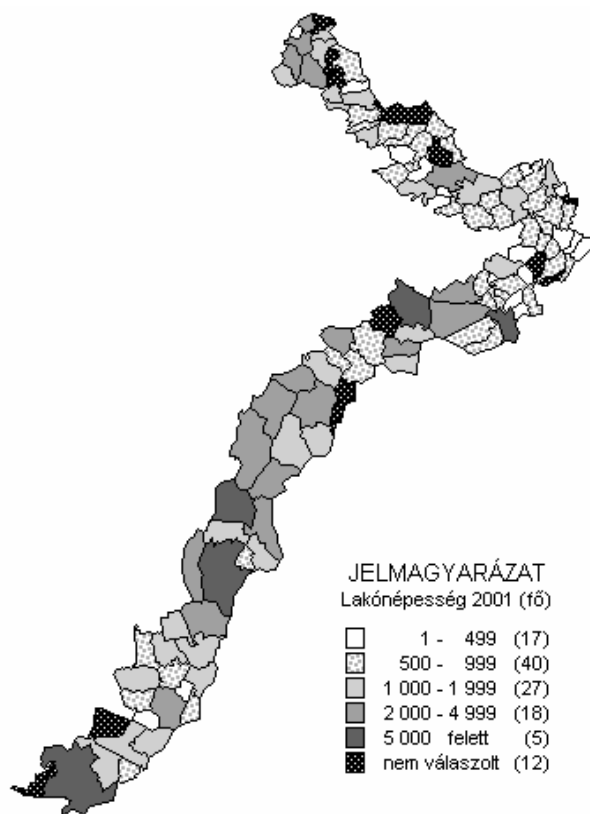
A *lakónépesség száma* a vizsgálatban szereplő településeken az 1991-es adatokhoz viszonyítva 9 708 fővel emelkedett, ami tíz éves időtávlatban 61,5%-os növekedést jelent. Ez területileg meglehetősen nagy szóródást takar, mivel települési szinten a 263,9%-os tényleges fogyással szemben 637,5%-os tényleges szaporodás jelenti a másik szélső értéket. Az általánosságban megfigyelhető legnagyobb tényleges fogyás az elzárt bihari és az előregedő népességű beregi aprófalvas térségekre jellemző (26. ábra).

A *természetes szaporodás* jellemző értékeit figyelembe véve a népességyarapodásban mutatkozó kedvező tendencia leginkább a *vándorlási különbözet* több éves pozitívumának

volt köszönhető, hiszen az elmúlt évekhez hasonlóan a határ menti településeken összességében továbbra is *természetes fogyás* volt megfigyelhető. A 107 településen 2001 végén a születések számának 11,8‰-es értékével szemben az 1000 lakosra jutó halálozások száma 13,4 volt, vagyis 1,6‰-es természetes fogyás volt regisztrálható (abszolút számban 255 fő).

25. ábra

A lakónépesség száma az Északkelet-Alföld határ menti területein településkategóriánként 2002-ben

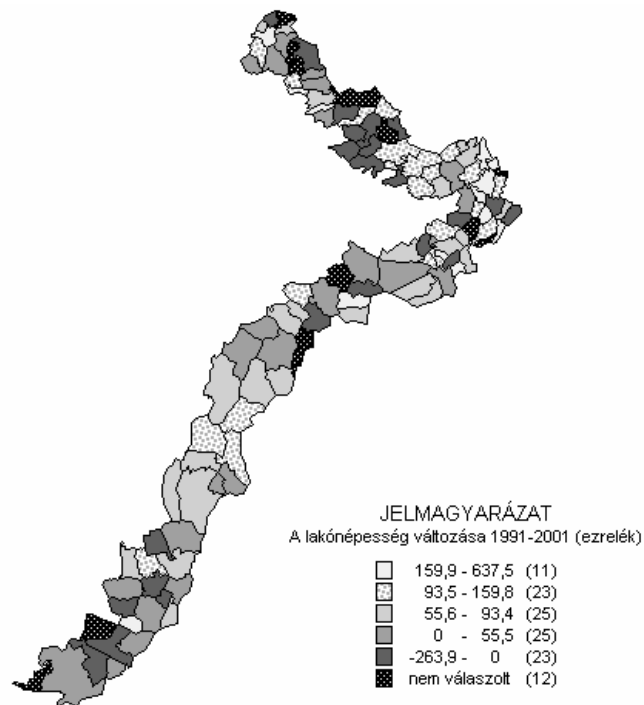
Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határ menti települései között a *természetes szaporodás* tekintetében nincs számottevő különbség. A Hajdú-Biharra eső településeken a születések 11,6‰-es értékével szemben az ezer lakosra jutó halálozások száma 12,7‰ volt, s mindez 1,1 ezrelékes természetes fogyságot eredményezett. Ugyanakkor Szabolcs-Szatmár-Bereg határ menti területein 12‰ volt a születések, 13,9‰ pedig a halálozások száma, vagyis az előző évhez képest 1,9‰-kel csökkent a népesség. Bár ezek az értékek a sokéves tendencia alapján kedvezőtlenebbek a megyei mutatóknál, ám az országos átlaghoz képest jóval kedvezőbbek, és a vizsgált térségben az 1998-as felmérés adataihoz képest is csökkent a népesség fogyásának üteme (27. ábra).

26. ábra

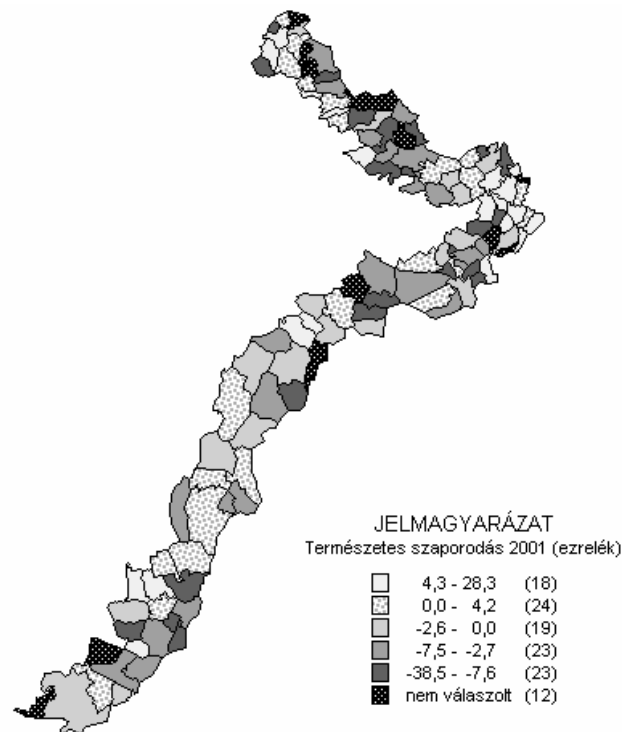
A lakónépesség számának változása 1991–2002 között az Északkelet-Alföld határ menti településein

Forrás: KSH T-star adatbázis, 1991; kérdőíves vizsgálat, 2002.

27. ábra

A természetes szaporodás értéke az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben

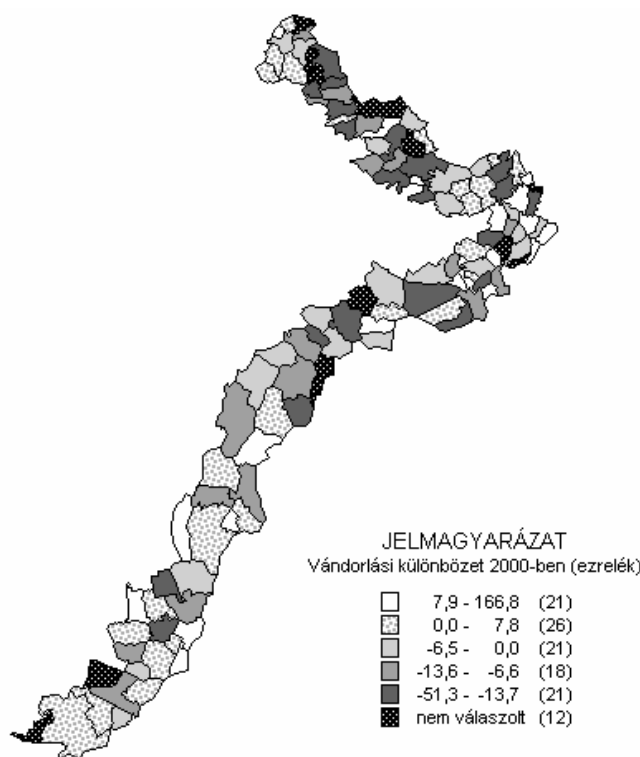

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A jövőre nézve negatív tendencia, hogy míg az elmúlt tíz évben a vizsgált határ mente a vándorlási nyereséggel kompenzálni tudta a természetes fogyást, addig az ezredforduló évében már többen voltak az elköltözők, mint a beköltözők. A konkrét számokat tekintve a térség településeire érkező 6 526 beköltözővel szemben már 6 768-an költöztek el, vagyis 252-vel (1,5%-el) volt magasabb a valamely más településre költözők száma. Bár arra nézve nincsenek adatok, hogy ebből mekkora a belső migráció aránya, ám figyelemre méltó tény, hogy az évtizedes trendekben bekövetkező fordulat hatására az utóbbi évben már tényleges fogyás jellemezte a közvetlen határsávot. A vándorlási különbséget tekintve megállapítható, hogy a vizsgált határ menti települések közül elsősorban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén fekvőket jellemzi a népességszámukhoz viszonyított nagyobb vándorlási veszteség (28. ábra).

28. ábra

A vándorlási különbség értéke az Északkelet-Alföld határ menti településein 2000-ben

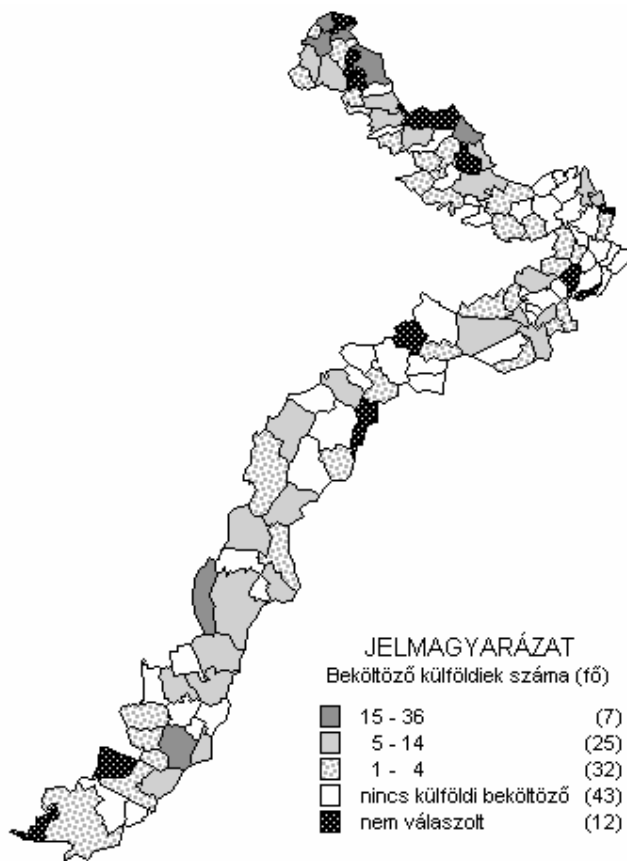
Forrás: KSH T-star adatbázis, 2000.

A vizsgálatok során hangsúlyos szerepet kapott az a kérdés, hogy volt-e vagy sem *külföldi beköltöző* az egyes településeken? A válaszadó települések több mint felére (64 település, 59,8%) költöztek 2001-ben külföldiek, mindösszesen 43 helyen nem volt külföldi letelepedő. Az összes külföldi beköltöző száma 466 fő volt, ebből Hajdú-Bihar megye valamelyik települését 143-an választották, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe pedig a beköltözők több mint kétharmada települt (29. ábra). Az összes beköltözőkhöz viszonyítva ez az érték nem tűnik

jelentősnek, viszont a korábbi (1998-as) vizsgálatokhoz képest több mint háromszorosára nőtt a más országból áttelepülők száma (Baranyi B. 1999, 2001a).

29. ábra

A beköltöző külföldiek száma az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A határ menti fekvésből adódóan szinte kizárólag csak a szomszédos *Ukrajnából* és *Romániából* érkeztek beköltözők, mindössze négy fő érkezett *Németországból* és egy *Svájcból*. Érdekes – nyilvánvalóan a rosszabb megélhetési feltételekre és a szorosabb kapcsolattartásra vezethető vissza –, hogy a harmad olyan hosszú ukrán határ túloldaláról 2001-ben 43 fővel (összesen 252-en) többen érkeztek, mint Romániából (209 fő). A külföldi beköltözők nemzetiségi összetételét vizsgálva elmondható, hogy az összes beköltöző 45,5%-a *határon túli magyar* volt. Közülük két fő Németországból, 85-en Ukrajnából, 125-en pedig Romániából érkeztek az új lakóhelyül választott 32 településre. A kérdőívre adott válaszok alapján 167 ukrán nemzetiségű érkezett a határsáv 18 településére, román nemzetiségűeket (84 fő) összesen 16 településen regisztráltak, a három német ajkú beköltöző pedig két szabolcsi településen talált új lakhelyre. Az adatok pontos értelmezéséhez ugyanakkor hozzátartozik, hogy néhány esetben az ukrán, vagy a román nemzetiségűnek jelölt beköltözők szinte bizonyosan magyar

származásúak, mivel sok esetben előfordult, hogy a határon túlról beköltözőket állampolgárságukra gondolva automatikusan ukránként, vagy románként jelölték meg.

A négy évvel korábbi kérdőíves felmérés alkalmával az értékelhető válaszok függvényében vizsgálat tárgyát képezte *a külföldi állampolgárok beköltözési okának, motivációjának a keresése is*, míg a 2002. évi adatfelvétel során a megyék szerinti bontás került előtérbe, miután az okok között jelentősek a *területi eltérések*. Hajdú-Biharban a beköltöző külföldi állampolgárok közül a legtöbben a *jobb megélhetés és lakásszerzés lehetősége* miatt települtek át és kevésbé az *öröklés*, a *családalapítás* és a *munkahely* miatt. Az adatokból az következik, hogy a beköltözők elégedetlenekek voltak korábbi életkörülményeikkel, környezetük állapotával, nagyobb perspektívát láttak a Magyarországon történő letelepedésben, ahol relatíve olcsón tudnak lakáshoz jutni, és közel vannak a korábbi hazai vagy külföldi lakhelyükhöz. A külföldi beköltözők többségükben már családosak és korábban nem kötődtek rokon szálakkal a területhez és jövőjüket sem a határ mentén képzelik el, hanem inkább az ország belsejében, centrumterületeken akarnak végleg gyökeret eresztetni. Eleve azzal a szándékkal érkeznek, hogy honosításuk után anyagilag és önbizalomban megerősödve majd továbbköltöznek (*Kobolka I. 2000a*).

A *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* határ menti településeire beköltöző külföldi állampolgárságúak személyi motivációjában ezzel szemben *kiemelt fontosságú a házasságkötés, családalapítás*, később nagy szerephez jutott a *lakásvásárlás* és a *visszatelepülés* is, miközben nincs különösebb jelentősége az *öröklésnek* és a *munkahelynek*. Érdekes módon itt a *jobb megélhetés* nem játszik akkora szerepet, mint Hajdú-Biharban. A *családegyesítés* viszont igen erős motivációként jelentkezik, amely erősebb rokon kötélekre utal a szabolcs-szatmár-beregi határszáron élőkénél, mint Hajdú-Bihar megye esetében (*Baranyi B. 2001a*).

Annak ellenére, hogy az Északkelet-Alföld két nagy népességszámú szomszédos országgal is határos, a válaszadó önkormányzatok saját bevallása alapján a *nemzetiségek aránya* nagyon alacsony: a 30 olyan településen, ahol valamilyen más nemzetiséghez tartozó lakost jelöltek meg, összesen *133 ukrán, 1 354 román és 777 német nemzetiségű* lakosról számoltak be. Vélhetően ugyanakkor ezeket az adatokat is fenntartással lehet kezelni, mivel az önkormányzatok az előző kérdéshez hasonlóan sok esetben itt is automatikusan nemzetiségiekhez sorolták a határ román vagy ukrán oldaláról áttelepülőket. Ez a megállapítás leginkább az ukrán nemzetiségűekre igaz, mivel a vizsgált határ mente egyik településén sincs jelentős ukrán kolónia. Részben a román nemzetiségűek esetében is érvényesül ez a fajta torzítás, bár ebben az esetben már megjelölhető néhány olyan település (*Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti, Létavértes és Pocsaj*), ahol jelentősebb számú és arányú román nemzetiség él (ezen az öt településen él a határ menti települések által megjelölt románság 94,1%-a, 1 274 fő). A 777 fő német nemzetiségű lakosság gyakorlatilag teljes egésze *Vállaj* településen él (csupán *Jándon* és *Penészleken* jeleztek még összesen három német nemzetiségű lakost). Az önkormányzatok szerint az említett nemzetiségek képviselői csak az anyaországban élő határon túli nemzetiséggel tartanak

fenn – többnyire rokoni-családi és kulturális – kapcsolatot. A magyar többségi lakosság és a nemzetiségek viszonya a válaszok alapján általában jónak, vagy kiválónak mondható, közepes minősítés is csak három esetben fordult elő.

Az Északkelet-Alföld határ menti területein egyre jelentősebb súlyt képvisel a *roma*, azaz a cigánynépesség. Számukról és arányukról sajnos nincsenek pontos adatok, és az erre a kérdésre vonatkozó válaszok alacsony száma miatt a kérdőív adatai sem tükrözik pontosan a valóságot. Ennek figyelembevételével mellett is kiemelhető azonban, hogy a 27 olyan településen, ahol cigány lakosságot jelöltek meg, összesen mintegy 8 300 fő volt a számuk. A legnagyobb számú (450 fő fölötti) cigánynépességet tömörítő települések a vizsgált térségben: *Nagyecsed, Létavértes, Berekböszörmény, Vámospércs, Tarpa* és *Nyírábrány*. Figyelemreméltó továbbá, hogy a válaszadó települések közül mindössze hat esetben volt kevesebb 10%-nál a cigánynépesség összlakossághoz viszonyított aránya, ugyanakkor *Berekböszörmény, Bojt, Túrístvándi, Hencida* és *Mátyus* községekben, valamint *Nagyecsed* meghaladta a 25%-ot is.

Az utóbbi években igen intenzív a *cigánynépesség beköltözése, települési, sőt területi koncentrációja a határ mentén*, főként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Ezt valószínűsíti, hogy a *határ menti cigányetnikum helyzetére vonatkozó 1997. évi empirikus vizsgálatok* szerint is az 1990. évi népszámláláshoz viszonyítva igen jelentős volt a cigány lakosság számának a növekedése, ami akkor is nagyarányú változás, ha számolni kell azzal, hogy az 1990. évi népszámlálás és a *JATE Gazdaságföldrajzi Tanszéke által 1997 nyarán-őszén 88 északkelet-alföldi határ menti település cigánynépessége körében végzett felmérés* meglehetősen pontos eredményeinek az összevetése nagy eltéréseket tükröz (*Kovács Cs. 2001*).

A szám szerinti összehasonlításból kitűnik ugyanis, hogy a jelzett mértékű növekedés nem következhetett be, miután 1990-ben nyilvánvalóan jóval kevesebben vallották magukat cigánynak a ténylegesnél. A települések több mint felében, 48 településen kevesebb volt a cigányok száma ötven főnél és tíz településen egyáltalán nem jelöltek cigányt. Más a helyzet, amennyiben nem a lélekszám, hanem a cigányság aránya kerül előtérbe a lakónépességben belül. Az 1990-es adatok alapján mindössze 22 településen haladja meg a cigányok aránya a 10%-ot, és csak öt településen a 25%-ot. Az 1997-es állapotot tekintve viszont megállapítható, hogy 55 településen haladta meg a 10%-ot, 22 településen a 25%-ot és két településen az 50%-ot a cigányok aránya. A nem ritkán száz fő fölötti cigánynépességű települések (*Tuzsér, Nagyecsed, Csenger, Létavértes* stb.) többsége is a 25% feletti kategóriába tartozik, sokszor az egyharmados arányt is elérve (*Tiszaszentmárton, Tiszabездéd, Encsencs, Berekböszörmény*). De igazán a kis települések tűnnek ki nagy arányukkal. A 300 fő alatti *Uszka* 80%-a, az 500 fő alatti *Kispalád* 59%-a, a 700 fős *Nyírpilis* 50%-a cigány, és az 1000 fő alattiakból még további nyolc településen haladja meg arányuk a 25%-ot. Ez is mutatja, hogy a lélekszámuk miatt is egyre kedvezőtlenebb helyzetbe kerülő kistelepülések egyre népesebb hátrányos helyzetű lakosságnak adnak otthont, amivel tovább fokozzák kedvezőtlen helyzetüket.

Az adatok alapján abszolút számát tekintve 1997-ben jelentős, 1000 főnél nagyobb cigány populációval rendelkeztek *Nagyecsed*, *Csenger*, *Létavértes*, *Tuzsér* települések, amelyek közül *Tuzsér* kivételével mind városi rangot szereztek. A határvidék akkor még öt városa közül tehát háromban igen jelentős volt a cigány populáció, míg a másik két, Ukrajna és Románia irányába „kapu szerepet” betöltő város, a népességszámban is nagyjából egyező *Záhony* és *Biharkeresztes*, a kedvező településföldrajzi, közlekedési-forgalmi helyzetből adódó erősebb gazdasági potenciálja, munkahelyteremtő képessége révén kevesebb cigánynépességnek nyújt lakhelyet. *Záhonyban* mindössze húsz fő, *Biharkeresztesen* is csak 300 fő a számuk, miközben a két várost környező településeken igen jelentős cigány populáció él.

Nem lehet véletlen az az összefüggés, ami a település mérete, gazdasági potenciálja, a munkalehetőségek száma és a cigánynépesség száma, illetve aránya között alakult ki. Azokon a településeken, ahol rossz a gazdasági helyzet, kevés a munkahely, ott nagyobb számban fordulnak elő cigányok a határ mentén, szemben a jobb adottságokkal rendelkező településekkel. Az utóbbiakból a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű cigányság fokozatosan kiszorul, s egyre nagyobb számban telepszik meg a mostohább feltételeket nyújtó településeken. Ezzel a jobb helyzetben lévő települések környezetében pedig *megindul egy „elcigányosodási” folyamat*. A szegénységgel tehát szinte törvényszerűen együtt jár a határvidéken is a *romaetnikum települési, majd területi koncentrációja*, szegregálódása és szociális ellehetetlenülése, akárcsak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Közép-Tisza vidékén, avagy Dél-Délnyugat-Dunántúl kiterjedt területein (*Vuics T. 1993, 1995*).

Miután a népesebb cigánypopulációk többnyire elzárt, forgalmi árnyékban lévő ún. „zsák-településnek” számító határ menti periférikus területeken találhatók, az itt élő cigányság peremhelyzetben van társadalmi és földrajzi szempontból egyaránt, amit csak súlyosbít fölöttébb *alacsony képzettségi szintje*. A cigánynépesség halmozottan hátrányos helyzete, így több mint nyilvánvaló, különösen ami a foglalkoztatásukat illeti. Erre utal többek között az, hogy míg egy 1971-ben végzett, a cigányságra vonatkozó felmérés idején még közel azonos volt a cigány és a nem cigány férfiak soraiban az aktív keresők aránya (85,2, illetve 87,7%), a rendszerváltást követő folyamatok eredményeként ma már a térségben az aktív korú cigány férfiak 48,6%-a, hozzászámítva ehhez még a jórészt bujtatott munkanélkülinek tekinthető 20%-nyi rokkantnyugdíjast, akkor már több mint kétharmada, saját felmérések szerint pedig nem ritkán 70–80%-a, sőt több település esetében 90–100%-a nem rendelkezik munkahellyel. A cigányságon belül a *női és a férfi foglalkoztatottsági helyzet* alakulásában sincs ma már jelentős eltérés. A nők körében tradicionálisan alacsonyabb foglalkoztatottsági szint már-már azonos a férfiakéval. A helyzet, ha lehet ezt a nehéz állapotot jellemezni, egy fokkal még rosszabb a fiatalok, a pályakezdők körében, akiknél a munkanélküliségre, a szociális ellátórendszer adta juttatások kihasználására való szocializáció jelenti az igazi veszélyt a közeli és a távolabbi jövőre nézve (*Kovács Cs. 2001*).

4.1.3.2. Foglalkoztatottsági viszonyok

A kérdőív rákérdezett az *aktív keresők* számára is, amelyre 90 település (84,1%) adott értékelhető választ, amelyek alapján 28 230 fő aktív kereső élt a vizsgált településcsoportban. Miután azonban tizenhét település nem válaszolt a kérdésre, vagy nem adott értékelhető választ (köztük például a relatíve jelentős népességszámú *Záhony* vagy *Nyírábrány*), így ezek az adatok inkább csak tájékoztató jellegűek. A kérdésre adott válaszok azonban arra mégis csak alkalmasak, hogy érzékeltesék az egyes *nemzetgazdasági ágak* szerepét és súlyát az Északkelet-Alföld határ menti térségében. Az adatokból kitűnik, hogy a választ adó településeken még mindig a mezőgazdaságé a domináns szerep a foglalkoztatásban, és a több mint egyharmados érték többszörösen felülmúlja az országos átlagot. Ez annak ellenére is így van, hogy tizenkét településen a polgármesteri hivatalok adatai alapján egyáltalán nincs mezőgazdasági kereső. A múltból megörökölt, elmaradott gazdasági szerkezetet jelzi az is, hogy az ipar részaránya mindössze 18%, amely szintén jelentősen alatta marad az országos értékeknek (5. táblázat).

5. táblázat

A határ menti aktív keresők foglalkozás szerinti megoszlása nemzetgazdasági áganként, 2001

Nemzetgazdasági ágak	Hajdú-Bihar megye		Szabolcs-Szatmár-Bereg megye		Összesen	
	Fő	%	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság	3 968	33,3	5 681	34,7	9 649	34,2
Ipar, építőipar	2 113	17,8	2 975	18,2	5 088	18,0
Kereskedelem	1 021	8,6	1 513	9,3	2 534	8,9
Közigazgatás, oktatás, egészségügy	1 494	12,5	2 947	18,0	4 441	15,7
Szolgáltatások, idegenforgalom, vendéglátás, közlekedés	3 303	27,8	3 245	19,8	6 548	23,2
<i>Összesen</i>	<i>11 869</i>	<i>100,0</i>	<i>16 361</i>	<i>100,0</i>	<i>28 230</i>	<i>100,0</i>

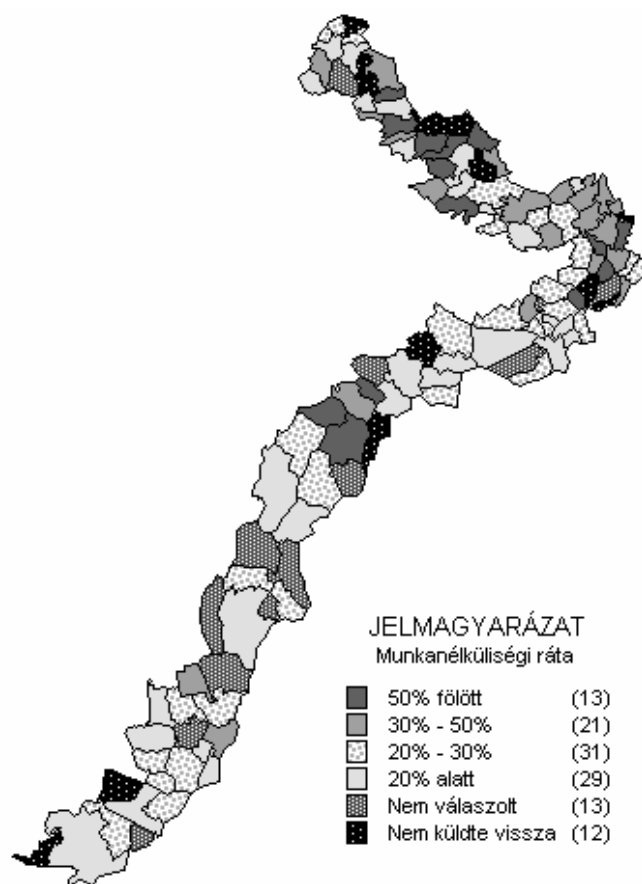
Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vizsgált térségei között számottevő különbség csak a *közigazgatás, oktatás, egészségügy* és a *szolgáltatások területén* mutatkozik. A szolgáltatások magasabb aránya vélhetően abból adódik, hogy Hajdú-Bihar megyében sokkal urbanizáltabb a határ menti térség, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg aprófalvas térségeiben sokszor a közigazgatási intézmények a legnagyobb – több esetben az egyetlen – foglalkoztatók. A fejlettebb területektől való lemaradást a vizsgált térségben az elmaradott gazdasági szerkezet mellett fokozza a *regisztrált munkanélküliek* hosszú évekre visszamenően magas száma, és az aktív korú népességhez viszonyított arányuknak az országos átlagot magasan meghaladó értéke. A kérdőívre adott válaszok alapján az önkormányzatok a hivatalosnál jóval súlyosabbnak értékelik foglalkoztatási gondjaikat, mivel az általuk megbecsült munkanélküliségi ráta általában két-háromszorosan múlja felül a munkaügyi központok által közzétett értékeket. A hivatalos adatokhoz képest csak a legnagyobb munkanélküliséggel sújtott területek esetében

nincs eltérés. A munkaügyi központok adataitól való legnagyobb eltérést a beregi (Vásárosnamény és Fehérgyarmat térsége) aprófalvas térségekben tapasztalható, mivel itt nem egy esetben a 60%-ot is eléri a becsült ráta (30. ábra).

30. ábra

Az önkormányzatok által becsült munkanélküliségi ráta az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A siralmas munkanélküliségi statisztika, illetve annak a munkaügyi központokban regisztrált adatoktól való eltérései elsősorban abból következnek, hogy a mintában szereplő településeken csaknem 5 000 fő azoknak az embereknek a száma, akik nem részesülnek semmilyen ellátásban, de gyakorlatilag nem folytatnak rendszeres kereső tevékenységet. A jövőre nézve komoly problémákat vetít előre a térségben, hogy már ma is 80 olyan település akadt, amelyik jelentős számú és arányú cigánynépességet jelölt meg a tartósan munkanélküliek között. Bár létszámukra vonatkozóan ebben az esetben sem közöltek megbízható adatokat az önkormányzatok, de mindenképpen több ezres nagyságrendről van szó, ami egyben jól jelzi a cigányetnikum marginalizálódását, a munkaerőpiacról való kiszorulását is. A nem magyar nemzetiségű, illetve nem cigány száрма-

zású munkanélküliek száma és aránya elenyésző, csupán a jelentős német (sváb) kisebbséggel rendelkező *Mérk és Vállaj* jelent ebből a szempontból kivételt. Különösen súlyos gazdasági-társadalmi-szociális gond tehát az Északkelet-Alföld határ menti területein a nagyszámú *cigányetnikum soraiban tapasztalható óriási munkanélküliség*. Általában az a jellemző, hogy a *cigányság mintegy 70–80%-a tartósan kiszorult a legális munkaerőpiacról*. Becslések alapján a látens munkanélkülieken belül is ők vannak többségben és vajmi kevés esélyük van arra nézve, hogy visszakerüljenek a munka világába (*Balcsók I. 2001*).

A cigány foglalkoztatottsággal kapcsolatban kialakult helyzet drámaiságát önmagában is hangsúlyosabbá teszi az északkelet-alföldi határvidéken élő roma népesség nagysága. A cigányság abszolút számát illetően *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országosan a második, Hajdú-Bihar pedig a harmadik* helyet foglalja el Borsod-Abaúj-Zemplén megye után. A cigánynépességnek a lakossághoz viszonyított aránya Szabolcs-Szatmár-Beregben 8,9%, míg Hajdú-Biharban 8,2%, s ez Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye mögött ugyancsak az előkelő harmadik–negyedik helyet biztosítja a két alföldi megye számára. A vizsgált határvidéken átlagosan a lakónépesség 16,3%-át teszik ki a cigánynépesség aránya, amely az országos átlag három és fél–négyszerese (*Kovács Cs. 2001*).

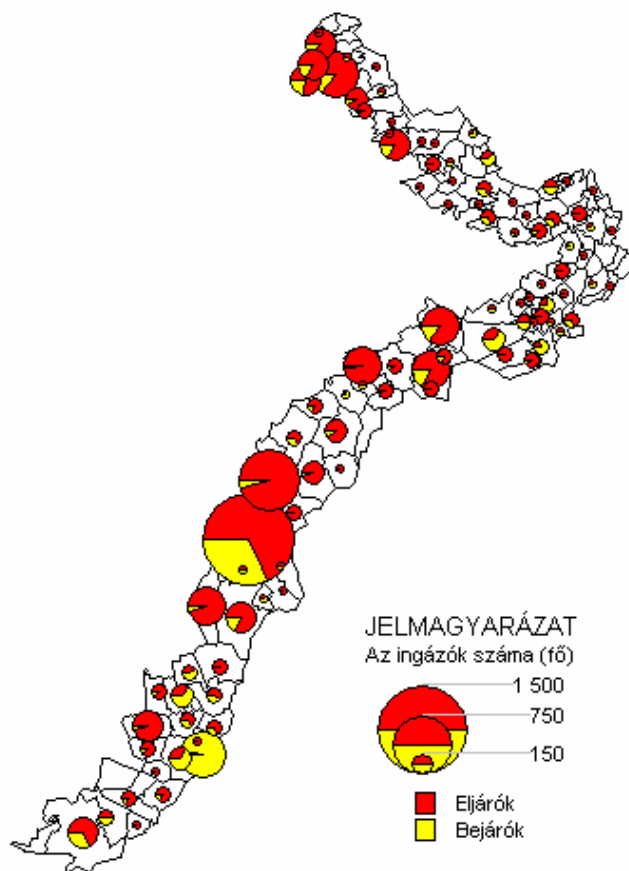
Az önkormányzatok által adott válaszok tükrében egyébként sem jellemző a *külföldiek megjelenése a közvetlen határtérség munkaerőpiacán*, mivel mindössze 27 település jelölt meg legálisan, vagy feketén ott dolgozó külföldi állampolgárokat. A *feketemunka* a kérdőívek alapján tizenhat településre jellemző, és összesen 773 főt érint. Az adatok értelmezésekor ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tényleges létszám, illetve arány ennek valószínűleg a többszöröse, hiszen Hajdú-Bihar megyében csak *Nyírábrány* jelölt meg feketén dolgozó napszámosokat, de ezt bizonyítja a határforgalom élénkülése, különösen szezonális munkák idején. Az ilyen jellegű információhiány hátterében minden bizonnyal az áll, hogy az önkormányzatoknak egyfelől nem állnak rendelkezésükre megbízható adatok, másrészt pedig eleve óvakodnak a kényelmetlen kérdés megválaszolásától. A *legális keretek között munkát vállaló külföldiek* száma még kevesebb (73 fő), és a tizenhárom válaszadó település többségében mezőgazdasági idénymunkásként, illetve tanárként vállaltak munkát. A külföldi munkavállalók legnagyobb része a kérdőívre adott válaszok alapján a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken vállalt munkát. A feketemunkások 93,5%-a (723 fő), míg a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek 91,8%-a (67 fő) keresett magának munkát ebben a megyében.

A vizsgálatba bevont északkelet-alföldi határ menti területeken évek óta nagyon kevés az új munkahely, s egyáltalán a betölthető üres álláshelyek száma, így a viszonylag kevés külföldi munkavállaló megjelenése mellett az sem meglepő, hogy a mintában szereplő településekről mintegy 7 395 fő a *más településeken munkát vállalók* száma. Ez akkor is magas érték, ha az elemzés figyelembe veszi, hogy 3 785 fő a határ menti településekre bejárók száma, mert a belső migrációnak is csak néhány jól körülhatárolható célpontja van. Az *ingázók* szá-

mát településenként vizsgálva megállapítható, hogy az aktív munkaerő mobilitása a *Debrecen* agglomerációjához tartozó településeken, illetve a két nagy forgalmú nemzetközi határátkelőhely, *Záhony* és *Biharkeresztes–Ártánd* térségében a legmagasabb. Ezzel szemben a nagyon rossz megközelíthetőségű beregi és szamosközi aprófalvas térségekben szinte minimális az el- vagy bejárók száma, hiszen sok településen nincs olyan buszjárat, amelyikkel be lehetne érni munkakezdésre valamelyik nagyobb településre. Az 1998-as vizsgálatokhoz képest tehát nem sokat változott a helyzet annak ellenére sem, hogy a dolgozni eljárók száma a bejárók számának stagnálásával szemben komoly emelkedést mutatott (31. ábra).

31. ábra

Az ingázók számának alakulása az Északkelet-Alföld határ menti településein az önkormányzatok adatai alapján 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A legtöbb *bejáró* a határ menti területeken, természetesen a nagyobb vagy jelentősebb foglalkoztatókkal rendelkező településeken keres munkát magának (*Záhony* 1 200 fő, *Ártánd* 482 fő, *Vámospércs* 450 fő, *Biharkeresztes* 110 fő, *Komádi* 85 fő stb.). Ezek a települések nyilvánvalóan nem csak a vizsgált határ közeli területekről vonzanak munkavállalókat. Ez

különösen *Záhony* esetében igaz, ahol a vasúti átrakóövezet még mindig igen jelentős munkaeerőigénye játszik domináns szerepet a bejárók foglalkoztatásában. Bár az utóbbi években jelentősen visszaesett az ingázók száma és aránya, a válaszok alapján még mindig jelentős azoknak a száma, akik a közvetlen határtérségen kívül szereznek munkát maguknak. A munkavállalók céltelepülései között legtöbbször *Budapestet, Debrecent, Fehérgyarmatot* és *Vásárosnaményt* jelölték meg.

Mindez azt tükrözi, hogy a *távolsági ingázás* lehetőségei igen komolyan beszűkültek és a térségből *eljárók* egyik része utóbb már csak a közeli városokban talált magának megélhetést. Az egykori nagy vonzerőt jelentő centrumoknak (főváros, megyeszékhelyek), illetve decentrumoknak (közelebbi közép-vagy kisközépvárosok) ma már kisebb számban van szüksége a nagytömegű, rosszul képzett munkaerőre. Ily módon a határ menti térség, főként a szabolcs-szatmár-beregi apró falvak lakói számára a fővárosban vagy más távoli nagyvárosban korábban rendelkezésre álló munkalehetőségek jórészt megszűntek. Az önkormányzatok becslései alapján a hajdú-bihari települések közül legtöbbször *Vámspércsről, Nyíracrádól* és *Monostorpályiból* járnak el dolgozni, legnagyobb részük a közeli megyeszékhelyre. Szabolcs-Szatmár-Beregből *Mándok, Mérk, Nagyecsed* és *Nyírvasvári* a legnagyobb munkaerő-kibocsátó, ezeknél a településeknél a legfontosabb célpontok a közeli kisvárosok (*Mátészalka, Nyírbátor, Záhony*), illetve a távolabbi *Budapest*.

4.1.3.3. A gazdaság főbb jellemzői

A korábbi vizsgálatok már bebizonyították, hogy a helyi gazdaság működési feltételeit ebben a térségben is alapvetően meghatározza a földrajzi fekvés. *A rendszerváltást követően a keleti határszél egésze gazdaságilag jelentősen leértékelődött*, mivel a piacorientáció-váltást követően mind a befektetők, mind pedig az esetlegesen megszerezhető új piacok messzire kerültek a térségtől. A külföldi tőke érdeklődése a rossz megközelíthetőség, a nagy tömegű alacsony vagy elavult képzettséggel rendelkező munkaerő, a kelet-európai piacokon hosszabb távon is bizonytalan fizetőképes kereslet és sok más tényező együttes eredményeként igen mérsékelte a határtérség iránt. A vállalkozási övezetektől és a városoktól eltekintve szinte egyáltalán nem lehet találkozni nagyobb tőkével rendelkező, jelentős számú munkaerőt foglalkoztató cégekkel. Bár az eredeti elképzelések szerint a határ mentén működő vállalkozásokra vonatkozó adatok a kérdőívre adott válaszokra alapozva kerültek volna feldolgozásra, ám a 119 település közül mindössze 60 válaszolt az erre vonatkozó kérdésekre, és ezek között is sok volt a hiányos vagy értékelhetetlen válasz. Ezért, a valóságos viszonyokat sokkal inkább tükröző megoldásként, célszerűbb volt a *KSH T-star adatbázisban*, illetve a *COMPLEX CD Céghírekben* található adatokra támaszkodni a kérdéskör vizsgálatakor.

A T-star adatbázis alapján az érintett határ menti településeken a 2000. év végén összesen 6 824 volt a regisztrált vállalkozások száma, és ezek közül 5 984 működő vállalkozást tartottak nyilván. A

két szám közötti jelentős (12,3%-os) különbség is jelzi, hogy a térségben nagy a bizonytalan működési feltételekkel rendelkező kényszervállalkozások száma és aránya, és viszonylag gyorsan cserélődnek a tulajdonosok. Mindemellett nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy különösen az ukrán határ mentén a felmérések szerint továbbra is magas a csak papíron létező, leginkább pénzmossásra vagy egyéb illegális tevékenység fedezésére használt vállalkozások száma.

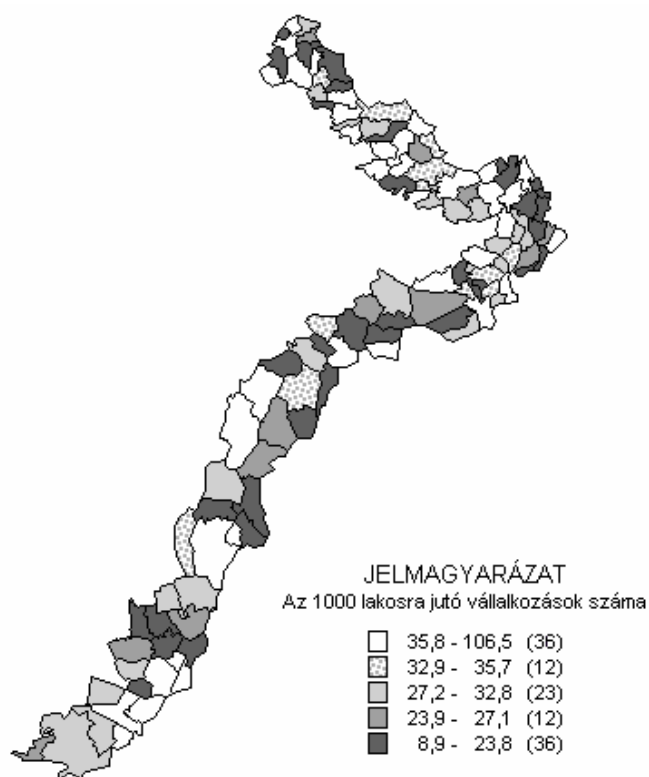
Az 1 000 lakosra jutó *működő vállalkozások* számát tekintve meglehetősen *heterogén kép jellemzi* a közvetlen határsáv településeit. A térség átlagánál (35,8) magasabb értékekkel rendelkező települések szórtan helyezkednek el, de *Vámospércs, Záhony, Tiszabecs* és *Biharkeresztes* közvetlen környezetében több ilyen is található. A térségi átlag kétharmadánál alacsonyabb mutatóval rendelkező településekre ugyancsak jellemző a szórtág, ám a bihari és szamosközi települések kedvezőtlen helyzete ezen a téren is jól kirajzolódik. Ez a megállapítás még inkább igaz akkor, ha a mutatók nem a térségi, hanem az országos átlaghoz viszonyulnak. Ebben az esetben ugyanis összességében is nagyon negatív kép rajzolódik ki, hiszen az országos átlagot (82,2) mindössze három település (*Tiszabездéd, Záhony és Bojt*) haladja meg, és annak felénél is csak további 17 település esetében találni magasabb értéket. A legrosszabb mutatóval rendelkező településeken (*Hencida és Uszka*) az országos átlag tizedét is alig haladja meg az érték, és további 21 településen marad annak negyede alatt – vagyis a vállalkozói aktivitás igen alacsonynak minősíthető ezekben a térségekben (32. ábra).

A működő vállalkozások *tulajdonosi forma* szerinti megoszlását vizsgálva kitűnik, hogy azok döntő többsége (88,9%) a jogi személyiség nélküli kategóriába sorolható. Az összes vállalkozás 11,1%-át kitevő 661 darab jogi személyiségű vállalkozások mintegy háromnegyede Kft., 17%-a szövetkezet (ezen belül 64,9% a mezőgazdasági szövetkezetek aránya), míg részvénytársasági formában mindössze 2% működik. Az 5 323 jogi személyiség nélküli vállalkozás zöme (79,9%) egyéni vállalkozás, az 1 048 betéti társaság jóval alacsonyabb arányt (19,7%) képvisel. Összességében tehát a társas vállalkozások részaránya alig haladja meg az összes működő vállalkozás egyötödét, és ez igen kedvezőtlenül befolyásolja a helyi gazdaság foglalkoztatási képességét.

A *vállalkozások átlagos nagyságát* szemügyre véve kitűnik, hogy tíz főnél többet mindössze 2,1%-uk (!) foglalkoztat, míg legnagyobb részüknek (68,8%) nincs alkalmazottja, vagy ismeretlen azok száma. Mindössze négy olyan vállalat működik a térségben (kettő *Csengerben*, egy-egy pedig *Tyukodon* és *Komádiban*), amelyek 250 főnél több embernek adnak munkát, és az 50–249 fő közötti közép-vállalkozások száma (47 darab) sem minősíthető túlzottan soknak. Jellemző, bár kétségtől nem egyedi jelenség, hogy az összes vállalkozás 71,1%-át adó egyéni vállalkozások közül mindössze hat foglalkoztat 20 főnél többet, és több más adat mellett ez a szám is alátámasztja a helyi vállalkozók tökeszegénységét, piaci kiszolgáltatottságát.

32. ábra

Az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma az Északkelet-Alföld határ menti településein 2000 végén

Forrás: KSH T-star adatbázis, 2000.

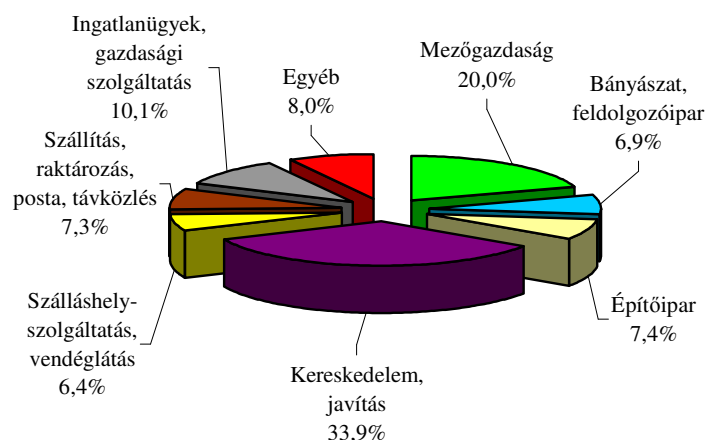
A vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlását vizsgálva kiderül, hogy a vállalkozások legtöbbször a kereskedelem és javítás területén tevékenykedik (33,9%), és igen magas (20%) a mezőgazdasági vállalkozások aránya is. Az ingatlanügyek és gazdasági szolgáltatások ágazatban már csak ennek fele található, míg a többi ágazat részaránya egyformán 6–7% körül alakul. A *mezőgazdaság jelentősége* érthető módon az erősen agrárjellegű határ mentén igen nagy mind a *foglalkoztatás*, mind a *jövedelemtermelés* területein. Szabolcs-Szatmár-Beregben az agráriumban foglalkoztatottak száma és aránya, többnyire szorító gazdasági kényszerek hatására, jóval magasabb, mint déli szomszédjában, ám az ágazat valós társadalmi-gazdasági szerepe, a fejlettségi szintkülönbség és egyéb sajátos körülmények miatt, hasonlóan a szolgáltatáshoz, jóval kisebb. Mindez a kényszer-vállalkozások nagy számán túl a termőföld alacsony minőségével, a mostoha természeti adottságokkal, az állandó ár- és belvívészéssel is magyarázható (33. ábra).

A kérdőívre adott válaszok tanulsága szerint a *külföldi érdekltségű vállalkozások* száma még mindig igen alacsony. Összesen hét település, *Beregdaróc, Csaholc, Újléta, Vámospércs, Nyírlugos, Komádi és Tuzsér* jelölt meg külföldi tulajdonú vállalkozást, közülük azonban csak az utóbbi három településen működik egynél több. A 14 működő vállalkozás közül három-három ukrán és olasz, két-

két orosz, illetve német érdekeltségű, míg osztrák, román, amerikai tulajdonban egy-egy van. Nyilván ezek az adatok nem teljes egészében tükrözik a valóságot, mivel több olyan település (pl. Záhony, Komoró, Mándok, Csenger) nem küldött be választ, ahol bizonyosan működnek külföldi tulajdonú vállalkozások. A COMPLEX CD-Céghírek adatbázisa szerint különösen az ukrán határ mentén figyelhetők meg jelentősebb különbségek, hiszen az ukrán érdekeltségű jogi személyiségű vállalkozások közül a 2000. augusztus 31-ei adatok alapján Záhonyban 125, Mándokon 19, Komorón pedig 15 működik. Az adatokból azonban tisztán látszik, hogy a külföldi vállalkozások igen koncentráltan helyezkednek el a határ mentén, mivel kizárólag a záhonyi átrakóövezet felsorolt három településén haladja meg a jogi személyiségű külföldi érdekeltségű vállalkozások száma a tizet.

33. ábra

A működő vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása 2000-ben

Forrás: KSH T-star adatbázis, 2000.

4.1.3.4. A határ menti fekvés hatásainak megítélése

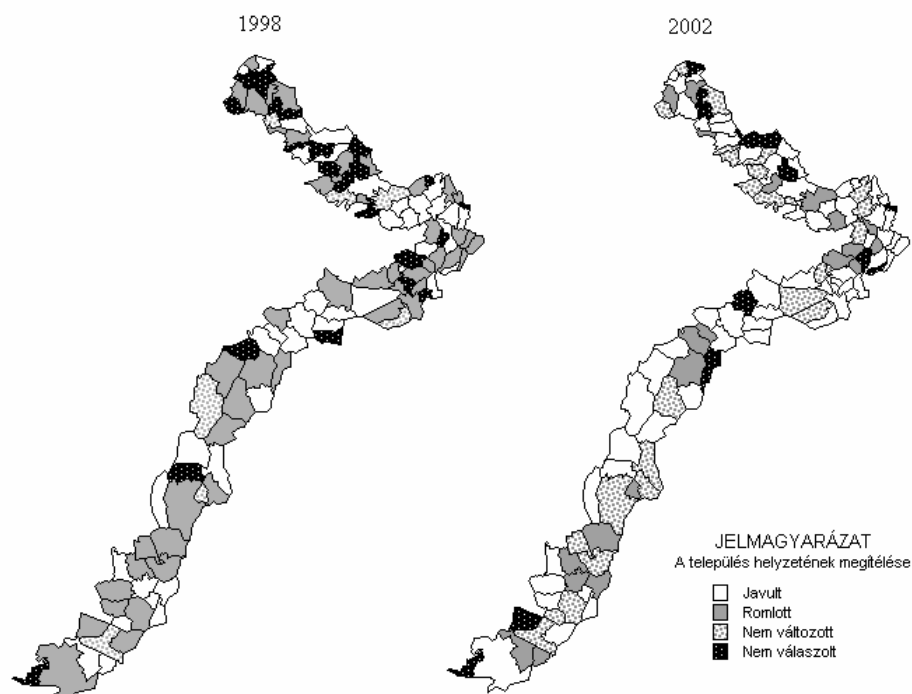
Az általános gazdasági-társadalmi mutatók elemzése után különösen érdekes kérdés, hogy maguk a települések hogyan ítélik meg saját helyzetüket, illetve annak változását. Bár ezek a vélemények nagyon szubjektívek, mégis támpontot adnak arról, hogy mennyire tartják fejlődőképesnek lakhelyüket a helyi közösségek. Arra a kérdésre, hogy *romlónak, vagy javulónak ítélte-e meg önnön helyzetét* a település az 1998-as legutóbbi vizsgálatok óta eltelt idő alatt, 2002-ben a legtöbb önkormányzat pozitív választ adott. Összességében 61 válaszadó ítélte javulónak, 26 esetben stagnálónak, míg mindössze 20 esetben vélték kifejezetten romlónak a helyzetet. Megyéenkénti bontásban vizsgálva igen komoly eltérések tapasztalhatók a kérdésre adott válaszokban, mivel Hajdú-Bihar megyében mintegy 20%-kal kevesebben tartották sikeresnek az elmúlt esztendőket a település szempontjából. Míg Szabolcs-Szatmár-Beregben 62,0% javulónak, 21,5% stagnálónak és 16,5% romlónak ítélte meg a helyzetet, addig Hajdú-Biharban ugyanezek a mutatók sorrendben 42,9%, 25,0% és

32,1% értéket jeleztek. Azok a válaszadók, akik javulónak ítélték a település helyzetét, a legtöbb esetben a foglalkoztatási lehetőségek bővülése, illetve az infrastrukturális ellátottság javulása miatt gondolkodtak így. Akik viszont az elmúlt éveket lakóhelyük helyzete szempontjából negatívan értékelték, mindenekelőtt az évek óta magas munkanélküliség miatt (elsősorban a jelentős számú cigány lakossággal rendelkező településeken) vélekedtek ekképpen. Azok az önkormányzatok, amelyek nem láttak változást településük helyzetében a stagnálás fő összetevőiként a javuló infrastrukturális helyzetet és a romló munkanélküliségi mutatókat jelölték meg.

Az 1998-as vizsgálathoz képest 2002-ben igen jelentős eltérések figyelhetők meg a települések helyzetének a megítélésében. Egyfelől jelentősen csökkent (50,5%-ról 18,7%-ra) azoknak a településeknek az aránya, ahol kedvezőtlennek ítélték meg az elmúlt esztendő folyamatát, másfelől a javuló tendenciát megjelölők arányának mérsékelt emelkedése mellett (41,0%-ról 57,0%-ra) számottevően (15,8%-kal) nőtt azoknak az aránya, amelyek nem láttak lényeges elmozdulást lakóhelyük helyzetében. Az adatok pontos értelmezéséhez ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a korábbi vizsgálat alkalmával tíz éves időintervallumban kellett gondolkodniuk a válaszadóknak (1989–1998), amikor is sokakban még élénken élt az 1990-es évek első felét jellemző nagyon jelentős recesszió emléke (34. ábra).

34. ábra

A települések helyzetének változása az Északkelet-Alföld határ menti sávjában az önkormányzatok megítélése szerint 1989–1998, illetve 1998–2002 között

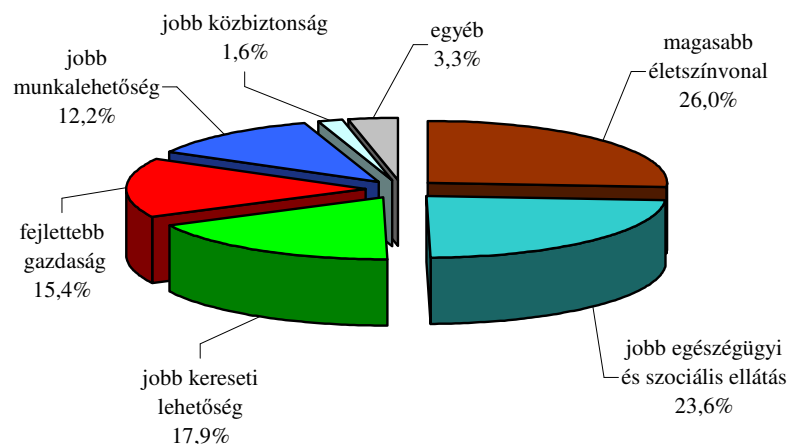
Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1998, 2002.

Sokkal egyöntetűbb vélemény alakult ki abban a tekintetben, hogy *a határ innenső, vagy éppen túlsó oldalán élnek-e jobban az emberek?* A korábbi vizsgálathoz hasonlóan most is elsősorban (87,9%-ban) vélekedtek úgy a válaszadók, hogy Magyarország biztosítja a jobb megélhetési feltételeket és megélhetési színvonalat, kilenc helyen (8,4%) pedig nem tudták eldönteni, hogy hol jobbak az életkörülmények. Az okok között elsősorban a jobb gazdasági helyzet, a magasabb életszínvonal, valamint a jobb kereseti és munkalehetőségek szerepeltek (35. ábra).

Ismét jóval összetettebb válaszokat adtak arra a kérdésre, hogy *milyen előnyök, illetve hátrányok származnak a település határ menti fekvéséből?* A válaszok 36,4%-a a közömbösséget tükrözi (vagyis sem előny, sem hátrány nem származik abból, hogy a határ mentén fekszenek), ugyanakkor közel azonos súlyt képvisel azoknak a településeknek a száma, ahol nincs előnye, illetve nincs hátrányos következménye a földrajzi fekvésnek (21,5%, illetve 18,7%). Érdekes, hogy 14 (13,1%) olyan település akadt, amely egyformán látott előnyöket és hátrányokat is, tizenegy pedig nem válaszolt a kérdésre. Az 1998. évi felmérés adatai is hasonló arányokat tükröztek, a legfontosabb változás talán az, hogy közel öt százalékkal magasabb azoknak a településeknek az aránya, amelyek csupán előnyöket látnak a határ közeli fekvésben (Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B. 1999).

35. ábra

„Miért jobbak az életkörülmények Magyarországon, mint a határ túloldalán?”

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

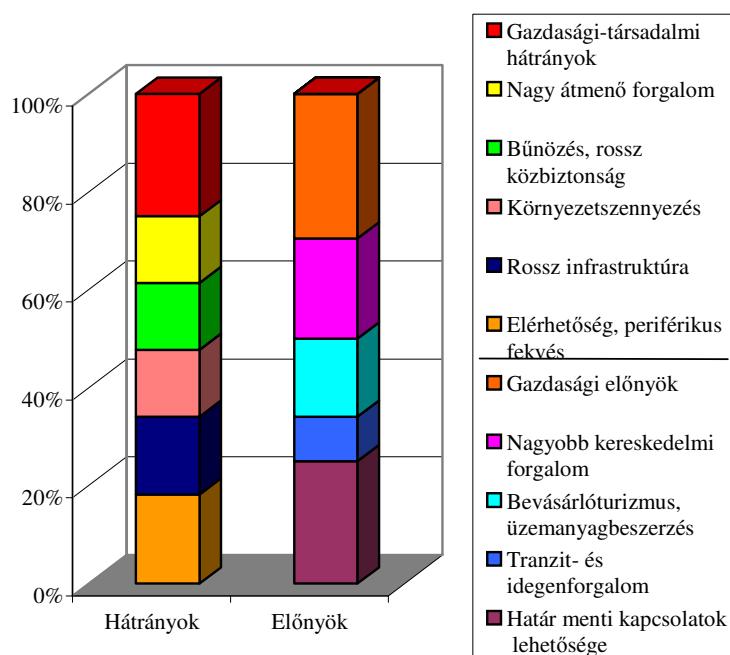
Az *előnyök* között legtöbbször a gazdasági előnyöket említették (*az EU csatlakozással bővülő munkalehetőség és befektetési lehetőség stb.*), a második helyen pedig a határ menti kapcsolatok kialakításának és fejlesztésének lehetősége szerepelt. A teljességhez hozzátartozik azonban az is, hogy a legjobb empirikus vizsgálatok sem képesek hűen tükrözni a valós hely-

zetet, hiszen a határterületen élő megkérdezettek általában mintegy óvatosságból is elhallgatják az eltérő árviszonyokból adódó lehetőséget, illetve az abból származó előnyöket, mint például amelyek az ún. benzinturizmusból vagy az illegális cigaretta kereskedeleméből származnak. A magyar–ukrán határ innenső oldalán lehetőség szerint mindenki olcsó ukrán benzint, illetve onnan származó dohányárut igyekszik beszerezni. Érdekes paradoxon, hogy a hátrányok között is legtöbbször a gazdasági és társadalmi hátrányok szerepeltek (*tőkeszegénység, helyi ipar és munkalehetőségek hiánya, elvándorlás*), és ezt tovább erősítették azok a válaszok, amelyek a *rossz megközelíthetőséget* és a *periférikus fekvést* emelték ki (36. ábra).

36. ábra

A határ menti fekvés előnyei és hátrányai az Északkelet-Alföldön az önkormányzatok megítélése alapján 2002-ben

Megjegyzés: A válaszok százalékában.

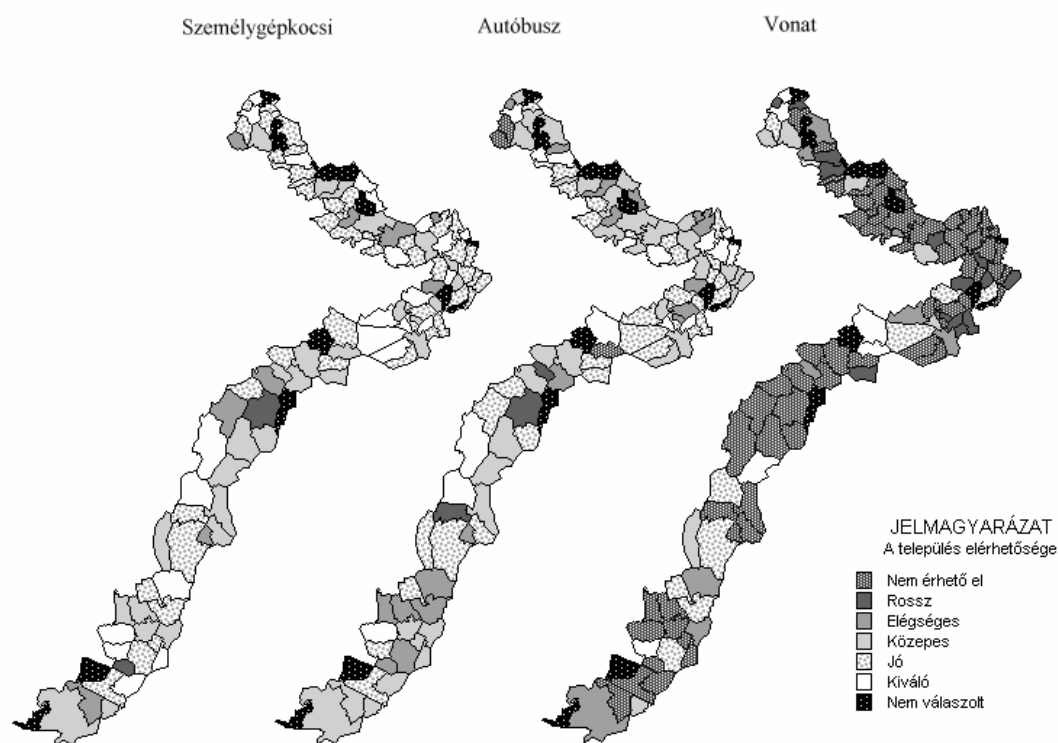
Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A határ menti fekvés egyik legnagyobb negatívumának tehát a rossz *megközelíthetőség*, illetve az ebből származó gazdasági hátrányok számítanak. Ezt erősítette meg a település *vonattal, autóbuszszal vagy autóval* való elérhetősége után kutató kérdés is. A legkritikusabb ebből a szempontból a *vasúti közlekedés*, mivel mindössze 23 település minősítette közepesnek, vagy annál jobbnak saját elérhetőségét. A válaszok szubjektivitása ugyanakkor lemérhető azon is, hogy néhány olyan település is rossznak, ritkán közepesnek minősítette a vasúti elérhetőséget, ahol nincs is vasútvonal. Ezeknek a településeknek a többsége ugyanakkor egy vasútállomással, vagy megállóhellyel rendelkező

település közelében fekszik, és vélhetően ez befolyásolta a valóságosnál kedvezőbb tartalmú választ. Az *autóbusz* által történő elérhetőség már sokkal kedvezőbb képet mutat, mivel ebben az esetben a települések többsége már közepesnek, vagy annál is jobbnak (83 település) minősítette a lakóhely megközelíthetőségét. A szubjektivitás itt is jellemző, ugyanis három település azt válaszolta, hogy nem érhető el autóbuszzal, holott a vasút mellett fekvő településekre is van (igaz ritkán) járat. *Autóval* valamennyi település megközelíthető. Az alapvetően a forgalmas főútvonalak mentén fekvő települések, illetve a debreceni agglomerációhoz tartozó települések minősítik a legjobbnak az elérhetőségüket, de még a 41-es főúthoz csak zsákvonallal kapcsolódó települések is viszonylag kedvezőnek jelölték meg saját helyzetüket. Ennek hátterében leginkább az keresendő, hogy nem kellett viszonyítási pontot (pl. megyeszékhely, város) megadni (37. ábra).

37. ábra

A határ menti települések megközelíthetősége az Északkelet-Alföldön az önkormányzatok megítélése szerint 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

4.1.3.5. A határokon átnyúló kapcsolatok jellege és jellemzői

Több mint nyilvánvaló, hogy a határmentiség és szomszédos országok együttműködésének kulcskérdése a határon átnyúló kapcsolatok mennyisége és minősége, jellege és dinamizmusa.

Ez a felismerés régi keletű ugyan, de különösen Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országai-ban ma sem problémamentes a kérdéskör, különösen nem az a „Trianon-szindróma” miatt Magyarország és szomszédai viszonylatában. Eltekintve ezúttal a határon átnyúló együttműködés történeti, etnikai és egyéb politikai összefüggéseitől és problémáitól, nem kétséges, hogy az *interregionális együttműködések jövője* elsősorban a *határokon átnyúló kapcsolatok alakulásától függ*, különösen az EU schengeni külső határok átmeneti vagy hosszan tartó megléte esetén, Magyarország keleti államhatárai mentén is. Az elzártság évtizedei után az 1990-es évektől Kelet-Közép-Európában is megnyíltak a lehetőségek a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése előtt. Eleinte kissé nehézkesen, de ma már egyre több intézmény és civil szervezet él a határon átnyúló kooperációk kínálta lehetőségekkel.

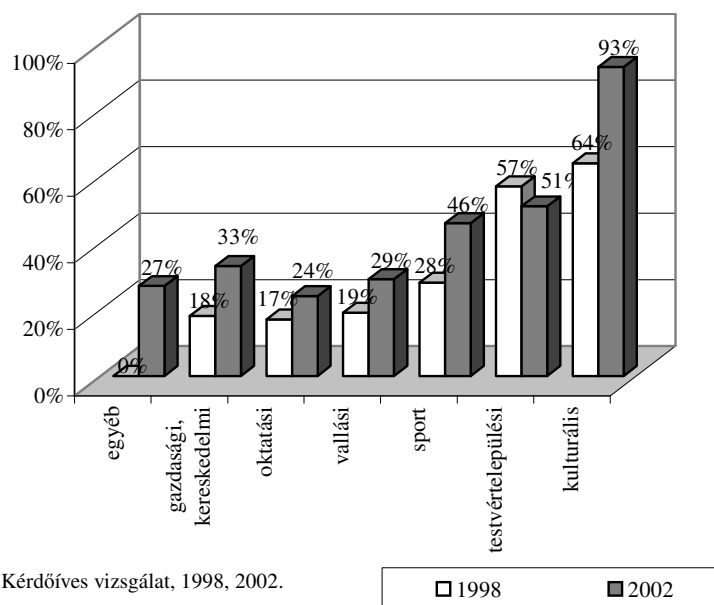
Az elmúlt évtizedek, főként a rendszerváltás utáni évek reménykeltő megnyilvánulásai ellenére a valóság ma még inkább az, hogy Kelet-Magyarországon *a magyar–román és a magyar–ukrán államhatárok két oldalán húzódó területek is elsősorban a kapcsolatépítés szükségességének a felismeréséig, semmint a tényleges együttműködés kellő elmélyítéséig jutottak csak el*. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködés mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik: *alacsony a gazdasági, a kereskedelmi, az oktatási együttműködések aránya, inkább a kulturális, a testvértelepülési, a sport és egyéb kapcsolatok dominálnak*. Mint általában a kapcsolatépítés, a vizsgált határtérségben is először a kultúra területén, intézményes keretek között, a korábbi testvérmegyei és testvérvárosi kapcsolatok bázisán indult, majd fokozatosan bekapcsolódtak a civil és a gazdasági szféra szervezetei. A kulturális kapcsolatok tehát annak ellenére jelentősek, hogy közvetlen gazdasági hasznuk nincs, de egymás kölcsönös megismerésének elősegítésében szerepük óriási, és ezzel megalapozzák a további együttműködések is. Miután a kapcsolatfelvétel legalkalmasabb módjai a közvetlen találkozások és a közös – főként kulturális – rendezvények újabb nagy előnye, hogy ezekben az együttműködésekben nagyon sok szereplő vesz részt, az összes közigazgatási és területi szint (a településektől a megyei önkormányzatokig, amelyek a kapcsolatok továbbfejlesztésében alapvető szerepet játszanak), a közintézmények, a civilszervezetek és egyéb lakossági képviselők, sőt a gazdasági élet szereplői is. Immáron azonos térségben, azonos szándékkal elvégzett, illetve megismételt két – az 1999-ben és a 2002-ben lefolytatott – kérdőíves vizsgálat eredményei is ezt az értékelést erősítették meg, jóllehet a kapcsolatok jellegében az évek során figyelemre méltó elmozdulások történtek a kevésbé formális és protokolláris együttműködések irányából az úgymond „tartalmasabb” gazdasági, oktatási és kulturális kooperációk irányába (38. ábra).

Mint a 119 északkelet-alföldi határ menti településre irányuló két kérdőíves vizsgálat eredményei is jelzik, történt azért némi elmozdulás a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlődése irányába, de továbbra is a különféle határon átnyúló *kulturális, testvértelepülési, sportkapcsolatok dominálnak*. Magyarország ugyan Kelet-Közép-Európa egyik legnyitottabb gazdaságú országa, a Kárpát-medencében elfoglalt központi helyzete és a nemzetgazdasági célok megvalósítása is a

határok minél szélesebb körű átjárhatóságát igényelné. Ennek ellenére a Kelet-Magyarország északkeleti részét övező államhatárok – az *ausztriai és a szlovéniai „nyitott határral”* (Rechnitzer J. szerk. 1990, Hardi T. 2000b) szemben – a *legkevésbé átjárható*k. A periférikus északkelet-alföldi határ menti területek ma még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. A helyzet feloldása érdekében *Magyarországnak alapvető érdeke* fűződik a keleti, főként pedig az *északkeleti határok „megnyitásához”*. Erre vonatkozóan biztató kilátásokat ígér az, hogy a magyar kormányzat terveiben szerepel a meglévő határátkelőhelyek fejlesztése és újak megnyitása (2002. évi 2365. /XII. 13./ Korm. határozat).

38. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein az említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben

A határon átnyúló kapcsolatok jellegéről igen érdekes adalékokkal szolgálnak azok a mélyinterjúk is, amelyek a magyar–román határ két oldalán fekvő öt szomszédos településpár mértékadó köreinek a megkérdezésével készültek 2002-ben (a kérdőíves vizsgálatról részletesebben ld. a 4.2. fejezetet). A magyar–román határ menti együttműködés alakulását feszegető interjúkból sem rajzolódik ki különösebben kedvező kép a kapcsolatok jellegéről. Meglehetősen egyöntetű a vélemény, hogy a kapcsolattartásban nem is annyira a román oldali települések gazdasági problémáinak vagy a rutintalanságnak, az aktivitás hiányának van nagy szerepe, hanem döntően a *román önkormányzatiság sajátosságainak*, ellentmondásos helyzetének. A probléma lényege, hogy Romániában az önkormányzatok igen szűk mozgástérrel rendelkeznek, minden fontos kérdésben magasabb, általában kormányzati szinten döntenek. Ez viszont a magyar–román határ menti együttműködés szempontjából feltétlenül hátrányos, hiszen a román kormányzat – eddigi tapasztalatok szerint – inkább gátolni igyekezett az ilyen kapcsó-

latokat, mintsem erősíteni. Ha léteznek is román kezdeményezések, azoknak kevés az esélyük többnyire ahhoz is, hogy eljussanak a magyar félhez. A román politika és közigazgatás felsőbb szintjein ezek rendre elakadnak.

A *Biharkeresztes* és a romániai *Székelyhíd* központú, határ menti kistérségek együttműködésén alapuló *Bihar–Bihor Eurorégió* alapító okiratának aláírása (2002. április 12.) más összefüggésben is jellemző módon jelzi a kialakult helyzetet. Az említett dokumentum aláírását a határ román oldalán lévő települések vezetői sokáig akadályozták, s miután *Biharkeresztes* segítséget kért a magyar kormánytól a folyamat meggyorsításához, az a román kormányhoz fordult. Végül nem helyben, hanem a bukaresti politikai körökön keresztül sikerült elérni, hogy ez a teljes mértékben helyi ügy végre elintéződjön. A biharkeresztesi mellett *Vállaj* polgármesterének volt még hasonló a véleménye. Az ő tapasztalatai szerint is sajátos a román országos és helyi politika viszonya, hiszen a jelentőséggel bíró helyi ügyekben is az előbbi mondja ki a döntő szót.

Meglehetősen egybecsengő válaszok hangzottak el a román fél fogadókészségét, hozzáállását tudakoló kérdések kapcsán is. A szándéknyilatkozatok szintjén többnyire lelkes támogatással találkozott minden javaslatba hozott projektötlet, a gyakorlatban azonban csak akkor történt elmozdulás az adott ügyben, ha a román félnek is érdekében állt a tervek megvalósítása. A vizsgált öt magyar–román határ menti település (*Vállaj*, *Létavértes*, *Biharkeresztes*/*Ártánd*, *Elek*, *Kiszombor*) közül négyben felmerült a közelmúltban egy új határátkelőhely megnyitásának igénye (az egyetlen kivétel *Biharkeresztes*/*Ártánd*, ahol már régóta működik ilyen). Az új átkelők megnyitásának gondolata minden esetben a magyar oldalon született meg, de az interjú készítésének időpontjában – 2002 nyarán – még nem vezettek eredménye ezek a törekvések. A határátkelők ügyét a romániai helyi politika szavakban támogatta ugyan, de konkrét lépéseket nem tett a cél mihamarabbi elérése érdekében. Kivétel ebből a szempontból *Kiszombor*, ahol – legalábbis a településhez viszonyítva – gyorsan és zökkenőmentesen megvalósult a beruházás, elkészült az új út a határig, és a közelmúltban a forgalom előtt is megnyitották az átkelőt. Ennek fő oka, hogy a román fél a túloldali szomszédos *Nagycsanád* esetében konkrét lépéseket tett annak érdekében, hogy saját oldalán a magyarországihoz hasonló ütemezésben elvégezze a szükséges munkálatokat, mert a határ túloldalán található Temes megye számára is életbevágóan fontos volt a határátkelő fejlesztése. A romániai megyének ugyanis ez az egyetlen határátkelő biztosít közvetlen kapcsolatot nyugati irányban, de feltehetően az ott megtelepedett nyugati, főként olasz befektetők miatt is fontos és sürgős volt a határnyitás.

A többi település esetében jóval vontatottabban halad a munka. A magyar *Létavértes* és a romániai *Székelyhíd* között tervezett határállomás ügyében régóta húzódó, de a magyar oldalon már befejező fázisába érkezett beruházás – jelenlegi állapotok szerint – végsősoron hiábavaló volt, mivel a román fél az átkelőt mégis az alig tíz kilométerrel északabbra fekvő *Álmosd* közelében

szeretné megnyitni. *Vállaj* esete hasonló, miután a magyar oldalon már előrehaladott állapotban lévő építkezések ellenére a túloldali *Csanáloson* gyakorlatilag semmi nem történt. (*Elek* esete annyiban más, hogy ott a magyar fejlesztési tervekben sem szerepel határátkelő a gyulai átkelő közelsége miatt, így létrejött a lakossági óhajok ellenére eleve reménytelen.)

Az együttműködést nehezítő tényezők közé sorolható továbbá, hogy a határ két oldalán lévő települések között a már meglévő kapcsolatok is igen szűk körre terjednek ki és egysíkúan működnek. Az ilyen irányú kutatások már kimutatták, hogy a kapcsolatok hagyományosan legelterjedtebb formája, a *kulturális együttműködés* az, ami ma is jól működik és virágzik. A kultúra az a terület, ahol a román oldalon is van fogadókészség. Ennek eredménye a számos nemzetiségi találkozó, néptánc együttesek kölcsönös fellépése, egymás nemzeti ünnepei alkalmából a szomszédos település meglátogatása. Különösen ott élő ez a típusú együttműködés – például *Vállaj–Csanálos* esetében –, ahol a határ mindkét oldalán a hagyományaihoz erősen ragaszkodó népesség lakik. Ezen kívül szinte csak a *sport* és a *diákok* kölcsönös *táboroztatása* területén zavartalanok a kapcsolatok. A rendszeres együttműködésre, voltaképpen az *alkalmi találkozásokra* azonban más lehetőséget is találnak az érintett települések vezetői, különösen ami a szép számú *protokolláris eseményeket* illeti, ám a „fehér asztal melletti” találkozókat rendszerint bírálták a véleményt nyilvánító polgármesterek. Természetesen *pozitív kezdeményezések* is szép számmal akadnak, amelyek révén a határ mindkét oldalán tartalmasabbá akarják tenni az együttműködést, és igyekeznek túllépni a „néptánc-foci-italozás” jellegű programokon. A jó példa egyike többek között az az *inkubátorház*, amely *Makón*, illetve a határ szomszédos oldalán épült meg egy közös program eredményeként. Biztató fejlemény az az *erőforrás-felmérés* is, amelyet a *Vállalkozásfejlesztési Alapítvány* készített a magyar–román határ mentén, de ide sorolhatók a különböző kamarák által szervezett *üzletember-találkozók* is (pl. *Biharkeresztesen*). Az együttműködési szándék megnyilvánulása továbbá annak a *közös szennyvíztisztítónak* az immár konkrét formában körvonalazódott terve, amelyet *Vállaj* szeretne megvalósítani román partnereivel közösen, Phare támogatásból.

A határ menti együttműködések alakulásáról összességében csak igen kevesen vélekednek úgy, hogy a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében a *kistérségi településszövetségek* (kivétel a *Határ Menti Bihari Települések Területfejlesztési Társulása*, *Biharkeresztes* központtal), a *vállalkozási övezetek*, valamint a különböző *euromegyei szervezetek és szerveződések* meghatározó szerepet játszanának. A vizsgált határ menti települések lakói kevéssé bíznak, a kimondottan a határon átnyúló kapcsolatok erősítése céljából létrehozott szervezetekben, akár nagy, több megyét átfogó, akár kicsi, mindössze néhány településre kiterjedő szervezetről van is szó. Ha mindezekkel szemben ilyen nagy az elutasítás, joggal vethető fel a kérdés, hogy mit jelent a határ mentén élők számára a határon átnyúló kapcsolat? Jelenleg netán kizárólag csak a szigorúan települési szintű kapcsolatokat, a kölcsönös látogatásokat, folklórműsorokat, amelyekkel kapcsolatban már sokan megfogalmazták fenntartásukat. Sú-

lyos dilemmák ezek, még akkor is ha akadnak pozitív példák, leginkább *Biharkeresztes* esetében, ahol a kapcsolatok – legalábbis szervezetek, intézmények szintjén – folyamatosan bővülnek. A határon átívelő konkrét együttműködések minőségének az alakulásában nem ritkán éppen az emberi tényezők, egyes közszereplők kivételes kvalitásai és személyiségük vonzó jegyei, semmint a szervezeti-intézményi keretek dominálnak.

Végül az empirikus vizsgálatok és a helyi lakossági vélemények egyaránt azt az álláspontot erősítik, hogy a megfelelő módon átjárható határok és kooperációk megteremtéséhez nemcsak lokális, határ menti vagy annál valamelyest nagyobb léptékű kapcsolatépítésre, hanem a szomszédos országok jó együttműködésére is szükség van, mégha sokszor súlyos problémákat vet fel a trianoni határmódosítások nyomán *a szomszédos országokhoz csatolt területek nagylétszámú magyar kisebbsége is* (Illés I. 2002). A környező államok gyakorta még ma is veszélyt látnak Magyarországra és a határon túl élő magyarság szorosabb együttműködésében, s akadályokat gördítenek a határok légiesítésének útjába. Mindez azt is jelenti, hogy a rendszerváltás nyomán, a Kárpát-medence számos országában, a határokon átívelő kapcsolatok rohamos fejlődéséhez fűzött felfokozott várakozások nem mindenhol teljesültek, köztük Magyarország keleti államhatárai mentén sem. A valóságos helyzet ma is inkább az, hogy a keleti-északkeleti országhatárok átjárhatósága – a szó átvitt és konkrét értelmében egyaránt – alig vagy nem kellő mértékben javult, nehézkes, akadályokkal terhes maradt, főleg ami a *magyar–ukrán határszakaszt* illeti, hiszen Magyarország uniós tagság esetén – úgy is mint NATO tagország – az államhatár elválasztó szerepe, legalábbis a szó politikai értelmében továbbra is megmarad. A *schengeni határőrizeti rend bevezetése* pedig *megnehezítheti Magyarországra keleti határain kívül élő magyarság kapcsolattartását az anyaországgal*, nem különben az interetnikus kapcsolatok építését is.

4.1.3.6. A határon átnyúló kapcsolatok egyéb jellemzői

A vizsgált térség földrajzi fekvéséből adódóan különösen fontos kérdés az, hogy a határ menti településeknek *vannak-e határon átnyúló kapcsolatai*? Az 1998/99-es vizsgálatok egyik fő tanulsága éppen az volt, hogy viszonylag kevés település rendelkezett bármilyen határon átnyúló kapcsolattal, és ezek is csak a kialakulás kezdeti stádiumában voltak. Ez a helyzet alapvetően az elmúlt időszakban sem változott. Míg az előző vizsgálatok időpontjában 30 település 53 határon túli kapcsolattal rendelkezett, addig jelenleg 38 település 55 kapcsolata működik. A határon túli kapcsolatot fenntartó települések számának emelkedésében ugyanis szerepet játszik az is, hogy 1999-ben 95 település küldte vissza a kérdőívet, 2002-ben már 107.

Ezek a kapcsolatok többnyire a szomszédos országok valamelyik magyarlakta településével kötöttek (35 esetben romániai, 16 esetben pedig ukrainai volt a partner), de három esetben szlovákiai, egy esetben pedig holland partnertelepülés is akadt. A települések többsége

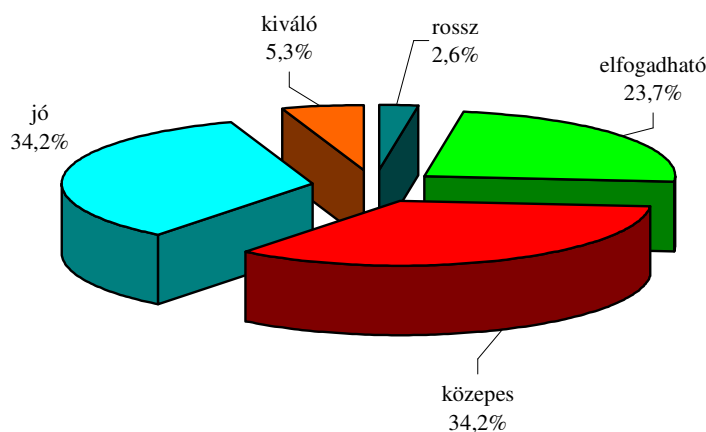
(52,6%) mindössze egy határon túli helységgel áll kapcsolatban. Ebből a szempontból a négy kapcsolattal is rendelkező *Ártánd*, *Álmosd* és *Csenger* minősíthető a legaktívabbnak (*Álmosd* egyetlen holland kapcsolatát kivéve valamennyit a szomszédos országban alakították ki), kilenc településnek (23,7%) három, míg hat településnek (15,8%) két kapcsolata épült ki. A határon átnyúló *kapcsolatok jellege* sem változott számottevően a legutóbbi vizsgálat óta eltelt időszakban, mivel az említési gyakoriság alapján ugyanaz a sorrend alakult ki, mint korábban (*Dancs L. 2001c*). Más kérdés, hogy jóval intenzívebbé váltak ezek a kapcsolatok, mivel a testvértelepülési együttműködések kivéve minden esetben nőtt a gyakoriság, ami különösen a gazdasági és a kulturális kapcsolatok esetében figyelhető meg (38. ábra).

Az elmondottak alapján kissé meglepőnek tűnik, hogy a *kapcsolatok hatékonyságának megítélése* eléggé ellentmondásosan változott az elmúlt időszakban. Egyaránt csökkent a kapcsolatait jónak és elfogadhatónak minősítő települések aránya, miközben a korábbiakkal ellentétben megjelent a rossz és kiváló kategória is. Ennek ellenére a válaszadók több mint kétharmada közepesnek vagy jónak minősíti kapcsolatai hatékonyságát (39. ábra).

Érdekes tanulságokkal szolgál a vizsgálat abból a szempontból is, hogy az összes válaszadó település valamivel több, mint fele semmit sem tesz azért, hogy új együttműködést alakítson ki vagy javítsa a jelenleg nem kielégítő színvonalú együttműködések. Ezzel szemben tizenegy település (10,3%) keresi jelenleg határon túli partnereit, és mindössze három szervez ennek érdekében rendezvényeket, míg a folyamatos kapcsolattartás az összes válaszadó 3,7%-ára (négy település) jellemző.

39. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok hatékonyságának megítélése az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A jelenlegi kapcsolatok fejlesztési lehetőségeinek zálogát a legtöbben a gazdasági (16 válasz), kereskedelmi (11 válasz) és kulturális (10 válasz) együttműködések elmélyítésében látják. A turizmus és az oktatás ebből a szempontból már jobban háttérbe szorul (öt, illetve négy válasz), míg a sport, ifjúsági, vallási kapcsolatok fejlesztését, rendezvények szervezését és a külső források bevonását összesen csak nyolc esetben említették.

Az arra vonatkozó kérdésre, hogy *Lehetségesnek tartanak-e egy közös magyar–ukrán, vagy magyar–román települési szintű együttműködést?* – a kérdőívet visszaküldők több mint három-negyede (77,6%) igennel válaszolt. Saját megítélésük szerint a magyar határ menti települések leginkább rendezvények szervezésével (20 válasz), a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok elősegítésével (17 válasz) és hagyományörző, kulturális kapcsolatok ápolásával (11 válasz) járulhatnak hozzá ehhez. Nagyjából azonos súlyt képvisel (nyolc-nyolc válasz) a közös pályázatok, tapasztalatcsere, illetve a turisztikai és oktatási együttműködések elmélyítése.

Megvizsgálva, hogy az egyes önkormányzatok miben látják a települések közötti *határon átnyúló együttműködések kialakításának és fenntartásának legfontosabb gátló tényezőit*, első helyen a pénzhányt (62,6%), majd a *határ átjárhatóságának problémáit* (34,6%), az *együttműködési készség hiányát* (29,0%), az *eltérő közigazgatási berendezkedést* (22,4%), illetve a *nyelvismeret hiányát* (20,6%) említették. Akadtak olyan önkormányzatok is (7,5%), amelyek a *településük határtól való nagyobb távolságát* látták a kapcsolatok legfőbb akadályozó tényezőjeként, annak ellenére, hogy a megkérdezett települések a határ 25 km-es körzetében fekszenek.

A vizsgálat kitért Magyarország Európai Unió csatlakozásának a határ menti együttműködésekre gyakorolt várható hatásainak a felkutatására is. Az adatokból kitűnik, hogy az érintett határ menti önkormányzatok nagy reményeket fűznek az ország EU-csatlakozásához, ezáltal pedig a határon átnyúló kapcsolatok fejlődéséhez is, hiszen a válaszadók mintegy négyötöde (79,2%) szerint az uniós tagság hatással lesz a határ menti együttműködésekre is. Mindössze 20,8% volt azoknak a pesszimista válaszadóknak az aránya, akik szerint még az EU-s csatlakozás sem tudja elmozdítani a határon átnyúló kapcsolatokat a jelenlegi szintről. Nem meglepő, hogy a nemmel válaszoló tizenöt önkormányzat 86,7%-a abból a csoportból került ki, amelyek eddig semmit sem tettek a kapcsolatok létesítése, illetve a már meglévő határ menti együttműködéseknek fejlesztése érdekében. Az EU-csatlakozás határ menti együttműködésekre gyakorolt hatásait tekintve a települések optimisták, hiszen a válaszadók között mindössze két olyan önkormányzat akadt, amely csak negatív tényezőket lát a csatlakozás után a kapcsolatok fejlődésében, viszont tizenhárom helyen csak pozitív hatásokat jelöltek meg. Ezzel együtt magas a csatlakozás hatásainak tekintetében a bizonytalanok aránya, hiszen 28 olyan település akadt, ahonnan az a válasz érkezett, hogy az EU-csatlakozás hatással lesz ugyan a határon átnyúló kapcsolatokra, de sem pozitív, sem negatív tényezőt nem tudtak megjelölni.

A pozitív hatások között első helyen a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok javulása szerepelt (17 válasz), de a határ átjárhatóságának javulása és a térség fejlesztési forrásainak

bővülése (14, illetve 13 válasz) is kitüntetett helyet kapott. Egyformán fontosnak tartották az uniós minták átvételének lehetőségét és a közös pályázatokat, illetve a *szabadabb információ és munkaerő-áramlás lehetőségét* (mindkét esetben nyolc válasz). A kedvező hatások közül hétszer említették meg a növekvő életszínvonalat, hatszor a szigorúbb határellenőrzést és a jobb közbiztonságot, az egyéb kategóriába sorolt tényezők (turisztikai és szociális kapcsolatok, illetve egyéb társadalmi-gazdasági lehetőségek) pedig összesen szintén hat alkalommal nyertek említést.

A *negatív következmények* esetében már jóval kisebb a szóródás. Ebben az esetben a határátkelés körülményesebbé válásától, a fokozottabb ellenőrzéstől és az esetleges vízumkénszertől tartottak a legtöbben (25 esetben), második helyre (kilenc válasz) a növekvő bűnözés, míg harmadik helyre a gazdasági-kereskedelmi visszaesés (hét válasz) került. A növekvő bevándorlástól és a külföldi munkavállalók számának növekedésétől mindössze három helyen tartottak, s egy-egy említést kapott a zsúfolt közlekedés, a kulturális elszigetelődés, valamint a merev román állami politika is.

Az adatok tanúsága szerint az önkormányzatok *intézményesült kapcsolatai* még elég kezdetlegesek. A válaszok alapján csupán *tizenhárom település áll kapcsolatban valamilyen határon túli intézménnyel, szervezettel, önkormányzati, illetve egyéb szövetséggel*, bár az adatok értelmezése végett megjegyzendő, hogy hat település ide sorolta azokat az önkormányzati kapcsolatait, amelyeket írásos együttműködési megállapodásokkal pecsételtek meg. Ebben a tekintetben a hajdú-bihari települések jóval aktívabbak, hiszen a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei négy intézményesült kapcsolattal rendelkező határszéli önkormányzattal szemben, a jóval kevesebb településsel rendelkező hajdú-bihari határszakaszon kilenc település válaszolt igennel. A leggyakrabban megjelölt partnerszervezet a *Bihar–Bihor Eurorégió*, illetve *Határ Menti Bihari Települések Területfejlesztési Társulása* (két-két említés), emellett egy-egy alkalommal szerepelt a *Szatmár Megyei Önkormányzati Szövetség*, a *Beregháti Fejlesztési Társulás*, valamint egy ukrain gyermekszervezet is. A megkérdezett önkormányzatok *határ menti programokban* való részvételét vizsgálva a válaszok alapján még rosszabb a helyzet. Mindösszesen öt önkormányzat (négy hajdú-bihari és egy szabolcs-szatmár-beregi) válaszolt igennel a kérdésre, ebből ketten meg sem nevezték a programot, további két település pedig kulturális találkozókban való részvételt jelölt meg. Az adatok alapján mindössze *Nagyecsed* önkormányzata vesz részt egy „*Határ menti települések fejlesztése*” elnevezésű területfejlesztési projektben, amely azonban még csak a tervezés szakaszában tart.

A 2002. évi vizsgálat adatai szerint az Északkelet-Alföld határ menti önkormányzatainak *intézményi keretek között zajló kapcsolatai* még gyerekcipőben járnak és a különböző határ menti programokban sem figyelhető meg számottevő aktivitás. A fölöttébb szerény intézményi együttműködésekkel szemben a lakosság határon átnyúló kapcsolatai a mindennapokban ennél jóval intenzívebbek. A kérdések között szerepelt például, hogy az önkormányzatok be-

csüljék meg a településükön azoknak a lakosoknak a számát, akik foglalkoznak *határon átnyúló „vásározással”* (pl. műszaki cikkek, üzemanyag és cigaretta illegális behozatala stb.). A visszaküldő 107 település közül 51-en (47,7%) választották azt, hogy vannak ilyen tevékenységet folytatók, további kilenc helyen (8,4%) nem tudták megbecsülni a „vásározók” számát, s a településeknek csupán 43,9%-án mondták azt, hogy nem, vagy nem jellemző az illegális áruforgalom, a csempészás, közkeletű szóval a csencselés. A becslések szerint a vásározással foglalkozók száma az 51 településen 726 fő volt, amely a korábbi vizsgálathoz képest (450 fő) 61,3%-os növekedést jelentett. A települések száma is csaknem a duplájára nőtt 1998 óta, amely mindenképp figyelemre méltó, még akkor is, ha a visszaküldők száma négy éve valamelyest alacsonyabb volt (95 a jelenlegi 107-el szemben). Mindez a határ menti megélhetési kereskedelem fontosságára utal, amely még ma is igen fontos tényező. Ez annak ellenére így van, hogy az önkormányzatok szerint a válaszadó települések mintegy kétharmadában nem változott, egynegyedében pedig csökkent a „vásározással” foglalkozók száma. A létszám növekedése valószínűleg azzal magyarázható, hogy a korábbi vizsgálat alkalmával az önkormányzatok alábecsülték, illetve nem minden esetben vallották be az illegális forgalommal foglalkozók jelenlétét és számát.

A vizsgált északkelet-alföldi határszél több településén is jelen van tehát és fontos szerepet játszik a *megélhetési kereskedelem*, viszont súlya korántsem akkora, mint a szomszédos, komoly gazdasági problémákkal küzdő országok (Románia és mindenekelőtt Ukrajna) csempészésre kényszerülő lakossága esetében, akik jóval nagyobb számban vesznek részt ebben a folyamatban (*Sallai J. 2002a, 2002b, 2003*). A gazdasági nehézségek mellett a szociális és az egészségügyi ellátás színvonala is nagyon alacsony a szomszédos országokban, ezért nem meglepő, hogy *a határ túloldalán fekvő közeli településekről többen vesznek igénybe egészségügyi szolgáltatásokat Magyarországon*. A vizsgálat eredményei szerint még a hazai viszonylatban elmaradt infrastruktúrával jellemezhető északkelet-alföldi határ menti települések egészségügyi szolgáltatásait is igénybe veszik a határon túlról érkezők. A vizsgált határszakaszon hét település (*Biharkeresztes, Csenger, Kölcse, Sonkád, Tarpa, Tuzsér és Csengersima*) esetében háziorvosi és fogászati ellátást, de a nagyobb települések, városok kórházaiban egyéb ellátást (pl. szülészeti, sebészeti) is igénybe vesznek a határon túliak. *Gyógyszerek vásárlása* céljából az adatközlők szerint már tizenhárom településre járnak a magyarországi határ menti térségben a határon túlról, elsősorban a nagyobb választék és egyes gyógyszerek kedvezőbb ára miatt. Mind a gyógyszerek vásárlói, mind pedig az egészségügyi ellátást igénybe vevők szinte kizárólag az államhatár ukrán és román oldaláról, a határ közvetlen közeléből érkeznek, döntően magyarok által lakott településekről.

Mindent együttvéve, a legújabb kérdőíves vizsgálat eredményei is megerősítették azt az előzetes feltételezést, hogy az *északkelet-alföldi határ menti települési önkormányzatok határon átnyúló kapcsolatai sem mennyiségileg, sem tartalmi mélységükben nem túl jelentősek ma*

még. A gyér számú intézményesült együttműködés is többnyire csak formális és protokolláris testvértelepülési, kulturális és sportkapcsolat, holott fejlesztésük, különösen ami a gazdasági és kereskedelmi kooperációt illeti, fölöttébb indokolt lenne, még akkor is, ha a térség periférius fekvése és gazdasági elmaradottsága az államhatárok mindkét oldalán nehezítik a kapcsolatépítést. A térség határon átnyúló együttműködéseinek színvonala sem elég magas, ám az egyik legfőbb hiányosság inkább csak az, hogy ezekben a kapcsolatokban még mindig csekély szerepet játszik a gazdaság.

4.1.3.7. A turizmus, mint lehetőség

A térségben számos olyan természeti érték, látnivaló és kikapcsolódási lehetőség található, amely méltán tarthat számot a jelenleginél nagyobb érdeklődésre. A vizsgálat megpróbált rávilágítani arra, hogy az Északkelet-Alföld határ menti települései számára *jelenthet-e a jövőben fejlődési alternatívát a turizmus*, illetve miként *befolyásolhatja az idegenforgalom fejlődése a határon átnyúló kapcsolatokat?*

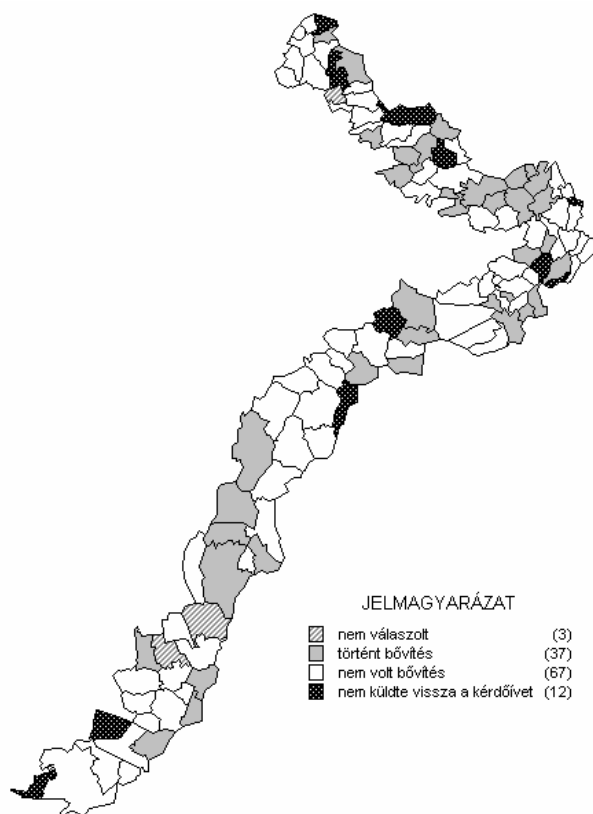
Az *idegenforgalom* szempontjából a legnagyobb problémát a térség *rossz megközelíthetősége*, valamint a vendéglátóipari egységek és a szállásférőhelyek hiánya, illetve nem megfelelő színvonala jelentik. Viszonylag csekély a fizető vendéglátóhelyek száma, amely nem meglepő, hiszen a szocializmus évtizedei alatt gyakorlatilag hermetikusan elzárt határszél nem kecsegtetett magas idegenforgalmi bevételekkel. Ennek ellenére a térség az elmúlt időszakban is szolgált rekreációs célokat. A kevés – zömmel belföldiek által igénybevett – fizetős szálláshely mellett korábban *számos üdülő* (magán és vállalati egyaránt) is létesült a térségben, s valószínűleg számuk ma is igen jelentős. Ezek ugyan közvetlenül nem jelentenek anyagi előnyöket a településnek, de használóik közvetetten mégiscsak hozzájárulnak a helyi bevételek növekedéséhez. A 2002. évi vizsgálatban, az üdülők számát elemző kérdésre 104 település válaszolt, amelyből az adatok alapján mindössze csak hét településen található üdülő. Számuk ennek ellenére jelentős, összesen 158 (ebből 127 magántulajdonú), amelyek mintegy kétharmada Tisza partján fekvő népszerű üdülőhelyen, *Tivadarban* található. Emellett *Sonkád*on és a *Csengerrel* szomszédos Szamos-parti *Komlódtótfaluban* jelentős még az üdülők száma (30 és 15).

A felmérés megkísérelte kideríteni azt is, hogy a vizsgált térségben *sor került-e* az elmúlt években bármilyen *turisztikai jellegű fejlesztésre*? A kérdőívet visszaküldő 107 önkormányzat közül mindössze 37-en (34,6%) nyilatkoztak úgy, hogy a közelmúltban történt ilyen jellegű fejlesztés. Az igennel válaszoló önkormányzatok területileg viszonylag nagy szóródást mutattak, beregi és szatmári település éppúgy található közöttük, mint dél-nyírségi, vagy bihari. Ennek ellenére kisebb térségi csoportosulások figyelhetők meg a közelmúltban idegenforgalmi beruházást folytatott települések között, amelyek elsősorban *közlekedésföldrajzi okok-*

kal, illetve *természeti tényezőkkel* (Tisza, Túr) magyarázhatók. Kisebb településcsoportok figyelhetők meg a határátkelőhelyeket az ország belsejével összekötő fő közlekedési (41-es, 49-es, 491-es) utak mentén, a hajdú-bihari határszél északi részén, illetve a Szamosközben. Mindez arra enged következtetni, hogy a térségben számolnak a turizmus határon átnyúló vonatkozásival (40. ábra).

40. ábra

A 2002 előtti évek turisztikai jellegű beruházásai az Északkelet-Alföld határ menti településeiben az önkormányzatok bevallása szerint

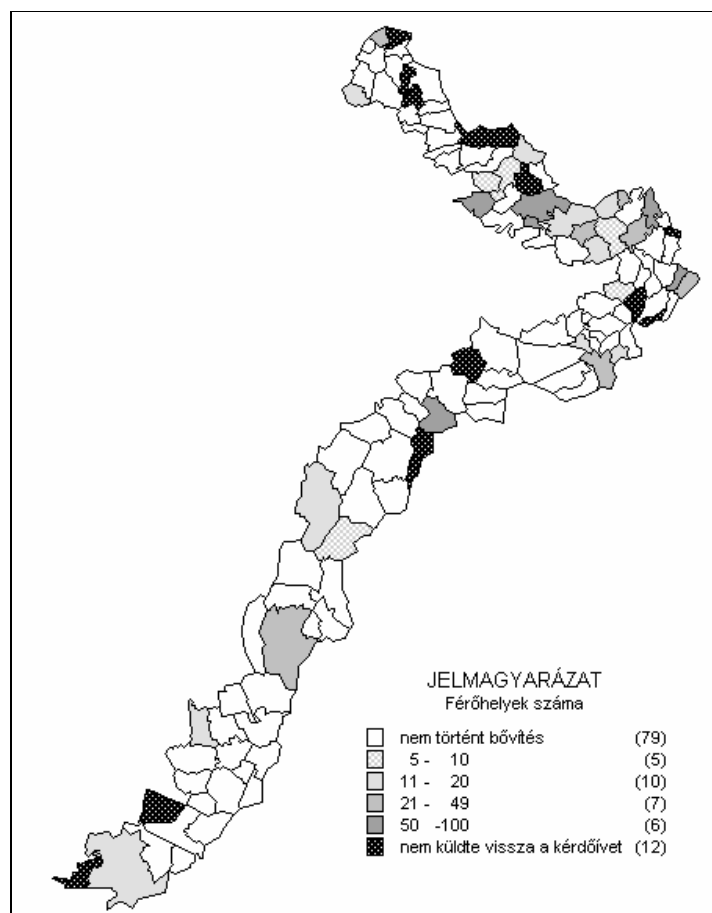

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A turisztikai jellegű fejlesztéseket elemezve a kérdőív rákérdezett arra is, hogy történt-e jelentősebb *szálláshelybővítés* a vizsgált településeken az elmúlt hat-nyolc évben? A kérdésre 30 önkormányzat válaszolt igennel, közülük viszont ketten nem becsülték meg az így létesült férőhelyek számát. A fennmaradó 28 településen az adatok szerint összesen 803 *szállásférőhely létesült* a közelmúltban, ami jelentős előrelépésnek tekinthető, hiszen hat olyan település is akadt a térségben (*Bátorliget, Jánd, Tarpa, Tiszabecs, Tivadar, Nagyhódos*), ahol 50 férőhelynél nagyobb bővülés történt (41. ábra).

41. ábra

A 2002 előtti évek szálláshelybővítései az Északkelet-Alföld határ menti településein az önkormányzatok bevallása szerint

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

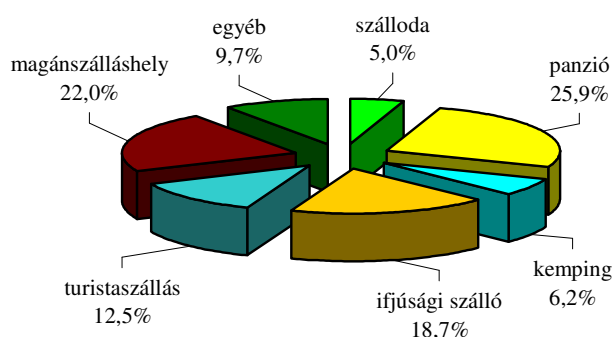
Csöppet sem meglepő, hogy a térségben a létesített *szálláshelyek típusai* zömmel az alacsonyabb kategóriába sorolhatók. A szóban forgó 28 település közelmúltban létesült 803 férőhelyének több mint egynegyede panziókban, 22%-a magánházaknál, 18,7%-a pedig ifjúsági táborokban (*Bátorliget, Fülesd, Nagyhódos*) található, s mindössze egy 40 férőhelyes szálloda (*Csenger*) épült a közelmúltban. A szálláshelyek nyolcadrésze a *Tivadarban* nemrég létesült turisztaszálláson található (42. ábra).

A meglévő idegenforgalmi adottságok, szálláshelyek bővítése mellett a turizmus fejlődésében nagy szerepet játszhatnak a települések által szervezett *vendégcsalogató események* is. Az erre irányuló kérdésre a visszaküldő 107 település közül 57 (53,3%) válaszolt igennel, s jelölt meg valamilyen rendezvényt. A legtöbben (28 település) *falu-, illetve városnapokat* tartanak, amelyek keretében különféle kulturális és szórakoztató eseményekre kerül sor. Emellett a legtöbbször fordult elő a *majális* (hét említés) és a *szüreti mulatságok* (öt említés), de a különféle *farsangi, szilveszteri és húsvéti ünnepségek*, valamint a *sportrendezvények* is gyakoriak.

Nagyobb érdeklődésre is számot tartó vásárt csupán hét település szervez, amelyek közül talán a legjelentősebb a *Biharkeresztesen* évente megrendezendő *Határ menti Kiállítás és Vásár*, az ún. *Bihar–Bihor Expo*. Az események túlnyomó többsége valamilyen ünnepség (állami, egyházi, falunap, koncert, találkozók, bálók stb.), különböző sportrendezvény, viszont jóval ritkábbak a vásárok és főleg a rendszeres kiállítások (ilyenekre mindössze három utalás történt). Kifejezetten határ menti vonatkozású, határon átvívelő jellegű eseményt csupán három település (*Biharkeresztes*, *Ártánd* és *Nyírábrány*) szervez.

42. ábra

A 2002 előtti években létesített szálláshelyek megoszlása típusonként az Északkelet-Alföld határ menti településein

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A *turizmus jövője szempontjából* fölöttébb bizakodóak az önkormányzatok. Arra a kérdésre, hogy „A *turizmus fejlesztése jelent-e a település számára fejlődési alternatívát?*” A 103 válaszadó fele válaszolt igennel, egyharmada pedig úgy vélte, hogy az idegenforgalom fejlesztése részben számukra is megoldást jelent. Mindössze 18 településen (17,5%) nem tekintették számba vehető lehetőségnek az idegenforgalmat.

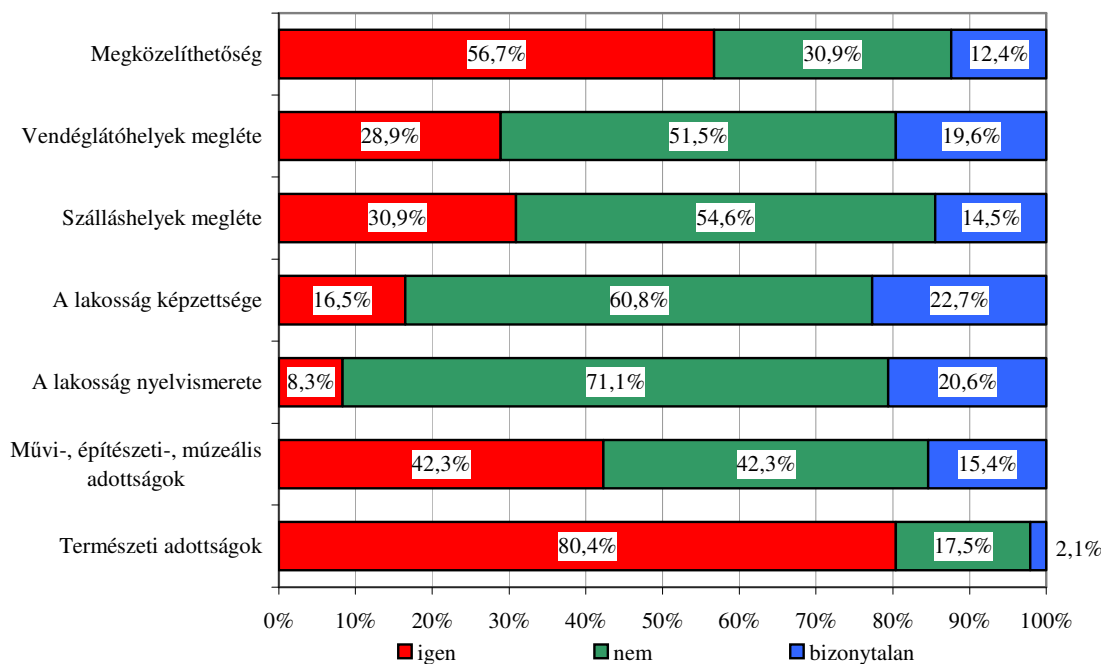
Mivel a települések többsége a turizmus fejlesztésében a település fellendülésének egyik lehetséges alternatíváját látja, mindenképp érdemes megvizsgálni, hogy *melyek azok a turisztikai ágak, amelyeknek a jövőben reális megvalósulási alapjuk van*, illetve az idegenforgalom fejlesztési területei lehetnek. Ennek érdekében a kérdőívben az önkormányzatok az Országos Területfejlesztési Konceptió turizmusfejlesztési prioritásai közül kiválaszthatták és rangsorolhatták a megfelelő turisztikai ágakat. Az önkormányzatok közül azonban csak kevesen rangsoroltak, megnehezítve ezzel az értékelést, viszont a fejlesztendő idegenforgalmi területeket érintő irányok így is jól nyomon követhetők.

Az északkelet-alföldi határszél települései közül a többség (61 település) a *falusi-tanyai turizmus* fejlesztésében látja a legtöbb lehetőséget és perspektívát. Ennek érvényét az is erősíti, hogy a falusi turizmusban fantáziát látó 61 település közül a 29 rangsort is felállító önkormányzat csaknem há-

romnegyede (21 település) az első helyre sorolta ezt a turisztikai ágat. A falusi turizmus mellett a legtöbb az ökoturizmust és természetjárást (40 település), a *szabadidő, sport és hobby turizmust* (35), a *vízi turizmust* (30), valamint a *tranzitturizmust* (19) említették. A megkérdezett települések közül kevesebben látnak esélyt a *gyógyturizmusban* (öt település), az *üzleti turizmusban* (11), a *bevásárlóturizmusban* (13), a *gasztronómiai* (14), valamint a *vallási és zarándokturizmusban* (17). Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a felsorolt hét turisztikai adottság közül melyek teszik alkalmassá a *falusi turizmus* meghonosítására és fejlesztésére az Északkelet-Alföld határ menti településeit, a megnyilatkozó 103 önkormányzat túlnyomó többsége szerint a *térség természeti adottságai megfelelőek*, s a *megközelíthetőség* sem jelent túl nagy problémát, ám a *művi, építészeti és muzeális adottságokkal* a válaszadó települések fele sem rendelkezik. A legnagyobb gondot a lakosság nyelvismeretének és képzettségének a hiányosságai jelentik, de a szállás és vendéglátóhelyek száma és minősége is problémákat vet fel. Egy tényező (természeti adottságok) kivételével meglehetősen magas az állást foglalni nem tudó, bizonytalan válaszadók aránya (43. ábra).

43. ábra

A falusi turizmus fejlesztéséhez szükséges adottságok megítélése az Északkelet-Alföld határ menti településein 2002-ben

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

Az 1999-es vizsgálat adataival összevetve a legújabb adatokat, a települési önkormányzatok ugyanazokat az adottságokat értékelték kedvezőnek és kedvezőtlennek a 2002. évi fel-

mérés alkalmával is. Viszont fontos, hogy az egyes adottságokat (a megközelíthetőséget kivéve) a válaszadók nagyobb arányban tartották megfelelőnek, mint korábban, ami némi fejlődésre utal (Csordás L. 2001b).

A vizsgált településcsoport földrajzi fekvése indokolta, hogy a *turizmus határon átnyúló vonatkozásaival* külön is foglalkozzon a felmérés. Ebből a szempontból érdekesnek tűnt a *határ menti fekvés turizmusra gyakorolt hatásainak* felmérése és értékelése. Bár erre a kérdésre meglehetősen kevesen írtak pozitív és negatív hatásokat, az mégis megállapítható, hogy a 32 válaszadó közül 12 csak előnyöket, 16 előnyöket és hátrányokat is, míg négy csupán hátrányokat jelölt meg. A határ menti fekvés turizmus szempontjából *pozitív tényezői* közül a legtöbbször a szomszédos országok tájai és kultúrája megismerésének lehetőségei nyertek említést (tíz válasz), majd pedig a bevásárlóturizmus és a határ menti kereskedelem kedvező feltételei, illetve a határnyitás által lehetővé tett turisztikai fejlődés következtek (nyolc-nyolc válasz). Mindez azt mutatja, hogy a korábbi szigorú határőrizet és elzártság után az emberek tudatában még erősen élnek a rendszerváltó évtizednek a határok átjárhatóságát, a szabadabb, kötetlenebb mozgást és vendéglátást biztosító eredményei. Az eltérő turisztikai adottságú tájak közelségének előnyeit már csak öt, míg a rokonlátogatást, a sportkapcsolatokat és az üzemanyagturizmust egy-egy alkalommal említik.

A *negatív hatások* sorából a megnövekedett forgalom és az ezzel összefüggésbe hozható környezetszennyezés emelkedik ki (9–9 említés), de a kulturálatlanság terjedése (7), a külföldiek által elkövetett bűncselekmények számának emelkedése (5) és a feketekereskedelem, feketemunka (4) sem hiányzott a válaszok közül. Az egyéb kategóriába sorolt válaszok (4) sorában előfordul még az elzártság, illetve a szomszédos területek eltérő fejlettségi szintjének problematikája is.

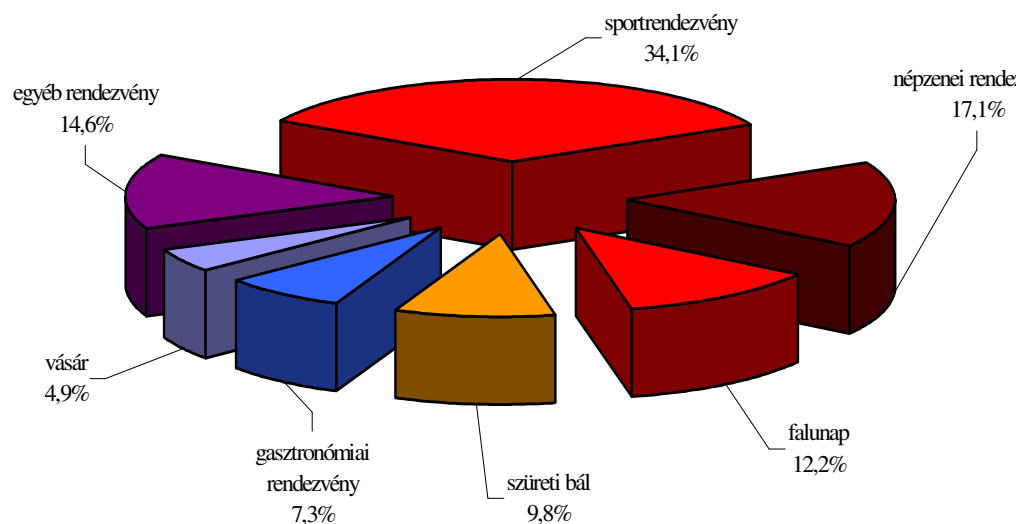
A megkérdezett önkormányzatok közül többen (35 település) *határon átnyúló rendezvényeket is szerveznek*, ezzel elősegítve a turisztikai kapcsolatok elmélyülését. A leggyakrabban valamilyen sport rendezvény az (tizennégy helyen szerveztek ilyet), amelyet külföldi vendégek is felkeresnek, de a népzenei rendezvényeket és a falunapokat is többen látogatják a határon túlról. Határon átnyúló jelentőségű vásárt a válaszok alapján viszont csak *Hencidán* (kirkodó- és állatvásár) és *Biharkeresztesen* (Bihar–Bihar Expo) szerveznek (44. ábra).

A kérdőívre adott válaszok alapján az északkelet-alföldi határszél települései közül iszont *idegenforgalmi célú együttműködést* mindössze 11 önkormányzat tart fenn 15 határon túli településsel. Megyei bontásban hat hajdú-bihari településnek (*Újléta, Pocsaj, Monostorpályi, Gáborján, Körösszakál, Körösszegapáti*) van idegenforgalmi célú együttműködése hét romániai településsel, a legtöbb esetben a testvértelepülési kapcsolatok keretében. Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig öt településnek (*Csenger, Piricse, Tiszaszalka, Túrricse és Uszka*) van ilyen jellegű kapcsolata öt romániai és három ukrainai helységgel. A kialakított idegenforgalmi célú együttműködések Románia irányába erősebbek, hiszen a kapcsolatok négyötöde

valamelyik határ közeli romániai településsel kötötett. Meglepő, hogy az idegenforgalmi együttműködéssel rendelkező települések közül csupán öten szerveznek közös rendezvényeket. A rendezvények túlnyomó többsége kulturális jellegű (pl. Határ Menti Nemzetközi Ifjúsági Találkozó, Beregi Ünnepi Hét, Bihari Román Napok, Szatmári Zenei Napok stb.), de egy-egy esetben akadt közöttük sportesemény (a *Pátyodon* megrendezett Nemzetközi Karácsonyi Kosárlabda Kupa), gasztronómiai rendezvény (*Túristvándiban* a halászléfőző verseny), illetve kiállítás és vásár (Bihar–Bihor Expo, *Biharkeresztes*) is.

44. ábra

Az Északkelet-Alföld határ menti települései által szervezett határon átnyúló rendezvények megoszlása típus szerint 2002-ben

Megjegyzés: A rendezvények százalékában.

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 2002.

A kérdőíves vizsgálat megkísérelte feltárni a határ menti településeket felkereső *külföldi vendégek számát, célját és motivációját*. A nem minden esetben pontosan kitöltött kérdőívekből következően a településekre látogató külföldiek száma jelentősen eltér a hivatalos statisztikai adatoktól. A kérdőívben nyolc előre megadott ország közül választhattak az önkormányzatok. Mindezek alapján mintegy 7 750 ukrán, 6 770 román, 302 német, 192 osztrák, 159 holland, 58 lengyel, 57 orosz és 32 szlovák illetőségű külföldi járt a válaszadó településeken, illetve 2 212 egyéb nemzetiségű külföldi, közöttük olaszok, franciák és spanyolok. Közülük a legtöbb egyéb nemzetiségű külföldi *Bátorligetet* (nyilvánvalóan a Bátorligeti Ősláp miatt) kereste fel, szám szerint 2 120 fő (meg kell azonban jegyezni, hogy *Bátorligeten* valószínűleg azokat a látogatókat is felsorolták, akik nem a községben szálltak meg).

A külföldiek számának alakulásánál sokkal izgalmasabb kérdés, hogy az egyes országokból ide látogatók *milyen céllal érkeztek* a határ menti területekre. Akárcsak négy évvel ezelőtt, a Romániából és az Ukrajnából utazók (köztük sok magyar nemzetiségű) most is elsősorban rokonlátogatási és bevásárlási céllal érkeztek a válaszadó településekre, de a legálisan, vagy feketén alkalmi munkát vállalók száma is jelentős lehet körükben. Emellett a Romániából érkezők sorában fontos cél a határ menti települések rendezvényeinek látogatása is. A jobb anyagi lehetőségekkel bíró külföldiek (németek, osztrákok, hollandok, olaszok, spanyolok, stb.) száma csekély, viszont a céljaik már eltérőek: ők leginkább a vadászat és az ökoturizmus miatt látogatnak a vizsgált területre, de a korábbi felméréshez képest emelkedett a rokonlátogatási céllal érkezők száma is. Nem meglepő, hogy – akárcsak a korábbi felmérés alkalmával – a legtöbb települést a Romániából és az Ukrajnából érkezők keresték fel (47, illetve 43 település) (6. táblázat).

6. táblázat

Az északkelet-alföldi határszél területén a külföldi turisták által felkeresett települések száma a felkeresés célja szerint 1998-ban és 2001-ben

Ország	Valamilyen célból felkeresett települések száma		Rokonlátogatás		Alkalmi munka		Bevásárlás		Vadászat		Ökoturizmus		Rendezvények	
	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001
Ukrajna	39	43	30	35	13	15	22	22	0	0	0	1	3	1
Oroszország	7	5	3	3	2	1	2	3	2	0	0	0	0	0
Románia	43	47	35	34	13	14	23	21	2	0	1	1	6	10
Lengyelország	5	4	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	2	2
Szlovákia	5	2	2	1	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0
Németország	32	21	7	9	0	1	0	1	21	6	3	6	3	3
Ausztria	13	13	3	5	0	0	0	1	7	3	1	4	3	1
Hollandia	10	10	4	5	0	1	0	0	1	2	3	3	3	0
Egyéb külföldi (pl. olasz, dán, spanyol)	23	17	5	4	1	1	0	1	17	6	2	4	2	1
Összesen	64	68	50	53	19	20	31	30	25	12	6	8	14	11

Megjegyzés: Az 1999-es vizsgálat alkalmával 95, a 2002-es felméréskor pedig 107 volt a visszaküldő települések száma.

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1999, 2002. Készült: Csordás L. 2001b táblázata alapján.

4.1.3.8. Remények és reménytelenségek szorításában

Az Északkelet-Alföld határ menti területeire vonatkozó kérdőíves vizsgálat eredményei tükrében is igen fontos ismételten leszögezni, hogy a magyar–ukrán, s részben a magyar–román határ mente társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból Magyarország talán legelmaradottabb határtérsége. A szűk öt esztendő után megismételt kérdőíves vizsgálat, valamint a területi különbségeket feltáró faktoranalízis és rangsorszámítás egyaránt azt támasztja alá, hogy a perifériajelleg, a halmozottan hátrányos helyzet az Északkelet-Alföld határ menti

sávjában a lényegét érintően nem javult, sőt a *települések nagyobb felében inkább romlott*, ami a jövőt tekintve nem túl biztató kilátás.

A gazdasági-társadalmi elmaradottság a határon átnyúló kapcsolatokban is megmutatkozik: elenyésző a gazdasági együttműködések aránya, inkább a kulturális és a rokoni kapcsolatok dominálnak. A „*periféria perifériájára*” szorult határ menti térségek nem vonzzák sem a külföldi, sem a belföldi befektetőket. A részben *történeti* (pl. megkésett fejlődés, Trianon), részben a *szegényes* természet-, gazdaság- és településföldrajzi *adottságok*, részben pedig a korábbi *kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők* és hatások következményei, a *piactól való távolság*, a mezőgazdasági alapanyag termelésre alapozott *egyoldalú gazdaságszerkezet*, a *gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége*, az *infrastrukturális elmaradottság*, a *jelentékeny ipari termelőkapacitás hiánya*, a ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló *határ menti fekvés*, a *városhiányos jelleg*, a *krónikus tőkehiány*, az *akut foglalkoztatási válság* egyaránt a marginális fekvésű és helyzetű térségek és településeik fejlesztését sürgetik.

A térség *népességét* – főleg az aprófalvas elzárt településeken – már régóta *természetes fogyás* jellemzi, amelyhez az utóbbi években már *vándorlási veszteség* is társul, tehát a lakónépesség ténylegesen is fogyásnak indult. Az utóbbi évtizedben jelentős számú külföldi bevándorló is érkezett a térségbe, s a jelenlegi vizsgálat adatai szerint többen jöttek, mint négy évvel korábban. A rossz megélhetési feltételek miatt szinte kizárólag a szomszédos ukrainai és romániai területekről érkező, többségében magyar ajkú beköltöző sem tudja azonban ellensúlyozni a térség népességi veszteségeit.

A *foglalkoztatási viszonyok* már-már drámai helyzetet takarnak az Északkelet-Alföld határ menti területein. Az évek óta igen magas munkanélküliségi ráta értéke számos település esetében többszörösen felülmúlja az országos és a megyei átlagokat is. Emellett magas a regisztrációban nem szereplő munkanélküliek aránya, valamint az illegálisan foglalkoztatottak – igen gyakran külföldiek (Ukrajna, Románia) – száma is több településen jelentős.

A határ menti térség *gazdasági szerepe* sem jelentős. A Záhonyi és a Bihari Vállalkozási Övezet egyes települései, valamint a városok kivételével a vizsgált térségben gyakorlatilag hiányoznak jelentős tőkeerővel rendelkező, illetve nagy számú munkavállalót foglalkoztatni képes vállalkozások. A gazdaság szerkezet is elavult, igen magas a mezőgazdasági vállalkozások aránya. A határszéli települések egyelőre nem képesek kihasználni földrajzi fekvésükből adódó helyzetüket sem, kevés a tőkeerős külföldi befektető, viszont virágzik a megélhetési kereskedelem.

A térség periférikus helyzete a *határon átnyúló kapcsolatokban* is megmutatkozik: még mindig elenyésző a gazdasági együttműködések aránya, sokkal inkább a kulturális és a rokoni kapcsolatok dominálnak. Bár az elmúlt években ezen a téren is történt némi fejlődés (pl. településközi kapcsolatok, kulturális együttműködések), a határ menti fekvést még mindig többen tartják hátrányosnak, mint előnyösnek. Az önkormányzatok többsége azonban bizakodó, a

jövőben mindenekelőtt Magyarország EU-s csatlakozásától várták a határ menti együttműködések fellendülését.

Pozitív elmozdulást jelent viszont, hogy az elmúlt évek súlyos, idegenforgalmat gátló tényezői ellenére (tiszai árvizek és cianid-szennyezés) a *turizmus* egyre népszerűbb a térségben, s a közelmúltban több településen is helyi viszonylatban jelentősebb szálláshelybővítés valósult meg. A kérdőívek tanulsága szerint az önkormányzatok is kitörési lehetőséget látnak a turizmus fejlesztésében, mindenekelőtt a falusi turizmus bázisának megteremtésében, amelyre a helyi vélemények szerint a természeti és egyéb adottságok is megfelelő alapot szolgáltatnak. A határ mentét felkereső jó anyagi lehetőségekkel rendelkező külföldiek száma ennek ellenére nem túl jelentős ma még.

A határ mente településeinek mind gazdasági, mind társadalmi értelemben saját maguknak, a belső erőforrások, illetőleg a határmentiségből származó előnyök lehető legjobb kiaknázásával kellene a felzárkózásukhoz, fejlődésük felgyorsításához és elszigeteltségük felszámolásához vezető kiutat megtalálniuk. *Ám az önerőből történő kiútkeresés sikere, a „periféria perifériája” helyzetből való kilábalás esélye külső (állami vagy más tőkebevonás) segítség nélkül ma még hosszú távon is fölöttébb kétségesnek tűnik.* A hathatós támogatás elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a keleti határ betölthesse az összekötő híd szerepét a szomszédos országokkal folytatott gazdasági-kulturális kapcsolatokban. Ennek hatékony kiaknázása érdekében még inkább fel kell készülni, a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését közvetve vagy közvetlenül szolgáló különféle EU-s támogatási források (Strukturális Alapok, Kohéziós Alap, Phare, ISPA és Sapard) megszerzésére és felhasználására. *A határ menti területek fejlesztése tehát nem szűk, kistérségi érdek, hanem az egész ország gazdasága számára kifizetődő beruházás.*

4.2. Véleményvizsgálat: határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok a lakosság szemszögéből

4.2.1. A vizsgálat módszere

A magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén az MTA RKK Debreceni Osztálya 2001–2002-ben újabb kérdőíves felmérést készített, amelynek keretében 18 település (9 településpár) lakosságát kérdeztük meg a határmentiség, illetve a határon átnyúló kapcsolatok témakörében. A vizsgálat adatai összevethetőek egy 1998 nyarán az osztrák–magyar határszélen készült felmérés adataival is, lehetőséget nyújtva ezáltal az ország keleti és nyugati határai mentén élő emberek határról és határmentiségről alkotott véleményének, illetve határon átnyúló kapcsolatainak összehasonlítására is (Baranyi, B. ed. 2005; Balcsók I. – Baranyi B. et. al. 2005).

45. ábra

A vizsgálatban szereplő települések a magyar–román és a magyar–ukrán határtérségben

Forrás: Saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály.

A településpárok kiválasztásánál a határ közvetlen közelében fekvő, egymással szomszédos, hasonló nagyságú települések kijelölésére került sor, egyenletes eloszlásban a határszakasz mentén. Így került kiválasztásra a magyar–román határ mentén északról dél felé haladva Vállaj és Csanálos (Urziceni), ahol vasúti kishatárátkelő, illetve ideiglenes (időszakos) közúti átkelő működik, Létavértes és Székelyhid (Săcueni), amelyek egymással szomszédos települések ugyan, de jelenleg nem rendelkeznek határátkelőhellyel. A következő településcsoportot Biharkeresztes és Ártánd, a román oldalon pedig Bors alkotja. A magyar oldalon ebben az esetben azért került két település kiválasztásra, mert a nemzetközi jelentőségű, vasúti és közúti, személy- és teherforgalmat egyaránt lebonyolító határátkelő funkciói megoszlanak a két település között, emellett a Borssal közvetlenül szomszédos Ártánd népessége jóval elmarad romániai párja mögött. A határszakasz déli részén az ideiglenes átkelőként működő Elek–

Ottlaka (Grăniceri), illetve a közelmúltban nemzetközi közúti átkelőhelyé minősített Kiszombor és Nagycsanád (Cenad) alkotják a vizsgált településpárokat (45. ábra).

Az ukrán határszakaszon a mintába került Záhony és Csap (Čop), a határszakasz sokáig egyetlen, nemzetközi vasúti és közúti személy, illetve teherforgalmat is lebonyolító határátkelőhelye, a kishatárátkelőként üzemelő Barabás és Mezőkaszony (Koszini), valamint Tiszabecs és Tiszaújlak (Vilok), ahol nemzetközi közúti átkelő működik. A negyedik településpárt két periférikus helyzetű, elzárt település, Kispalád és Nagypalád (Velika Palagy) alkotja, ahol nem működik határátkelő, viszont a határmegvonás előtt a két község szoros kapcsolatban állt egymással.

A lekérdezés minden esetben kérdezőbiztosok segítségével és véletlenszerű mintaválasztással történt, a kérdőívet kitöltők között nem szerepelt 18 évesnél fiatalabb személy. A magyar–román határtérképben mindkét oldalon 600–600 kérdőív felvételére került sor⁵, míg a magyar–ukrán határ menti településeken magyar részről 509, ukrán oldalról pedig 566 adatlap került feldolgozásra⁶.

4.2.2. A határ mentén élők benyomásai a határról és a szomszédos országról

Az árnyaltabb kép elérése érdekében a szomszédos országhoz kapcsolódó asszociációkat nyitott kérdéssel vizsgáltuk, ahol a válaszadóknak három olyan fogalmat kellett felsorolniuk, amely a szomszédos országról először eszükbe jut. A kategóriák utólagos kialakításakor természetesen törekedni kellett a kapott válaszok összehasonlíthatóságára, azonban ezzel együtt vannak csak az adott országra speciálisan jellemző kategóriák is.

A magyar–román határmentén a román válaszadók közül a legtöbben Magyarországot a *látnivalókkal, táji ismertetőjegyekkel, illetve konkrét helyekkel* (szép tájak, konkrét településnevek, Balaton stb.) valamint a *gazdagság és jólét* fogalmakkal társították, a válaszoknak több mint 37%-a sorolható ebbe a két kategóriába (7. táblázat).

A Romániára vonatkozó képzettársítások között a *táj, vidék, látnivalók, konkrét helyek* kategóriába tartozó válaszok hangzottak el leggyakrabban, de alig maradnak csupán el a *szegénység, lepusztultság, elmaradottság* kategóriába sorolhatók. Az első két csoportba tartozó válaszok aránya a Magyarországra vonatkozó asszociációkhoz hasonló, 36,3%. Szembetűnő, de nem meglepő, hogy a román oldalon mint gazdag helyre, jóléti államra gondolnak Magyarországra, addig a Romániára vonatkozó asszociációk esetében ez a kategória az ellenke-

⁵ A magyar–román határmentén magyar és román oldalán egyaránt 600–600 kérdőív felvételére került sor. A magyar oldalon Ártánd 50, Biharkeresztes, Elek, Kiszombor és Vállaj 100–100, Létavértes pedig 150 mintával szerepelt a felmérésben. A román oldalon Borş (Bors) és Székelyhíd (Săcueni) 150–150, Csanálos (Grăniceri), Nagycsanád (Cenad) és Otlaka (Urziceni) településeken pedig 100–100 kérdőív készült.

⁶ A magyar–ukrán határszakasz magyar oldalán 509 kérdőív készült (Barabás 109, Kispalád 100, Tiszabecs 100 és Záhony 200), az ukrainai településeken pedig 566 db. (Csap 192, Mezőkaszony 104, Nagypalád 100, Tiszaújlak 170).

zöjére cserélődik fel, a magyarországi válaszadók tudatában a szegénység és elmaradottság jelenik meg (8. táblázat).

7. táblázat

Magyarországra vonatkozó asszociációk a romániai megkérdezettek körében, 2002

Kategóriák	Összesen (%)	Gyakoriság az egyes településeken (%)				
		Borş (Bors)	Urziceni (Csanáros)	Cenad (Nagycsanád)	Grăniceri (Ottlaka)	Săcueni (Székelyhíd)
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	18,8	3,7	21,5	19,9	15,0	25,1
Jólét, boldogulás	18,7	18,0	9,7	22,0	32,4	16,0
Szülőföld, magyar identitás, anyanyelv	11,3	22,9	17,2	3,7	0,4	11,5
Személyes kapcsolatok	8,8	12,2	6,7	14,5	4,5	8,0
Pozitív mentalitás, kultúra	6,6	6,5	2,7	7,1	17,0	3,5
Konkrét dolgok, személyek	6,5	2,5	13,8	3,3	1,2	8,7
Határ, határforgalom	5,5	2,9	4,7	8,7	10,1	3,3
Történelem	5,1	1,2	10,1	1,2	1,6	8,2
Nincs asszociáció (!)	3,0	13,1	-	1,7	2,0	0,7
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	2,8	2,4	2,7	2,1	1,6	4,2
Munkalehetőség, foglalkoztatás	2,4	2,0	1,7	2,1	2,0	2,4
Negatív mentalitás, kultúra	1,7	1,6	0,0	0,8	4,0	2,3
Megélhetés	1,6	0,4	2,4	2,1	0,4	2,4
Európa, Nyugat	1,1	2,0	0,7	1,7	1,2	1,6
Más	6,1	8,6	6,1	9,1	6,6	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Mindkét oldalon fontos helyet foglal el az asszociációk között a *mentalitás és kultúra* fogalomkörébe csoportosítható válaszok aránya, amelyek a kiértékelés során két részre bontva szerepelnek (pozitív, illetve negatív). A képzettársítások alapján Magyarországra, az itt élő emberekre vonatkozó attitűdök pozitívnak ítéltetők, hiszen arányuk bár nem túl magas (6,6%), de így is csaknem négyszeresen haladja meg a negatív válaszokét. A Romániára vonatkozó asszociációk a válaszok alapján viszont egyértelműen negatívak, hiszen a negatív mentalitás és kultúra kategória 9,7%-os aránnyal a harmadik helyen áll a képzettársítások sorában, több mint kétszeresen felülmúlva a pozitív megítélést.

Viszonylag nagy jelentősége van mindkét oldalon a *személyes kapcsolatoknak* (barátok, ismerősök, rokonok), de jelen van az emberek tudatában a közös *történelmi múlt* emléke is. Ez utóbbi fontosságára, valamint a jelentős számú romániai magyarságra utal, hogy a Magyarországhoz fűződő képzettársítások között a harmadik helyen szerepel a *haza, magyarság, anyanyelv* kategória. De a magyar oldalon sem feledkeztek el teljesen a romániai magyarságról, hiszen a szomszédos országra vonatkozó foglalomtársítások 4,8%-a rájuk vonatkozik.

Emellett mindkét oldalon nagyjából azonos arányban voltak olyan válaszadók is, akik semmilyen fogalmat nem tudtak a szomszédos országhoz társítani.

8. táblázat

Romániára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)					
		Ártánd	Bihar-keresztes	Elek	Kis-zombor	Létavértes	Vállaj
Tájkép, látnivalók, jellegzetes-ségek, konkrét helyek	19,6	13,0	20,9	20,4	14,3	26,3	14,70
Szegénység, elmaradottság	16,7	9,1	13,0	22,0	17,9	16,3	17,5
Negatív mentalitás, kultúra	9,7	10,4	10,2	9,1	13,3	8,7	7,3
Szomszédok, szomszédos ország	9,2	7,8	10,2	7,5	10,2	9,0	10,2
Történelem	6,4	2,6	3,9	4,8	6,1	7,0	11,3
Személyes kapcsolatok	6,1	10,4	4,5	3,2	4,6	5,0	12,4
Megélhetés (üzemanyag)	5,5	6,5	8,5	8,6	7,6	2,7	1,1
Magyar identitás, magyarok élnek ott	4,8	6,5	3,9	3,8	6,1	4,0	6,2
Pozitív mentalitás, kultúra	4,4	5,2	2,8	1,6	5,1	5,0	6,8
Határ, határforgalom	3,9	10,4	2,8	3,8	1,5	4,0	4,5
Nincs asszociáció (!)	3,5	7,8	2,8	3,8	3,6	3,3	2,3
Konkrét dolgok, személyek	3,0	0,0	4,5	3,2	4,1	3,3	1,1
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	1,4	2,6	2,3	2,2	1,0	0,3	1,1
Emigráció	1,3	2,6	1,1	0,5	1,5	2,0	0,0
Más	4,5	5,1	8,6	5,5	3,1	3,1	3,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A *magyar–ukrán határszakasz* településein végzett felmérés adatai alapján a lakosság szomszédos országra vonatkozó képzettársításai eltérnek a magyar–román határmentén tapasztaltaktól. Az Ukrajnára vonatkozó asszociációk tükrözik az ország nehéz gazdasági helyzetét, a magyar–ukrán határszakaszra jellemző általános tendenciákat (megélhetési kereskedelem, menekültek), illetve a történelmi múltat. A legtöbb válaszadó a jellegzetes táji ismertetőjegyeket (hegyek, Tisza stb.) és konkrét területeket helyezte az első helyre. Ezen belül mindenekelőtt az egykori magyar városok nevét (Ungvár, Munkács, Beregszász) említették legtöbbször, de a magyar válaszadók 9,1%-a számára az ukrainai asszociáció Kárpátalját is jelenti, amely külön kategóriát alkot (9. táblázat).

Második helyen a negatív mentalitás és kultúra áll, amelyet az oroszokkal és az ukránokkal általában társítanak, de amelyhez minden bizonnyal hozzájárul az ukrán állampolgárok határátkelőn tapasztalt viselkedése (nem állnak sorba, tolakodnak, szemetelnek) is. Az utóbbi években felerősödött az Ukrajna felől érkező menekültáradat. A szinte kizárólag Ázsiából (pl. Afganisztán, Kína) útrakelő menekültek hivatalos papírok nélkül, embercsempészek segítsé-

gével próbálnak bejutni Magyarország területére. Ezt a folyamatot a határszélen élők nap mint nap érzékelik, nem meglepő tehát, hogy Ukrajnát a menekültekkel társítják.

9. táblázat

Ukrajnára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)			
		Barabás	Kispalád	Tiszabecs	Záhony
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	16,9	15,3	20,1	22,0	13,7
Negatív mentalitás, kultúra	16,1	15,0	16,7	9,0	20,0
Menekültek	14,1	18,6	18,1	15,3	9,0
Szegénység, elmaradottság	12,8	17,4	10,7	10,0	12,7
Kárpátalja	9,1	10,1	9,0	7,7	9,2
Határ, határforgalom	7,9	8,3	10,4	15,7	2,8
Katonai hatalom, hadsereg	7,7	0,3	2,0	4,7	16,0
Megélhetés (üzemanyag)	3,3	7,6	2,3	3,3	1,5
Történelem (Szovjetunió)	1,4	3,1	0,7	2,0	0,5
Személyes kapcsolatok	1,0	0,9	0,3	1,7	1,0
Magyar identitás, magyarok élnek ott	0,9	0,3	0,3	0,7	1,5
Más	8,8	3,1	9,4	7,9	12,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály

A nehéz gazdasági helyzet következménye, hogy sokan mint elszegényedett elmaradott helyre gondolnak Ukrajnára. Emellett a szocializmus évtizedei is élénken élnek még az emberek emlékezetében, legalábbis erre utalnak a katonai erőre (esetenként atomfegyverre), illetve az egykori Szovjetunióra utaló fogalomtársítások. Meglepő viszont, hogy a határon túli magyarsággal csak kevesen hozzák összefüggésbe Ukrajnát. Ez valószínűleg abból adódik, hogy az ukrainai magyarság gyakorlatilag Kárpátalján él, s Magyarországon is többnyire kárpátaljai magyarokként említik őket.

A *Magyarországra vonatkozó ukrainai asszociációk* is eltérnek a román határmentén kapott képtől. A rossz gazdasági helyzet (elmaradt bérek, magas munkanélküliség) miatt a legtöbb kárpátaljai válaszadónak Magyarország a táji jellegzetességek észlelése mellett elsősorban a határ menti kereskedelem és a munkavállalás révén a megélhetést jelenti. Mindezek ismeretében az sem meglepő, hogy hazánkat a gazdagsággal és jóléttel azonosítják. A mintában szereplő kárpátaljai településeken igen jelentős a magyar nemzetiségű lakosság aránya (Mezőkaszony és Nagypalád gyakorlatilag teljes egészében magyarok által lakott), sokan tekintik tehát Magyarországot hazájuknak, anyanemzetüknek (10. táblázat).

A romániai településektől eltérően itt a Magyarországra vonatkozó pozitív és negatív mentalitás közel azonos súllyal szerepel, a történelmi asszociációk aránya viszont jóval alacsonyabb. A magyar oldalra vásárlási, valamint pihenési célpontként gondolók aránya viszont

magasabb a kárpátaljai településeken mint a román oldalon, nem jelentős viszont azoknak a száma, akik semmilyen fogalmat sem tudtak hazánkhoz társítani.

10. táblázat

Magyarországra vonatkozó asszociációk az ukrainai megkérdezettek körében, 2002

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)			
		Chop (Csap)	Kosini (Mezőkaszony)	Velika Palad (Nagypalád)	Vilok (Tiszaújlak)
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	15,3	23,6	12,0	10,7	5,8
Megélhetés	12,1	10,7	11,5	7,6	17,3
Szülőföld, magyar identitás, anyanyelv	9,8	4,7	12,3	6,3	16,7
Jólét, boldogulás	8,8	7,6	11,2	16,6	4,1
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	6,7	11,3	6,0	8,5	0,5
Személyes kapcsolatok	5,7	10,2	9,0	3,6	3,3
Negatív mentalitás, kultúra	5,6	6,6	3,0	7,6	4,9
Konkrét dolgok, személyek	5,6	1,3	3,4	5,4	12,1
Munkalehetőség, foglalkoztatás	5,2	3,0	7,8	9,9	4,9
Pozitív mentalitás, kultúra	4,7	2,4	7,8	5,4	4,9
Határ, határforgalom	4,2	4,5	3,4	-	6,3
Történelem	3,0	1,7	1,1	0,5	6,6
Nincs asszociáció (!)	2,5	3,6	0,4	1,8	3,3
Más	10,8	8,8	10,7	16,1	9,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

4.2.3. A határtérség, mint a mindennapi élet színtere

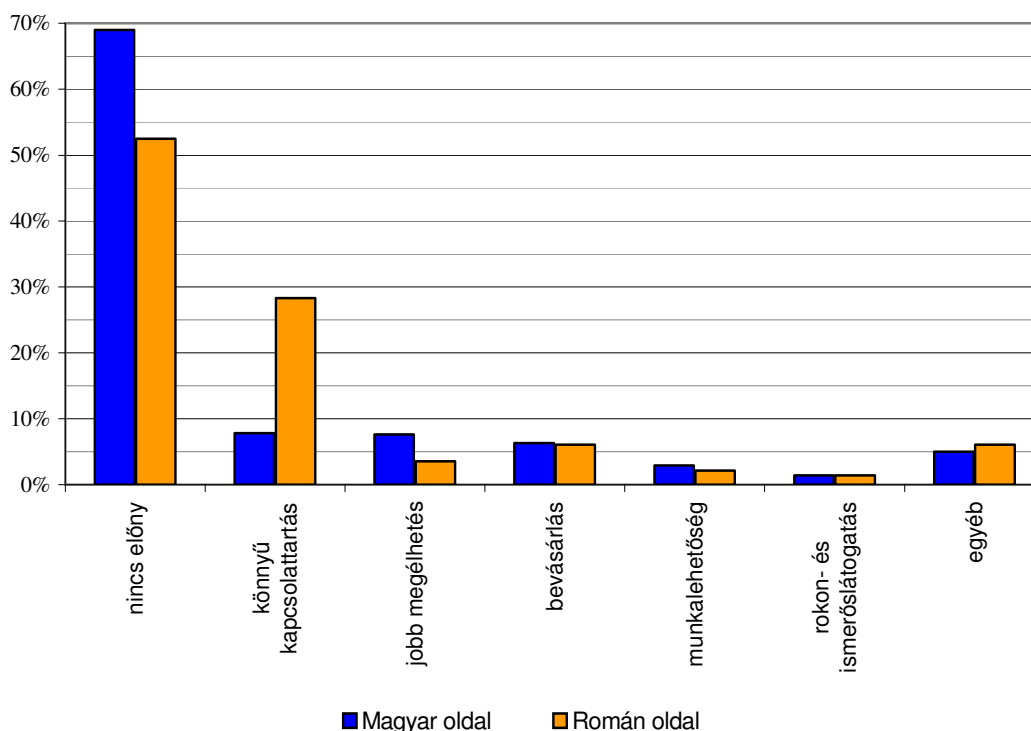
Természetesen a határ menti térségnek is megvannak a maga előnyei és hátrányai, amelyek a határvonal egyik, illetve másik oldalán élők számára mások és mások lehetnek, és időben is változhatnak. A határ ukrán oldalán élők számára sokáig például egyértelműen hátrányt jelentett a határ menti élettér, hiszen ez a térség alkotta az egykori Szovjetunió legnyugatibb peremét, bizonyos időszakban még saját településük elhagyására, illetve megközelítésére is engedélyre, igazolásra volt szükség. A határok nyitottabbá válásával, a megélhetési feltételek romlása következtében a határ közeli fekvés előnnyé változott, a létfenntartási gondokkal küzdő emberek számára Magyarország közelsége a megélhetést jelenti. De míg az ukrán oldalon jelenleg előnyös ez a helyzet, a magyar oldalon ugyanabban az időpontban a határmentiséget több ok miatt is (megnövekedett a forgalom, a vásárolók száma, rossz a megközelíthetőség, nem érkeznek megfelelő számban tőkeerős befektetők stb.) hátránnyként értékelik.

A *határ menti fekvés előnyei* magyar–román határmentén nagyon hasonlóak. Mindkét oldalon a legmagasabb azoknak a válaszadóknak az aránya, akik semmilyen előnyt sem érzékelik ennek a helyzetnek (a magyar oldalon 16,5%-al magasabb ez az érték). Az előnyök

megítélésében a határ két oldalán élők között azonban különbségek is vannak. Amíg a magyar oldalon a válaszadók a jobb megélhetést (elsősorban a romániai alacsonyabb üzemanyagárak miatt), addig a romániaiak a szomszédos országgal (magyar nemzetiségűeknél az anyaországgal) való könnyebb kapcsolattartást említették gyakrabban, emellett jelentős még mindkét oldalon a bevásárlást említők aránya is. Érdekes, hogy a túloldali munkavállalás lehetőségét a magyar oldalon értékelték nagyobb arányban előnyként (46. ábra).

46. ábra

A határ menti fekvés előnyei a magyar–román határtérség kutatásba bevont településein, 2002

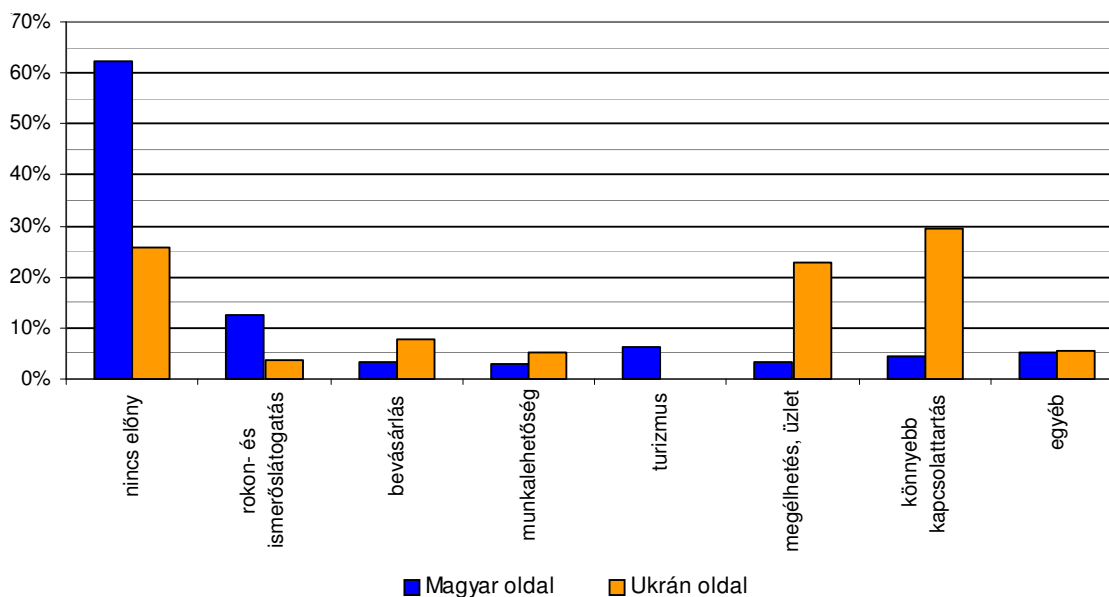

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyar–ukrán határtérség magyar oldalán is a határmentét, mint életteret semmilyen előnnyel sem azonosító válaszok aránya a legmagasabb (62%), jóval elmarad mögötte a rokon, illetve barátok ismerősök látogatásának (12,5%) és a turizmus lehetőségének (6,2%) felsorolása, valamint a kedvező kapcsolattartás (3,8%), illetve a jobb megélhetés (3,3%) említése. A kárpátaljai településeken viszont, a Magyarországgal (legtöbb esetben mint anyaországgal) való könnyebb kapcsolattartást jelölték meg a legtöbben, csak utána következett a határ menti fekvéssel semmilyen előnyt nem társítók aránya. Az ukrán oldalon a harmadik kategória (jobb megélhetés) említése volt a magyar oldali válaszoknál jóval magasabb, 25%-ot meghaladó arányban (47. ábra).

47. ábra

A határ menti fekvés előnyei a magyar–ukrán határtérség kutatásba bevont településein, 2001–2002

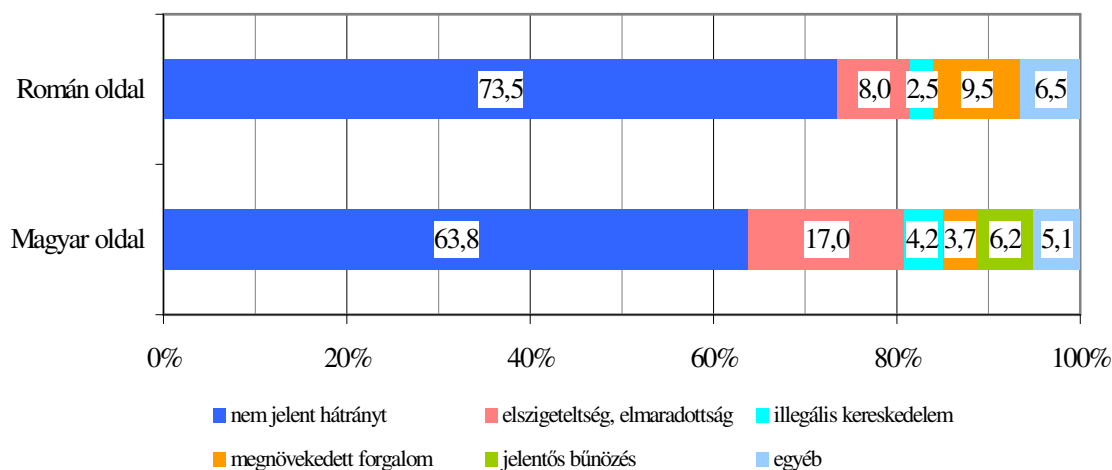
Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A határ menti fekvés hátrányairól a román–magyar határmentén különbözőek a vélemények. A magyar oldalon a válaszok csaknem kétharmada sorolható a „nincs hátrány” kategóriába, addig a román oldali településeken ez az arány 73,5%. A magyarországi településeken emellett a hátrányos fekvés és elmaradottság, valamint a bűnözés emelkedése kapta a legtöbb említést, a romániai településeken ezzel szemben a nagyobb forgalmat, illetve a határvonal meglétét és a nehéz átkelést (Székelyhíd esetében az átkelő hiányát) említették meg a leggyakrabban (48. ábra).

A magyar–ukrán határmentén a két oldalon adott válaszok között igen jelentős eltérések figyelhetők meg. Kárpátalján, ahol a határ menti településeken a rossz gazdasági helyzet miatt az emberek rákényszerülnek a magyarországi megélhetési kereskedelemre, a válaszok több mint háromnegyede szerint semmilyen hátrányt nem jelent a határ menti fekvés, ezzel szemben a magyar oldalon csak a válaszok 12,5%-a tartozik ebbe a kategóriába. A hátrányok közül Kárpátalján a legtöbben a nagy forgalmat és az ebből adódó környezeti terhelést említették (az összes válasz 13,6%-a). A magyarországi településeken a nagy forgalom (az összes válasz 38,9%-a) mellett az Ukrajna felől érkező menekültáradat (26,0%), illetve a külföldi bevásárlók által indukált magas árak (19,4%) kategóriákba tartozó fogalmakat említették legtöbben (49. ábra).

48. ábra

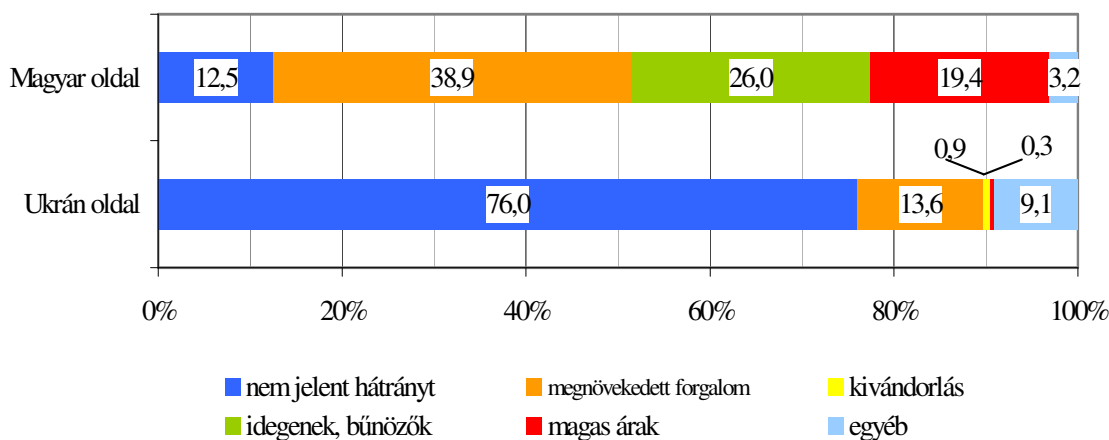
A határ menti fekvés hátrányai a magyar–román határtérség vizsgálat alá vont településein, 2002

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

49. ábra

A határ menti fekvés hátrányai a magyar–ukrán határtérség vizsgálat alá vont településein, 2001–2002

Forrás: Kérdőíves felmérés 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

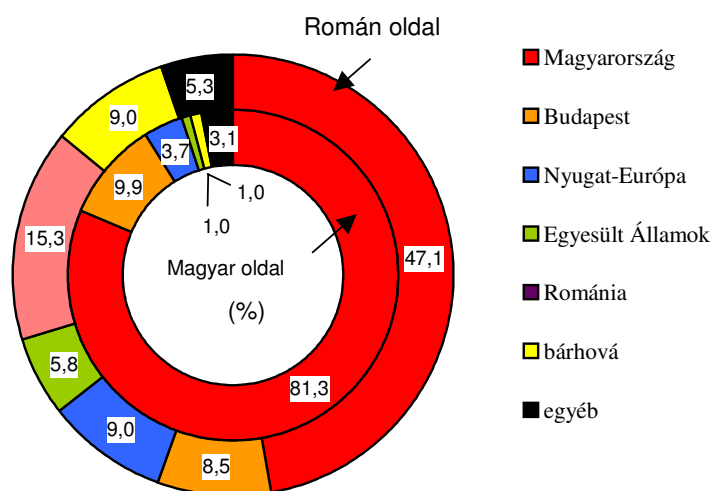
Az elzártság, a bűnözés növekedése, a menekültek magas száma, a kevés munkalehetőség és a más problémák miatt jogos a kérdés, hogy *a határ mentén élők elköltöznének-e jelenlegi lakóhelyükről?* A román–magyar határtérségben összességében a két oldalon megegyezik azoknak az aránya (32–32%), akik ha megtehetnék másik lakóhelyet választanának maguknak, a települések között ebben a tekintetben azonban számottevő különbségek vannak. Míg a

romániai Székelyhíd válaszadóinak több mint fele elköltözne, addig Borson ez az arány a alig haladja meg a 13%-ot. Magyar oldalon a biharkeresztesiek mennének el leginkább (49%), a kiszombori megkérdezettek viszont negyede sem választana új lakóhelyet magának.

Az ukrán–magyar határmentén a magyar oldalon a válaszadók 41,9%-a választana új lakóhelyet, az ukrainai települések pedig 35,7%-a. A magyar oldal magasabb aránya nem meglepő, hiszen a válaszadók kétharmada szerint ott semmilyen előnye nincs a határ menti fekvésnek. A települések között is vannak különbségek, magyar részről Záhonyban, Kárpátaljáról pedig Mezőkaszonyban haladja meg az 50%-ot az elköltözni vágyók aránya (67%, illetve 51,9%). A román és az ukrán határ mentén is Magyarország a legnépszerűbb a *kiszemelt potenciális új lakóhelyek* között, még a romániai és ukrainai településeken is. Romániai célpont kizárólag csak román oldalon fordult elő, hasonlóan az ukrainai célpontot is csak Kárpátalján említették. Ottlaka kivételével mindegyik településen megemlézték Budapestet is, mint olyan várost, ahol szívesen letelepednének az elköltözni vágyók.

50. ábra

Potenciális új lakóhelyek megoszlása magyar–román határ mentén élő lakosság körében, 2002

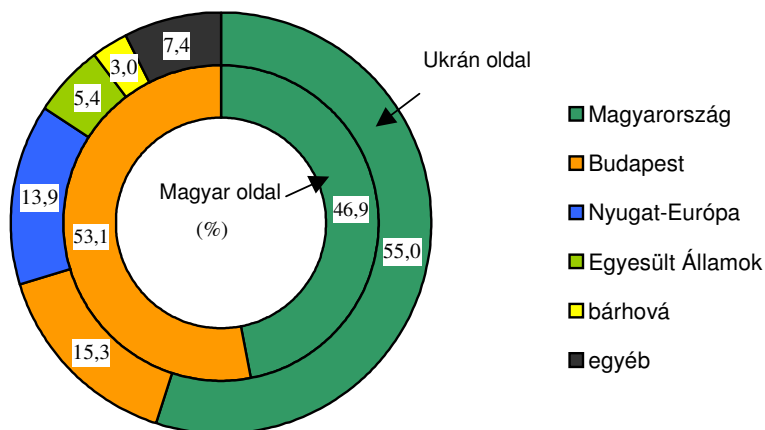
Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A román–magyar határ mente román oldalán jóval magasabb a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok, mint megjelölt potenciális új lakóhelyek, illetve a bárhová szívesen elköltözők aránya (50. ábra). A mintában szereplő települések közül Biharkeresztes volt az egyetlen, ahol a válaszadók nem jelölték meg e két helyszínt. Román oldalon magasabb az egyéb kategória aránya is, amely az összes többi országot tartalmazza (bár a mintában szereplő válaszadók csak valamely szomszédos országot, illetve néhány esetben Kanadát jelölték meg). A magyar–ukrán határtérségben is Magyarország és Budapest a leggyakrabban említett potenciális új élőhelyként megjelölt helyszín, sőt a magyar oldalon a válaszadók külföldi or-

szágot meg sem jelöltek, a magyar főváros részaránya (52,8%) meghaladta az összes többi települését és térségét is (51. ábra).

51. ábra

*Potenciális új lakóhelyek megoszlása a magyar–ukrán határ mentén élő lakosság körében,
2001–2002*

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Ez a helyzet Magyarország EU-csatlakozásával várhatóan megváltozik, ugyanis a szabadabb migráció lehetősége előreláthatólag ebből a térségből is több embert csalogat majd az Európai Unió más országaiba. Az EU új tagországaiban, illetve az unió külső határai mentén várható migrációs tendenciák vizsgálata – akár biztonságpolitikai, vagy bűnözésföldrajzi szempontból is – a közeljövőben kiemelkedően fontos kutatási téma lehet.

4.2.4. A határ mentén élő lakosság szomszédos országba irányuló kapcsolatai

A magyar–román határtérségben élő lakosság jelentős részének van szomszédos országba irányuló kapcsolata. Míg a román oldalon élők csaknem kétharmadának (64%) van valamilyen kontaktusa Magyarországgal, addig a magyar oldalon fekvő települések esetében már nem mondható el ugyanez, hiszen a megkérdezett lakosság csupán 42,3%-a rendelkezik romániai kapcsolatokkal. A mintában szereplő magyarországi települések közül Ártánd és Vállaj emelkedik ki, hiszen a határ magyar oldalán csak ezen a két településen emelkedik a kapcsolattal rendelkezők aránya 50% fölé. A romániai kontaktusokkal rendelkezők aránya legalacsonyabb a határszakasz déli részén (Eleken 33%, Kiszomborban pedig 38%), valamint a határátkelőhellyel nem rendelkező Létavértesen (36,7%). A romániai települések közül Székelyhíd és Csanáros válaszadói rendelkeznek legnagyobb arányban magyarországi kapcsolatokkal (90%, illetve 86%). Az adatok alapján megállapítható, hogy a román oldali települése-

ken a kontaktussal rendelkezők aránya szoros összefüggést mutat a helységek nemzetiségi összetételével. Ennek megfelelően Nagycsanádon és Ottlakán – ahol legalacsonyabb a magyar nemzetiségű válaszadók aránya – legalacsonyabbak (37–37%) ezek az értékek.

Az ukrán–magyar határtérség két oldala között jelentős különbségek figyelhetők meg a kapcsolattal rendelkezők arányát illetően. Míg a magyarországi válaszadóknak csupán 22,8%-a rendelkezik a szomszédos ország felé irányuló kontaktussal, addig az ukrainai megkérdezettek 71,2%-a. Magyar oldalon Záhonyban 35%, Tiszabecsen 19%, Kispaládon 17%, Barabáson pedig csupán 9,2% az ukrainai kapcsolatokkal rendelkezők aránya. A kárpátaljai helységek közül Mezőkaszonyban és Nagypaládon rendelkeznek legtöbben magyarországi kapcsolatokkal (97,1%, illetve 90%), Csapon ez az arány 70,8%, míg Tiszaújlakon csupán 44,7%. Érdekes Csap–Záhony, illetve a Tiszaújlak–Tiszabecs esete, mivel ezen településpárok magyar tagjainál az adott országban a legmagasabb, kárpátaljai tagjainál pedig legalacsonyabb a kontaktussal rendelkező válaszadók aránya.

4.2.4.1. A kapcsolatok időbeli alakulása

A szocializmus évtizedei alatt a határok zártsága nagymértékben akadályozta a határon való átjutás lehetőségét, a határon átnyúló kapcsolatok kialakítását és elmélyítését. Igaz ez a megállapítás Magyarország keleti határtérségeire is, bár a határ magyar, illetve román és ukrán (akkor még szovjet) oldalán eltérőek voltak az átjutás körülményei. Összességében a magyar állampolgárok léphették át relatíve könnyebben a határt, nem úgy mint az osztrák–magyar határ mentén, ahol az osztrák állampolgárok utazhattak könnyebben. A közép-európai politikai átalakulást követően 1989-től megváltozott a helyzet, a határok nyitottabbá váltak, új átkelők létesültek, megszűnt a vízumkényszer, sőt kishatárátlépésre is lehetőség nyílt. Az új körülmények között pedig a román és az ukrán állampolgárok is könnyebben utazhattak külföldre.

A magyar–román határtérség magyar oldalán a kapcsolatok közel kétharmada még 1989 előtt részesült, s az átlagtól a települések közül csak Ártánd tér el, ahol a romániai kontaktusok többsége 1989 után létesült. A román oldalon is 1989 előtt létesült a lakosság magyar kontaktusainak többsége, és az egyes helységekből mért értékek itt sem térnek el jelentősen az átlagtól. Ebben az esetben Nagycsanád jelent kivételt (korábban nem működött itt határátkelő, majd az 1990-es években létesített ideiglenes átkelőt átalakították és 2002 elején nyitották meg a nemzetközi forgalom számára), ahol a kapcsolatok több mint kétharmada 1989 után keletkezett.

Az ukrán–magyar határ két oldalán a fentiekől eltérően jelentős különbségek figyelhetők meg. Magyar oldalon az ukrainai kapcsolatok 67%-a még a rendszerváltás előtt (tehát a szovjet érában), ukrán részről pedig 62,8%-a már 1989 után kötött. A települések között mindkét oldalon akad egy-egy kivétel: Barabáson ugyanis a kontaktusok 60%-a létesült 1989 (ebben az évben nyitották

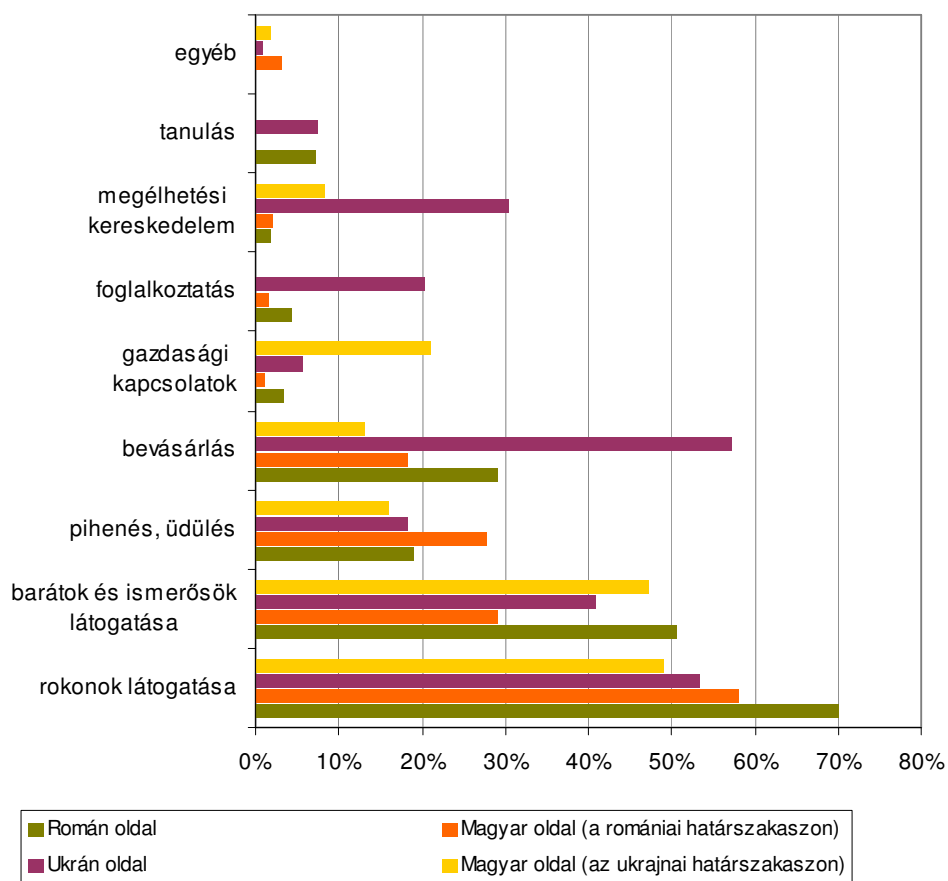
meg itt a kishatár-átkelőhelyet) után, a kárpátaljai, határátkelőhellyel a mai napig nem rendelkező Nagypaládon pedig a kapcsolatok 51,1%-a 1989 elé datálódik.

4.2.4.2. A határon átnyúló lakossági kapcsolatok jellege

A szomszédos országba irányuló határon átnyúló kapcsolatok jellege a magyarországi és a romániai, illetve ukrainai kontaktussal rendelkező válaszadók egyaránt a személyes jellegű kapcsolatokat (rokonlátogatás, barátok, ismerősök látogatása) jelölték meg leggyakrabban. Minden oldalon magas továbbá a pihenés és szabadidő-eltöltés, valamint a bevásárlás kategóriák megjelölési gyakorisága (52. ábra).

52. ábra

A szomszédos országok kapcsolatainak jellegzetességei, az említések gyakorisága alapján, 2001–2002

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A határok nyitottabbá válása óta máig nem jelentős az üzleti kapcsolatok aránya, egyedül az ukrán határ közelében élő magyarországi válaszadók jelölték meg nagyobb arányban ezt a kategóriát (igaz, a kis arányú ukrainai kapcsolattal rendelkező válaszadó miatt ez az arány mindössze 24

válaszadót takar). A Kárpátalján uralkodó nehéz gazdasági körülményekre és létfenntartási viszonyokra utal, hogy mindhárom megélhetéshez kapcsolódó kategóriát (bevásárlás, megélhetési kereskedelem, munkavállalás) toronymagasan az ukrainai válaszadók vezetik.

4.2.5. Az EU-csatlakozás kérdései a keleti határok mentén élő lakosság szemével

A Magyarország keleti határai mentén élők határon átnyúló kapcsolatait és hétköznapijait minden bizonnyal egyaránt jelentősen befolyásolta hazánk és a szomszédos országok EU-csatlakozása. A két szomszédos keleti állam EU-s felkészültsége igen különböző, míg Románia már társult tag s bekerülésre esélyes lehet a bővítés második körében, addig Ukrajnának a közeljövőben esélye sincs a csatlakozásra. Ebből következően az magyar–ukrán határszakasz vélhetően hosszú távra az Unió külső, szigorú schengeni normák szerint őrzött határává vált.

Mindenképp érdekes megvizsgálni, hogy a román, illetve ukrán határszakasz mentén élők hogyan viszonyulnak ehhez a kérdéshez, *milyen elvárásaik vannak* a bővítés első körében bekerülő *Magyarország EU-csatlakozásával kapcsolatban*. A magyar–román határszakasz magyar oldalán élők közül legtöbben a jobb életkörülményeket, több munkalehetőséget és magasabb béreket (46,4%) remélnék az EU-tól. Emellett jelentős még a gazdaság általános fejlődését és a mezőgazdasági támogatásokat elvárók aránya (egyformán 9,5%), kevesebb volt viszont az elvárással nem rendelkezők (7,1%), valamint a könnyebb határátkelést (6,7%) és a gazdasági kapcsolatok fejlődését számításba vevők (3,1%) aránya.

A román oldalon legmagasabb (36,7%) a magyar csatlakozással szemben elvárásokat nem támasztók, közel azonos viszont a határon túli magyarok csatlakozás utáni intenzívebb segítségét (14,1%) és a gazdasági kapcsolatok fejlődését (13,8%) remélők aránya, a válaszadóknak pedig egyötöde számít jobb életfeltételek megteremtődésére és munkalehetőségek bővülésére.

A magyar és a román oldalon is voltak Magyarország EU-csatlakozása esetén negatív következményekre számító válaszadók (4,5%, illetve 6,8%). A romániai részről elsősorban a vízumkényszer bevezetésétől, míg magyar oldalon a legtöbben a mezőgazdaság „tönkretételétől” és az árak emelkedésétől tartanak.

Az ukrán–magyar határtérség magyar oldalán is a több munkahely létesítése, jobb életkörülmények kategóriába tartozó válaszok aránya a legmagasabb (68,6%), emellett többen a tisztább környezet létrejöttének feltételét (9,2%), az Ukrajna felőli menekültáradat csökkenését (8,4%) és a gazdaság fejlődését, a térség felzárkózását (5,1%) várják Magyarország csatlakozásától. Az elvárásokat meg nem jelölők aránya csupán négy százalék, de a könnyebb határátkelést (3,8%) és a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok élénkülését (0,9%) még kevesebben remélik.

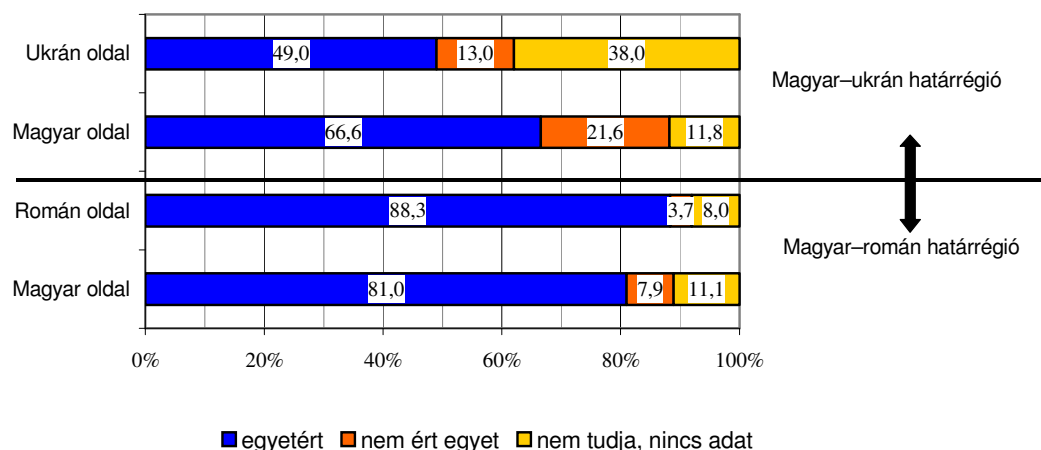
Az ukrán oldalon a romániai válaszadókhöz hasonlóan a legtöbb esetben (44,8%) nincs különösebb elvárás, viszont emellett a legtöbb megkérdezett (28%) azt reméli, hogy a

schengeni normák ellenére mégsem vezetik be a vízumkényszert. Mivel a mintában szereplő ukrainai települések zömmel magyar nemzetiségűek, nem meglepő, hogy a válaszadók 13,5%-a a határon túli magyarok hathatósabb segítségét várja. Ebben az esetben is alacsony viszont a gazdasági kapcsolatok élénkülését megjelölők aránya (5,2%).

A vizsgált határ menti térség egyes szakaszain tehát különböznek az elvárások az Európai Unió belépéssel kapcsolatban, *Magyarország csatlakozásával azonban a többség minden oldalon egyetért.* A román határszakasz mindkét oldalán 80% fölött van a csatlakozást pártolók aránya, s az egyes települések között sincsenek jelentős eltérések. Érdekes viszont, hogy a romániai településeken nagyobb a támogatottság, mint a magyar oldalon. Az ukrán–magyar határtérség ukrán oldalán viszont jóval kevesebb a helyeslők és magasabb a bizonytalanok aránya, hiszen itt a Magyarország EU-s belépésével egyetértő választ az összes válaszadónak nem egészen fele adott csupán (53. ábra). Az ukrán határszakaszon a határ sokak számára egyben megélhetési forrás is, érthető tehát, hogy az emberek tartanak a szigorú EU-s beléptéti rendszer (főleg vízumkényszer) bevezetésétől.

53. ábra

A vizsgálati terület lakosságának véleménye Magyarország európai uniós csatlakozásáról, 2001–2002

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A határszakasz ukrán és román oldalán élő lakosságnak arra a kérésre is válaszolniuk kellett, hogy *befolyásolja-e az ő személyes életkörülményeiket Magyarország EU-csatlakozása?* A kérdésre a romániai válaszadók 36,2%-a, az ukrainai megkérdezetteknek pedig 28,4%-a válaszolt igennel. A *kedvező hatások* közül román részről elsősorban jobb életkörülményeket (27,4%), a munkavállalás lehetőségét (12,8%), illetve valamilyen határon túli magyarsághoz kötődő kedvezményt (10,7%) említették, 33,8% volt viszont azoknak az aránya, akik nem tudták megmon-

dani milyen pozitív hatásai lesznek a szomszédos ország csatlakozásának. Ukrán oldalon ezzel ellentétben a hazánk EU-tagságát befolyásoló tényezőként megjelölők háromnegyede nem tudott konkrét pozitív hatást megjelölni, 7,8% a határon túli magyarok jelentősebb segítségét (pl. ingyenes orvosi ellátás), 5,4% pedig jobb munkavállalási lehetőséget remél.

A *negatív hatások* esetében megfordul a helyzet, ugyanis míg román oldalon konkrét kedvezőtlen következményt a válaszadók 69,3%-a nem tudott megjelölni, addig ez az arány ukrán oldalon csak 30,1% volt. Ukrán részről és a romániai településeken egyaránt a vízumkényszerszert és a szigorúbb határátlépési feltételek bevezetésétől tartanak leginkább (52,8%, illetve 17,1%), jóval kevesebben sorolták fel a hátrányos befolyásoló tényezők között a munkavállalási feltételek romlását (Kárpátalján 10,2%, a romániai településeken 2,6%). Elmondható tehát, hogy a román oldalon inkább pozitív, a kárpátaljai határ menti településeken pedig elsősorban negatív életkörülményeket befolyásoló tényezőként gondolnak Magyarországra Európai Unió csatlakozására.

A vizsgált határtérség magyarországi megkérdezetteinek arra kérdésre kellett válaszolniuk, hogy *befolyásolja-e személyes életkörülményeiket a kelet-európai országok esetleges Európai Unió tagsága*. Románia és Ukrajna nagyon eltérő EU-s felkészültségéből, illetve a csatlakozási folyamat előrehaladottságának igen különböző szintjéből adódik, hogy a kérdésre a román határmentén magyar oldali válaszadóinak 52,1%-a, az Ukrajnával szomszédos településeken viszont csak 20,2%-a válaszolt igennel. A *pozitív tényezők* közül az Ukrajnával szomszédos területeken a munkalehetőségek bővülését (46,6%), illetve a jobb megélhetést és magasabb béreket (42,7%) említették leggyakrabban, emellett még a könnyebb határátkelést (3,4%) és a tisztább környezet kialakulásának feltételét (2,8%) érdemes kiemelni. A Romániával szomszédos települések lakossága is a magasabb jövedelmi viszonyokat és az életszínvonal emelkedését (56,3%), valamint a bővülő munkalehetőségeket (19,9%) tartja a kelet-európai országok EU-integrációjának legfontosabb hasznos hozadékaként, amely mellett a könnyített határátlépést (6,7%) és a térség gazdasági fellendülését (8,7%) kell még megemlíteni.

A *várható negatívumok* az ukrán határ szomszédságában élők szerint elsősorban a vendégmunkások és idegenek magas száma (31,7%), a fogyasztói árak emelkedése (40%), valamint az esetleges – konkurencia miatti – kedvezőtlen gazdasági, mezőgazdasági tendenciák (24,4%) lehetnek. A Romániával szomszédos határtér településein szintén az esetleg romló gazdasági, mezőgazdasági tendenciáktól (30,5%), az árak emelkedésétől (20,0%), valamint a határátkelés szigorodásától (17,9%) tartanak legtöbben, a válaszadók 8,4%-a pedig úgy véli, hogy ezáltal a magyarországi permterületeknek kevesebb támogatás jut.

4.2.6. Az eurorégiók szerepéről a keleti határok mentén

Az 1990-es években nyugat-európai mintára Magyarország keleti határai mentén is megalakultak az első interregionális szervezetek, amelyek legfontosabb célkitűzése a határon átnyúló

kapcsolatok ösztönzése, a határ menti térségek felzárkózásának elősegítése volt. A több ország határ menti régióit is magába foglaló eurorégiók közül a vizsgált térségben kettő is található: az 1993-ban létrejött Kárpátok Eurorégió (KE), illetve az 1997-ben megalakult Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (DKMT). A kérdőíves vizsgálat során megkísérelte felmérni, hogy a határszáron élő lakosság tudatában milyen mélységgel vannak jelennek meg ezek az eurorégiók. Az ukrán–magyar határtérségben és a magyar–román határmentén északi részén a megyék a Kárpátok Eurorégió tagjai, míg Békés és Csongrád, Romániában pedig a határ mentén fekvő Arad és Temes a DKMT együttműködés résztvevői. Ennek megfelelően a Kiszombor–Nagycsanak és az Elek–Otlaka településcsoportok esetében a DKMT mintában szereplő többi település lakosságától pedig a Kárpátok Eurorégió ismertsége felől érdeklődött a vizsgálat.

Az adatok alapján a magyar–román határtérség vizsgált településeinek a megkérdezettek általában csak kevesebb mint fele hallott a térségben működő eurorégiókról. A román oldalon többen hallottak már a területükön illetékes interregionális szervezetről, egyedül Bors településen nem éri el arányuk az 50%-ot. Ezzel szemben magyar oldalon kevésbé ismertek az eurorégiók, csak Biharkeresztesen haladta meg az igen válaszok aránya az 50%-ot

Az ukrán–magyar határmentén magyarországi válaszadóinál is a fentiekhez hasonló az igen válaszok aránya (45,8%), az ukrán megkérdezettek viszont csupán 28,4%-a hallott a Kárpátok Eurorégióról. A települések közül Csapán ismerték a legtöbben (a válaszadók kétharmada), Nagypalán pedig a legkevesebben (20%) az eurorégiót. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy az eurorégiók céljait és rendeltetését ismerők aránya igen alacsony, a magyar–román határmentén élők több mint 60%-a egyáltalán nincs tisztába velük (egyedül Nagycsanád esetében maradt 60% alatt a célokról semmit sem tudók aránya). Létavértes kivételével pedig nem akadt olyan mintában szereplő magyarországi település, ahol akár csak egy megkérdezett is teljes mértékben tisztában lett volna az eurorégiók rendeltetésével (54. ábra)

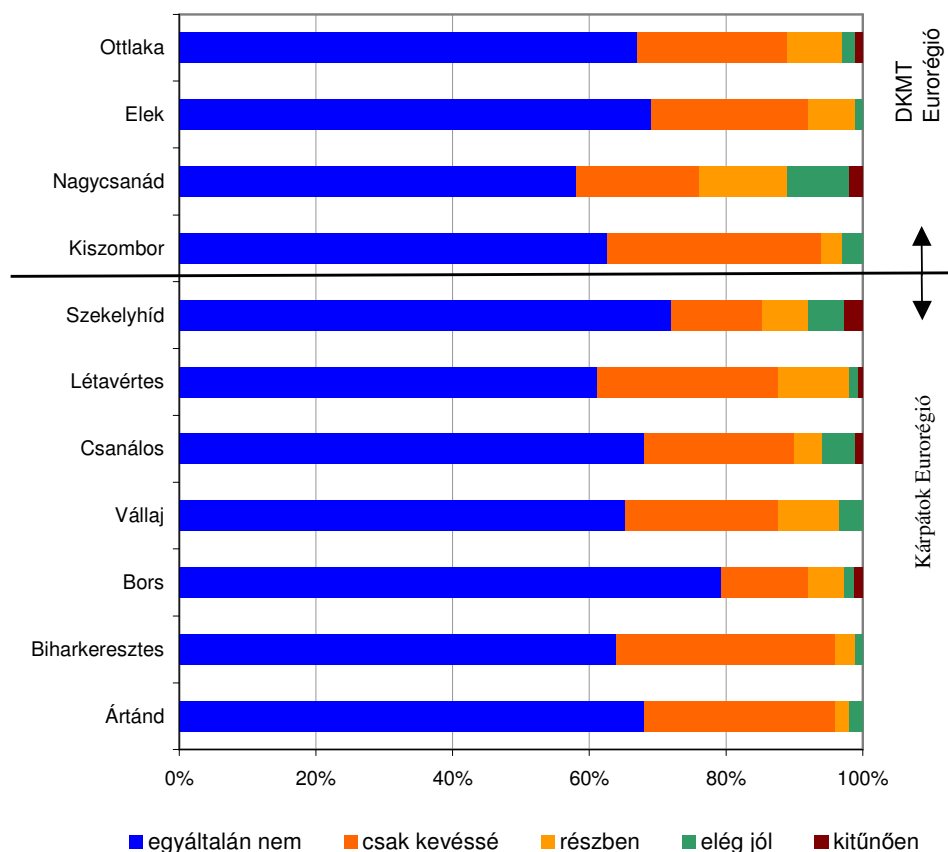
A román–magyar határtérségben a lakosság csak kevés településen véli úgy, hogy az ő megyéje tagja az adott interregionális szervezetnek, annál magasabb viszont a bizonytalankodók aránya. A romániai településeken ebben az esetben is magasabb az igen válaszok aránya, sőt Otlaka, Nagycsanád és Csanakos településeken meghaladja a válaszok felét. Az ukrán–magyar határmentén magyar oldalon 33,4%, Kárpátján pedig 27,3% a saját megyéjét a Kárpátok Eurorégió tagjai közé soroló megkérdezettek aránya. A legtöbben itt is bizonytalanok, azaz nem tudják tagja-e megyéjük a szervezetnek. A magyar oldalon Kispalán (20%) legalacsonyabb, Záhonyban pedig legmagasabb (46%) az igen válaszok aránya. Ukrán részről egyedül Tiszaújvároson vélik kevesebben (17,1%), hogy Kárpátján tagja az eurorégiónak.

A magyar–ukrán határtérség magyarországi településeinek a román határszél adataihoz hasonlóan alakul a Kárpátok Eurorégió rendeltetésének ismertsége (55. ábra). A magyar oldalon a válaszadók pontosan kétharmada egyáltalán nem, 15,3%-a csak kevésbé, 12,8%-a részben, s mindössze csupán 2,9–2,9%-a jól, illetve teljes mértékben ismeri az interregionális szervezet célkitűzéseit. A

határtérség északi településein alacsonyabb (Záhony 57,5%, Barabás 59,6%), déli részén pedig magasabb (Tiszabecs 75%, Kispalád 81%) a szervezet rendeltetését egyáltalán nem ismerők aránya. Az ukrán oldalon még kevésbé vannak tisztában a Kárpátok Eurorégió szerepével: a válaszok 80,5%-a az egyáltalán nem, 11,2%-a a csak kevésbé, 4,1%-a a részben ismeri, 2,1–2,1%-a pedig a jól, illetve teljes mértékben kategóriába tartozott. A települések között Tiszaújlakon vannak tisztában legkevésbé (93,5% egyáltalán nem), Csapon pedig leginkább (az ukrán oldalon a KE céljait a 12 teljes mértékben ismerő válaszadóból 11 csapi) a Kárpátok Eurorégió rendeltetésével.

54. ábra

A Kárpátok és a DKMT Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–román határ menti településeken, 2002

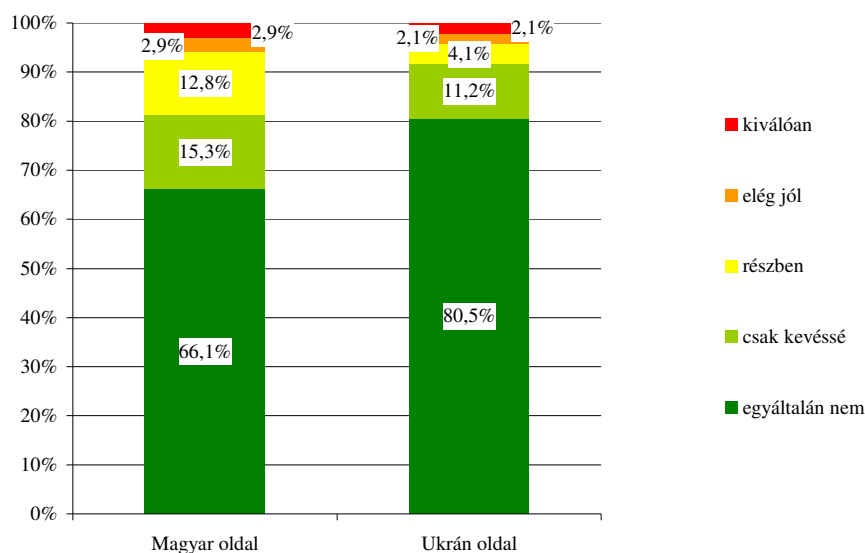

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A lakosság válaszaiból kitűnik, hogy a térségben sem a Kárpátok, sem pedig a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió nem tudott mély gyökeret verni a lakosság tudatában. A határ két oldalán élő emberek zöme egyáltalán nem ismeri e szervezetek létrejöttének okát, rendeltetését és céljait.

55. ábra

A Kárpátok Eurorégió céljainak és funkcióinak ismertsége a magyar–ukrán határ mentén elhelyezkedő településeken, 2001–2002

Forrás: Kérdőíves felmérés 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

4.3. Keleti államhatárok az országos és a helyi sajtó tükrében (1990–2005)

4.3.1. A kezdet: kapcsolatok új alapokon

Ismeretes, hogy a határ menti kapcsolatok fogalomköre a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján bekövetkezett politikai rendszerváltást követően nyerte el ma értelmezett tartalmát, s ivódott mélyebben a köztudatba. A vasfüggöny leomlásával Magyarország nyugati határai már 1989 végétől nyitottabbá váltak, ami az elkövetkező években jelentős mértékben hozzájárult a nyugat-magyarországi térség gazdasági fellendüléséhez. A gazdasági szerkezet átalakulásával, a mindennapi élet kisebb nagyobb változásait megtapasztaló emberek tudatában, ha nem is egy csapásra, de igen gyorsan átértékelődött, a *határmentiség fogalma*. A változó körülmények nyújtotta lehetőségek jelentőségét közérthető formában a helyi sajtó közvetíti a közvélemény felé, amely – ha értően végzi a dolgát – hű képet rajzol a történésekről. A korábbi évekből a nyugati határszakasz és körzetének eseményei a helyi napilapok cikkei, hírközlései nyomán igen mozgalmas évtizedről tanúskodnak (Izsák É. 1999). Kelet-Magyarország határ menti térségének hasonló módszerrel történő vizsgálata során nehéz ilyen egyértelműen pozitív képet rajzolni. Nem is lehet ez másként, hiszen a kilencvenes évek elején a nyugati és keleti határtérségek közötti fejlődésbeli különbségek nem csökkentek, sőt a korábbihoz képest növekedtek is, a keleti határ mente periférijellege megerősödött (Ruttkay É. 1995, Baranyi B. 2004).

A hagyományosan hátrányos történeti, politikai, gazdasági helyzetű magyar–ukrán és magyar–román határ mentét fáziskéséssel és szakaszosan érintették a rendszerváltozás következményei is.

Érdeklődésre tarthat számot tehát a kérdés: hogyan tájékoztattak minderről az érintett megyék reprezentatív napilapjai, mi számított hír értékű információnak a keleti államhatárokkal kapcsolatban az országos sajtó számára? A sajtóvizsgálat célja továbbá, hogy kiderüljön, a regionális kérdéseket érintő információk eljutottak-e a leginkább érintett helyi lakossághoz, ha igen akkor milyen tartalmat hordoztak, s a változó határ menti kapcsolatok hogyan érintették a lokális társadalmat.

A vizsgálat során *Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád megye* napilapjainak (*Kelet-Magyarország, Hajdú-Bihari Napló, Békés Megyei Hírlap, Békés Megyei Nap, Délmagyarország, Délvilág*) 1989-től 2002-ig megjelent cikkeiből történt a válogatás, összevetve azt a négy legjelentősebb országos napilap (*Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Népszava*) adott időszakának vonatkozó híryanagával. Békés és Csongrád megyében azért került sor két-két újság felvételére, mert olyan testvérnapokról van szó, amelyek cikkei kiegészítik, vagy helyettesítik egymást. A *Békés Megyei Nap* tudósításait – bár csak 1994 és 2002 közötti éveket fogja át – sem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert ebben az időszakban nagyobb arányban közölt írásokat a határ menti kapcsolatok témakörében, mint a folyamatosan megjelenő *Békés Megyei Hírlap*. A *Délvilág*, a *Délmagyarország* tiszántúli kiadása, a közölt anyagok többsége egybeesik, de a különközlések jelentős információtartalmat hordoznak (Gémes T. 2002).

A vizsgált témakörhöz elsősorban a magyar–román és a magyar–ukrán kapcsolatok rendszerváltás utáni sajtóképének az áttekintése tartozik, annál is inkább, mert az 1989 előtti években a határmentiséget tárgyaló cikkek csak kis számban fordultak elő. A kevés kivételt egy-egy határincidensről vagy vámvizsgálatról, a határ menti legális fekete-, és kiskereskedelemről szóló tudósítás jelentette, amin nem lehet csodálkozni, hiszen a Magyarország és Románia közötti meglehetősen rideg politikai légkör megnehezítette a kulturális, nemzetiségi kapcsolatok kedvező alakulását. A kétoldalú közeledés országos szintű problémái eleve determinálták a helyi lehetőségeket is (Rechnitzer J. 1999a). A feszültségek leplezésének általános elvéhez korábban a sajtó is hozzájárult.

Az 1989. decemberi *romániai forradalom híre* optimista hangulatot keltett, s a magyar oldalon lelkesen üdvözölték a változásokat. A szigorúságáról elhíresült román–magyar határról enyhébb hangnemben jelentek meg tudósítások. Az államközi kapcsolatok enyhülését mintegy megelőzte a román határőrök barátságosabb bánásmódja. A forradalom miatt ugyan fokozott figyelmet kapott a határőrizet, de a határ menti térséget nyugalom jellemezte. (*Chrudinákat körbeugrálták, de a vámtörvények még a régiék. Ártándi határszemle.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. febr. 26. 1. p. *Határtalan boldogság volt a magyar–román határon. A katonák helytálltak. A „magyar és román határőrök összeölelkeztek.”* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. febr. 3. 1. p.)⁷

A korábbi évek állóvize, ha nem is nagy hullámokkal, de megmozdult a magyar–román határ mentén. Az *Európa Nap* eseménysorozatának rendezvényeként, a magyar– osztrák határnyitáshoz hasonlóan *Páneurópai Piknikre került sor* a kis, ám nagy kapacitású, forgalmas

⁷ A tanulmányban felsorolt cikkek példaként szerepelnek és nem képviselik a teljességet.

határátkelőhelyen, a hajdú-bihari településen, *Ártándon*, ahol kulturális programokkal is igyekeztek elősegíteni a feszültség oldását, abból a felismerésből kiindulva hogy nemcsak a magyar fél, hanem Románia is érdekelt az 'új Európa' felépítésében. A sajtóvisszhangok szerint az elkövetkezendő határ menti találkozóknak többek között az is a feladatuk, hogy a határ ne elválassza, hanem összekösse a népeket. Az évről-évre megrendezésre kerülő nemzetközi ifjúsági találkozókön szabadon, kötöttségek nélkül ismerkedhettek a résztvevők. Az alkalmat megragadva igen sokan érkeztek Romániából. A barátkozás hagyományos módja alkalmas volt a zártság és elszigeteltség oldására, hozzásegítve a fiatalokat, hogy ne vigyék tovább az idősebb korosztály megcsontosodott „ellentéteit”. Ennek érdekében kulturális rendezvények, eszmecserek sora szolgálta az „együtt, egymás mellett” élés elveit. (*Határ menti piknik Ártándon*= *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. aug. 21. 1. p.; *Reggel ötig szólt a zene a tóparton*.= *Hajdú-Bihari Napló*, 1994. júl. 18. 1. p.; *Határ menti találkozó hetedszer*.= *Hajdú-Bihari Napló*, Bihar, Sárrét. Nyírség mell. 1997. júl. 10. 2. p.; „*Közeledtek egymáshoz*” a határ menti fiatalok.= *Hajdú-Bihari Napló*, 1999. júl. 19. 3. p.)

4.3.2. A keleti határvégeken⁸

A nyugati határszakaszon az évtized elejére tehető a határátkelőhelyek számának gyarapodása (*Izsák É.* 1999). A folyamat keleten is tetten érhető, azzal a különbséggel, hogy itt az évtized egészét végig kísérte a határátkelők szabályozása, fejlesztése, s nehezíti megoldásukat, hogy Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásával egyrészt, a magyar–román határszakasz középtávon az EU külső határát jelenti majd, másrészt pedig az EU-hoz történő csatlakozása után hosszabb távon Románia is tagja lesz a schengeni övezetnek, s ez olykor kétségesse teheti az új átkelőhelyek nyitását, hiszen a határátkelőhelyek felépítményei (közúti, vasúti és vízi átkelők, vámépületek) a jövőben el fogják veszíteni jelenlegi funkciójukat. *Ukrajna* és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye találkozási pontját jelentő magyar–ukrán határszakasz hosszú időre a magyar–román határszakasznál is szigorúbban ellenőrzött *Európai Unió külső határa lesz*. Kedvezőtlen hatásai megnehezíthetik a magyar–ukrán *interregionális együttműködést*. A várható új helyzettel szembeni félelmeket kívánta eloszlatni a reményekkel kecsegtető, áthidaló megoldásokat sugalló – inkább csak a vágyott állapotokat megfogalmazó – tudósítás, amely szerint az Európai Bizottság egy álláspontja azzal biztat, hogy a bővítés után létrejövő külső határ mentén könnyebbé válhat az átjárás. Ennek módja a határon túliak számára tervezett *kishatárátlépő* (bár a schengeni normák szerint éppen ezek megszüntetése várható), amellyel a *vízumkötelezettség* mellett megoldás nyílik a határ közelében élők könnyebb mozgására, megakadályozva azt, hogy Európában új vasfüggöny keletkezzen. Aligha vitatható azonban a végső következtetés helyessége, hogy

⁸ Magyar Hírlap, 1998. febr. 2. 6. p.

ebben a térségben, ahol a politikai határok keresztülszabdadják a nemzeti határokat, az országok közös érdeke, hogy kielégítő megegyezés szülessen. (*Kishatárátlépő az uniós bővítés után?* = Magyar Hírlap, 2002. szept. 27. 5. p.)

Általános óhajként fogalmazódott meg a tudósításokban a *határátkelőhelyek számának gyarapítása, a meglévők funkcionálisan ésszerű fejlesztése*, mert létük jelentősen hozzájárulhat a helyi gazdaság erősödéséhez, a periférikus hátrányok lefaragásához, és amellett, hogy gazdasági haszon is származik forgalmukból, hiányuk és alacsony színvonaluk akadályt képez a határ két oldalán élők gazdasági és kulturális együttműködéseiben (*Kiss, J. P. 2000a*). A kiemelten fontos gazdasági együttműködés erősítése, a közlekedési kapcsolatok minősége, a határok átjárhatóságának gyorsasága érdekében történő minden fejlesztés kezdeményezéséhez kormányzati hozzájárulás, valamint kétoldalú nemzetközi megállapodások létrejötte és a forrásoldal biztosítása szükséges. A közös fejlesztések realizálása azonban még távolról sem volt problémamentes a kilencvenes évek elején az ukrán határ mentén. (*A magyar döntésre várva: Késik a kárpátaljai határnyitás.* = Népszabadság, 1992. jún. 6. 3. p.)

A magyar–román határ mentén a *határátkelőhelyekről* beszámoló cikkek egy része törvénytársról, bűncselekményről (pl. határsértés, áru- és embercsempészet) tájékoztat, mások határfelügyeleti akciók, ellenőrzések beszámolóinak összegzése. amelyek talán érdekesek, de a határmentiség szempontjából fontosabbak voltak azok a híradások, amelyek a *határállomások viszonyait tárgyalták*. A hármashatár mellett fekvő Nagylaknál például fokozatosan végeztek felújításokat, s a teherforgalom részére átadott új terminálokkal könnyítettek valamit a Balkán és Nyugat-Európa közötti kamionforgalmon. (*Határállomások felújítása Phare program segítségével.* = Népszabadság, 1995. febr. 10. 5. p.) *Végre elkészült a terminál: európaibb határforgalom Nagylaknál.* = Délmagyarország, 1996. júl. 26. 1. p.; *Ha a kerítés jó, a szomszédság is jó?: Nagylak miatt nem fog késni az EU-csatlakozás.* = Népszabadság, 1998. dec. 22. 28. p.; *Határ-csend ünnepek után* = Délmagyarország, 2002. jan. 10. 3. p.) Csongrád és Temes megye már az 1992-ben kötött együttműködési megállapodásában is kitért a közvetlen átkelőhely létrehozásának szükségességéről. Az éveken keresztül tartó bizonytalanság után végre egyértelmű döntés született a kérdés rendezésére, biztossá vált *Kiszbombor–Őcsanád* átkelőjének állandó forgalmú megnyitása, amely a regionális, kistérségi kapcsolatokat nagymértékben segítheti. (*Lesz-e Csanád és Kiszbombor között határátkelőhely?: Temes megyeiek Szegeden.* = Délmagyarország, 1996. okt. 5. 3. p.; *Szent-Gellért halála évfordulóján megnyílt a határ: Kiszbombornál három napra.* = Reggeli Délvilág, 1996. márc. 11. 6. p.; *Új esélyek a hármashatárnál: már csak 260 km a Budapest–Zsombolya távolság.* = Népszabadság, 2000. nov. 8. 8. p.)

A délszláv háborúk miatt a kilencvenes évek derekán *felértékelődött a gyulai határátkelő jelentősége*, és nyilvánvalóvá vált, hogy egyre kevésbé képes megfelelni a megnövekedett forgalom által támasztott igényeknek. Felújítását és bővítését a kilencvenes évek második felében kezdték el, amikor átadásra került az új teherforgalmi rész. A személyforgalom bőví-

téséhez szükséges munkálatok még 2001–2002-ben is folytak, a teljes infrastruktúra felújítását eredményezve. A határátkelő modernizációjában Békés megyei alvállalkozó cégek vettek részt. (*Átéptik a gyulai határátkelőt.* = *Népszabadság*, 2002. márc. 7. 35. p.)

A méhkeréki és battonyai átkelők megnyitásáról még 1992-ben hoztak határozatot, de megvalósításuk 1995–1996-ig húzódott. Szükségességét a helyi és országos sajtó egyaránt hangsúlyozta. A tudósítások szerint a gazdasági kapcsolatok elmélyítését a teherforgalom engedélyezése szolgálná, ezzel is utat nyitva a szélesebb körű gazdasági kapcsolatok felé. (*Határnyitás Bukarestben. Battonyáról és Méhkerékről döntöttek.* = *Békés Megyei Hírlap*, 1992. ápr. 18. 1. 3. p.; *Határnyitás átkelő nélkül? Helyzetjelentés Sarkad és Battonya környékéről.* = *Békés Megyei Hírlap*, 1992. júl. 4. 1. 3. p.; *Határnyitás Battonyánál.* = *Népszava*, jún. 15. 3. p.; *Határnyitás Méhkeréken.* = *Békés Megyei Nap*, 1996. ápr. 5. 4. p.; *Méhkerék és Nagyszalonta között határátkelőt nyitnak.* = *Népszabadság*, 1996. márc. 16. 13. p.)

A túlterheltség enyhítése érdekében Csengersima és Ártánd fejlesztése állandóan napirendi téma volt, erről a lakosság is folyamatosan tájékoztatást igényelt és kapott. A forgalom megosztására Nyírábrány több mint egy évtizedig elhúzódott nemzetközi határátkelővé való fejlesztésének ügye is egyfajta megoldást ígért, amely a román fél elvárásainak is megfelelt. Megvalósítását Phare támogatás is segítette. Az átkelő nemzetközi forgalmának megteremtésével a politikai döntéshozók a kapcsolatok bővülését várták. A remények beigazolódtak, az átminősítés (2002) óta a forgalom megtízszereződött, amely élenkítőleg hatott a térség gazdasági életére. Az addig húsz százalékos munkanélküliségi ráta, 7,5 százalékra csökkent, a kis- és középvállalkozások fellendülőben vannak. Mindez az átkelő újabb fejlesztését sürgeti. (*Tovább bővítik az ártándi határátkelőt.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1995. márc. 17. 2. p.; *Sima ügy a simai fejlesztés: európai színvonalú határátkelőt.* = *Kelet-Magyarország*, 1996. okt. 16. 3. p.; *Pályázatokkal segítik a határnyitást.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1999. jún. 28. 1. p.; *A határok már nem választanak el.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. nov. 2. 1. p.; *Bővítik a nyírábrányi határátkelőt.* = *Népszabadság*, 2002. okt. 22. 3. 5. p.)

A Körösnagyharsány–Körösszeg átkelő megnyitásának terve a Sebes-Körös menti falvak helyi kezdeményezése, amelyet Ispa, Sapard pályázatok segítségével szeretnének megvalósítani. Az észak-békési vidék közvetlen közelében egyetlen határátkelő sincs. A települési társulás szándékai között a gazdasági előrelépés (zöldségtermelés elindítása) és turizmusfejlesztés mellett a határon átnyúló településközi, társadalmi és kulturális kapcsolatok erősítése is szerepel. A határ kettészeli az egységes gazdasági körzeteket, az adottságok megegyeznek, a problémák ugyanazok. Évente két alkalommal megnyitják a sorompót, így szabaddá válnak a családi, baráti találkozók. Ilyenkor Romániából buszokkal, gépkocsival, kerékpárral, gyalog egyaránt tódulnak az emberek, hiszen a trianoni határokkal az emberi, rokoni kapcsolatok nem váltak egy csapásra semmissé. A határ mentén élő magyarok és románok egyaránt lelkesednek az átkelőért. A végső döntés azonban a politika kezében van – szóltak a tudósítások. (*Útlevel nélkül Romániában.* = *Hajdú-Bihari Napló*,

Bihar, Sárret, Nyírség mell. 1995. júl. 13. 4. p.; Falutalálkozó a határsávon.= Hajdú-Bihari Napló, Bihar, Sárret, Nyírség mell. 1996. szept. 19. 2. p.; A határátkelőt támogatják a szaktárcák is.= Hajdú-Bihari Napló, 2000. márc. 2. 6. p.; Határnyitás: a közös Európa felé. Körösszegapáti.= Hajdú-Bihari Napló, 2000. máj. 22. 3. p.; A „keleti kapu” új piacokra nyitna.= Békés Megyei Hírlap, 2002. jan. 28. 3. p.)

A Csengersima és Ártánd közötti 150 km hosszú határszakaszon, Nyírábránytól eltekintve nincs más átkelési lehetőség. Ezzel összhangban van a helyiek régi óhaja, hogy *Létavértes és Székelyhíd között a kishatárátkelő* végre megvalósuljon. A megyei napilap híradásai szerint a magyar település várossá nyilvánítása (1996) óta még fokozottabban törekedtek az ott élők pozíciójuk erősítésére. Mindkét oldal részéről tetten érhető közeledést igazolja a testvértelepülési kapcsolatok létrejötte már 1990-ben. Közös együttműködési, stratégiai terv kidolgozása is szóba került, amely környezetvédelmi, infrastruktúra-fejlesztési, gazdasági, intézményi kapcsolatokat egyaránt feltételez. Az átkelő megnyitását a román oldal elmaradottabb infrastrukturális állapota teszi nehézkessé. Újabban politikai szándék is támogatja a terv megvalósulását. Romániai és magyar térségek parlamenti képviselői *Szatmárnémetiben* szervezett találkozásán közös nyilatkozatban fogalmazták meg az észak-erdélyi autópálya megépítése mellett a *Létavértes–Székelyhíd határátkelő* átadását. A tervezett kormányfői találkozón is napirendi pontként szerepelt a határállomás ügye. (*Határközség volt, város szeretne lenni.= Hajdú-Bihari Napló, 1995. márc. 8. 9. p.; Létavértes és Székelyhíd közötti határátkelő még perspektíva.= Hajdú-Bihari Napló, 1999. márc. 10. 4. p.; Együtt a létavértesi határátkelőért.= Hajdú-Bihari Napló, 2002. nov. 28. 4. p.)*

Hasonlóan helyi igényként lépett fel az *állandó átlépés lehetősége Vállajnál*. Jelenleg ideiglenesen működik, vallási, állami ünnepeken, programok alkalmával biztosít átjárást. A különösen nagy infrastrukturális fejlesztést nem igénylő beruházás hamarosan meg fog valósulni, amely kedvező hatással lehet majd a kistérségi területfejlesztési társulások együttműködésére – szóltak a híradások. (*Vendel napján megnyitották a határt.= Kelet-Magyarország, 2000. okt. 21. 5. p.; Határátkelő nyílik Vállajon.= Kelet-Magyarország, 2001. máj. 21. 1. p.)*

Magyar–ukrán relációban a *záhonyi átkelés* nehézkessége, zsúfoltsága, a lehetetlenül hosszú várakozási idő szinte kizárólagos témája volt számos írásnak, amelyek részletesen tudósítottak az átkelő bővítéséről is. Néhány év után ismét időszerűvé vált, és Phare-támogatással megvalósult az újabb, immár EU-s elvárásoknak megfelelő, a Schengeni Végrehajtási Egyezményben rögzített határforgalmi követelményeket kiszolgáló fejlesztés. *Záhony* rendezése nem pusztán magyar–ukrán ügy, hanem az európai közösség ügye, hiszen Magyarország csatlakozásával itt lép be az unióba az utas, és itt hagyja el azt. A közvetlen határszomszéd, Ukrajna szándéka, hogy minél több szálon kapcsolódjék az Európai Unióhoz, ezért érdeke, hogy a *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet* kínálta lehetőségekkel élni tudjon. Ezt segítettő, 2001 tavaszán együttműködési megállapodás született Ungváron a kis- és középvállala-

latok határ menti együttműködésének fejlesztésére magyar, szlovák, ukrán, lengyel partnerek részvételével (*Kissné Majtényi M. 2002*). A gazdasági kapcsolatok építéséhez elengedhetetlen a zökkenőmentes átjárhatóság biztosítása – írták a lapok. A záhonyi átkelő ügye a sajtó számára azok közé a témák közül valók, amelyek a helyi mellett országos érdeklődésre is joggal tartottak számot. (*Záhonyt kell átjárhatóvá tenni: a keleti piacok meghódításának feltétele.* = *Magyar Hírlap*, 1995. ápr. 24. Mell. 1. p. ; *Záhony rendezésért kiált.* = *Kelet-Magyarország*, 1995. máj. 11. 3. p.; *Már túl keskeny a Tisza-híd.* = *Magyar Nemzet*, 1995. jún. 27. 16. p.; *Megszűnt a torlódás Záhonymál.* = *Magyar Nemzet*, 1995. júl. 4. 20. p.; *Megnyílt az új határ-átkelő Záhonyban.* = *Kelet-Magyarország*, 2002. júl. 25. 5. p.)

Az uniós csatlakozásig a magyar–ukrán határszakasz többi átkelőhelyének rendezése is feladat. *Beregsurányban* az évtized közepén sor került egy jelentősebb beruházásra. Ennek felújítása, bővítése nemcsak a személyforgalmat fogja érinteni, hanem a közeljövőben a teherforgalmi rész megépítését is tervezik. A munkálatok ideje alatt a *lónyai, barabási* kishatárátlépőhely ideiglenes nemzetközivé tétele megoldást jelenthet, majd 2003-tól ezek fejlesztése is időszerű lesz – fogalmazódtak meg a fejlesztési elképzelések. (*Szabadon Becsnél és Suránynál.* = *Kelet-Magyarország*, 1996. aug. 2. 1. p.; *Határátkelő-fejlesztések a csatlakozásig.* = *Kelet-Magyarország*, 2002. máj. 29. 6. p.)

4.3.3. Az összefogásnak már nincs határa⁹

A rendszerváltást követően a napilapokban megszorodtak a meginduló *településközi kapcsolatok*, valamint a *megyék közötti közeledést* taglaló tudósítások. *Makó* a korábbi évekre visszatekintő jó kapcsolatrendszerrel rendelkezett, de elsősorban *Temesvárral* erősítette együttműködéseit. A város 2002-ben Európa-oklevélben részesült. Az Európai Parlament által alapított díjat, a szervezet mezőgazdasági és környezetvédelmi bizottsága javaslatára ítélik oda azoknak, akik sokat tesznek a népek egymásra találása, harmonikus együttélése érdekében. A korábbi határon átnyúló kapcsolatokat tudatosan építették tovább, a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióon belül a romániai Nagyszentmiklós kistérséggel mini mintarégiós együttműködést kötöttek, és közösen vesznek részt az uniós pályázatokon – adták hírül a tudósítások. (*Az Európai Unió délkeleti kapujává válik Makó térsége.* = *Magyar Hírlap*, 1999. szept. 9. *Kelet-Magyarország* mell. 3. p.; *Európa-oklevelet kapott Makó.* = *Magyar Nemzet*, 2002. júl. 2. 5. p.)

Hódmezővásárhely testvérvárosa Arad lett, *Mórahalom Csíkszentmárton* felé nyitott. *Sarkad* és *Nagyszalonta* 1997-ben kötött megállapodást, *Debrecen* nagyváradi régi hagyományos kapcsolatait építi, *Nyírbátor Szilágysomlyóval*, *Nyíregyháza Szatmárnémetivel* fejlesztette testvérvárosi együttműködéseit, és további példák sorát lehetne említeni. (*Arad és Vásárhely testvérváros.* = *Magyar Hírlap*, 1990. máj. 5. 3. p; *Diplomáciai kapcsolatok lehetnek. Vásár-*

⁹ Hajdú-Bihari Napló, 2000. dec. 30. 5. p.

hely testvérvárosa. = *Délvilág*, 1993. ápr. 6. 7. p.; *Báthory-napok Szilágysomlyón.* = *Magyar Nemzet*, 1994. szept. 14. 10. p.; *Romániai polgármesterek megyénkben. Sarkad és Nagyszalonta együttműködése.* = *Békés Megyei Hírlap*, 1997. szept. 17. 3. p.; *Százlábú együttműködés: Mórahalom, Csíkszentmárton.* = *Délmagyarország*, 1997. ápr. 15. 7. p.; *Újraszervezett kapcsolatok Váraddal.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1997. ápr. 12. 2. p.; *A határ menti együttműködés tartalékai.* = *Magyar Hírlap*, 1999. szept. 9. *Magyarország mell.* 3. p.)

Csongrád és Temes megye 1992 szeptemberében kötött *testvérmegyei megállapodást*, amelynek fő területeiként a gazdasági, valamint a tudományos, műszaki, művelődési, oktatási, egészségügyi, területfejlesztési, illetve idegenforgalmi ágakat jelölték meg. Az együttműködés a Temes megyei magyar illetve a Csongrád megyében élő román nemzetiség valós igényeinek kielégítését is tervezte a művelődési, oktatási, tájékoztatási és egyéb területeken. A megállapodás óta intenzíven folyik a két megye közti kapcsolattartás, évente delegációcserére is mód van a megyék vezetői között. Közös megoldásra váró feladat a *Szeged–Kikinda–Zsombolya–Temesvár vasúti összeköttetés* megteremtése. Ezt a közlekedési útvonalat – a szegedi vasúti híddal együtt – második világháború idején rombolták le, és azóta is nagyon hiányzik a térség lakóinak. A fontos közlekedési tengely megszűnésével *Szeged* vasúti csomópont szerepe is korlátozódott. Megvalósítása nemcsak mindkét fél gazdasági, hanem az országok nemzeti érdeke is, megfelelő források hiányában azonban úgy tűnt, hogy kevés esély van a megépítésére. A széles társadalmi-politikai érdekérvényesítő tevékenység eredményre vezetett, és a közvetlen vasútvonal megvalósulása kézzelfogható közelségbe került. Csongrád és Temes megye összefogásával elkészült az az euróregiós pályázat, amelynek elfogadásával a terv megkapta a *Délkelet-európai Stabilitási Alapítvány* elvi hozzájárulást. Az előirányzott tekintélyes százmillió eurós támogatás felhasználását azonban késlelteti, hogy az unió egyelőre elsősorban a Balkán felé irányítja anyagi erőforrásait. A két megye egyeztetett a *Kiszombor–Csanád* határátkelő fejlesztésében, mellette napirendre került a Tisza hajózhatóvá tétele, ennek kapcsán pedig uniós támogatással a román oldalon húzódó Bega csatorna rehabilitációs programjának megvalósítása. A lapok hírei szerint a közeljövőben várhatóan Temes megye is csatlakozik a Tisza Vízyűjtő Programrégióhoz. (*Legújabb testvériünk Temes megye.* = *Délvilág*, 1992. szept. 18 1. 3. p.; *Legfőbb akadály a híd hiánya.* = *Magyar Nemzet*, 1997. máj. 13. 4. p.; *A forradalmi nimbusz és a realitások: Temesvár polgármestere előre tekint.* = *Délmagyarország*, 1998. jan. 29. 3. p.; *Gheorghe Ciuhandru polgármester vezetésével delegáció látogatott Szegedre.* = *Délmagyarország*, 2000. jan 15. 3. p.; *Együtt könnyebb pályázni. Temes és Csongrád megye szövetkezett.* = *Délmagyarország*, 2001. okt. 10. 4. p.; *Zöld út a vasútvonalnak.* = *Magyar Nemzet*, 2002. márc. 21. 3. p.)

A Csongrád Megyei Közgyűlés és az Arad Megyei Tanács elnöke 1999-ben írt alá olyan együttműködési szerződést, amely pályázatok, projektek kimunkálására és esetlegesen azok végrehajtására vonatkozott. Megállapodás született a rendszeres tapasztalat- és információcse-

rékről, figyelve a kisebbségekre is. (*Békében együtt: testvérmegállapodás Araddal.* = *Délmagyarország, 1999. ápr. 30. 3. p.*)

Békés a romániai megyékkel való együttműködése a regionális kapcsolatokban rejlő, elsősorban gazdasági lehetőségek kihasználását, határ menti települések közös megmozdulásait, a szóróványban élő magyar nemzetiségű lakosság anyanyelvi oktatásának, kultúrájának, hagyományainak ápolását foglalja magába. A legszerteágazóbb együttműködés Kovászna megyével alakult ki, Békés településeinek egyharmada kovásznai községekkel teremtett partnerkapcsolatot, ami azért is nagy jelentőséggel bír, mert a határ mentétől távolabb eső magyar anyanyelvűek hagyományörzését segíti (*Terra Studio, 2000*). Arad és Békés megye határ menti településeinek polgármesterei 2002-ben a tizenötödik alkalommal találkoztak a mezőkovácsházi városházán. Megvitatták a testvérmegyei kapcsolat eredményeit, amelyet több sikeres közös program megvalósítása fémjelez, mint a gyulai határátkelő korszerűsítése, vagy a *Battonya–Kaszaper* közút közös pályázat útján történő megépítése. A híradások szerint mindkét ország képviselői tudatosan törekednek arra, hogy az uniós csatlakozás előnyeit legyenek képesek kihasználni a hátrányok ellenében. (*Határ menti térségek együttműködése.* = *Békés Megyei Hírlap, 1996. szept. 19. 3. p.*; *Az együttműködés útján.* = *Békés Megyei Hírlap, 1997. szept. 17. 5. p.*; *A határ menti együttműködés szükségességéről.* = *Békés Megyei Nap, 1998. szept. 24. 1,3. p.*; *A határ mindkét oldalán a fejlődés a cél.* = *Békés Megyei Hírlap, 2002. szept. 14. 4. p.*)

A határon átnyúló *Phare CBC programok* 1995-ben indultak az uniós csatlakozásra készülő országok határ menti térségeinek felzárkóztatása céljából. A magyar–román határszakaszra történt kiterjesztésekor vált szükségessé Békéscsabán, egy regionális koordináló iroda felállítása. Az Európai Unió, a Phare 2000-es Magyarország–Románia Phare CBC program keretében hozta létre a *Közös Kisprojektek Alapot* a két ország részére, amellyel a határon átvívelő fejlesztéseket szeretné segíteni az érintett régióban. Az új pályázati formában támogatás igényelhető többek között a helyi gazdaság fejlesztésére, beleértve a turizmust, környezetvédelmi, vízgazdálkodási tevékenységeket, intézményi és kulturális együttműködésekhez. Kivételt képeznek a kisméretű infrastrukturális beruházások, amelyeket az alap nem finanszíroz. A programra a határ menti – Csongrád, Békés, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg – megyékben működő önkormányzatok, kamarák, alapítványok, helyi és regionális fejlesztési ügynökségek, egyesületek és iskolák pályázhatnak. A finanszírozás alapfeltétele, hogy a pályázónak partneri kapcsolatot kell kiépítenie egy romániai szervezettel. (*Határ menti Phare-távlatok.* = *Békés Megyei Hírlap, 1996. szept. 20. 3. p.*; *Határ menti régiókról Strasbourgban.* = *Békés Megyei Hírlap, 1996. nov. 26. 1. p.*; *Határ menti helyi szereplők lehetősége. Pályázat közös projektek megvalósítására, uniós segítséggel.* = *Békés Megyei Hírlap, 2002. jún. 11. 3. p.*)

Hajdú-Bihar és Bihor megye közeledését a történeti közös múlt szinte természetessé tette. Régtől fogva gazdag kulturális kapcsolatokkal dicsekedhetnek, amelyek újabban regionális együttműködéssé szélesednek. Krassó-Szörény megyével a rendszerváltás után alakult ki egyfajta kapcsolat,

1998-ban korlátozott időtartamra (2002-ig) kötöttek megállapodást, amely kulturális és gazdasági célokat szolgál. Hajdú-Bihar megye jó néhány települése alakított ki testvérvárosi viszonyt romániai területről. *Debrecen* mellett *Berettyóújfalu Nagyvárad*dal, *Hajdúböszörmény – Nagyszalonta*, *Püspökladány – Makfalva* és más városok, valamint községek is sikerrel formálták együttműködéseiket, jóllehet a helyi sajtó híradásaiban ezek jelentősége eltörpült a Nyugat-Európa felé irányuló településkapcsolatok mellett, a romániai településekkel alakulóban levő kapcsolatok hangsúlyozása regionális szempontból vált erőteljesebbé. A publicisztikák tehát inkább az egyre fontosabbá váló települési társulások tevékenységéről tájékoztattak. Berettyóújfalu térsége halmozottan hátrányos helyzetű kistérség, amely az Európai Unió által támogatott Vas–Burgerland példáját szem előtt tartva, a peremterület adottságait felhasználva, a szomszédos román területekkel tervez közös gazdasági célú fejlesztést. A hátrányok lefaragására a települési társulások (*Határ Menti Bihari Települések Területfejlesztési Társulása*, *Bihari Önkormányzati Szövetség*) közös beruházásokkal, pályázatokkal tesznek kísérletet, bár sikerességét nehezíti a saját források gyakori hiánya. A másik bihari kisváros, *Biharkeresztes*, mint határhoz közeli település, joggal törekedhet arra, hogy a környező határ menti térség egyik alközpontja legyen. A városvezetők fő célja, hogy a település vonzó legyen a befektetők számára, ennek elengedhetetlen feltétele, hogy megvalósuljanak olyan infrastrukturális fejlesztések, mint belvízrendszer, csatorna korszerűsítése, a városkép átformálása. A magyar–román határon átnyúló gazdasági törekvések időszerűsége nyilvánvaló, megvalósulásuk pedig egybeesik az EU szándékával, hiszen az európai kereskedelem fő irányát a nyugat-kelet kapcsolat jellemzi. A *határon átnyúló kapcsolatok (CBC) fejlesztési pontjai* a vállalkozások, a vállalkozók, és a gazdasági kamarák, egyéb gazdaságélénkítő tevékenységek. Mindennek elengedhetetlen feltétele a határok átjárhatóbbá tétele, a beruházó vállalkozók számára biztosítandó kedvezmények. Különösen az 1998-ban életre hívott *Bihari Vállalkozási Övezet* lendítheti fel a térség fejlődését, hogy sokoldalú gazdasági együttműködés kereteinek szélesítésével csökkenti az államhatár elválasztó szerepét (*Baranyi B. 2001a*). (*Határ menti települések gondjai.* = *Hajdú-Bihari Napló*, Bihar. Sárrett, Nyírség mell. 1996. aug. 29. 1. p.; *Együttműködés a határ mentén.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1997. febr. 4. 9. p.; *Néhány év múlva az Unió határa lesz. Biharkeresztes.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1997. dec. 7. 3. p.; *Határ menti kiállítás és vásár...* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. jan. 31. 2. p.; *Közös erővel a határ két oldalán.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. ápr. 20. 7. p.; *Fejlődésre „ítélt” határ menti régió.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. jún. 20. 5. p.)

Biztató eredmény, hogy a román oldalon formálódni látszik a hajdú-biharihoz hasonló *önkormányzati egyesülés*. A jogszabályok, adózási és pénzügyi rendszerek szinkronba hozása után olajozottan működhetne többek között a *határon átnyúló falusi turizmus*. A hajdú-bihari és a *partiumi szövetségek Érmihályfalván* kötött megegyezése után sikeresen pályáztak a határon átnyúló programok szervezésére, hogy a román területen élők körében is elfogadhatóvá tegyék a falusi turizmus előnyeit, és megkezdjék a felkészülést az idegenforgalom fogadására. A szakemberek megállapodtak abban, hogy rendszeres találkozókra egyeztetnek, közös fel-

adat a turisztikai útvonalak feltárása, az áthaladó gyalogos-, kerékpár-, lovas útvonalak létesítése érdekében. (*Határtalan falusi turizmus.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. febr. 7. 9. p.)

A határ menti területek *környezetállapota*, a meglévő természeti erőforrások felhasználása szempontjából is kívánatos a határ mentén fekvő területeken felmerülő teendők koordinálása (*Nagy I. 2001a*). A környezeti problémák megjelenési formái nem függhetnek az országhatárok elhelyezkedésétől, s így ezek egy része csak nemzetközi összefogással kezelhető. A megoldásra váró feladatok súlyához mérten mégis kevés újságicikk hívta csak fel a közvélemény figyelmét a közös környezetvédelmi fellépések szükségességére, mint ahogy tette azt egy, a Tiszántúli Környezetvédelmi Felügyelőség és a Nagyváradi Környezetvédelmi Ügynökség együttműködéséről szóló írás, ahol a két szerv együttes erőfeszítéssel vállalta a környezet-, és természetvédelmi teendők feltárását és koordinálását. A megvalósítást a Hajdú-Bihar önkormányzatának pályázata alapján *Phare CBC Magyarország–Románia Kis Projektek Alapja* finanszírozta. Lehetőség nyílt a két ország környezetvédelmi és környezetigazgatási gyakorlatának összehasonlítására, közös értékelési rendszer és értelmezés kialakítására. A határon áttérjedő környezeti hatások önmagukban is indokoltá tették az EU alapelveit követő együttműködést. (*Az összefogásnak már nincs határa.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. dec. 30. 5. p.)

A kissé szegényes *intézményi kapcsolatteremtés* egyik példája a *Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara*, valamint a *romániai bihor megyei társintézmény* közötti, Nagyváradon létrejött megállapodás, amely a régió vállalkozói közötti együttműködést célozta. Az együttműködő felek komoly eredményeket várnak a két kamara információcseréjétől, s mindkét oldalon a gazdaságra, valamint a privatizációra vonatkozó információkkal akarják segíteni a határtérség vállalkozóit. De több más területen kilátásba helyezték az együttműködést. Ilyen például a Nagyváradon kooperációval zajló helyi ivóvíz program, de tervezik a hulladékártározó, és a nagyváradi csatornahálózat felújítási munkálataiban történő magyar részvételt is. A közös pályázatok közül a turizmusfejlesztési tükörprojekt a legaktuálisabb. A kultúra területén meglévő hagyományos formák és intézményi együttműködések túlmutatóan a felsőoktatás és tudomány területén is célszerű erősíteni annak multi- és interdiszciplináris jellegét – írták a lapok. (*Határainkon túl élő magyar diákok a debreceni egyetemeken. Először felvételizhettek külföldi magyar diákok.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. júl. 13. 6. p.; *Hajdúböszörményen határon túli magyar óvónők szakmai továbbképző tanfolyama.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1995. aug. 31. *Hajdúság, Hortobágy, Tisza mente mell.* 3. p.; *A határok nem jelentenek választóvonalat. A régióban meglévő tudományos potenciál segítheti a területfejlesztést.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1997. ápr. 4. 5. p.; *A végvidék lámpásai: határon túli tanítók továbbképzése Debrecenben.* = *Magyar Nemzet*, 1999. júl. 9. 6.; *Válalják az egymásrautaltságot.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2002. nov. 28. 5. p.)

A *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei napilap* cikkeinek többsége, a hajdú-bihari helyzethez hasonlóan nyugat-európai kötődéseket hangsúlyozta erőteljesebben. Arányaiban a helyiek kevesebbet olvashattak a keleti szomszédok felé való nyitás fontosságáról. Egyaránt elmondható az ukrán és

romániai szomszédos területekre vonatkozóan is, hogy főként a kilencvenes évtized első felében a *testvérvárosi kapcsolatok* kulturális téren fejlődtek a leginkább. A keleti országrész megyéinek határon átvéelő kulturális, civil szférát érintő kapcsolatai azonban nem feltétlenül általános érvényű, szokványos nemzetközi, hanem többnyire sajátos jellegű magyar–magyar együttműködést jelentenek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye romániai „tükörmegyéje” Szatmár. A történelmi közös múltnak megfelelően a határ két oldalán máig közös kapcsolatokat tartanak fenn. *Nyíregyháza és Szatmárnémeti testvérvárosi megállapodása* három fő együttműködési területet határozott meg: az Európai Unió csatlakozáshoz kapcsolódó regionális pályázatok együttes kimunkálását, az önkormányzati hivatalok és szakmai szervezetek együttműködését, a kulturális együttesek, csoportok rendezvénycseréjét. *Hargita megyével az oktatás terén* született a leghatékonyabb megállapodás, amelynek eredményeként romániai középiskolai diákok kaptak lehetőséget magyarországi tanulmányok folytatására. (*Ungvár is testvérváros.* = *Kelet-Magyarország*, 1991. dec. 17. 4. p.; *Testvérvárosok ölelésében. Megyeszékhelyiünk baráti kapcsolatai több évtizedes múltat tekintenek vissza.* = *Kelet-Magyarország*, 1994. nov. 25. 3. p.; *Testvérvárosi kapcsolatok.* = *Kelet-Magyarország*, 1995. szept. 9. 7. p.; *Kárpátaljáról, Erdélyből Tiszavasváriba. Határon túli magyar gyerekek oktatása.* = *Népszabadság*, 1997. dec. 15. 8. p.; *Szatmárnémeti a negyedik.* = *Kelet-Magyarország*, 2000. márc. 13. 1, 2. p.)

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mindkét szomszédja felé irányuló intézményközi együttműködéseinek példájaként a sajtócikkek az *oktatás*, *ifjúságpolitika*, *hagyományápolás*, egyáltalán a *kultúra* területéről tesznek említést a leggyakrabban. A megyei lap, a *Kelet-Magyarország* a kilencvenes években folyamatosan tudósított a határon túli magyarok részére szervezett rendezvényekről, ezzel párhuzamosan az országos sajtó is átemelt innen híreket. A kisvárdai *Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválja* bemutatói évről-évre nyomon követhetők, hasonlóan gyakori téma volt a magyar anyanyelvű külföldi pedagógusok továbbképzéséről, olvasó- és alkotótáborokról, közoktatási konferenciákról, vendégoktatókról szóló beszámolók. (*Kárpát-medencei közoktatási fórum Nyíregyházán.* = *Magyar Nemzet*, 1992. okt. 30. 11. p.; *Finis előtt a fesztivál. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválja.* = *Kelet-Magyarország*, 1995. ápr. 27. 12. p.; *Ha lesz olvasótábor. Móricz Zsigmond Megyei Városi Könyvtár.* = *Kelet-Magyarország*, 1996. jún. 20. 5. p.)

A *határ menti kapcsolatok* szerteágazó témakörében igen egyenetlenek az interregionális együttműködésekről szóló sajtóközlések, bár Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mindig is nagy súlyt fektetett a szomszédos országokkal folytatandó kapcsolatok építésére, ápolására. A tudósítások azt sugallják, hogy a megye külkapcsolatait nagyrészt az Európai Unióhoz történő csatlakozásra történő felkészülés határozza meg, s a Kárpánton túli területtel mint Magyarország hagyományos külgazdasági partnerével, a kereskedelmi forgalom a két ország között évről-évre bővül. A határ menti együttműködés kereteit immár a határ mindkét oldalán fejlesztési koncepciók rögzítik, sőt 2001-ben külön koncepció készült Ukrajna és Magyarország határtérségeinek és határon túli

együttműködésének a fejlesztéséről is. A fejlesztési elképzelések kitérnek a határátkelőhelyek hálózatának és a határforgalom kiszolgáló infrastruktúra fejlesztésének összehangolására, a szomszédos országok térségei közötti akadálymentes kapcsolattartás feltételeinek megteremtésére, a kereskedelmi, gazdasági és műszaki tudományos együttműködés kérdéseire. Ukrajna és Magyarország szomszédos térségei között megvalósuló együttműködésben fontos szerepet tölt be a *Kárpátontúli terület gazdasági övezete és a Záhony és Környéke Vállalkozási Övezet gazdasági partnerkapcsolata*. Összehangolt tevékenységet igényel az idegenforgalom és gyógyturizmus fejlesztése, és az egyre aktuálisabb környezetvédelmi, árvízvédelmi feladatok közös megoldása. Az ukrán–magyar határ menti fejlesztési koncepció tartalmazza a humán szféra együttműködési lehetőségeit, az egészségügy, oktatás, tudomány, kisebbségek ügye és a kultúra területére egyaránt. A minél hatékonyabb megvalósítása nagymértékben függ – írták a cikkek –, hogy számíthat-e a régió kellő mértékű Európai Unió forrásokra, mert minden együttműködési projekt elvileg a Kárpátok Eurorégió keretein belül is eséllyel javíthatná az alakuló kapcsolatokat (*Lengyel Z. Z. – Géczi I. I. 2001*). (*Négy ország szakértői Nyíregyházán. = Kelet-Magyarország, 1992. jan. 23. 1. p.; Együttműködni a határ mentén: magyar–ukrán kapcsolaterősítő tárgyalások közigazgatási vezetői között. = Kelet-Magyarország, 1994. jún. 22. 5. p.; Újraéledő régi kapcsolatok. = Kelet-Magyarország, 1995. jún. 14. 2. p.; Határon átnyúló programok. = Kelet-Magyarország, 1999. márc. 13. 3. p.; Előny a kétoldalú kapcsolatoknak. = Kelet-Magyarország, 2000. nov. 8. 2. p.; Régiók az árvizek megelőzéséért. = Kelet-Magyarország, 2001. ápr. 7. 1. p.*)

4.3.4. Az Eurorégió „Szent István koronája” kicsiben¹⁰

A határon átvélő kapcsolatok fejlődése utat nyitottak különféle interregionális együttműködések felé, mindenekelőtt a legmagasabb szintű szervezetek, az *eurorégiók* létrejöttéig. A regionális szerveződések működőképességének esélyeit növeli, hogy optimálisan a határok nem jelentenek valódi korlátokat a szomszédos országok területei között. Kelet-Magyarország térségeiben a határ menti együttműködés legmagasabb szintjét jelentő nagyrégiós valamint megyei modell egyaránt tért hódított (*Rechnitzer J. 1996, 1997a, Éger Gy. 2000, Baranyi B. 2002a, 2002b*). A térséget érintő két interregionális szerveződés, *Kárpátok Eurorégió* és *Duna-Maros-Körös-Tisza Eurorégió* létrehozásában hívásban az ország keleti területei meghatározó szerepet vállaltak (*Rechnitzer J. 1999a, Süli-Zakar I. 1996*).

A Kárpátok Eurorégió alapidokumentumának aláírására 1993. február 14-én, Debrecenben került sor, kezdetben négy, 1997-től már öt, egykori szocialista ország részvételével (*Süli-Zakar I. – Ludvig Zs. 2001*). Feltűnő, hogy míg az országos sajtó kellő súllyal számolt be a szervezet megalakulásáról, a helyi újságokban – kivéve az alapítás ünnepi aktusának helyet adó *Debrecen* és megyéje napilapját – alig lelni nyomát, mintha akkorban nem tekintették

¹⁰ Magyar Nemzet, 1993. ápr. 29. 2. p.

volna különösen fontos hírnek az eurorégió létrejöttét. (*Kárpátok Eurorégió konfliktusmegőrzésért.* = Magyar Hírlap, 1992. márc. 24. 2. p.; *Működni kezd a Kárpátok-Tisza Eurorégió.* = Magyar Hírlap, 1993. febr. 5. 3. p.; *Új eurorégió alakult.* = Népszava, 1993. febr. 15. 1. p.; *Románia csatlakozzon az eurorégióhoz.* = Népszabadság, 1993. okt. 28. 2. p.; *Újabb regionális együttműködés.* = Magyar Nemzet, 1993. február 13. 3. p.); *Új eurorégió születése.* = Hajdú-Bihari Napló, 1993. febr. 15. 3. p.; *Bővül a Kárpátok Eurorégió.* = Kelet-Magyarország, 1997. márc. 20. 1. p.; *Hat megye milliárdjai. Kiemelt támogatásra a Kárpátok Eurorégió bővítése, román, ukrán, szlovák, lengyel kapcsolatok bővítése.* = Kelet-Magyarország, 1997. nov. 18. 3. p.; *Eurorégió: tagok a szlovákok.* = Kelet-Magyarország, 1998. dec. 1. 5. p.) Az azt követő évek helyi sajtója mind a mai napig jóval egyenletesebben követi nyomon az eurorégiós ügyek alakulását. (*Együttműködni a határ mentén: Magyar–ukrán kapcsolat-erősítő tárgyalások.* = Kelet-Magyarország, 1994. jún. 22. 5. p.; *Ahol a kisebbségek ügye nem tabutéma.* = Hajdú-Bihari Napló, 1994. dec. 2. 11. p.; *Ajánlás a határátkelők bővítésére. Mi-ben segít a Kárpátok Eurorégió?* = Magyar Nemzet, 1995. ápr. 25. 9. p.; *Együttműködésre vagyunk ítélve.* = Kelet-Magyarország, 1996. ápr. 9. 2. p.; *Nem a tőke teremti kultúráját: alapítvány a Kárpátok Eurorégió fejlesztéséért.* = Kelet-Magyarország, 1996. jún. 12. 2. p.; *A térség békében élhet együtt: Az Eurorégió Ház valódi híddá akár válni.* = Magyar Hírlap, 1998. szept. 28. 5. p.; *Kisebbségek konferenciája.* = Népszabadság, 2000. máj. 23. 29. p.; *Előny a kétoldalú kapcsolatoknak.* = Kelet-Magyarország, 2000. nov. 8. 2. p.)

Debrecen megyei jogú város 1995-ben felfüggesztette tagságát, öt évvel később pedig Hajdú-Bihar megyével együtt a kilépést is fontolgatta, amelytől végül elállt. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nyíregyháza mindvégig a szervezet keretein belül maradt. A bizonytalanság magyarázata abban keresendő, hogy a Kárpátok Eurorégió nehezen képes megfelelni a kitűzött céloknak. Két ellentétes hatásmechanizmus, az államközi kapcsolatok zökkenői, a nagypolitika „buktatói” és a helyi együttműködési óhajok összeütközései nehezítik a tényleges működőképességét, arról nem is szólva, hogy a szervezet földrajzilag olyan óriási terület és hatalmas népesség összefogásával próbálkozik, amely megakadályozhatja az érdekek összehangolását és érvényesítését, de mindenképpen nehezíti a nagy multiregionális szervezet operativitását (Éger Gy. 2000). (*Európában a Kárpátok: Az Eurorégió ülése Debrecenben.* = Kelet-Magyarország, 1995. jan. 30. 1. p.; *Jövőkérés a Kárpátok alatt: létrehozásnál nehezebb feladat működtetni a Kárpátok Eurorégiót.* = Kelet-Magyarország, 1997. febr. 7. 3. p.; *Nyíregyháza eurorégiós székhely.* = Kelet-Magyarország, 1999. júl. 8. 1. p.; *Megyénk marad a régióban. A debreceni bejelentés ellentétes visszhangja Nyíregyházán és Szatmárnémetiben.* = Kelet-Magyarország, 2000. márc. 6. 2. p.; *Szünetelteti eurorégiós tagságát Hajdú-Bihar.* = Magyar Hírlap, 2000. márc. 8. 5. p.; *Még sem lép ki Hajdú és Debrecen.* = Kelet-Magyarország, 2000. márc. 18. 1. p.; *A megye székvárosa kilépett a Kárpátok Eurorégióból.* = Magyar Hírlap, 2000. márc. 27. 3. p.; *Túl nagy az eurorégió?* = Népszabadság, 2000. márc. 5. p.)

A feldolgozott cikkek jelentős hányada a vélt és valós gazdasági együttműködési lehetőségeket hangsúlyozza, megerősítve azt a gyakran hangoztatott álláspontot, hogy az óriási multiregionális jellegű interregionális szervezet a gazdasági szféra területén sem volt képes igazán jelentős eredményt felmutatni. Az igazán mély piaci-üzleti kapcsolatok helyett ma még inkább csak a gazdasági együttműködés szempontjából másodlagos rendezvények, kooperációk működnek. Ilyenek például a nemzetközi kiállítások, vásárok alkalmával az üzleti körök részvételével sorra kerülő találkozók, amelyek a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatépítést szolgálják. (*Szándék határok nélkül. Gazdasági együttműködés.* = Kelet-Magyarország, 1995. febr. 2. 3. p.; *Együttműködésre vagyunk ítélve.* = Kelet-Magyarország, 1996. ápr. 9. 2. p.; *A gazdaság még nem sikertörténet.* = Kelet-Magyarország, 1999. febr. 2. 5. p.; *Alapítvány az önkormányzatoknak.: a Kárpátok Eurorégió szakemberei tanácskoztak Nyíregyházán.* = Kelet-Magyarország, 1999. máj. 28. 1. p.; *Híd Kelet és Nyugat között. Kelet-Nyugat Expo Nyíregyházán.* = Népszabadság, 2002. jún. 18. 4. p.)

Az 1997–1998-ban megjelent sajtócikkek többsége a megalapítás ötödik évfordulóját ünnepelte. Szakértő írások, sőt tanulmányt közlő cikksorozat közreadásával, a Kárpátok Eurorégió megalakulásának körülményeiről, tényleges működésének sikereiről és buktatóiról jutottak hiteles információhoz az érdeklődők. (*Süli-Zakar István: A Kárpátok Eurorégió a régiók Európájában.* = Hajdú-Bihari Napló, 1997. szept. 4. 3. p. = Kelet-Magyarország, 1997. aug. 19. 3. p.; *Új utakon az eurorégió?* = Kelet-Magyarország, 1997. okt. 7. 5. p.; *Születésnap a Kárpátokban.* = Kelet-Magyarország, 1998. jan. 13. 2. p.; *Eurorégió: a határon átnyúló együttműködés. Fokozni kell a Kárpátok Eurorégió tevékenységét.* = Hajdú-Bihari Napló, 1998. febr. 14. 1. p.; *Ugródeszka le-szünk kelet felé.* = Kelet-Magyarország, 1998. dec. 10. 1. p.) A Maas–Rajna Eurorégió szakmai tanácsadásával és együttműködésével 1999-ben elkészült a *Kárpátok Eurorégió Területfejlesztési Konceptió*. A több szempontú helyzetfeltárás és helyzetelemzést követő stratégiai terv három fő célcsoportot emelt ki: a tagrégiók belső kohéziójának fejlesztése mellett a gazdasági és külügyi tevékenységek összehangolását. (*Unió tapasztalatok Hollandiából. Eurorégiók együttműködése.* = Kelet-Magyarország, 1999. okt. 27. 2. p.)

A Kárpátok Eurorégió új távlatokban gondolkodik. A szervezet 31. egri tanácsülésének álláspontja szerint felértékelődik a lengyel, román, szlovák, ukrán és magyar régiókat összefűző regionális szerepkör azt követően, hogy a visegrádi országok csatlakoznak az Európai Unióhoz. Az európai stabilitás fontos intézményeként, szükséges reformok elfogadtatása és bevezetése után hozzájárulhat a demokratikus értékek, a piacgazdaság erősítéséhez. (*Új feladatok és lehetőségek.* = Békés Megyei Hírlap, 2002. máj. 11. 5. p.)

4.3.5. Működő régió vagy csak adminisztráció¹¹

A túlméretezett Kárpátok Eurorégió hatékonyságának hiányosságait felismerve az ezredforduló tájékán új interregionális szervezeti formák alakultak a térségben. A kisrégiós modell első példája

¹¹ Hajdú-Bihari Napló, 2002. jan. 31. 4. p.

az *Interregio trilaterális együttműködés*, amely Szabolcs-Szatmár-Bereg, Romániából Szatmár megye és az ukrán Kárpátalja megye részvételével 2000 őszén jött létre, azzal a céllal, hogy átmenetileg a Kárpátok Eurorégió tag keretei között, mint programrégió, két- vagy háromoldalú megállapodás alapján a határ menti együttműködések fejlessze (Baranyi B. 2002a). A megállapodás a magyar–ukrán, magyar–román, román–ukrán kétoldalú szerződésekben megfogalmazott feladatok megvalósítását szolgálja. A tevékenységi területek között a közös határ és a hozzátartozó infrastruktúrák, természet-, környezet-, és vízvédelem, gazdaság és idegenforgalom, a határtérségekben élő nemzetiségek kulturális örökségének ápolása, oktatás és képzés szerepel. Az Interregio támogatja és koordinálja a határon átnyúló önkormányzati projekteket, segítséget nyújt azok elkészítéséhez és megvalósításához (INTERREGIO 2000). (*Létrejött a hárommegyés Interregió.* = *Kelet-Magyarország*, 2000. okt. 7. 1. p.)

Az előbbivel szinte párhuzamosan alakult meg 2002-ben magyar–román kapcsolatok fejlesztését célzó két újabb interregionális szervezet, amelyek célkitűzéseit újságcikkek sora tárta a közvélemény elé. A biharkeresztesi székhellyel működő *Bihar–Bihor Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés* (röviden: Bihar–Bihor Eurorégió) az országhatár mindkét oldalán meglévő határ menti településtársulásokhoz tartozó helységek gazdasági, kulturális és turisztikai közeledését szolgálja, két kistérség között. Hasonló céllal alakult a *Debrecen* központú, de immár megyei szintű *Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió* is. A két interregionális szerveződés egymás mellett dolgozik. A közös történelmi, gazdasági hagyományokkal rendelkező, politikai döntéshozatal nyomán létrejött határral kettéválasztott terület települései már a kilencvenes évek közepétől keresték a kapcsolódási pontokat. Ennek működőképes lehetőségét nyújtják az újonnan alakuló interregionális szerveződések. Szervezésük 2000–2001-ben megkezdődött, a magyar és a romániai települések polgármesterei találkozókra egyeztettek a megvalósítás lépéseit, amelyeket majd a helyi önkormányzatok is támogattak. (*Segítség a határ mentén.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2000. nov. 30. 4. p; *Támogatják az eurorégió kialakítását.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2001. nov. 22. 6. p.)

„Azt, hogy milyen lesz Bihar jövője, azt még véletlenül sem tudtuk meg a Bihar jövője című konferencián, pénteken Berettyóújfaluban. Az utak egyelőre nem itt épülnek, a befektetők nem ide vágynak. Talán csak a Bihar–Bihor Eurorégió hozhat változást.” – írta az egyik tudósítás, amely Berettyóújfalú térségének hátrányos helyzetét elemzi, s a cikk szerzője csak reméli, hogy hathatós kitörési pont lehet az eurorégió megvalósítása. (*Csak egy „pötty” jut egész Biharra. Az útépitések elkerülik az eurorégió gondolatával kacérkodó határ menti térséget.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2002. ápr. 2. 7. p.) Európai fejlesztési források elnyerése érdekében szerveződő eurorégió működésének alapfeltétele volt román részről egy olyan keretmegállapodás, amelyhez mindkét ország parlamentje hozzájárulását adja. Elfogadásával vélhetően kiküszöbölhetőek az állami és helyi érdekellentétek. A *Bihar–Bihor Eurorégió* létrehozásáról szóló megállapodást *Biharkeresztesen*, az ötödik alkalommal megrendezett Bi-

har–Bihar Expo elnevezésű kiállítás és vásár nyitónapján, 2002. április 12-én írták alá a magyar és a román határ menti kistérségi társulások vezetői. Az egyesület céljai között szerepelt a társadalmi, gazdasági környezeti szempontból egyaránt összehangolt fenntartható fejlődés megteremtése mellett, az európai integrációs folyamatokra való felkészítés és részvétel. Feladatának tekinti, hogy a közös gazdaságfejlesztési, mezőgazdasági, ipari kereskedelmi, szolgáltatási és idegenforgalmi tervek előkészítésében és megvalósításában a térség minden egyes társadalmi szereplője eséllyel indulhasson (*Bihar–Bihar Eurorégió 2002*). (*Megalakult a Bihar–Bihar Eurorégió. Kiállítás, vásár, üzletemberek megbeszélése, szekcióülések az ötödik határ menti találkozón.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2002. ápr. 13. 5. p.; *Megalakult a Bihar–Bihar Eurorégió.* = *Népszabadság, Észak-Alföld mell.* 25. p.)

Néhány hónappal később Nagyváradon került sor a *Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* önkéntes együttműködésen alapuló, megyei szintű nyitott határ menti interregionális szerveződés alapító okiratának elfogadására. (*Aláírták a bihari eurorégió alapító oklevelét.* = *Magyar Nemzet*, 2002. okt. 12. 5. p.) A tíz évvel korábban született *Debrecen–Nagyvárad* közötti településközi megállapodás egyenes folytatása ez a modern európai struktúra, amely segítségével áthidalhatóak lehetnek a regionális különbségek. Az alapító okmány szerint az együttműködés kiemelt területei többek között a környezet- és természetvédelmi, vízgazdálkodási, ár- és belvízvédelmi, gazdasági, mezőgazdasági határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése, az oktatási, tudományos, kulturális, egészségügyi kooperációk erősítése (*Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió 2002*). Ehhez kommentárként a tudósítások még hozzáfűzték, hogy megoldásra várnak a különféle vízgazdálkodási feladatok, a határhoz közel fekvő romániai üzemek légszennyezésének megszüntetése, amelyek szavatolhatják a határtérség természeti kincseinek megóvását, környezetének javítását. Gondot okoz továbbá a határon túlról félhivatalosan átjáró betegek kezelése, az együttműködés keretét teremthet a magyarországi hivatalos gyógyító tevékenységre. A mini eurorégió segítséget kíván nyújtani a jószomszédi, lakosság, és szakemberek közötti kapcsolatok kialakításához, hogy a térség sikeresen megfelelhessen a majdani uniós csatlakozás támasztotta követelményeknek. (*Előkészületben az eurorégiós partnerség.* = *Hajdú-Bihari Napló*, 2002. febr. 9. 5. p.; *Hajdú-Bihar bihari kapcsolatai.* = *Népszabadság, Észak-Alföld mell.* 2002. okt. 24. 20. p.; *Aláírták a bihari eurorégió alapító oklevelét.* = *Magyar Nemzet*, 2002. okt. 12. 10. p.)

4.3.6. Európai mércével Európában¹²

A Tisza alsó szakaszának térségei egymással szoros kapcsolatban álló, gazdasági-politikai egységének térszerkezetét bontotta meg annak idején a trianoni döntés nyomán létrejött magyar–román–jugoszláv hármas határ. Évtizedek múltán, az élénkülésnek indult határon átnyúló kapcsolatok szélesítése érdekében eurorégió létrehozását célzó tárgyalások kezdődtek a kilencvenes évek derekán a

¹² Délmagyarország, 1997. nov. 8. 1. p.

magyarországi *Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok*, a romániai *Arad és Temes* megyék, valamint a jugoszláviai *Vajdaság Autonóm Tartomány* képviselői között, amelyhez később csatlakozott Romániából *Hunyad és Krassó-Szörény megye*. A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (DKMT) megalakulásáról szóló jegyzőkönyv aláírására 1997. november 21-én került sor, Szegeden. A DKMT regionális együttműködés célja, hogy fejlessze és szélesítse a helyi közösségek és az önkormányzatok közötti kapcsolatokat a gazdaság, az oktatás, a művelődés, az egészségügy, a tudomány és a sport területén, illetve olyan együttműködések támogatására, amelyek a korszerű európai folyamatok kereteibe való integráció felé vezetnek. Az eurorégió a legszélesebb határon átnyúló együttműködés kereti között érvényesíteni kívánja az európai normáknak, és az országok törvényeinek megfelelő kisebbségi jogok betartását. Az alapító okirat egyik kitétele szerint a multinacionális szervezet politikai indíttatástól mentes, a helyi regionális kapcsolatok fejlesztésére összpontosít. Gazdasági tartalma az uniós elveknek megfelelően, a munkaerő, a tőke, az áru és a szolgáltatások mozgásának szabadságát jelenti. A rendkívül kevert etnikumú térségben nem elhanyagolható a konfliktus megelőző és bizalom erősítő szerepe sem (*Pásztói Tóth Gy. 1996*).

A szerveződés megalakulása bőséges sajtóviasszhangot kapott, amelyekből csak az érdekesebbek közül került be néhány a válogatásba. Az alapítás óta eltelt években is folyamatos a hírközlés, ami azt is jelzi, hogy ez ügyben nem vált közömbössé a sajtó, továbbra is jelentőséget tulajdonítva az euroregionális szervezetnek. (*Európában az nyer, aki integrálni mer.* = *Délmagyarország*, 1996. febr. 28. 5. p.; *Eurotérség gazdasági hozammal.* = *Magyar Nemzet*, 1997. szept. 30. 5. p.; *A regionális önkormányzatok európai kartája.* = *Békés Megyei Nap*, 1997. okt. 18. 5. p.; *Kilenc megye, Európából: aláírták a Duna-Maros-Tisza együttműködési megállapodást.* = *Délmagyarország*, 1997. nov. 22. 1. p.; *Minden hajnalban áthallatszik a kakas hangja.* = *Népszabadság*, 1997. nov. 21. 32. p.; *Újraépíteni a lerombolt hidakat.* = *Népszabadság*, 1997. nov. 21. 25. p.; *Eurorégió született: a DMT első elnöke Lehmann István.* = *Délmagyarország*, 1997. dec. 2. mell. 3. p.; *Eurorégiós konferencia Temesvárott.* = *Békés Megyei Nap*, 1998. okt. 27. 3. p.; *Eurorégió válaszáton.* = *Népszabadság*, 1999. júl. 16. 3. p.; *Nyissuk ki a kapukat.* = *Délmagyarország*, 2000. máj. 19. 7. p.) Azóta Kübekházán a hármashatár mentén évente kerül megrendezésre a *DKMT Eurorégió Nap*, ezzel is hangsúlyozva és szimbolizálva a román–szerb–magyar együttműködés eltökéltségét, komolyságát. *Euro-régió* címmel napvilágot látott az együttműködés hivatalos lapja, amelynek mutációi három nyelven, szemléletes riportokkal, aktuális hírekkel számolnak be a régió eseményeiről. (*Kis lépésekkel, Európába.* = *Délmagyarország*, 1997. jún. 2. 1. p.; *Akácillatban nyílt a hármashatár Kübekházán.* = *Délmagyarország*, 2002. máj. 27. 4. p.; *Eurorégió: Most már lap is.* = *Békés Megyei Nap*, 2000. jún. 8. 1, 3. p.; *Az isten háta mögött? Eurorégió magazin.* = *Népszabadság*, 2000. júl. 20. 8. p.)

Sajtóhíradások szerint az együttműködés igénye és kényszere határozza meg a DKMT Eurorégió gazdasági szereplőinek a magatartását. Az európai integráció példája bizonyítja

ugyanis, hogy egy térség gazdasága akkor lehet igazán versenyképes, ha együttműködik a környezetével. Konferenciák, üzletember-találkozók sora jött és jön létre, befektetési és privatizációs lehetőségekkel ismerkednek a szakemberek azért, hogy a megállapodás pénzre váltható legyen. Az egyik közös cél tehát a *gazdasági kohézió* erősítése. A magyar megyékben a külföldi működő tőke bevonása mellett nem elhanyagolható a hazai vállalkozások integrálásának szükségessége sem, mert e nélkül nem képzelhető el tartós fenntartható fejlődés. A délkeleti szomszédok gazdasági helyzetére az eltérő fejlettség a jellemző, amely ugyan szűkíti a befektetők mozgásterét, de a kis- és középvállalkozásoknak jó eséllyel növekedhetnek a határon túli térségekben. (*Egymásra utalt térségek.* = *Békés Megyei Hírlap*, 2001. dec. 3. 3. p.) Csongrád megye és központja, Szeged mindvégig kezdeményezője és meghatározó szereplője volt az Eurorégió létrehozásának és fejlesztésének. Gyakorta ad otthont a megye ma is a legkülönbözőbb konferenciáknak, miközben nemzetközi kapcsolati rendszere az utóbbi években kibővült. Megkülönböztetett figyelmet vívtak ki a közös tudományos, kulturális vagy éppen a turisztikai jellegű szakmai rendezvények. De kiemelten fontossá vált a szegedi, újvidéki és a temesvári egyetemek együttműködése is, amely nemcsak a gazdasági, hanem a kulturális életre egyaránt hatással lehet, s hozzájárulhat az euroregionális identitás, illetve szemlélet formálásához. (*Egyetemi nagyberuházás Szegeden.* = *Magyar Nemzet*, 2002. márc. 25. 5. p.; *Eurorégiós felnőttoktatási képzés.* = *Békés Megyei Nap*, 2001. jan. 23. 3. p.; *Csongrád régióban utazik.* = *Délmagyarország*, 2001. okt. 17. 6. p.)

4.3.7. A rendszerváltó évtized mérlege

A sajtóközlések az évek multával olyan kordokumentumokká válnak, amelyek alapvető segítséget nyújtanak egy vizsgált időszak megismeréséhez. Hitelességük azonban nemcsak azért fontos, hogy távoli célokat szolgáljanak, hanem meg kell felelniük a jelen elvárásainak is. A mintegy tizenkét év sajtójának vizsgálata során nem érzékelhetők jellemző belső korszakhatárok a határmentiség kérdéseit illetően. A határ mente életéről rendszeres időnként csordogáltak információk, de egy-egy esemény kapcsán kampányszerűen is megjelentek figyelemfelkeltő cikkcsoportok, amelyek információs tartalma többnyire megfelelőnek ítéltető.

Az egyik általános, s részletekbe menően is gyakrabban tárgyalt témakör a *határátkelők „életének”* és a fejlesztések kérdésének a taglalás volt. Az összegyűjtött (mintegy 600 cikk) *híryanag közel egyharmadát*, 39%-át tették ki azok az írások, amelyek tartalma a magyar–ukrán és a magyar–román határ meglévő, illetve megvalósítandó határátkelők fejlesztését érintette, 33%-a *„életkép-jellegű”* beszámoló volt, 28%-a pedig az államhatárokat érintő különféle *illegális tevékenységek* (bűncselekmények) ismertetésével foglalkozott. A határátkelőkkel foglalkozó írások nagy száma azzal magyarázható, hogy a napirenden lévő uniós csatlakozás, általában véve pedig a határon átívelő kapcsolatok fejlesztésének az igénye megkövetelte a *határok átjárhatóságának* a javítását, amely nemcsak lokálisan fontos, hanem országos szinten is hírértékű kérdések voltak.

A másik nagy *témacsokrot* az eurorégiókról és a különféle *interregionális szervezetekről és szerveződésekről* közölt cikkek jelentették, amelyek olykor formálisan, máskor tényszerűbben tájékoztatnak ugyan, de távolinak és elvontnak tűntek a mindennapi élet történéseihez viszonyítva. A szakszerűen közölt írások mellett nem egyszer tetten érhető a sajtóanyagok gyakran sztereotípiába, általánosságokba hajló mondanivalója, „publicisztikus” jellege. Ez jórészt azal magyarázható, hogy olyan újszerű fogalmak és információk sokaságát kellett megismertetniük az érdeklődő, egyben többnyire „laikus” olvasókkal, amelyek felbukkanása leginkább a rendszerváltó évtizedre volt a jellemző, s amelyek köztudatba történő átültetése egyrészt a sajtó felelősségteljes feladata volt ezekben az években.

Könnyebben értelmezhetőek és „emberközelibbek” voltak azok a *településközi kapcsolatokról* szóló cikkek, amelyek konkrét megyei, testvérvárosi együttműködések létrejöttéről, alakulásáról, eredményeiről adtak számot. A nagyszámú *kulturális, oktatási, művészeti, sport, egyházi események* és vonatkozások tényszerű bemutatása és tartalma mellett, sokszor nem kapott kellő hangsúlyt, hogy ezeknek a településközi együttműködéseknek a túlnyomórészt formális, protokolláris jellegén és esetlegességén túl milyen általános érvényű, a határon átívelő kapcsolatok jövőjét és eredményességét hosszú távon megalapozni képes hatásai várhatók. Feltűnően kevés volt viszont a határ menti és a határon átnyúló együttműködés kérdéseit elemző és jó irányba befolyásolni képes elképzeléseket taglaló, főként a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat érintő írás. Igen nagy számban – részben érthető módon – inkább a határon túli magyarok helyzetével, a magyar–magyar kapcsolatokkal foglalkozó cikkek domináltak, amelyek gyakorta a szomszéd országokhoz fűződő viszonyok kényes és neuralgikus vonatkozásait érintették. Kevésbé erőteljesek és markánsak ekkor még a gazdasági, kereskedelmi, mezőgazdasági, vidék- és területfejlesztési témák regionális összefüggésekbe ágyazott interpretációk is, mint ahogy a *környezet- és természetvédelem* sem kapott jelentőségükhöz mérten elég teret a magyar–román és magyar–ukrán államhatárok dimenzióit érintő országos sajtó írásaiban, kivéve a 2000. januárjában Romániából a Szamoson és a Tiszán érkező, nemzetközileg is heves reakciót és visszhangot kiváltó, súlyos természeti károkat előidéző ciánszennyeződést.

Másfél évtized sajtódokumentumainak a szelektív, a területfejlesztési összefüggéseket, valamint a határon átívelő együttműködések jellegét és lehetséges jövőjét érintő hírközlések tanulmányozása is csak megerősítette azt a nyilvánvaló tény, hogy *Kelet-Magyarország határ menti régióinak tradicionális elmaradottsága, perifériajellege a rendszerváltás évtizedében sem csökkent*. Pozitív irányú fejlődés ellenére az államhatárok elválasztó és összekapcsoló funkciója is igen ellentmondásosan érvényesül, s az összekapcsolás igen erőteljesen együtt jár még az elválasztással. Figyelmet érdemlő tény viszont, hogy a szemlézett országos és helyi lapok tudósításai – ezt a helyben élő emberek számára úgy is nyilvánvaló – a mindennapokban kellően megszenvedett hátrányos alaphelyzetet kevésbé érintették, sokkal inkább a kiutazás lehetőségét és esélyeit igyekeztek megmutatni.

5. A HATÁRRÉGIÓK GAZDASÁGÉLÉNKÍTŐ SZEREPE

5.1. A Kárpát-medence mint gazdasági térség

Történelmi öröksége, földrajzi és geopolitikai elhelyezkedése miatt Magyarország helyzetét más kelet-közép-európai országokhoz képest is erőteljesebben befolyásolja, hogy milyen *gazdasági pozíciót képes betölteni* a Kárpát-medencében és hogy milyen jellegű és mélységű gazdasági-társadalmi kooperációkat képes kialakítani a szomszédos országokkal, amelyekkel éppen a *határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése* révén szövődhetnek az együttműködés szálai. Távolról sem mellékes ugyanis, hogy a Kárpát-medence egykor szorosan összetartozó kapcsolatrendszerei, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatai hogyan és mikor szerveződhetnek újjá a jelenlegi körülmények között, az eurointegrációs folyamatok által motivált új helyzetben. Magyarországnak ebben a sokirányú határokon átívelő kapcsolatépítésben – nemcsak geopolitikai elhelyezkedése, hanem a környező országoknak és a tágabb régióknak integrációra való érettsége és eltököltsége miatt is – kedvezőek a kilátásai, főként ami a határ menti és határon átnyúló együttműködés jövőjét illeti.

A *gazdaság makroregionális átrendeződését* kedvezően befolyásoló tényezők sorában kitüntetett szerep illeti az *európai integrációs kapcsolatokat* azokban az országokban, amelyek az elmúlt évtizedben az Európai Unióval társulási szerződésre léptek, időközben teljes jogú tagságot nyertek vagy éppen még mindig csatlakozásra várnak (pl. Románia). A csatlakozási partnerség alapkövetelménye volt ugyanis, hogy a leendő tagállamoknak *hatékony területfejlesztési politika* alkalmazására kell felkészülniük, *gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését* szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, *új intézményeket* kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a *regionális kohézió határokon átnyúló fejlesztésének* lehetőségeit. Az uniós tagság távlatos eredménye a *Kárpát-medence hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak* modern formában történő *újjászerveződése* lehet. A transznacionális makrorégió kialakításában pedig igen sok múlik a *határ menti együttműködések gazdaságélénkítő szerepén*.

A *makrorégióon belüli határ menti kapcsolatépítés* már csak azért sem lehet mellékes, mert a Kárpát-medencét betöltő, illetve azzal érintkező 63 milliós országcsoporthoz (Ukrajnát ez esetben figyelmen kívül hagyva) demográfiai potenciáljának és településhálózatának területi szerkezete nagy eltéréseket mutat. Románia és Szlovénia viszonylag kiegyensúlyozott népesség-eloszlású ország, településszerkezetük dekoncentrált. Románia településhálózatában viszont több nagy népességkoncentráció található, a fővároson kívül jelentős lakosságszámú és gazdasági potenciálú regionális központok fejlődtek ki. A nyolc Kárpát-medencei ország többségében a főváros – amely egyszersmind meghatározó gazdasági, politikai-döntési központ és az ország legfejlettebb területi egysége is – e nagy természeti tájban vagy annak közelében helyezkedik el. E geopolitikai helyzet kedvező hatással lehet a térség integrálódására, hisz a fővárosi agglomerációk moderní-

zálódásának az európai gazdasági térbe való integrálódás az alapja. A méretgazdasági szempontok az államhatárokhöz való közelségük miatt csak a szomszédos országok térségeit is figyelembe véve érvényesíthetők. A Kárpát-medencétől távoli Bukarest és Kijev persze nem szűkebb vonzáskörzete okán, hanem nemzetstratégiai szempontok miatt érdekelt a térségi kapcsolatok intenzifikálásában, s a két ország – Románia és Ukrajna – európai uniós piacokra a Kárpát-medencei közlekedési hálózatok közvetítésével, jórészt – és/vagy jelentős mértékben – Magyarországon keresztül juthat csak el.

A Kárpát-medencei térségre európai mércével mérve az *általános elmaradottság* jellemző. A fejlett Szlovéniát nem tekintve, az országok fajlagos teljesítménymutatói az európai uniós átlagok egyharmadát-felét érik el. Az Európai Unió egy lakosra jutó átlagos hazai össztermékét a régiók közül a pozsonyi térség és Budapest közelíti meg. A tervgazdaságok összeomlása nyomán leépült állami támogatások, a külgazdasági kapcsolatok földrajzi irányában bekövetkezett változások, a nagyvállalatok felbomlása, a nehézipar és a mezőgazdaság válsága eltérő hatással volt a centrumtérségekre és a perifériákra. Bár a szerkezetátalakítás a hagyományos fejlődési pólusokat is hátrányosan érintett, a korábban összetettebb gazdasággal és társadalmi-gazdasági funkciókkal rendelkező nagyvárosi régiók csekélyebb veszteséggel juthatnak az átalakulási folyamat végére, mint a monokultúras iparvidékek és a falusias területek. A piacosodás térnyerése és a modern gazdaság kialakulása érzékelhető az erdélyi nagyvárosokban, a szlovákiai középvárosokban, Horvátország centrumában és turisztikai központjaiban. Ezekben a térségekben az országos átlagot jelentősen meghaladja a magánvállalkozások száma, a külföldi tőke részaránya, a szolgáltató szektor, különösen az üzleti és a pénzügyi szolgáltatások növekedése nyomán, lassan a gazdaság domináns ágazatává válik. Ezek a térségek a fontosabb innovációk hordozói, új termékek kibocsátói, a *nemzetközi gazdasági együttműködések* szereplői (Horváth Gy. 2005).

A térség országai közül *Románia* példázza a korábbi állami területfejlesztési politika kudarcát és eredménytelenségét. A területi gazdasági és a társadalmi struktúrák jelenlegi állapotából levont fő következtetés az, hogy az önálló Románia létrejötte óta folytatott, különböző ideológiai alapon nyugvó gazdaságpolitika csak csekély mértékben volt képes az ország tradicionális térszerkezetének módosítására, a 20. században az ország területi különbségei – a nagy áldozatok árán végrehajtott erőltetett iparosítás ellenére – mennyiségi szempontból ugyan mérséklődtek, a fejlett és az elmaradott területek térségi elrendeződése azonban szinte változatlan maradt. A történelmi román területeken Bukarest, néhány nagyváros (Craiova, Pitești és Constanța) és szűkebb környezete mutat fel modernizációra alkalmas szerkezeti jellemzőket. A háromnegyed évszázaddal ez előtt más gazdasági rendszerhez tartozó Erdély összességében meg tudta őrizni a településszerkezetéből (sűrű kisvárosi hálózatából) és kvalifikáltabb humán erőforrásaiból származó előnyeit. Erdély három tervezési régiója közül kettő egy főre jutó GDP-mutatója meghaladja az országos átlagot. Bukarest után az ország második legfejlettebb térségének a *Nyugati régió* (Hunyad, Arad, Temes, Krassó-Szörény megye) tekinthető, ahol az egy főre jutó GDP az országos átlagot 14 szá-

zalékkal haladja meg, a harmadik pedig a *Közép-romániai régió* (Maros, Hargita, Kovászna, Brassó, Fehér és Szeben megye), ahol a regionális jövedelem 13 százalékkal haladja meg az országos átlagot. Erdély északi térségei, az *Északnyugati régiót* alkotó Bihar, Szatmár, Szilágy, Beszterce-Naszód, Máramaros és Kolozs megyék a nyolc romániai régió rangsorában a hatodik helyet foglalják el, a régió teljesítménye az országos átlag 90 százalékán áll. A globális fejlettségi index alapján a 16 erdélyi megye közül négy igen fejlettnak, három fejlettnak, hat pedig közepesen fejlettnak tekinthető, s csupán három fejletlen megye található a három erdélyi régióban.

Hasonló mértékű *területi különbségek* jellemzik a Kárpát-medence többi országát is. A magyar többségű térségek fejlettsége jelentős eltéréseket mutat: vannak *viszonylag fejlett*, az országos átlagnál kedvezőbb helyzetű területek (pl. a Csallóköz Pozsonyhoz közeli területei vagy a Vajdaság némely vidéke), és találhatók szép számmal *elmaradott perifériák* is (pl. a kelet-szlovákiai megyék, *Kárpátalja*, a horvátországi Szlavónia). Szlovákiában a nagy kiterjedésű magyar tömböket magukban foglaló Nagyszombat és Kassa megyékben az egy főre jutó GDP majdnem eléri az országos átlagot, Besztercebánya és Nyitra megyékben viszont annak csak kétharmadát mutatja (Gulyás L. 2005).

A területi fejlődési gondok mérséklését szolgáló *hosszú távú stratégiák kidolgozását* és folyamatos megvalósítását *három tényező akadályozta* a rendszerváltó Kárpát-medencei országokban az átmenet legelső, a 90-es évek közepéig tartó szakaszában:

- a., az *önálló regionális politika* alkalmazásának *korlátozott támogatottsága* kormányzati körökben;
- b., a *területi fejlesztési intézményrendszer fejletlensége* és
- c., a *területi közigazgatás megoldatlansága*.

Ebben az időszakban a térség országai közül mindössze *Magyarország* és *Szlovénia* dolgozott ki kormányzati regionális fejlesztési programokat. Az 1990-es évtized második felében – részben a folyamatosan és egyre nagyobb kiterjedésben jelentkező területi válság súlyos következményei miatt – a társult négy országban az európai uniós ösztönzések hatására is mindenütt megkezdődött a területfejlesztés intézményesítése. *Paradigmaváltás legelőször Magyarországon kezdődött*. Nem véletlenül állapította meg az *Európai Bizottság* 1998-ban készült *jelentése*, hogy a regionális politikában *Magyarország tűnik a legfelkészültebbnek*. E dokumentum a többi ország strukturális és kohéziós politikáiról általában azonban elmarasztalóan nyilatkozott, megállapítva, hogy:

- egyáltalán nincsenek vagy nagyon gyengék a regionális politikai eszközök;
- fejletlen az intézményrendszer, erőtlen az ágazatközi koordináció a területfejlesztési programok társfinanszírozásában, a területi önkormányzatok fejlesztési eszközei szegényesek, hiányos a szakértelmük;
- a költségvetési szféra is gyökeres átalakításra szorul: nehezen mobilizálhatók az állami pénzalapok a strukturális támogatások kiegészítésére, tisztázatlan a társfinanszírozáshoz szükség-

ges források mennyisége, megoldatlan a felhasználás hatékonyságának garantálása, hiányzik az EU-konform monitoring.

Magyarország után elsőként Romániában készült tervezet a regionális fejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerének kidolgozására. A Phare-program keretében kidolgozott Zöld Könyv foglalta össze először a területi fejlődés problémáit, az ország térszerkezetének helyzetét, és tett javaslatokat a román területfejlesztési modell kidolgozására (*Green Paper, 1997*). E dokumentum a román területfejlesztési politika legsürgetőbb teendőit kilenc pontba foglalta össze: a feladatok a területfejlesztés alapintézményeinek megteremtésétől, a regionális programozás bevezetésén keresztül, a regionális fejlesztési szakemberképzés megszervezéséig széles skálán mozogtak. A javaslatok a fejlett piacgazdaságok és a tagolt intézményrendszert működtető polgári demokráciák esetében teljesen nyilvánvalóak és meg is valósíthatóak, ám az új elvek, de régi struktúrák alapján működő román demokráciában azonban ezek az elképzelések nehezebben érvényesíthetők (*Baranyi B. – Horváth Gy. 2005; Horváth Gy. 2005*).

A román kormányok reformtörekvései között – egyértelműen uniós nyomásra – a területfejlesztési politikának fontos szerepe van. Az 1998. évi *romániai területfejlesztési törvény* a regionális fejlesztés feladatát az alábbiakban határozta meg: „...a kiegyensúlyozott fejlesztés ösztönzésével, a történelmi, földrajzi, társadalmi, politikai körülmények miatt hátrányban lévő térségek fejlődési lemaradásának mérséklésével és az újabb egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzésével csökkentse a meglévő regionális különbségeket.” (*Idézi: Horváth Gy. 2005*).

A törvény elvben széles körű közigazgatási decentralizációt indíthat el, illetve a kormányzati ágazati politikák és a regionális, valamint a helyi kezdeményezések összehangolását szorgalmazza a régiók fenntartható gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése érdekében. A regionális fejlesztések ösztönzése, a központi kormányzati politikával való összehangolás igénye és az interregionális kooperációk fejlesztése a román kormány határozott szándékát fejezi ki, hogy a *nemzetgazdaság és az egyes régiók fejlődése* harmonikus legyen. A területfejlesztési törvény – az ország Európai Unióval kötött társulási szerződésével összhangban a területfejlesztési intézményrendszer fejlesztését és EU-kompatibilitását is célul tűzi ki. Ez az igény fogalmazódott meg – Románián is túlmutató érvénnyel – a következők szerint az ún. *Zöld Könyvben*: „Az uniós tagsággal szembeni kötelezettség azt igényli, hogy a tagságra pályázó országnak bizonyos előcsatlakozási fejlesztési célokat meg kell valósítania, ezek közül az ország régiói közötti különbségek mérséklését kell a legfontosabbnak tartani” (*Green Paper, 1997*).

A rendszerváltó kelet-közép-európai országokban a szovjet típusú tanácsokat *európai jellegű önkormányzatok* váltották fel. Az új formájú hatalommegosztás letéteményesei a települési önkormányzatok lettek. A demokratikus eufória és a korábbi területi irányító szervekkel szembeni ellenszenv miatt a *területi középszintek* igen korlátozott funkciókhoz jutottak *Romániában* megmaradtak ugyan a választott megyei tanácsok, mellettük azonban kiterjedt jogosítványokkal ren-

delkező prefektusi rendszer szerveződött, *Szlovákiában* megszűntek a régiók és a járásokban állami szervek alakultak, *Szerbiában* az új járásokban ugyancsak közigazgatási hivatalok működnek. *Ukrajnában* fennmaradt a négyfokozatú szovjet típusú közigazgatás, a *Kárpáton túli területen* és annak járaiban választott tanácsok és mellettük elnöki megbízottak működnek. A területfejlesztés felértékelődése kényszerítő erővel hatott a szétaprózott közigazgatásra is. Az 1990-es évek közepén a területi közigazgatási reformok nagyobb területi egységekhez vezettek: *Szlovákiában nyolc, Horvátországban pedig húsz megye jött létre.*

Az EU-kompatibilis területfejlesztés cél- és intézményrendszere, a tervezés és a struktúrapolitikai döntések előkészítése a négy társult országban optimálisabb méretű, nagyobb területi egységet igényel. A 42 román területi-közigazgatási egység gazdasági potenciálja, mérete túl szerény ahhoz, hogy a területi szervek átfogó, komplex területfejlesztési célokat fogalmazhassanak és valósíthassanak meg. A Zöld Könyv ezért azt a javaslatot tette, hogy a különböző társadalmi-gazdasági szerkezetű megyékből önkéntes alapon *fejlesztési régiók* szerveződjenek. E fejlesztési régiók már elég nagyok ahhoz, hogy erőforrásaikat hatékonyan hasznosítsák, regionális fejlesztési stratégiákat dolgozhassanak ki és valósíthassanak meg. A régiók a statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás egységei is. A többi ország is kialakította az Európai Unió regionális-statisztikai rendszerének megfelelő területi egységeket, amelyek népességszámukban, funkcióikban és szervezeti megoldásukban lényegesen különböznek (11. táblázat).

11. táblázat

Területi-statisztikai egységek a Kárpát-medence országában

Ország	NUTS 2		NUTS 3		NUTS 4		NUTS 5	
	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő
Ausztria	9	897	35	231	99	81	2 353	3,4
Szlovákia	4	1 345	8	672	79	68	2 853	1,9
Ukrajna	24	2 046	638	77	–	–	9 915	4,9
Románia	8	2 801	42	534	–	–	2 951	7,6
Szerbia és Montenegró	4	2 663	32	30	–	–	209	51,0
Horvátország	4	1 165	20	23	–	–	499	9,3
Szlovénia	1	1 990	–	–	58	34	192	10,4
Magyarország	7	1 456	20	510	150	68	3 135	3,3

Forrás: Készült a nemzeti statisztikai évkönyvek adatai alapján.

A területfejlesztési intézményrendszer elemei közül a legtöbb vita minden országban a *fejlesztési régiók lehatárolása és központjainak kijelölése* körül zajlik. Romániában is több régióbeosztási koncepció fogalmazódott meg, végül az Erdély történelmi határait követő, a jelenlegi megyei beosztást tiszteletben tartó nyolcrégiós változat lett a törvényi szabályozás alapja. Az erdélyi régiók belső szerkezete ugyanakkor újabb éles vitákat generálhat. A közép-romániai régió kedvezőtlen szervezeti ke-
retet jelent a három székely megye számára, amit csak tetézik az a döntés, hogy a régió fejlesztési szer-

vezetének székhelye Gyulafehérvárra települt. Ám a többi országhoz képest a régiók szervezéséhez Romániában – történelmi hagyományok, városhálózati sajátosságok – bizonyos szempontból így is kedvezőek az adottságok. Mindazonáltal a Magyarországgal társult szomszédos országok regionális politikáiban lejátszódott kedvező átalakulás túlnyomórészt formális változásnak tekinthető. Erre az Európai Bizottság országjelentései (*Regular Report from the Commission on progress towards accession*) rendszeresen fel is hívták a figyelmet, mint ahogy ez Románia esetében is történt (*Regular Report, 1999*), vagy mint azt a 2002. évi jelentések Románia és Szlovákia esetében szóvá tették, s amelyek kifogásolt megállapításai lényegében azóta sem változtak (*Horváth Gy. 2005*).

5.2. Az új szomszédsági partnerség – határokon átnyúló kohézió

Az egységesülő Európában – akárcsak Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országaiban – a nemzeti és a közösségi regionális politikák és a területi tudományok figyelme élénk érdeklődéssel foglalkozik a politikai államhatárok, a határmentiség és a határon átnyúló együttműködés kérdéseivel. Az Európa keleti felében bekövetkezett változások kedvező helyzetet teremtettek a határ menti regionális együttműködések számára a Kárpát-medencében is, ahol az *államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülésével* és a határon átívelő kapcsolatok kiszélesítésével lehet számolni ma már (*Baranyi B. 2004*).

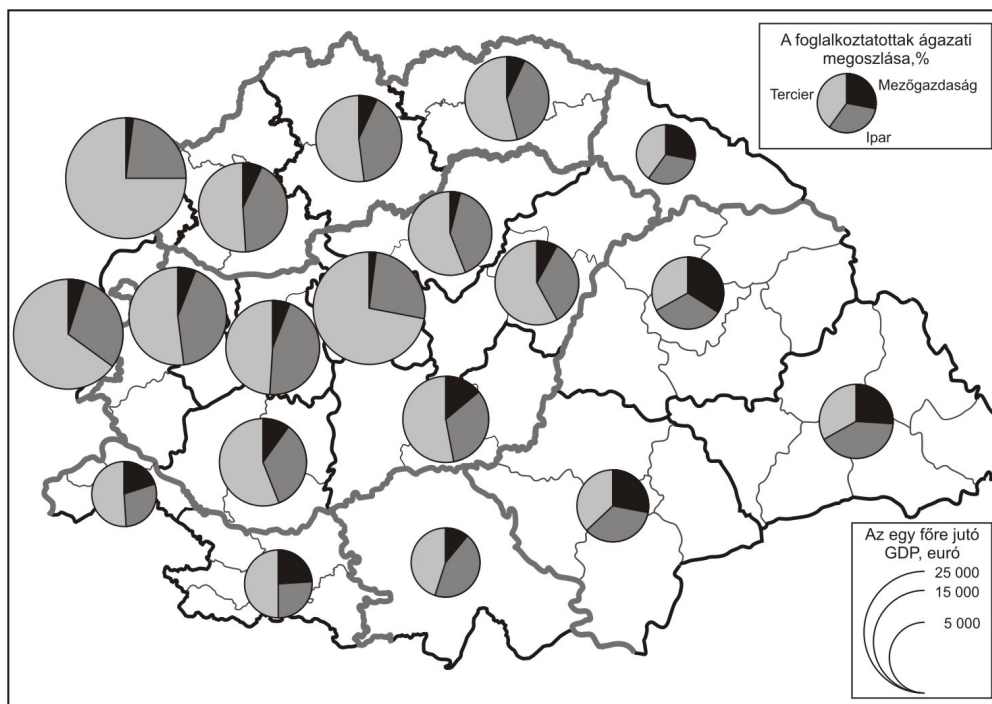
Az egyre határozottabban formálódó *gazdasági tér* korlátlan terjedését a bővülő Európai Unióban is hosszú ideig országhatárok akadályozták, részben lefékezve az együttműködés dinamizmusát. Ez a kedvezőtlen hatás hatványozottabban érződött Közép- és Kelet-Európában. A kelet-közép-európai rendszerváltó folyamat eredményeként és az európai horizont gyors ütemű kitágulásával a különféle választóvonalak, az országokat, a korábbi belső makrorégiókat, országrészeket elválasztó határok egyre kevésbé álltak az együttműködések útjába a Kárpát-medencében. Az új tendenciák, mi több az erősödő *euoregionális szemlélet* kialakításában elsődleges szerepe lett az Európai Unió *Interreg és Phare CBC programjainak*.

A határ menti térségek fejlesztését szolgáló uniós programok hatására pedig sok nyugat-európai határrégióban – Franciaország, Németország, Hollandia, Belgium, Ausztria és Olaszország államhatárai mentén – dinamikus fejlődés vette kezdetét, amely pozitív és inspiratív üzenetet hordozott a Kárpát-medencei makrorégió országai számára is. Ez fontos körülménynek számít abból a szempontból, hogy a kelet-közép-európai államhatárok két oldalán fekvő térségek számottevő része ma is *elmaradott terület*, az *északkelet-magyarországi részekre eső szlovák, ukrán, román határ menti térségek* egyúttal az új európai közösség legfejletlenebb térségei közé tartoznak. Valamivel jobb teljesítőképességet mutatnak az ország délkeleti és a déli határai mentén fekvő *romániai és szerbiai régiók*. A Magyarországgal érintkező két *horvát nagyrégió* teljesítménye is a nemzeti GDP-átlag alatt van, mint ahogy Burgenland is a legfejletlenebb osztrák tartománynak minősül. A gyenge teljesítőképesség alapvetően a gaz-

daság korszerűtlen szerkezetéből adódik, az agrárágazat magas foglalkoztatotti aránya elavult ipari struktúrával és gyenge tercier szektorral párosul (56. ábra).

56. ábra

Az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatottak ágazati szerkezete a Kárpát-medence NUTS 2 régióiban, 2003

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján Horváth Gy. (2005) számításai.

A határregiók együttműködésének legelterjedtebb intézményesült formái, az *eurorégiók* Nyugat-Európában már hosszabb múltra tekintenek vissza, Kelet-Közép-Európában pedig éppen a rendszerváltás, illetve az euroatlanti folyamatok kiteljesedése nyomán terjedtek el, s a határon átnyúló struktúrák intézményi háttere gyakorlatilag Magyarországon is megvalósult, mégpedig igen nagy számban. A határ menti együttműködés koordinálását ugyanis jelentősen megkönnyíti a legtöbbször *egységesülő gazdasági tér* kialakításának igényével fellépő területi egységek létrejötte, mint a határon átvélő kapcsolatok sajátos földrajzi keretei. Az *eurorégiók* egyszersmind a legmagasabb szintű, államhatárokat áthidaló, többnyire *határvidékek közötti intézményesített együttműködési struktúrák*, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek.

Az eurorégiók fő törekvése, hogy olyan nemzetközi szerveződésként ismertessék el magukat, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális, kulturális és egyéb intézményi problémáival foglalkozik, s a tevékenységeknek eurorégiók szintjén történő koncentrálásával optimális esetben olyan kritikus tömeg jöhet létre (leginkább gazdasági értelemben), amely erősíti a határ

menti térségek kohézióját, illetve felkelti a magánbefektetők és a különféle gazdaságélénkítő intézmények érdeklődését. Az alapvetően pozitív irányú folyamatoknak a háttérben feltehetően az áll, hogy a határ mindkét oldalán elhelyezkedő területi közigazgatási egységek, kistérségek és települések felismerték az érdekezésekben, mindenekelőtt a határok által Trianon után szét-szabdalt területek természetföldrajzi, térszerkezeti, etnikai egymásrautaltságában rejlő lehetőségeket. Ily módon kerülve meg a különféle nemzetállami akadályokat, előtérbe helyezve a közvetlen, többnyire *lokális együttműködés* előnyeit (Baranyi, B. 2003b, 2004; Hardi T. 2004).

5.3. Az új makrorégió lehetséges hatásai

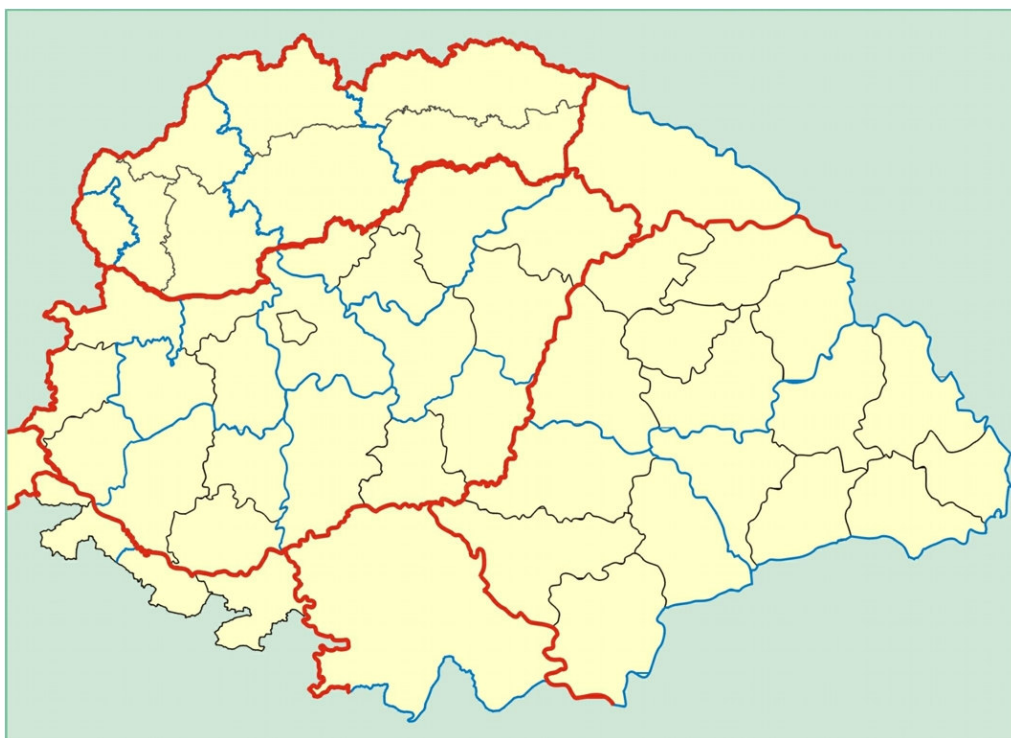
Az euroatlanti integrációs folyamatok nagy tanulsága, hogy a 25 – a két társult országgal – 27 tagú Európai Unió hosszú távú stratégiai céljait szolgáló, a keleti bővítés előtti kilenc *transznacionális makrorégiója* mellé a *kelet-közép-európai gazdasági térben* is országhatárokon átnyúló *makrorégiókat* célszerű kijelölni. A Balti-tenger menti régiók már megszervezték regionális együttműködési övezetüket. A közép- és a délkelet-európai térségben a Kárpát-medence (a Kárpátokkal együtt) és a Balkán alkothat új makrorégiót. A *Kárpát-medencei makrorégió* (57. ábra) mellett – a modern kori európai történelemben már többé-kevésbé sikereket eredményezett integrációs tapasztalatokon kívül – az alábbi érvek szólnak (Horváth Gy. 2005):

- A közel harmincmillió fős térség kohéziós problémái (nehézkes megközelíthetőség, korszerűsítésre váró gazdasági szerkezet, főváros központú modernizációs térségek) sok hasonlóságot mutatnak, a modern európai fejlesztési irányok meghatározását, a programok megvalósításának finanszírozását a közös célok elősegíthetik;
- A Kárpát-medence környezetének egységes védelme, a közös árvízvédelmi programok hatékonysága fokozható;
- Az új területfejlesztési hajtóerők (magas szintű üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) méretgazdaságossági követelményei jobban teljesíthetők, a gazdaság versenyképességi elemei előnyösebben fejleszthetők;
- A térség regionális centrumainak (nagy- és középvárosainak) hálózatos együttműködése hozzájárulhat a policentrikus fejlődés európai uniós célkitűzésének megvalósítását, a több központú regionális fejlődés stratégiai igényének érvényesítéséhez;
- A határ menti együttműködésekben új célok fogalmazhatók meg, a szomszédos területek kooperációjában erősödhet a lokális munkaerőpiacok és szolgáltatási hálózatok optimális hasznosításának követelménye;
- A térség – Európában egyedüli etnikai összetétele következtében – a demokratikus hatalomgyakorlás, a regionális autonómiák új típusú működésének kísérleti terepe lehet. A transznacionális makrorégió intézménye hozzájárulhat decentralizált és regionalizált államberendezkedésre való áttérés nemzeti akadályainak leküzdéséhez.

A felsorakoztatott érvek azokon a pozitív tapasztalatokon alapulnak, amelyek szerint a *transznacionális makrorégiók* az utóbbi másfél-két évtizedben az *európai gazdasági tér kohéziójának* nagy távlatú fejlesztési célkitűzései megfogalmazásához teremtettek kereteket és a különböző típusú Interreg-programok az Európai Unió korábbi 15 tagállamában növelték a határ menti térségek gazdasági potenciálját, elősegítették a nagytérségi infrastrukturális rendszerek fejlesztését, hozzájárultak a fejlesztési stratégiák összehangolásához. A tapasztalatok fényében aligha halogatható Kelet-Közép-Európa *transznacionális makrorégiókra* tagolása, ami a keleti bővítéssel utóbb csatlakozott tagállamok (*Magyarország, Szlovákia, Szlovénia*) és a várhatóan csatlakozó *Románia* megjelenésével fölöttébb időszerű feladat lett a Kárpát-medencében is.

57. ábra

A Kárpát-medence makrorégiói

Forrás: MTA RKK Pécs.

5.4. Egyedül nem megy – a határon átnyúló együttműködések uniós támogatásai

Mára már a magyar államhatárok mindkét oldalán komoly előrelépés tapasztalható a szomszédos határ menti megyék és régiók *területfejlesztési célzatú* együttműködései terén, amelyben kvázi *indukátorként* avagy *katalizátorként* a nemzeti és a saját fejlesztési források mellett meghatározó szerephez jutottak a különféle európai uniós támogatási formák. Gyakorlatilag

ugyanis csak azoknak a projekteknek van reális esélyük a megvalósulásra, amelyeket valamelyik uniós program támogat.

A kelet-közép-európai országokban a határ menti térségek és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében az *Interreghez* hasonlóan a *Phare*, majd a *Phare CBC* források segítették a csatlakozásra való felkészítést különböző fejlesztési és felzárkóztatási programok támogatásával. Az Ukrajnához tartozó *Kárpátalja* és a Szerbiához tartozó *Vajdaság* szerepe a Kárpát-medencei együttműködési folyamatban ma még bizonytalan, miután Ukrajna, illetve *Szerbia és Montenegró* csatlakozási esélyei kétségesek, *Horvátország* Magyarországgal szomszédos régióinak a határon átnyúló kapcsolatokba való intenzívebb részvétele viszont biztató perspektívákat ígér. Ebben a nagyobb, ún. Kárpát-medencei makrorégió regionális kapcsolatrendszerében Magyarország minden irányban meghatározó szerepet játszhat a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése révén. Ehhez nyújtottak és nyújthatnak fontos támogatást a különböző uniós források.

A kilencvenes évektől új fejezet kezdődött a határon átnyúló együttműködések történetében, miután az Európai Unió fokozottabb figyelmet kezdett fordítani a korábban még elhanyagolt határ menti területek problémáira. A formálódó *Egységes Európai Piac*, majd a *Monetáris Unióval* kapcsolatos tervek jelentős mértékben érintették a határ menti területek problematikáját. A határrégiók ügye más összefüggésekben ugyan már felmerült más támogatási politikák (Közös Agrárpolitika, közlekedéspolitika stb.) kapcsán, de önálló és speciális területként még az Európai Közösség regionális politikája sem foglalkozott mélyebben a *határokkal* és a *határmentiséggel*. Hosszú ideig a határon átnyúló kapcsolatok jogi kereteinek harmonizálását és az együttműködés fokozását szorgalmazó *Európai Keretegyezmény* (a *Madridi Konvenció*) aláírása (1980), majd elfogadása (1982) után sem történt olyan érdemi előrelépés ezen a téren.

Végülis a Madridi Konvenciót aláíró országok számának gyarapodásával – 1999-ig már 33 ország írta alá – párhuzamosan felerősítette a konkrét politikai és intézménycsomag kialakításának a kényszerét a kilencvenes évek kelet-közép-európai rendszerváltó folyamata, majd a keleti bővítés lehetőségének és igényének az előtérbe kerülése, valamint a schengeni folyamat kibontakozása nagyszabású *Közösségi Kezdeményezésként* életre hívta a határrégiók támogatás programját, az *Interreg programot* – a nagyjából ezzel egy időben a *Phare*, illetve a *Phare CBC* programokat. Ilyen körülmények között a kilencvenes években kontinentális keretek között létrejött a *határ menti együttműködések támogatási programjainak* széles választéka, amelyekből két alapprogram, az *Interreg* és a *Phare* (*Phare CBC*) töltött be meghatározó szerepet Magyarország határ menti régióiban (12. táblázat). Bár kisebb jelentőséggel egy Interregen kívüli támogatási források is érinthették a magyarországi határtérségeket, mint például a 2004–2006 közötti időszakra érvényes *Szomszédsági Program* (Szerbia és Montenegró esetében), a közép-európai, adriai, dunai és délkelet-európai *CADSES* térség támogatási programja, vagy 1990-től a térség és intézményfejlesztési program, a *LACE*, valamint a nyu-

gat- és kelet-európai önkormányzatok együttműködést támogató – Magyarországon a Phare forrásokból finanszírozott – *ECOS/OVERTURE* program (Novotny G. 2003).

12. táblázat

A határokon átívelő térségi együttműködések uniós támogatási programjai

Az együttműködés fajtája	1990–1993		1994–1999		2000–2006	
	Európai Unió	Európai Unión kívüli területek	Európai Unió	Európai Unión kívüli területek	Európai Unió	Európai Unión kívüli területek
Határon átnyúló helyi együttműködések	Interreg	Phare	Interreg IIA, Peace, Eures	Phare CBC, Phare Credo (később Phare CBC), Tacis CBC	Interreg IIIA, Eures	Phare CBC, Tacis CBC, Meda, Cards
Transznacionális együttműködések	-	-	Interreg IIC Eures, Pesca	Phare	Interreg IIIB	Phare ISPA Tacis Meda Cards
Interregionális együttműködések	Ecos Overture, Pacte, Recite, Atlantis Lace	Phare	Ecos Overture Recite II, Lace	Phare Meda	Interreg IIIC Lace	Phare Tacis Meda Cards

Forrás: Novotny G. 2003.

Mára már az Európai Unió – benne Magyarország – tagországai belső- és külső államhatárai mindkét oldalán komoly előrelépés történt a szomszédos határ menti területek és régiók *fejlesztési célzatú gazdasági együttműködése* terén, amelyben kvázi *indukátorként*, a *nemzeti és a saját fejlesztési források* mellett a különféle *európai uniós támogatási formák* játszottak és játszanak döntő szerepet. Gyakorlatilag ugyanis csak azoknak a projekteknek van reális esélyük a megvalósulásra, amelyeket valamelyik uniós program támogat. Az államhatárok menti térségek fejlesztése célzó uniós támogatási programok és politikák közül és ahhoz kapcsolódóan Magyarországon ma már az Interreg programok jelentősége messze kiemelkedik.

5.4.1. Az Interreg

Az *Interreg* a *Strukturális Alapok* által támogatott egyik legfontosabb közösségi kezdeményezés az Európai Unióban, Magyarország szempontjából pedig minden bizonnyal a legfontosabb közösségi kezdeményezés, amely az államhatárok két különböző oldalán fekvő régiók közötti együttműködést szorgalmazza. Ezt a támogatási formát az Európai Gazdasági Közösség (1993-tól Eu-

rópai Unió) két fő céllal, a *gazdasági fejlődés* és az *integráció elősegítésének a szándékával* hívta életre 1990-ben, amelyet egy részről a határ menti területek speciális problémáinak a kezelésével, másfelől a határon átnyúló integrációs célzatú hálózatfejlesztéssel, valamint schengeni belső határok leépítésével, illetve a külső új határterületek átalakításával kívánt elérni. Az utóbbival függ össze, hogy az 1980-as évek második felében elindult közösségi reformfolyamatban a határközi struktúrák sorában az *eurorégiók* is helyet kaptak és részben hozzájuk kapcsolódva, mint különálló támogatási politika a *Strukturális Alapokon* belül az ún. *Közösségi Kezdeményezések* keretében, a strukturális politika általános célkitűzései által le nem fedett területekre irányuló támogatási forrásként megjelent az Interreg.

A Közösségi Kezdeményezések célprogramjai sorában kezdettől fogva megtalálható tehát az Interreg, mint a *régiók közötti* – ennek keretében a *határ menti* – *együttműködést támogató közösségi forrás*, amely végsősoron az alapítók szándékai szerint az *európai összefogást* kifejező törekvéseknek szól. Talán nem véletlen, hogy a Közösségi Kezdeményezések változó programjain belül az Interreg mint a közösség, illetve az Európai Unió tényleges és társult tagjainak egyik legfontosabb határ menti programja, stabil maradt, és jelentőségét mindhárom nagy támogatási programban és ciklusban megőrizte. Ezzel magyarázható az, hogy 1980–1993 között 1,08 milliárd ECU, 1994–1999 közötti költségvetési ciklusban 2,65 milliárd ECU, és a jelenleg is tartó 2000–2006 közötti költségvetési időszakban 4,875 milliárd euró forrás biztosítja az Interreg céljainak megvalósítását, különös tekintettel a határ menti együttműködés feladataira (*Kruppa É. 2003, Novotny G. 2003*).

Eltekintve a három nagy Interreg ciklus részletes bemutatásától, fontos hangsúlyozni, hogy nem sokat változtak a segélyprogram legfontosabb céljai az 1990. évi indulás óta, amelyek összegzett formában az alábbiak voltak:

- Segíteni az EU külső és belső határ menti területeit a nemzetgazdasági és Unión belüli elszigeteltségükből adódó speciális fejlődési problémáik leküzdésében.
- Támogatni a belső határokon átnyúló együttműködési hálózatok kialakulását és fejlesztését, valamint ezen hálózatok bekapcsolását egy szélesebb közösségi hálózatba az Egységes Európai Piac fejlesztése érdekében.
- Segíteni az Unió külső határait, hogy felkészüljenek új szerepükre, amely abból származik, hogy immár a Belső Piac határai is egyben.
- Válaszolni a külső uniós határok menti harmadik országokkal adódó új együttműködési lehetőségekre.

Magyarország az EU társult országai közül elsőként – a Phare CBC program mellett – 1998 őszén ugyan már teljes jogú tagjává vált az *Interreg IIC* (1994–1999) kezdeményezésnek is, ám az ország számára igazán meghatározó csak a 2000–2006 közötti – jelenleg is folyamatban lévő – *harmadik Interreg ciklus* lett, amelynek kiemelt célja az EU *gazdasági, társadalmi kohéziójának* növelése, végsősoron a regionális fejlődés útjában akadályokat képező *határok elválasztó szere-*

pének a csökkentése, a határon átnyúló, a transznacionális és az interregionális együttműködések, valamint a közösségi területek kiegyensúlyozott fejlesztésének a támogatásával. Az Interreg harmadik generációs programja tehát változatlanul a régiók közötti együttműködést, különösen a határ menti területek kapcsolatainak az elősegítését szolgálja, ami egyre inkább összhangba kerül az Európai Unió általános gazdasági és társadalmi kohéziós törekvéseivel. Az Interreg III programja az EU 2000–2006 közötti költségvetési ciklusában három pilléren nyugszik, ami annyit jelent, hogy a határ menti együttműködés szempontjából elsősorban az *Interreg IIIA programjai* jönnek számításba a határok két oldalán, a *IIIB a transznacionális kooperációt*, *IIIC* pedig a nagy *interregionális együttműködések*et támogatja, közöttük olyanokat is, amelyekben részt vehetnek más országok is. Ezen belül az Interreg IIIA program célja a *szomszédos hatóságok közötti határon átnyúló együttműködések támogatása*, a határon átnyúló gazdasági és társadalmi kapcsolatok fejlesztése és erősítése, s ennek érdekében közös, a *fenntartható területi fejlődést szolgáló stratégiák alkalmazása*, az előbbiekhöz képest többek között hangsúlyosabb *hálózatépítés és intézményi együttműködés* révén (European Commission, 2000).

Végül ennek a támogatási formának a megítélése szempontjából mintegy általános elvként megállapítható, hogy a határ menti területek integrációjában az Interreg programok még csak az első határozott lépéseket tették meg az újonnan csatlakozott országok, köztük Magyarország esetében, elsősorban az EU-csatlakozás (2004) utáni időszakra vonatkozóan, kiváltva részben a megszűnő és kieső Phare CBC program támogatásait is. A határ menti területek integrációja azonban hatékonyan működő *határközi szervezetek*, főként *eurorégiók* önszerveződése, akár csak alulról jövő kezdeményezéseken alapuló *közös intézmények* hatékony működése nélkül nem lehet igazán eredményes. A közös érdekek és intézmények nélkül pedig nem létezik hatékony terület- és *gazdaságfejlesztési stratégia* sem. Ám az átfogó célok megvalósítása önerőből kevésbé képzelhető el, ehhez kellene a külső EU források is, különösen ami az infrastruktúra és az együttműködés egyéb fizikai, műszaki, technikai feltételrendszerének a megteremtését illeti. Nagy tanulság, hogy az Európai Unióban a *határok lebontása*, a *gazdaságok integrálódása* önmagában is új helyzetet teremtett a területi szereplők – köztük a határrégiók – kapcsolatában, ám az Interreg célprogramjaival közvetlenül is szolgálta a határ menti területek együttműködését, még ha direkt forrásai általában nem is állnak arányban a határrégiók által érintett területek és a népesség nagyságával (Kruppa É. 2003).

5.4.2. A Phare és a Phare CBC program

Mint ismeretes, a kelet-közép-európai térségben az EU-csatlakozásra váró országokban a *Phare program* biztosított komoly támogatást, amely az *előcsatlakozási támogatások* egyik döntően fontos programjaként a határon átnyúló különféle *gazdasági-társadalmi kooperációkat* segíti. A Phare az *Európai Unió 1989-től működő egyik segélyprogramja*, amely a közép- és kelet-európai országok gazdasági és társadalmi reformjait finanszírozza, illetve az európai integrációra való

felkészülésüket támogatja. A mozaikszó maga a Segély Lengyelországnak és Magyarországnak a Gazdasági Újjáépítéshez című program angol elnevezésének kezdőbetűiből képződött (**P**oland and **H**ungary **A**id for the **R**econstruction of the **E**conomy). Alapvető célja a piacgazdaság kialakításának támogatása és az európai integrációra való felkészülés elősegítése.

A Phare fontos, mondhatni központi kérdése a *jogharmonizáció*, a *privatizáció* és az *államháztartási reform segítése*, a *humán erőforrások fejlesztése*, a *gazdaságfejlesztés*, elsősorban a kis- és középvállalkozások vonatkozásában. A ma már több mint tucatnyi országra kiterjedő program az Európai Parlament által évente elfogadott költségvetés alapján működik. Kelet-Közép-Európában a program indítása óta bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások, valamint az EU-hoz való csatlakozás közeledése időközben szükségessé tették a Phare átfogó reformját, amelyet az EU Bizottsága 1997-ben dolgozott ki, 1998-ban pedig teljeskörűen elfogadott. A reform értelmében az 1998-tól induló programok már alapvetően a *csatlakozásra való felkészülést* szolgálják az EU-val tárgyalási megállapodást kötött és csatlakozási kérelmet benyújtott országok számára.

Az 1995/99. évi Phare ciklusra az Európai Unióban mintegy 6,69 milliárd ECU-t szavaztak meg, ebből Magyarország 425 millió ECU-vel részesedett. Az 1990 és 1994 közötti időszakban 4,248 milliárd ECU vált szabaddá a kontinens keleti fele számára. Magyarország ebből 502 millió ECU támogatást kapott, ami 12%-os részesedésnek felelt meg, szemben a következő öt éves ciklusra jellemző 6,3%-os aránnyal. A támogatás mértéke tehát abszolút összegben és relatíve is csökkent, főként mert fokozatosan bővült a programban résztvevő országok köre. Az újabb programozási periódusban már előcsatlakozási alapokról lehet beszélni, miután a Phare kiegészült az ISPA és SAPARD programokkal (Novotny G. 2003).

Kifejezetten a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére szakosodott a *Phare CBC* – és a *Phare Credo* – program miután a kelet-közép-európai átalakulás lehetővé és szükségessé tette a határon átnyúló együttműködések élénkítését az Európai Unió keleti határterületei és a reformországok periferiái között, egyrészt az *integráció elkészítése* és elősegítése, másrészt a *határ menti területek speciális fejlődési problémáinak* leküzdése érdekében. Így az Interreg kezdeményezés mintájára az Európai Unió a *Phare Program* keretei között az 1994-es közösségi költségvetésben életre hívta a határon átnyúló együttműködési kezdeményezést, a *Phare CBC* (Cross-Border-Cooperation) – Programot.

A Phare CBC létrehozását – már korábban működő Phare keretein belül – az Európai Parlament, az Európai Tanács és az Európai Bizottság 1993 júniusában tartott együttes ülésén határozták el. Ennek a közös álláspontnak az értelmében az Európai Bizottság 1994. július 4-ei keltezésű (1628/94. sz.) rendelete mondta ki a Phare CBC indítását a határ menti és határon átnyúló kapcsolatok támogatása céljából, létrehozva ehhez a szükséges támogatási alapot. A Phare CBC nem titkolt célja volt, hogy a *határrégiók együttműködését* támogató programjaival elősegítse a közép-európai országok integrációját az Európai Unióval a már társult és a még nem uniós határtérségekben. Ennek érdekében az Európai Bizottság rendelete előírta, hogy a Phare országokban támogatni kell az *EU-val közös határon elterülő régiókat*, nagy súlyt helyezve a speciális fejlesztési

problémák megoldására, az itt élő népek érdekei és a környezet védelmének szolgálatában. További fontos feladata volt a Phare CBC programnak a *határ menti együttműködés hálózatainak a kialakítása és fejlesztése* a szomszédos államhatárok mindkét oldalán. Mint ebből is kitűnik, az Európai Bizottság rendelete a Phare általános programjához képest egy szűkebb terület, a *határ menti régiók fejlesztése érdekében* különített el jelentős forrásokat és határozott meg nemzeti szintű prioritásokon alapuló *speciális célokat*, prioritásokat, amelyek többek között elősegítik az infrastruktúra átfogó nemzeti és nemzetközi fejlesztését is (Kruppa É. 2003).

A hivatkozott rendelet értelmében a CBC forrásokból először az EU-val határos térségek kaphattak támogatást, amennyiben az a határ menti térségek együttműködését és az ország integrációját is közvetlenül szolgálták. A támogatási alap megalkotói olyan az Interreghez hasonló programok létrejöttét feltételezték, amelyek révén az CBC lehetőséget teremt az Interregben megengedett célok „*társfinanszírozására*”, azaz a határregiók közös programjainak integrált módon történő tervezésére és megvalósítására, s ennek érdekében pedig az euróregiók intézmények fejlesztésére. Az egyes országok a Phare segítségéhez különböző formákban juthatnak hozzá: *nemzeti programok*; *határ menti együttműködési* (Cross Border) *programok*; *több ország együttműködésével megvalósuló* (multicountry) *programok*; *horizontális* (Brüsszel által kezdeményezett) *programok*.

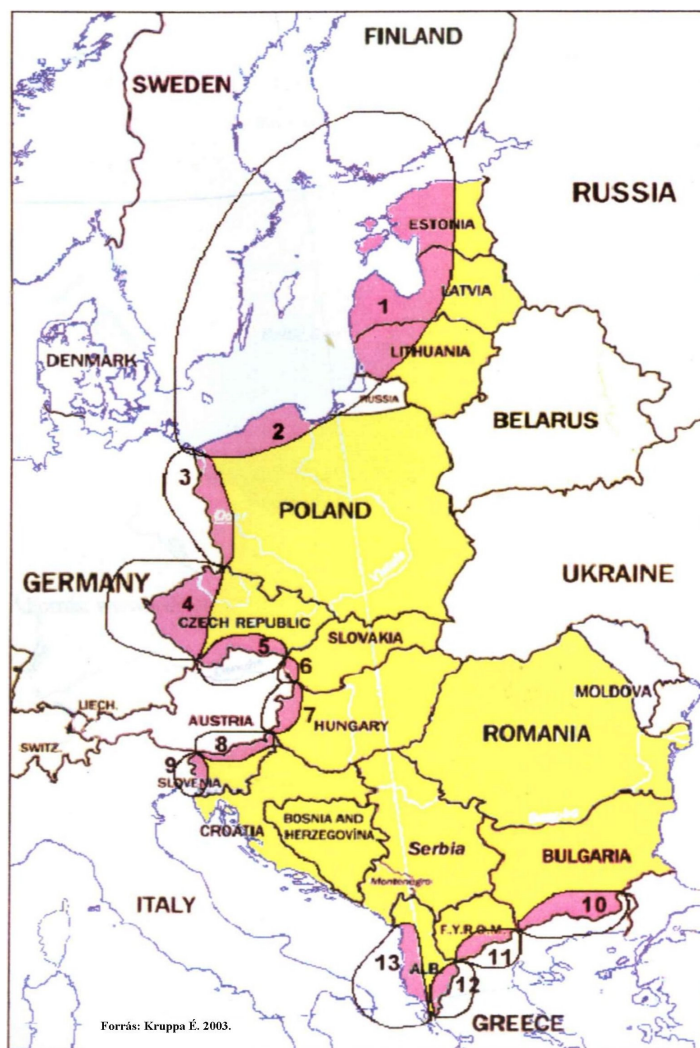
A Phare CBC program forrásaiból tizenhárom olyan határregió támogatása történt meg, amelyek az EU és a Phare országok közös határszakaszain helyezkedtek el a keleti bővítés előtt. A kelet-közép-európai országok 2004. május 1-jei csatlakozását követően az itt elhelyezkedő határregiók Phare CBC támogatása legkésőbb 2006 végéig megszűnik (58. ábra). Azon túl, tehát hogy a Phare CBC program nélkülözhetetlen lett az EU tagságot megelőző integrációs stratégiának, legfőbb célja a határ menti területek társadalmi, gazdasági fejlődésének ösztönzése, a határral kapcsolatos speciális problémák megoldása, vagy legalábbis ennek elősegítése a helyi népesség érdekeinek és a környezeti elvárások folyamatos figyelembe vételével, elsősorban az EU-val szomszédos kelet-közép-európai országokban. Az Európai Tanács essen csúcstalálkozóján 1994-ben döntöttek a CBC kezdeményezések kiterjesztéséről, így szomszédos, nem EU-tag, de Phare jogosult kelet-közép-európai országok is részesülhetnek a segítyekből. Így például a *magyar–román*, a *magyar–szlovén* és később a *magyar–szlovák* határra is kiterjesztették a Phare CBC program hatókörét. Fontos cél a kétoldali hálózati jellegű együttműködés fejlesztése, támogatás és kialakítása, valamint a szomszédos területek jelentős életszínvonal- és fejlődésbeli különbségeinek leküzdése. Európa szerte 1994-ben 150, 1995-ben 169 millió ECU, 1996-tól kezdődően évente 180 millió euró forrást biztosítottak a program számára. Utóbbi összeg nagy részét (118 millió euró) a tagjelöltek és az Unió közötti határookra allokálták, 34 millió jutott a tagjelöltek közötti határookra, 21 millió a nem tagjelöltek és az Unió közötti határookra, és 7 millió a Balti tengerrel határos tagjelöltekre (Novotny G. 2003).

Magyarország 1995-től részese a Phare CBC programnak, attól az időponttól, amikor Ausztria az Európai Unió tagja lett. Az Európai Bizottság által 1994-ben a Phare keretén belül Magyarország számára is elfogadott Phare CBC rendeletnek megfelelően először csak az Ausztriával hatá-

ros megyék lehettek a támogatások célterületei. Később a CBC programok finanszírozása fokozatosan kiterjedt Magyarország több más határterületére is. Ily módon Phare CBC programokból a következő határ régiók részesülhettek támogatásban: *magyar–osztrák program* (1995-től); *Szlovénia–Ausztria–Magyarország közötti háromoldalú együttműködés* (1995, 1996); *Szlovákia–Ausztria–Magyarország közös határtérségeinek háromoldalú együttműködése* (1995, 1996); *magyar–román határ menti program* (1996-tól); *magyar–szlovák határ menti együttműködés programja* (1999-től); *szlovén–magyar határ menti együttműködés* (2000-től).

58. ábra

A Phare CBC és az Interreg kétoldalú programjai

1) Balti-tengeri régió	8) Szlovénia/Ausztria
2) Lengyelország / Balti-tengeri régió	9) Szlovénia/Olaszország
3) Lengyelország/Németország	10) Bulgária/Görögország
4) Csehország/Németország	11) Macedónia/Görögország
5) Csehország/Ausztria	12) Albánia/Görögország
6) Szlovákia/Ausztria	13) Albánia/Olaszország
7) Magyarország/Ausztria	

Az előítéleteken való felülemelkedéshez, a kapcsolatok előmozdításához szükséges közös érdekeket megteremtve végül az Európai Unió Phare CBC programja adott máig ható döntő lökést. A magyar–román határszakasz volt az első, ahol 1996-ban úgy indították el a programot, hogy egyik érdekelt fél sem volt EU tagország. A kívülről érkező újfajta szemléletmód az eltelt évek során számos tekintetben gyakorolt pozitív hatást az együttműködések formai és tartalmi kereteinek alakulására. A célirányos nemzetközi segítség, az előcsatlakozási támogatások egyik kiemelkedően fontos formája éppen a *magyar–román Phare CBC* program 1996-tól eredményesen segíti a határon átnyúló különféle gazdasági-társadalmi kooperációkat.

A magyar–román határon átívelő gazdasági együttműködésben a legnagyobb ösztönzést a Phare CBC *kis- és nagyprojekt alapjaiból* érkező források jelentették az utóbbi években. A Phare CBC *Kisprojekt Alapok* egyike annak a pénzügyi támogatási formának, amelyek a határon átívelő együttműködés fejlesztése érdekében a különböző ún. *partnerprojekteket* finanszírozza. A program kimondottan partnerország – ez esetben – a magyar–román határtérsegek fejlesztéseit, többnyire az ún. *tükörprojekteket* támogatja. A pályázatok közös beadása (szándéknyilatkozat benyújtása), még sikertelen pályázat esetén is élénkíti a kapcsolatokat, és nagyban hozzájárul az intézményi és települési kapcsolatok erősödéséhez. A Kisprojekt Alapok célirányosan a *regionális fejlesztés és tervezés*, a *gazdaságfejlesztés*, a *humán erőforrás-fejlesztés* és a *környezet- és természetvédelem* problémáinak megoldását célzó projekteket támogatja. A kisprojektek jelentősége kiemelkedő a határtérségben, mivel az elnyerhető támogatás a projekt összértékének 90%-a (a saját erő csak 10%), és ez igen jelentős hozzájárulás lehet a forráshiánnyal küzdő, az önrész biztosítására is csak nehezen képes térségek fejlesztésében. Éppen emiatt a Kisprojekt Alapok által nyújtott támogatások önmagukban is jelentős hatást gyakoroltak a magyar–román határ menti együttműködés számos területére, hiszen az egy-egy alkalommal elnyerhető 24–24 kisprojekt beruházási összege eddig már több millió euro nagyságrendet tesznek ki a határ mindkét oldalán.

A másik igen fontos pénzügyi támogatási forrást a *Nagyprojekt Alapok* biztosítják. Amíg a kisprojektek a támogatás mértékét és nagy számát tekintve – egy-egy konkrét, lokálisan és intézményi formája alapján könnyen lehatárolható forrásként – jelentősek, addig a *nagyprojekteket* számára nyújtott Phare támogatások fontosságát a *felhasználható források nagysága* jelenti, amelynek támogatható célterületei között olyan átfogó, távlati stratégiai térségfejlesztő hatást indukáló területek találhatók, mint a *regionális fejlesztés és tervezés*; a *gazdaságfejlesztés*; az *infrastruktúra*; a *humán erőforrás-fejlesztés*; a *környezet- és természetvédelem*. A felsorolt területek fejlesztéséhez elnyerhető összegek az összes költség 75%-át biztosítják, és azok jellegéből adódóan a beruházások költségeinek fedezésére folyósított Phare forrásokhoz szükséges saját erőt általában csak a kormányzati szervek tudják biztosítani. A nagyprojekteket tehát sajátos tőkevonzó hatást indukáltak a térségben, mert generálták az egyébként valószínűleg nem ide irányuló állami forrásoknak a határ menti térségekbe történő befektetését. A nagyprojektek között természetesen van-

nak a humán erőforrások, illetve a közös tervezés feltételeinek fejlesztését célzó beruházások is, amelyek jelentősége nem marad el a fizikai infrastruktúrát érintő nagyberuházásokétól, mivel ezek az oktatás-képzésben, információs technikában, vagy a gazdaságfejlesztésben jelentenek komoly fejlődési lehetőséget (*Terra Studio, 2000; Baranyi B. 2004*).

A Phare CBC programjai Magyarország esetében is határozottan elősegítették a határ menti együttműködések legfontosabb deklarált céljainak a megvalósítását, a *tagjelölt országok EU-integrációját* és az érintett *határrégiók általános fejlődését*, mindenekelőtt a *gazdasági fejlődés* támogatásával, az infrastruktúra fejlesztésével, a helyi vállalkozók versenyképességének növelésével, a határ menti környezeti problémák megoldásával, a területi különbségek csökkentésével, a szomszédos országok határ menti térségei közötti széleskörű együttműködés kialakításával. Magyarország határszakaszai 1995 és 2001 között a Phare CBC összes forrásából, a 102 millió euróból az alábbi mértékek szerint részesültek: az osztrák határon 61%, a román határon 23,5%, a szlovák határ mellett 8,8%, a szlovén határrégióban 6,8%. A számok és arányok – ide értve az Interreg programból származó már említett forrásokat – önmagukban is jelzik, hogy milyen nagy jelentőséggel bírnak a határ menti együttműködések és a határon átnyúló kapcsolatokat segítő uniós támogatási formák (*13. táblázat*).

13. táblázat

Összesített CBC-források Magyarország határain, 1995–2001

Programok	Phare támogatási keret (euró)	Phare keret lekötése	Lekötés százalékban
Ausztria	62 000 000	41 046 279	66,2
Románia	24 000 000	13 697 145	57,1
Szlovákia	9 000 000	5 615 521	62,4
Szlovénia	7 000 000	2 789 724	40,0
Összesen	102 000 000	63 148 699	61,9

Forrás: A magyarországi Phare CBC programok eredményei, 1995–2001. VÁTI. 2002. Közli: Kruppa É. 2003.

Összességében a támogatott programok Magyarországi határrégiók esetében is hasznosan szolgálták többek között az ipari szerkezet átalakítását, a vidékfejlesztést, a foglalkoztatás és emberi erőforrások fejlesztését, s általuk pedig a határtérségek gazdasági és társadalmi kohézióját, feltéve ha az Interreg által támogatott partnerekkel valósultak meg közös fejlesztési elképzelések. Ezek a támogatások jelentős fejlesztési források fölött rendelkeztek. A Phare CBC támogatások révén magyarországi határrégiókra is jelentős fejlesztési források jutottak. Nagyrészt ennek hatására gyarapodnak és erősödnek a vállalkozói kapcsolatokat, egyre több ponton találkoznak az érintett határtérségekben a közös érdekek, amelyek újabb kezdeményezéseket szülnek.

6. A HATÁR MENTI TÉRSÉGEK MUNKAERŐPIACÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA MAGYARORSZÁGON

6.1. Régi–új közeg: a munkaerőpiac

A határ menti együttműködések vizsgálatakor *sajátos*, ugyanakkor *megkerülhetetlen szegmensként*, külön figyelem illeti meg a *munkaerőpiac egyedi vonásait*. Nemcsak azért érdemel megkülönböztetett figyelmet a kérdés, mert a *munkavállalási célzatú migráció* szempontjából Magyarország egyszerre minősül *tranzit- és célország*nak, hanem azért is, mert a rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi jellegű térszerkezeti folyamatok alapvetően *átrendezték a munkaerőpiac* struktúráját, sajátos helyzetbe hozva az államhatárok különböző szakaszainak közvetlen vagy tágabb szomszédságában fekvő térségeket és településeket.

A munkaerőpiac működésével, illetve annak egyensúlyi zavaraiival *számos tudományterület* (geográfia, közgazdaságtan, szociológia stb.) foglalkozik behatóan, ami a jelenségek összetettségét figyelembe véve teljesen érthető. Noha minden tudományág a saját szempontrendszerét használja, abban mégis egyetértés alakult ki, hogy a munkaerőpiac tulajdonképpen egy olyan közeg, ahol az emberi erőforrásokkal való közvetlen gazdálkodás folyik. Sajátos piacról van szó, hiszen ez esetben maga az ember az „árucikk”, a működési feltételeket pedig a gazdasági érdekeken túl számos egyéb tényező (pl. a szociális szempontok) is meghatározzák. Működése az utóbbi miatt is jóval bonyolultabb bármelyik más piaci vagy piacszerű elméleti modellnél. A munkaerőpiac tehát – ahogyan ezt a rendszerváltást követően Magyarországon több tíz-, sőt százezren a saját bőrükön is megtapasztalhatták – nem pusztán elméleti fogalom, hanem a maga sajátos működési feltételei ellenére a „valóságos” piacokhoz igen hasonlóan funkcionáló közeg.

A rendszerváltó évtizedben felszínre került foglalkoztatási problémák, a robbanásszerűen fel-futó „modern kori” munkanélküliség sokszerűen hatott a magyar társadalomra. Mindez aligha tekinthető meglepőnek, mivel a szocialista rezsimnek korábban ideológiai megfontolásokból eleve tagadták a munkaerőpiac (mint minden egyéb piac) létezését, és egyik legfontosabb célnak tekintették a teljes foglalkoztatottság elérését. Ilyen körülmények között a közvélemény természetesen nem értesülhetett a felszín alatt meghúzódó komoly problémákról, amelyek egyébként látens formában már évtizedekkel korábban léteztek. A pontos információkkal rendelkező kevesek számára már az 1960-as évekre nyilvánvalóvá vált a nehézipar fejlesztésére koncentráló *extenzív iparosítás teljes kudarca*, ezért a gazdaság egyre komolyabb működési zavarainak kezelése érdekében megindult egy reformtervezet kidolgozása. A radikális gazdaságszerkezeti reform hívei egyre markánsabban támogatták a *piacgazdaságra való áttérést* és a foglalkoztatottságot érintő hatások előrejelzésekor a *tényleges munkaerőpiacon* mintegy félmillió munkanélküli megjelenésével számoltak, ami tíz százalék körüli munkanélküliségi rátát eredményezett volna (Fóti J.–Lakatos M. 2004).

Az 1968-ban meghirdetett „új gazdasági mechanizmus” – kényszerítő nemzetközi és a hazai körülmények miatt – az eredeti elképzeléseknek már csupán töredékét tartalmazta. A „Ratkó-gyerekek” munkába állítása a gazdasági és ideológiai természetű tényezőkön túl immár demográfiai okok miatt is igen komoly gondok forrásává vált, ám a munkaerőpiac létezésének elismerése helyett megmaradt a tényleges teljes foglalkoztatottság dogmájánál. Mindez azt eredményezte, hogy a *nyílt munkanélküliség helyett*, annak ún. „*kapun belüli*” formája alakult ki, amelynek mértékét még megbecsülni sem lehet. A jelenség lényege, hogy a hivatalosan elismert munkanélküliség helyett inkább azokat az alacsony képzettségű embereket is foglalkoztatták, akiknek a munkaerejét csak nagyon csekély mértékben, vagy egyáltalán nem lehetett hatékonyan hasznosítani a különféle munkahelyeken és – a reformtervekben többféle elnevezéssel szereplő munkanélküli járadék helyett – nagyjából annak megfelelő fizetést kaptak alacsony értékű munkájuk ellenértékéért. Jóllehet munkanélküliségi adatokat gyűjtése továbbra sem folyt, de az egyre inkább éleződő foglalkoztatási gondok egyik biztos jele volt, hogy az 1980. évi népszámlálás idején már tízezer főre rúgott az *első ízben állást keresők* (tulajdonképpen a pályakezdő munkanélküliek) létszáma (Balcsók I. 2005).

Az 1980-as évek első feléből rendelkezésre álló adatokból a témával foglalkozó kutatók utóbb arra következtettek, hogy már az évtized elejétől dinamikusan növekedésnek indult a *rejtett munkanélküliség*, és az óvatos becslések (Fóti J.–Lakatos M. 2004) szerint a munkanélküliségi ráta már 1986-ban elérte az egy százalékot, de akár annál jóval magasabb is lehetett (Ferge Zs. 1998). A korábbiakhoz az 1987-es esztendő képest hozott jelentős fordulatot, mert ettől kezdve hivatalosan is tudomásul vették a *munkanélküliség léte*, azaz vagyis a teljes foglalkoztatás hiú, nagy nehézségek árán fenntartott látszata helyett viharos gyorsasággal érvényesülni kezdtek a piacgazdaság mechanizmusai.

6.2. Munkaerő-piaci folyamatok a rendszerváltás után

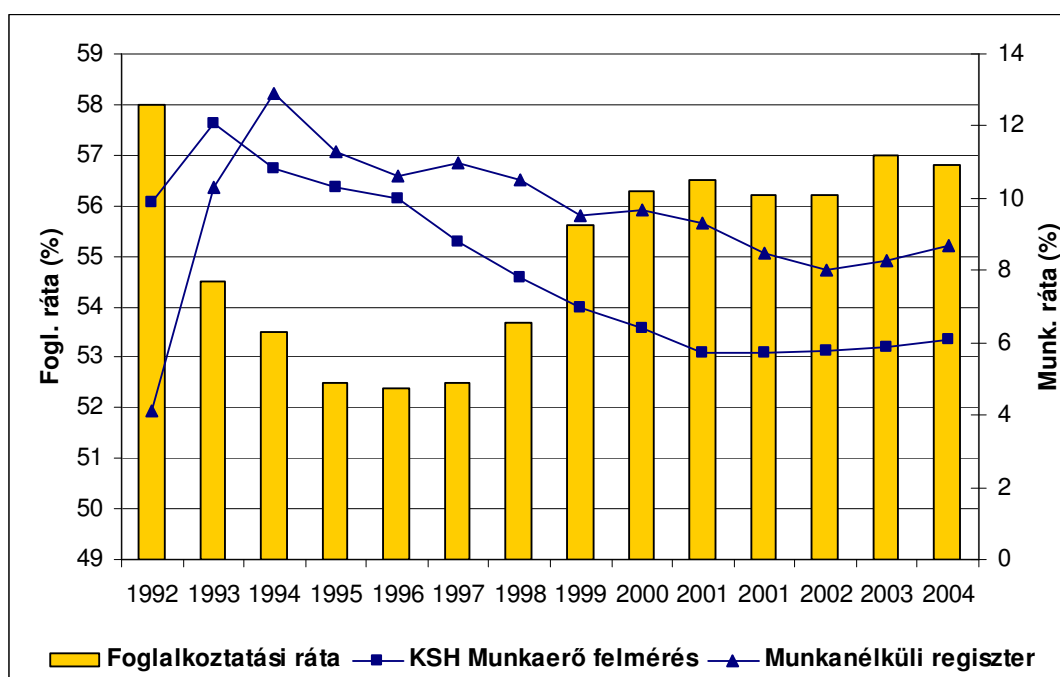
Az 1990-es évek elején robbanásszerűen felszínre került foglalkoztatási problémák – noha kezdetben átmeneti jelenségeként tekintettek azokra – az egész országban, különösen pedig a keleti országrészben állították igen komoly nehézségek elé az érintetteket. A foglalkoztatottsági szint drasztikus visszaesése, illetve ezzel párhuzamosan a munkanélküliség rohamos fel-futása leginkább azzal magyarázható, hogy az 1990-es évek elején a korábbi biztos exportpiacok közel egyharmadát veszítette el az ország, miközben nem sikerült betörni egyetlen új és fejlettebb piacra sem (59. ábra).

Az összeomló KGST maga alá temetett jónéhány, a keleti piacokra termelő szocialista nagyvállalatot, s miközben ezek legtöbbször silány minőségű termékeit a fejlettebb nyugati piacokon sem sikerült elhelyezni, az egykori felvevőpiacokról pedig eltűnt a fizetőképes kereslet. Az export hirtelen és zuhanásszerű visszaesése a termelés hasonlóan gyors ütemű mér-

séklődését vonta maga után. A KGST széthullása mintegy 30–40%-os termeléseszköket eredményezett az iparban, különösen a gépipart, a textilipart és az élelmiszeripart állítva igen súlyos problémák elé. Egyidejűleg a hazai kereslet nagyon beszűkült, miután a gazdasági rendszerváltás Magyarországon is jelentős életszínvonal-csökkenéssel járt.

59. ábra

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulása 1992 és 2004 között*

*: A munkanélküliség mérésére számos más országhoz hasonlóan Magyarországon is többféle módszert alkalmaznak. A Foglalkoztatási Hivatal munkanélküli regiszterének adatai mellett a KSH is rendszeresen (negyedévente) közli a nemzetközi – ILO standard – módszerrel végzett munkaerő felmérések adatait. Noha ezek az egységes kritériumok miatt alkalmasabbak a nemzetközi összehasonlításokra, de a kérdőíves adatgyűjtés korlátaiból következően települési-kistérségi szinten már nem relevánsak. A továbbiakban ezért a munkanélküli regiszter adatait használjuk fel, amelyek a grafikon adatai alapján hasonló tendenciákat, de magasabb munkanélküliséget jeleznek, mint a KSH adatsorai.

Forrás: A Munkaerőpiaci Tükör 2005 adatsorai alapján szerkesztve.

A helyi üzemek sorozatos csődbe jutásán kívül az *északkeleti*, illetve *délnyugati* megyékben tovább súlyosbította a helyzetet az a tendencia, hogy a nehéz helyzetbe került üzemek elsőként az ingázó dolgozóiktól szabadultak meg, többek között az utaztatási költségek minimalizálása érdekében. Ez igen súlyos következményekkel járt az érintett térségek munkavállalói számára, legkirívóbb módon talán Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol az átlagosnál magasabb volt a távolsági ingázók száma és aránya. A Budapesten, illetve más megyékben történt létszámleépítések Északkelet-Magyarországon különösen erőteljesen éreztették negatív hatásait, ám túl a távolsági ingázás leépülésén, hasonló következményekkel járt a vidéki ipari telephelyek felszámolása, s nem utolsósorban a vidéki térségek általános recessziója

által előidézett foglalkoztatási válság. A munkaerőpiac beszűkülésének leginkább az egyébként is hátrányos helyzetben levő, nehezen megközelíthető, külső perifériák, azaz döntően a *határ menti térségek és falvak munkavállalói* lettek az igazi kárvallottjai.

A piacvesztés következményeként a *vidéki iparosítás* során az Alföldre telepített *ipari üzemek* jelentős hányadában komoly létszámleépítés zajlott le, s közülük nem egy hullott darabjaira vagy került felszámolásra. Hasonlóan nagy megrázkódtatások érték a *mezőgazdaságot* is. Ráadásul ebben a szektorban a válság térben és időben egyaránt elhúzódva jelentkezett, és gyakorlatilag mind a mai napig tart. A rendszerváltás utáni legsúlyosabb és mindezt legtartósabb válság tünetei 1992 júliusa és 1993 júniusa között mutatkoztak meg. Ekkor játszódtak le ugyanis a legnagyobb számú és arányú leépítések, amelyek a foglalkoztatott létszám mintegy egyharmadát érintették.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* csődje különösen a falvakban élőket érintette igen hátrányosan, mert sok ez a gazdálkodási forma volt az egyetlen foglalkoztató, emellett felszámolásával az újra elhelyezkedésre alig maradt esély. A mezőgazdaság munkaerőigénye az ágazat teljes strukturális átalakulása miatt a töredékére csökkent, ami jelentős mértékben visszahatott az ipari képzettségű munkanélküliek számának növekedésére is. Miután a szövetkezetekhez tartozó, többnyire ipari jellegű melléküzemágak túlnyomó része is megszűnt; a kárpótlás során földhöz jutott, s időközben uralkodóvá vált egyéni és/vagy családi gazdálkodók lehetőségei pedig nem tették lehetővé a melléküzemekben felszabadult munkaerő további foglalkoztatását.

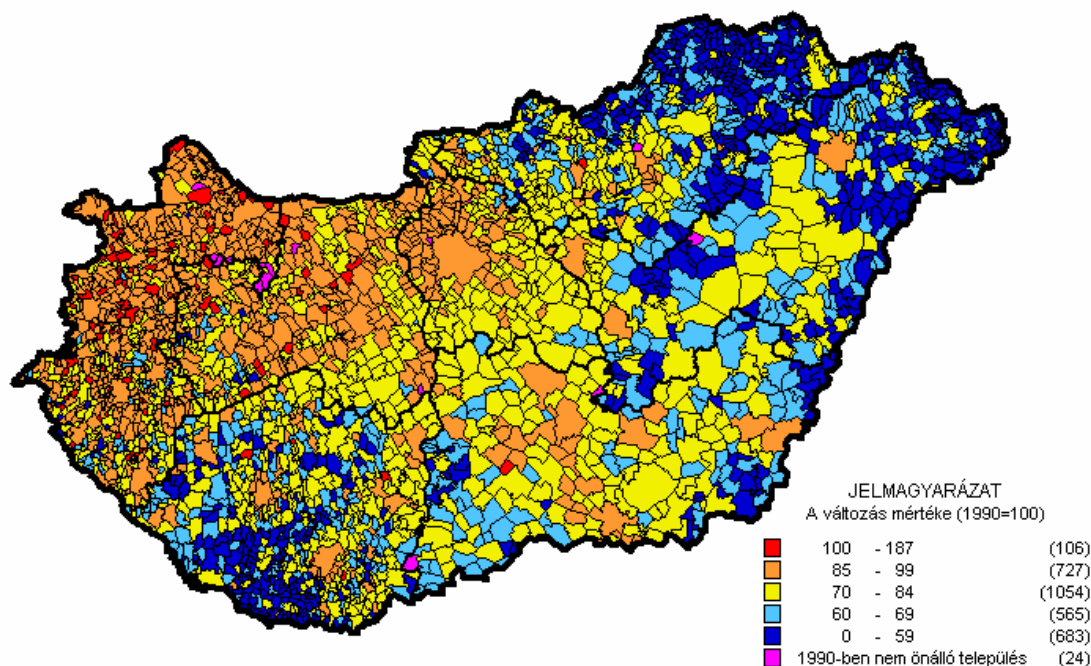
A fentebb vázolt folyamatok következményeként 1990. évi és a 2001. évi népszámlálás között eltelt időszakban gyakorlatilag az ország egészét tekintve *jelentős visszaesés* következett be a *foglalkoztatottak számában és arányában*, mindössze 106 településen következett be valamilyen szintű emelkedés. Az esetek döntő többségében azonban az országos átlagnál nagyobb visszaesés volt regisztrálható, és különösen igaz ez a *periférikus fekvésű, elmaradott térségekre*. A legnagyobb visszaesést mutató *kelet-szlovák, ukrán és román államhatárok mentén*, illetve a *Baranya és Somogy megye déli részén* szélesebb-keskenyebb sávban húzódó *külső*, valamint a *Felső- és Közép-Tisza mentén* elhelyezkedő *belső perifériák* gyakorlatilag *egybefüggő területet alkotnak*. A munkanélküliség alakulásának sajátos területi-térszerkezeti megoszlásáról tanúskodik viszont az a folyamat, amely szerint míg az egyébként is halmozottan hátrányos helyzetben lévő térségekben az egy évtizeddel korábbi foglalkoztatási szint kétharmadát sem érte el a 2001-es érték, addig a piacorientáció-váltást, illetve a gazdasági rendszerváltást követően komoly versenyelőnyhöz jutó nyugat- és északnyugat-magyarországi területeken, illetve Budapesten és agglomerációjában ennél lényegesen kisebb mértékben, vagy sok esetben egyáltalán nem csökkent a foglalkoztatottsági szint a jó egy évtizednyi időszak egészét tekintve (60. ábra).

Az 1990-es évek elején váratlanul tömegessé vált és a csak 1989 óta kezelni próbált – alig két évvel korábban elismert – munkanélküliségről szóló adatok nyilvánosságra kerülése kapcsán a hi-

vatalos álláspontok kezdetben még elhanyagolható mértékűnek tekintették, átmeneti, hamarosan magától is megszűnő jelenségként kezelték a problémát. Az aggasztó jelek azonban már a rendszerváltás évében első hónapjaiban jelentkeztek. A korábban jellemző néhány száz fő helyett 1990 januárjában már 23 ezer fő munkanélkülit tartottak nyilván a statisztikák, bár a regisztrált üres állás-helyek száma egészen májusig meghaladta ezt az értéket. A későbbiekben ez a tendencia megfordult, és a munkanélküliek száma folyamatosan és egyre intenzívebb ütemben emelkedett. Az igazán nagy megrázkódtatással felérő fordulat azonban csak ezt követően, 1991 és 1992 folyamán következett be. A 1989-ben létező munkahelyek csaknem egyharmada 1992-ig megszűnt, és ennek következtében közel egymillió ember veszítette el az állását. A munkanélküliség tehát tragikus hirtelenséggel, a piacgazdaságokra is csak igen ritkán jellemző ütemben szökött fel. A *regisztrált munkanélküliek abszolút száma és aránya 1993 februárjában érte el a csúcspontját*, amikor összesen 705 ezer fő, a gazdaságilag aktív népesség 13,6%-a szerepelt a Munkaügyi Központok adatbázisaiban.

60. ábra

A foglalkoztatott népesség arányának változása településenként 1990–2001 között

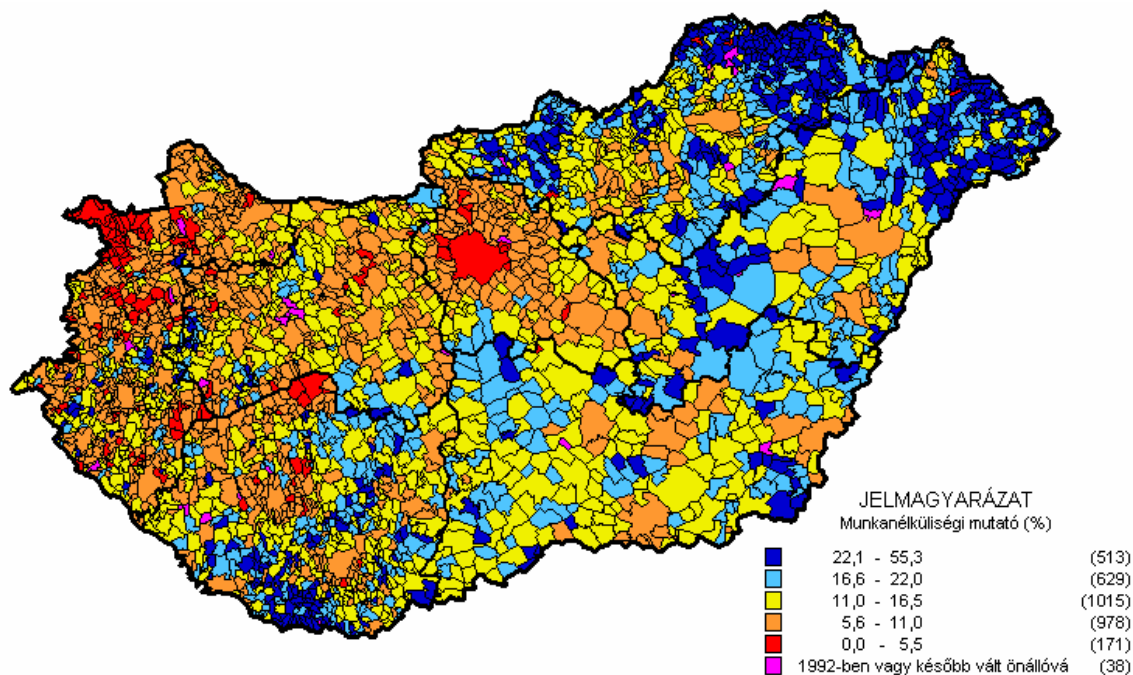
Forrás: Népszámlálási adatok alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A fentebb vázolt folyamatok és több más tényező együttes hatása oda vezettek, hogy már az 1990-es évek elején kirajzolódtak azok a térségek, amelyek munkaerő-piaci szempontból egyértelműen a rendszerváltás vesztesei közé tartoztak (61. ábra). Köztudomású, hogy a magyar munkaerőpiacot a munkanélküliség hivatalos elismerése, vagyis 1987 óta igen nagy *területi különbségek* jellemzik. *Schwertner János* vizsgálatai kimutatták, hogy makroszinten az ún. *nyugat-keleti lejtő* már az 1990-es évek első harmadában kialakult. Mindez azt jelentette,

hogy a keleti országrészekben jóval magasabb volt a munkanélküliség, mint Nyugat-Magyarországon, miközben az egyes megyéken, esetenként kistérségeken belül is jelentős szóródás volt megfigyelhető (Schwertner J. 1992, 1994).

61. ábra

A munkanélküliségi mutató értéke településenként (1992. december 20.)

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyarországi munkaerőpiac területi struktúrájára tehát már az 1990-es évtized első felében – a munkanélküliség tömegessé válását egyidejűleg – az volt a jellemző, hogy azok a térségek, ahol először szökött fel a munkanélküliség, mindvégig a legrosszabb, míg azok, ahol a kezdeti stádiumban elenyészők voltak a foglalkoztatási problémák, mindig a legjobb kategóriába tartoztak. Paradox módon, közvetlenül az *országhatárok mentén húzóódó területsávok* mindkét végletet képviselték, ami abban fejeződött ki, hogy a *fejlettebb osztrák határtérség* eleve a skála *pozitív*, míg a *kelet-szlovák, az ukrán és a román határ régiók* a *negatív oldalán helyezkedtek el*. Az azóta eltelt időszakban további jelentős – de nem folyamatos – és területileg igen erősen differenciált csökkenés következett be a nyilvántartott munkanélküliek számában és arányában (Baranyi B. – Balcsók I. 2004; Balcsók I. 2005).

6.3. A munkaerőpiac jelenlegi területi szerkezete

Az 1990-es évtized folyamán lezajlott *munkaerő-piaci folyamatok* tehát egy *területileg* igen *differenciált struktúrát* hoztak létre, mind a foglalkoztatottság, mind a munkanélküliség szintjét

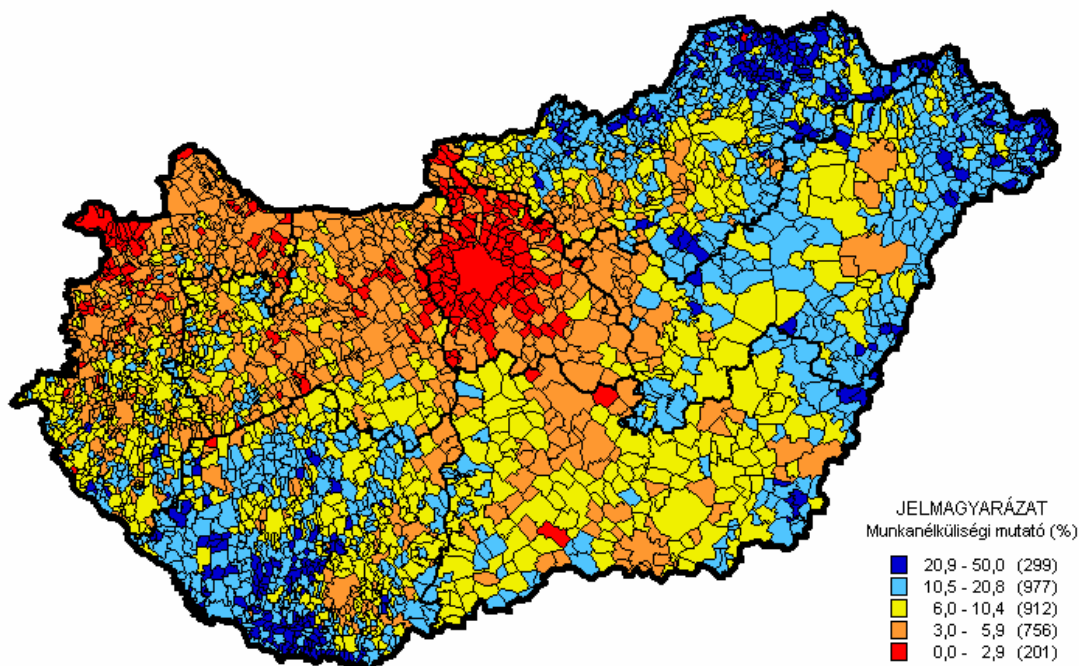
tekintve. A foglalkoztatási ráta földrajzi különbségeit tekintve általánosságban véve elmondható, hogy a legalacsonyabb foglalkoztatottság azokban az egyébként is halmozottan hátrányos és periférikus helyzetű térségekben jellemző, amelyekben a két legutóbbi népszámlálás között eltelt időszakban a legnagyobb ütemben csökkent a foglalkoztatottak aránya (60. ábra).

A foglalkoztatottság szintje európai összehasonlításban Magyarországon a legalacsonyabbak közé tartozik, és az egyébként kedvezőtlen mutató *Északkelet-Magyarország magyar-szlovák, magyar-ukrán és magyar-román, illetőleg Dél-Baranya* határ menti térségeiben még rosszabb. Beszédes példa a Siklós közelében található, gyakorlatilag teljes egészében roma népességű Alsószentmárton, ahol az 1000 főt meghaladó népességből mindössze 6 (!) embernek van munkája, és a sellyei kistérségben elhelyezkedő, hasonlóan többszörösen hátrányos helyzetben lévő *Gilvánfa* – akárcsak a *Siklói és Sellyei kistérség* településeinek a többsége – sem rendelkezik sokkal jobb mutatóval (Baranyi B. szerk. 2005a). Az erőteljes „nyugat-keleti lejtő” hatása ugyanakkor ebből a szempontból is élesen kirajzolódik, mivel a tíz legmagasabb foglalkoztatási rátával rendelkező település közül hat található az ország északnyugati határainak a közelében.

A foglalkoztatottsági jellemzők ismeretében az ország egészét jellemző területi sajátosság, hogy a tartósan magas szinten állandósuló strukturális *munkanélküliséggel sújtott térségek Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon gyakorlatilag egybefüggő területeket alkotnak*, jól körülhatárolva ezáltal a gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetben lévő *külső és belső perifériákat*. Az éles területi különbségek mellett figyelemreméltó, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő települések munkanélküliségi mutatója (vagyis a regisztrált munkanélkülieknek a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya) nyolc-kilencszeresen múlja felül az országos átlagot (62. ábra).

A témában megjelent elemzések, illetőleg rendelkezésre álló adatsorok feldolgozása alapján kijelenthető, hogy a *térbeli struktúra alig változott az 1992 és 2005 között eltelt időszakban*. A legmagasabb munkanélküliséggel sújtott területek – az egy évtizeddel korábbi viszonyokkal lényegében megegyezően – jelenleg is *periférikus*, zömmel *határ menti fekvésű térségek* – kivéve a nyugati határvidékeket, amelyek a Közép-magyarországi régióval egyetemben a legkisebb munkanélküliségi mutatókkal rendelkeznek. A *térbeli struktúra megmerevedése* azonban nem jelenti azt, hogy a vizsgált időszakban ne történtek volna lényeges változások a munkanélküliség mértékét és főbb jellemzőit tekintve. A munkanélküliek számának és az aktív korú népességhez viszonyított arányának alakulásában 1992 és 2005 között két, határait tekintve gyökeresen ellentétes tendencia zajlott le. Egyfelől a regisztrált munkanélküliek száma és aránya országos átlagban dinamikusán csökkent, másrészt azonban ezzel egyidejűleg jelentősen nőtt az átlaghoz viszonyított eltérések szélső értékei között mérhető különbség.

A munkanélküliségi mutató értéke településenként (2005. december 20.)

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A munkaügyi központok nyilvántartásaiban szereplő regisztrált munkanélküliek száma az 1992. december 20. és 2005. december 20. közötti időszakban 660 321 főről 410 649 főre csökkent, vagyis kevesebb, mint kétharmadára esett vissza, és ennek megfelelően a munkanélküliségi mutató 11%-ról 5,9%-ra mérséklődött (az értékek az ezredforduló tájékán még kedvezőbbek voltak, azonban az elmúlt években ismét mérsékelt emelkedés következett be a regisztrált munkanélküliségben). Ez mindent egybevetve nagyon komoly előrelépésként értékelhető még annak ismeretében is, hogy ebben az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök eredményes alkalmazása mellett vitathatatlanul jelentős szerepet játszottak az időközben bekövetkezett – és sok esetben a regisztrált munkanélküliek számának csökkenését eredményező – adminisztratív változások (a jövedelempótló támogatás vagy a pályakezdekők munkanélküli segélyének megszüntetése, a járadékra való jogosultság időtartamának többszöri csökkentése stb.).

A vizsgált időszakban összességében az országosan csökkenő tendenciával párhuzamosan kistérségi és települési szinten a szélső értékek irányába történő elmozdulás következett be, jellemzően nőttek az területi különbségek. A folyamat alapvetően arra vezethető vissza, hogy az egyébként is kedvezőbb helyzetben lévő területeken (pl. Budapest és agglomerációja, Északnyugat-Magyarország) tovább csökkent a munkanélküliség, míg az eleve magas munkanélküliséggel sújtott térségekben (Északkelet-Magyarország, Dél-Baranya stb.) összességében csak az átlagnál lassabban, vagy egyáltalán nem csökkent a regisztrált munkanélküliek

aránya. Ezért ezeken a területeken egyre több település mozdult el a kedvezőtlen kategóriák felé, míg az „ellenpóluson” ellentétes irányú elmozdulás történt. A munkanélküliek számának és arányának az országos átlagnál lassabb csökkenése, stagnálása, illetve esetenként emelkedése nemcsak a kedvezőtlenebb pozícióba kerülő kistérségek és települések számát növelte meg, hanem az országos átlaghoz viszonyított negatív irányú eltérés amplitúdóját is. Amíg ugyanis 1992-ben települési szinten még „csak” ötszörös volt az átlagértékhez viszonyított legnagyobb eltérés, addig ez az eltérés 2002-ben már csaknem 8,5-szeresére emelkedett.

Az előzőekben említettek mellett az a trend is nyomon követhető, hogy a munkanélküliségi mutató értéke a kedvező és a kedvezőtlen helyzetben levő térségekben-régiókban egyaránt homogenizálódott, mert előbbi esetben az alacsony, utóbbiban pedig a magas munkanélküliséggel sújtott területek növelték jelentősen területi kiterjedésüket, és Kelet-Magyarországon egy jól kirajzolódó, *nyugati-keleti, illetve délnyugati-északkeleti irányú elmozdulás* következett be. Ennek eredményeként egyre élesebben határolódnak el egymástól a különböző adottságú térségek, és kistérségi-települési szinten még inkább érzékelhetővé válik a foglalkoztatási szempontból válságban lévő területek fokozatos leszakadása nem egy határrégió esetében is. Az országhatár közvetlen közelében elhelyezkedő települések jelentős hányadát sújtja ugyanis az országos átlag 1,75-szorosánál magasabb munkanélküliség – a vonatkozó kormányrendelet alapján ezek mindegyike hivatalosan is eleve magas munkanélküliségű területnek minősül (61. ábra). A *homogenizálódási tendencia* kedvezőtlen hatásai egyértelműen kirajzolódnak az *Ipoly-torkolattól a Viharsarokig* húzódó határszakaszok mentén kialakult, gyakorlatilag egybefüggő területen, valamint a *Baranya* és a *Somogy megye déli részén elhelyezkedő aprófalvas térségekben* is jelentősen nőtt a hátrányos helyzetben lévő települések száma és területi kiterjedése.

További kedvezőtlen, és a jövőbeni előrelépés lehetőségeit alapvetően meghatározó adottság, hogy a *keleti-délnyugati határszakaszok mentén* az átlagot magasán meghaladó munkanélküliség ráadásul a regisztrált munkanélküliek sok szempontból kedvezőtlen összetételével (képzettség, korszerkezet, a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok magas aránya stb.) párosul. A régtől fogva magas munkanélküliség természetes velejárója, hogy nagyon jelentős a tartósan, azaz legalább egy éve folyamatosan a nyilvántartásban szereplő állástalanok aránya a regisztrált munkanélkülieken belül. Külön kiemelendő az a tény, hogy a jóval nagyobb területi szóródás ellenére a keleti, különösen pedig az északkeleti országrészek határtérségeinek kedvezőtlen helyzete, a szinte egybefüggő területsáv ebben a tekintetben is jól kivehetően megjelenik (63. ábra).

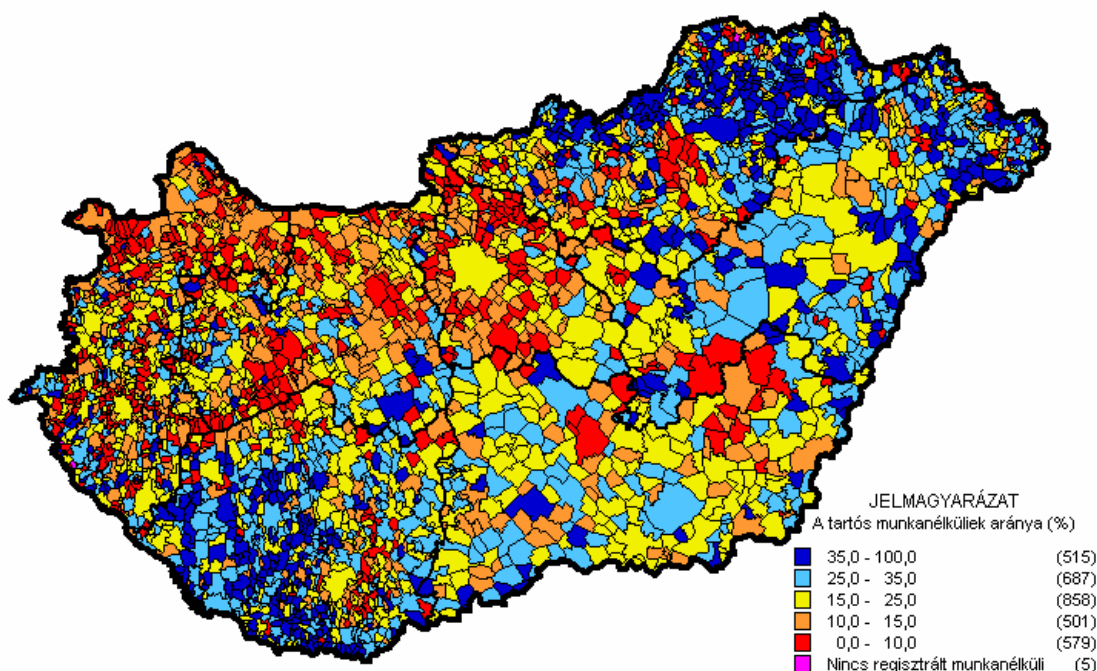
A munka világából való tartós kirekesztődés egyénre és társadalomra gyakorolt negatív hatásaival már számos, a kérdést különböző szemszögből megközelítő tanulmány foglalkozott az utóbbi években. Ezek alapján elmondható, hogy a szaktudás és a munkamorál csökkenése (vagyis a további elértéktelenedés), illetve a társadalmi devianciák (alkoholizmus, bűnözés) fenyegetése mellett a fokozatos lecsúszás, a sokszor egész térségeket érintő általános elszegé-

nyedés a tartós munkanélküliség legkedvezőtlenebb, a foglalkoztatáspolitikai keretein messze túlnyúló hatása. A rendkívül kedvezőtlen munkanélküliségi jelzőszámok háttérében álló egyik legfontosabb tényező a *helyi munkalehetőségek igen szűk köre*. Különösen igaz ez a megállapítás azokra az aprófalvas térségekre, ahol a legtöbb településen gyakorlatilag csak az önkormányzat tud munkát biztosítani, ráadásul jelentős részben az államilag támogatott köz-, köz-célú- és közhasznú munkák keretében. A helyi vállalkozások által a munkaügyi szervezethez bejelentett állásajánlatok, vagyis az ún. *nem támogatott üres álláshelyek* aránya az érintett északkelet- és délnyugat-magyarországi határ menti térségekben ebből következően jóval alacsonyabb az átlagosnál (64. ábra).

63. ábra

*A tartós munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélkülieken belül településenként
(2005. december 20.)*

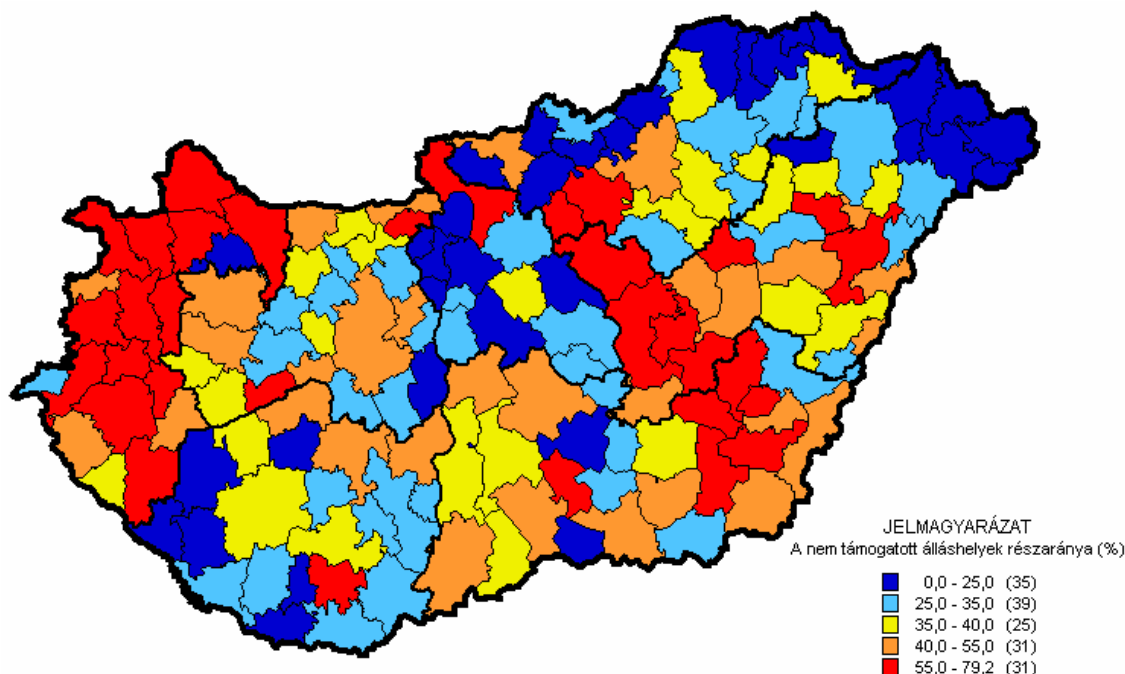

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

Az előzőekkel szöges ellentétben áll a *nyugati-északnyugati határszél* – különösen Sopron térsége – ahol a Budapestéhez és agglomerációjához hasonlóan kedvezőek a munkanélküliségi adatok. A többi határszakasszal ellentétben itt jól kivehetőek a földrajzi fekvés előnyös hatásai, mivel a fővároson és közvetlen vonzáskörzetén kívül az országban csak itt alakult ki a legalacsonyabb mutatókkal rendelkező települések által alkotott, nagyobb kiterjedésű egybefüggő terület. Ráadásul ez a fajta „versenyelőny” évtizedes távlatban is megmaradt, hiszen a térség már az 1990-es évek elejétől kezdve ki tudta használni a „vasfüggöny” lebontásából és a piacorientáció-váltásból fakadó lehetőségeket (tőkevonzó képesség, jó elérhetőség stb.).

64. ábra

Az összes álláshelyből a bejelentett ún. nem támogatott álláshelyek aránya munkaügyi körzetek szerint 2005-ben

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A határ menti térségek munkaerő-piaci helyzetéről, az elmúlt mintegy másfél évtized főbb tendenciáiról *összességében* az állapítható meg, hogy a nyugati és északnyugati határszakaszok kivételével a közvetlen határsávba tartozó települések zömében komoly, ráadásul tartós problémákat okozott a rendszerváltás után megjelenő „modern kori” munkanélküliség. A foglalkoztatás szintje különösen az északkeleti országrészben drasztikusan visszaesett, és a kezdetektől meglévő ún. *nyugat-keleti lejtőt* tovább erősítette az, hogy noha összességében kevesebb, mint kétharmadára csökkent a munkanélküliség, de ezzel párhuzamosan a kedvezőtlen és a kedvező adottságú térségekben egyaránt a *homogenizálódás irányába mozdultak a munkanélküliségi jelzőszámok*. Ezek a folyamatok tehát nem rendezték át a magyarországi munkanélküliség térbeli szerkezetét, sőt inkább egyértelműsítették a kedvező, illetőleg a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben lévő nagyobb térségek elkülönülését (Balcsók I. 2005).

6.4. A kapcsolatok sajátos formája - külföldi munkavállalók a magyar munkaerőpiacon

Magyarország államhatárai mentén évtizedekig nem jöhetett számításba a szomszédos országok közötti nagyobb volumenű munkaerő-áramlás – akárcsak bármilyen határon átnyúló ténylegesen működő, kellően tartalmas kapcsolat sem. Ám a szocialista rendszer összeomlása után ebben a tér-

ségben is újra átjárhatóbbá váltak a határok, szorosabb lett a határok két oldalán fekvő területek közötti együttműködés, és ez természetesen érezte hatását a helyi – esetenként a még tágabb – munkaerőpiacon is. Közvetlenül a rendszerváltás után számos tényező együttes hatására *dinamikus együttműködés* kezdett körvonalazódni a *határon átvéelő munkaiügyi kapcsolatokban* – hivatalosa és nem hivatalosan egyaránt. A fejlődés azonban a *keleti országrész egészét tekintve megrekedt*, és közel *sem alakult ki olyan sokoldalú kapcsolatrendszer, mint a nyugati határrégiókban*.

A szomszédos országokkal fennálló munkaerő-piaci viszonyrendszer vizsgálatának az elmúlt esztendőben újra aktualitássá vált az Európai Unióval folytatott csatlakozási tárgyalások során. A *szabad munkaerő-áramlást* érintő fejezettel kapcsolatos, tagországokként eltérő álláspontok, illetve az egyes államok (pl. *Franciaország, Németország, Ausztria* stb.) által kilátásba helyezett, és a csatlakozás után is fenntartandó átmeneti (maximum hét éves időtartamú) korlátozások ismét ráirányították a figyelmet a Magyarország és más államok közötti munkaerőpiaci kapcsolatokra, és az azokat befolyásoló tényezőkre.

Külföldi munkavállalók már a rendszerváltást megelőzően is jelen voltak a magyar munkaerőpiacon a határnyitást követően 1990-ben pedig az előző évi kétszeresére ugrott a számuk. Az elkövetkező években – egy erőteljes csökkenést leszámítva – ingadozott az érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkezők száma Magyarországon, majd 1997-től folyamatosan emelkedett a határokon kívülről érkező munkavállalók létszáma. A 2005-ös esztendő folyamán összesen 72 207 *munkavállalási engedélyt és ún. „zöld kártyát”* adtak ki, illetőleg munkavállalási célú regisztrációs kérelmet vettek nyilvántartásba külföldi állampolgárok számára, és ezekből az év végén 62 471 volt érvényben Magyarországon (65. ábra).

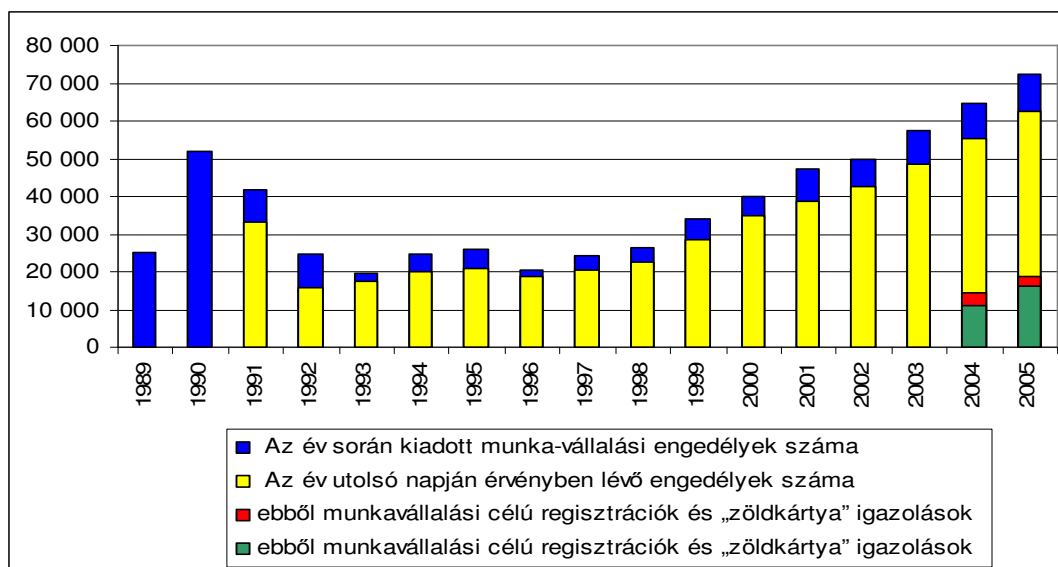
A magyar munkaerőpiacon munkát vállaló külföldiek pontos számát szinte lehetetlen egzakt módon meghatározni, és nemcsak a feketegazdaság és feketemunka jelentős szerepe, hanem a hatályos törvények hiánya vagy fogyatékosai miatt sem. Ezt a kevésbé kontrolált helyzetet elsősorban a kínaiak használják ki. A világ legnépesebb országából érkezők ugyanis rendszerint igénybe veszik a cégalapítás viszonylagos egyszerűségéből adódó előnyöket. Társas vállalkozást alapítva, ügyvezető igazgatóként ugyanis csak akkor kell munkavállalási engedélyt kérniük, ha az ügyvezetői munkakörtől eltérő feladatokat akarnak ellátni. Ezt viszont a legtöbb esetben nem vállalják fel, mivel alacsonyabb beosztásban – például eladóként – már nem lenne reális esélyük az engedély megszerzésére. Ennek az az oka, hogy a hazai munkaerő védelme érdekében hozott törvény szerint külföldiek által nem tölthető be olyan munkakör, amelyet magyar munkanélküli is betölthetne.

A 2005-ben *kiadott munkavállalási engedélyek nemzetiségek közötti megoszlását* tekintve elmondható, hogy bár az araboktól a törökökig nagyon sok náció képviselteti magát a megyei munkaerőpiacon, de ezek többsége elenyésző arányt képvisel. A legtöbb munkavállaló továbbra is *Romániából, Szlovákiából, illetve Ukrajnából* érkezik, és magas az Európán kívüli földrészekről származók aránya is, döntően a kínai állampolgárok nagy száma miatt. A szomszédos országokból ér-

kezők legnagyobb része ugyanakkor magyar nemzetiségű, vagyis a beilleszkedésük kevés okoz problémát okoz (66. ábra).

65. ábra

A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek száma*

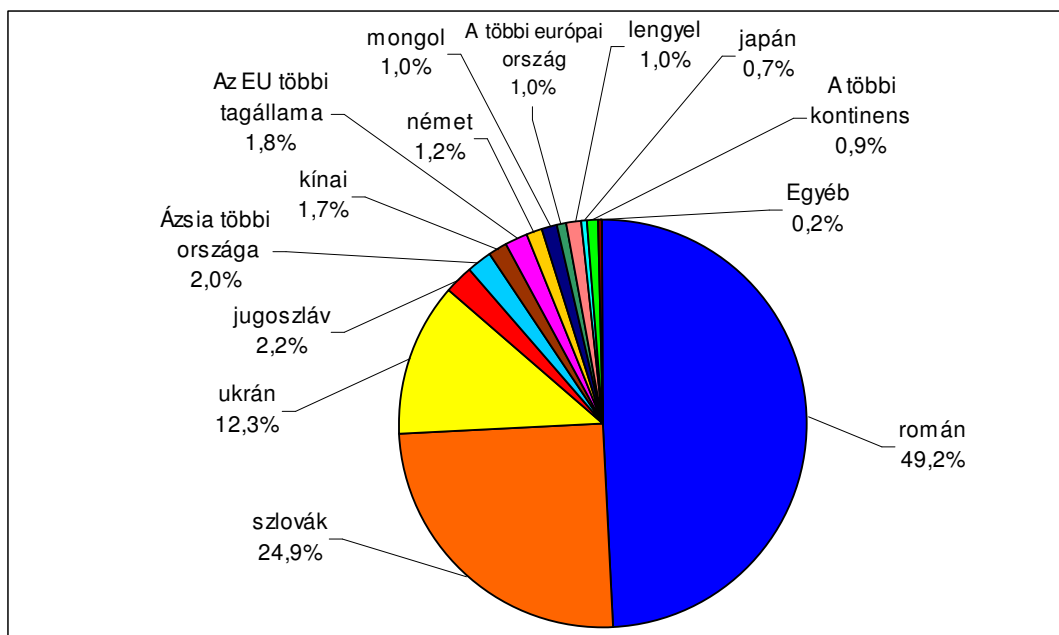
*: Magyarország EU csatlakozása (2004.05.01.) után a cseh, észt, lengyel, lett, litván, szlovák és szlovén állampolgárok (és családtagjaik) engedély nélkül vállalhatnak munkát, csak a munkavállalási célú regisztráció (bejelentés) kötelezettsége terheli az őket foglalkoztató munkáltatót. Az Egyesült Királyság, Írország, Svédország, Ciprus és Málta állampolgáira semmiféle bejelentési kötelezettség nem vonatkozik. A volt EU-15-ök közül a többi tagállam polgárai bizonyos feltételekkel „zöldkártya” igazolást kaphatnak, amely engedély nélküli munkavállalásra jogosít.

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály

A külföldi munkavállalók zöme több évre visszamenően Budapesten és Pest megyében keres munkát magának, míg Kelet- és Délnyugat-Magyarország csak az érkezők töredékét vonzza. Komárom-Esztergom megye az ország egészét tekintve is speciális helyzetben van, mivel a munkavállalók igen számottevő részaránya – gyakorlatilag teljes egésze – az esztergomi Suzuki üzemébe a Duna másik partjáról átjáró szlovák állampolgárok nagy létszámának köszönhető. Az országos arányok az elmúlt években – a Szlovákiából érkezők érzékelhetően növekvő részarányától eltekintve – nem módosultak számottevően, bár kisebb eltolódások szezonálisan is előfordulnak (67. ábra, 68. ábra). A 68. ábra adataiból az is azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a szomszédos országokból érkező *munkavállalók* – néhány kivételtől eltekintve – gyakorlatilag „átugorják” a közvetlen határ menti térségeket. A kivételek közé tartozik az *osztrák* (Vas), a *horvát* (Baranya), a *szerb* (Csongrád), de legfőképpen a *szlovák* állampolgárok jelentős hányada – a fentebb ismertetett okok miatt ez utóbbiak mintegy 70%-a koncentrálódik Komárom-Esztergom megyében.

66. ábra

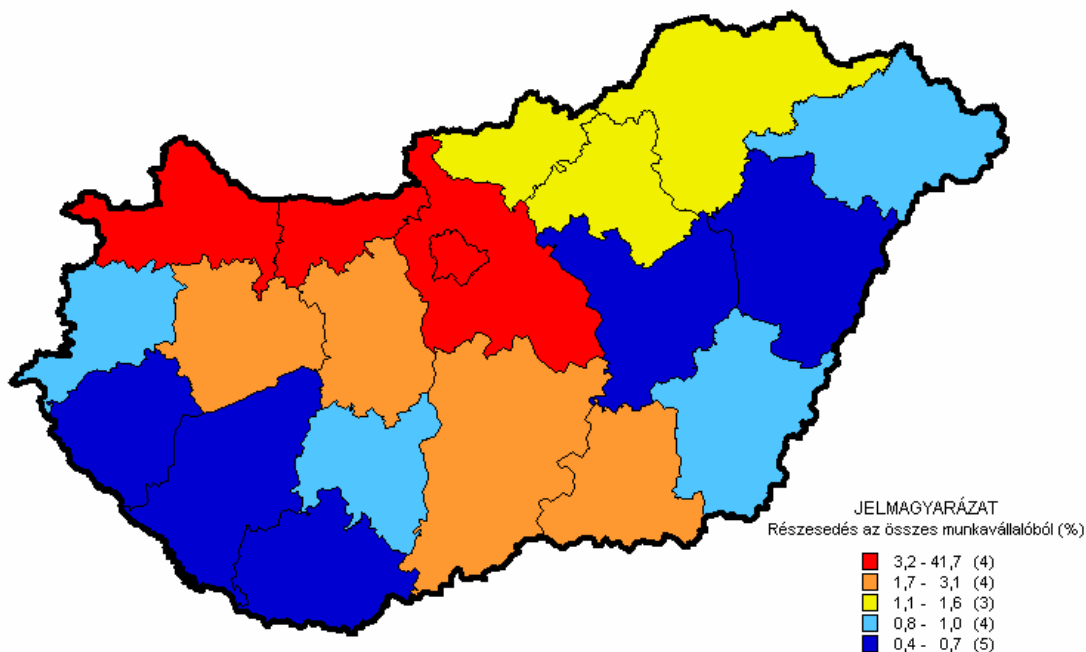
*A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek megoszlása
Magyarországon nemzetiségek szerint (2005)*

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

67. ábra

Az egyes megyék részesedése a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyekből

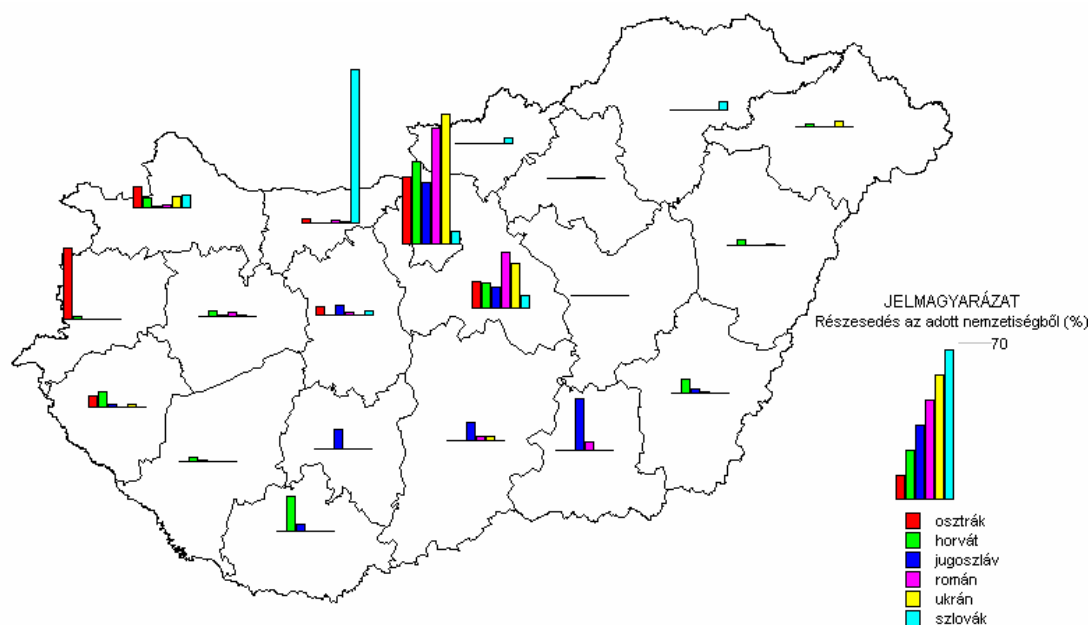

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A létszámát tekintve együttesen az összes legálisan munkát vállaló külföldi csaknem kétharmadát kitevő Romániából és Ukrajnából érkező munkaerő ugyanakkor egyértelműen a Közép-Magyarországi régióban keres munkalehetőséget. Noha az országhatárok mentén fekvő megyékben összességében ennek ellenére is e két nemzet állampolgárai képviseltetik magukat a legnagyobb arányban, ám a magyarországi összehasonlításban is alacsony bérek, a magas munkanélküliség, és a kevés munkaalkalom miatt a kelet-magyarországi régiók továbbra sem a külföldi munkavállalók célterületei.

68. ábra

A Magyarországgal szomszédos államokból érkező külföldi munkavállalók területi koncentrációja a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyek alapján

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyarországi regionális fejlődés és az átalakuló térszerkezet tehát ebben a tekintetben is sajátos hatást gyakorolt a munkaerőpiacra. Miközben a nyugati-északnyugati határszálen kölcsönösen intenzív kapcsolat bontakozott ki a szomszédos államok között, addig ez a keleti országrészre általánosságban nem jellemző, sem az intézmények közötti együttműködések, sem a kétoldalú munkavállalást tekintve. Az okok között minden bizonnyal komoly szerepet játszik az a tény, hogy északkeleti határrégiók meglehetősen ingatag gazdasági kapcsolatokkal jellemezhetőek. A térségben kevés saját erőforrással rendelkező, alacsony fejlettségű és töke-vonzó képességű perifériaterületek találkoznak egymással. A periférikus fekvés és jelleg ere-dőjeként – ahogyan arról azt a korábbiakban már szó esett – a *keleti határ menti régiók mind-egyikében tartós foglalkoztatási válság jellemző*, amely leginkább a kevés munkalehetőségben és a magas munkanélküliségben nyilvánul meg (Baranyi B. 2004, Balcsók I. 2004).

A munkalehetőségek korlátozott száma nyilván szintén nem vonzó tényező a szomszédos ország munkavállalóinak szemében, de a határtérség sajátosságaiból adódóan mégis vannak olyanok, akik a Magyarországon belül halmozottan hátrányos helyzetű településeken keresik a boldogulásukat. A határ menti térségekben a legnagyobb jelentősége a határokon túlról évente néhány-szor tíz fős nagyságrendben érkező (bár általában magyar nemzetiségű), magasan kvalifikált munkaerőnek van. A szomszédos országokból áttelepülő *diplomás értelmiségiek*, mérnökök, orvosok és tanárok ugyanis némileg enyhíteni tudják az egyes térségekben kialakult szakemberhiányt, és ahol kevés a rendelkezésre álló, megfelelő végzettségű magyar munkaerő, a jelenleg hatályos munkavállalási szabályok sem jelentenek akadályt a különféle szakemberek alkalmazása során. A határon túlról érkező *diplomásokat* ráadásul nem riasztják azok a tényezők (rossz elérhetőség, fejletlen vonalas és humán infrastruktúra, a szakmai karrier korlátozottabb lehetősége stb.) sem, amelyek miatt magyar kollégáik nem szívesen maradnak a határközeli falusias térségekben. Ennek oka egyrészt az otthoninál jóval magasabb és biztos kereseti lehetőség, másrészt pedig a szomszédos országok határregióihoz képest – elmaradottsága ellenére is - nagyságrendekkel jobb állapotú infrastruktúra és lakossági ellátás. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az országhatárhoz közeli településre költöző családok számára éppen a földrajzi fekvésből adódóan könnyebb a kapcsolattartás a határ túloldalán maradt rokonokkal.

A kevésbé képzett munkaerőt tekintve a hivatalosan Magyarországra érkező, leginkább román, ukrán és szlovák munkavállalóknak döntően a feldolgozóipari kampányok biztosítanak munkalehetőséget. A hirtelen fellépő munkaerőhiány mellett az egyes szakmákra (varrónő, cipőfelsőrész-készítő stb.) jellemző, a kedvezőtlen munkavégzési feltételekkel párosuló igen alacsony keresetek is lehetőséget biztosítanak a legális munkavállalásra, mivel ezek miatt a tényezők miatt itt sem szorítanak ki magyar munkaerőt az álláshelyekről. Kisvárdá és Záhony térségében már évek óta jellemző a felkínált feltételeket elfogadó ukrán állampolgárok nagyobb volumenű (30–40 fős) foglalkoztatása, mivel az üres álláshelyeket általában több hónap elteltével sem tudták magyar munkaerővel betölteni (*Balcsók I. – Dancs L. 2003*).

A Magyarországon hivatalosan munkát vállaló külföldiek tehát nem befolyásolják érdemben a munkaerőpiaci folyamatokat, mert számuk mind a regisztrált munkanélküliek, mind pedig a betölthető üres álláshelyek számát figyelembe véve elfogadható szinten mozog. Sokkal nagyobb problémákat okoz viszont az a tendencia, hogy létszámuk elsősorban az *idénymunkák* időszakában nő meg ugrásszerűen, ám nem azokban a térségekben, ahol ilyenkor a leginkább szükség lenne a munkaerőre. Némileg más a helyzet a Magyarországon *illegálisan dolgozó „feketemunkásokkal”*, akik elsősorban a mezőgazdasági és az építőipari idénymunkák alatt érkeznek az országba. Számukról nincsenek pontos adatok, de bizonyos, hogy a többszöröse a törvényes keretek között dolgozókéinak. Sokszor előfordul, hogy szervezett keretek között hozzák át őket a határon, és egyes térségekben (pl. *Fehérgyarmat, Biharkeresztes* stb.) nem ritka a feketemunkások tömeges, több száz fős csoportokban való megjelenése.

A *feketemunka* sok esetben szinte törvényszerű jelenség a *magyar–román és magyar–ukrán határ mentén*, mivel a magyar oldal kistelepülésein a vállalkozások munkaerőigényének gyors és olcsó kielégítésére sokszor a román és ukrán állampolgárok foglalkoztatása az egyetlen lehetőség. *Vásárosnamény* térségében például nemegyszer kifejezetten rá vannak kényszerülve az olcsó, illegális ukrán és román napszámosok munkájára. Ennek legfőbb oka a térség vonalas infrastruktúrájának szerkezete, mivel a települések döntő többsége csak zsákvonallal kapcsolódik a 41-es főúthoz, így módon nem éri meg szomszédos településekről származó munkaerőt foglalkoztatni. Kifizetődőbb csoportosan áthozni a határon a térségben megszokott napszám feléért is munkát vállaló feketemunkásokat, mert még a több napos szállás biztosítása is olcsóbb, mint településenként összeszedni a magyar munkaerőt. Ők ugyanis egyrészt nem minden esetben vállalják el a felkínált munkát, másrészt tömegközlekedési eszközökkel a bejárás csak nehezen oldható meg, a vállalkozónak pedig számottevő pluszki költséget jelentene a munkások fuvarozása. A feketemunka tehát már komolyabban érinti a különböző helyi munkaerőpiacok működését, de részint a még mindig kezelhető létszámot, részben pedig a munkanélküliség magas szintjét tekintve ez még mindig nem tekinthető érdemi hatásnak.

A fentebbi adatok alapján tehát kijelenthetjük, hogy a keleti határszél az előző évekhez hasonlóan inkább csak ugródeszkának. minősül a szomszéd országokból munkavállalási szándékkal érkezők szemében, ahogyan azt a közvetlen határsávban folytatott korábbi vizsgálataink általános tapasztalatai is megerősítik (*Baranyi, B. – Balcsók, I. – Dancs, L. – Mező, B. 1999, Balcsók I. – Dancs L. 2001*). Ezek közül külön kiemelhetők az MTA RKK Debreceni Osztálya által Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 119, a magyar–ukrán és magyar–román államhatár magyar oldalán elhelyezkedő határ menti települések önkormányzatai körében két ízben (1998 és 2002) elvégzett, illetve a magyar–ukrán határ két oldalán fekvő négy településpár lakosságának körében 2001–2002-ben lebonyolított kérdőíves felmérések (*Baranyi B. 1999, 2004*). Az önkormányzatok számára küldött kérdőívek természetesen a határ innenső oldalán zajló gazdasági-társadalmi folyamatokat mérték fel. A munkavállalási szokásokat firtató kérdésekre adott válaszok alapján nem jellemző a külföldiek megjelenése a közvetlen határtérség munkaerőpiacán, mivel mindössze 27 település jelölt meg legálisan, vagy feketén ott dolgozó külföldi állampolgárokat. A feketemunka a kérdőívek alapján 16 településen fordult elő, és összesen 773 főt érintett. Az adatok értelmezésekor ugyanakkor nem lehet eltekinteni attól, hogy a tényleges létszám, illetve arány a vizsgálat által regisztráltak valószínűleg a többszöröse. Ennek hátterében minden bizonnyal az húzódik meg, hogy az önkormányzatoknak egyfelől nem állnak rendelkezésükre megbízható adatok, másrészt pedig eleve óvakodnak a kényelmetlen kérdés megválaszolásától.

A *legális keretek között munkát vállaló* külföldiek bizonyítható száma még kevesebb volt (73 fő), és a 13 válaszadó település többségében mezőgazdasági idénymunkásként, illetve tanárként dolgoztak. A külföldi munkavállalók legnagyobb része a kérdőívre adott válaszok alapján a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken keresett munkát magának. A feketemunkások 93,5%-a (723 fő), míg a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek 91,8%-a (67 fő) talált munkát ebben a megyében.

7. MAGYARORSZÁG ÉS ÁLLAMHATÁRAI

7.1. A „schengeni folyamat”

Az euroatlanti integrációs folyamatok felgyorsulásával a 2004-es esztendő jelentősen átrajzolta Európa politikai térképét, miután a keleti bővítés eredményeként az Európai Unió 2004. május 1-jén tíz új országgal – köztük Magyarországgal – bővült, s a nagy integrációs szervezet tagjainak a száma elérte a huszonötöt, miközben Romániával és Bulgáriával is megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások, s napirenden van az integrációs folyamat más országokra való kiterjesztése is. A világban lezajlott számos tragikus esemény, súlyos terrorakció (New York, Madrid, London) után a biztonság kérdése felértékelődött. *Magyarország* szemszögéből pedig főként az Ukrajnában bekövetkezett politikai fordulat, ezzel együtt a magyar–magyar kapcsolatok jövője szempontjából – mintegy nemzetstratégiai érdekek miatt is – a külső *határok létrejötte* helyezte előtérbe a határon átnyúló együttműködés kérdését, illetve az államhatárok szerepét az ország schengeni határai mentén.

Immár jó két évtizede annak, hogy 1985-ben a luxemburgi Schengen városkában megszületett a *Schengeni Egyezmény* (továbbiakban: *SchE*), 1990-ben sor került a *Schengeni Végrehajtási Egyezmény* (továbbiakban: *SchVE*) aláírására, 1995 májusában pedig annak életbeléptetésére. Az utóbbi azt is jelenti, hogy egy évtizede már a gyakorlatban is megvalósult a *schengeni típusú együttműködés*, amely az EU közös határain a korábbi ellenőrzés fokozatos lebontását, külső határainál viszont a rendkívül szigorú ellenőrzés bevezetését jelentette, és irányozza elő az új tagállamok számára is. Mindezt megerősítette, hogy az 1999-ben hatályba lépett *Amszterdami Szerződés* az ún. első pillérbe integrálta a *SchVE* jelentős részét, azaz mára a schengeni szabályok az EU-integrációs jogrend szerves részévé váltak (*Sallai J. 2005*).

Az *Európai Alkotmány-tervezetben* is rögzített „szabadság, biztonság és jog érvényesülésének” térséggyökerei az európai integrációs folyamat kezdetéig, az 1950-es évek elejéig nyúlnak vissza. Az éppen csak kibontakozó integrációs törekvések célkitűzése és velejárója a *személyek szabad áramlásának a biztosítása*, továbbá az ehhez szükséges szigorú rendőri, *határrendészeti együttműködés megvalósítása* volt, miközben a szovjet-blokk országai – köztük a közelmúltban csatlakozott kelet-közép-európai EU-tagállamok – az idő tájt szovjet típusú határőrizet valósítottak meg, amely évtizedekig állandósította Európa kettéosztását. Európa nyugati felében viszont folyamatosan megkezdődött az államhatárok elválasztó szerepének a mérséklése. A skandináv államok már 1952-ben elhatározták, hogy felszámolják a közös határaik mentén a határforgalom-ellenőrzést. Az *Északi Tanács tagállamaiban* 1954. március 22-én (Dánia, Izland, Svédország, Norvégia, Finnország) létrejött az *Egységes Északi Munkaerőpiac*. A szerződés biztosította a felsorolt országok állampolgárainak, hogy engedély nélkül dolgozhassanak egymás területén.

Ugyanezen a napon aláírtak egy másik szerződést is az *Északi Útlevel Unió*¹³ létrehozásáról, amelynek értelmében útlevel vagy személyazonosító igazolvány felmutatása nélkül lehetséges a régió belső határainak az átlépése. A skandináv államokhoz hasonlóan a Benelux államok az 1958-as Benelux Gazdasági Uniót megalapozó szerződésben ugyancsak felszámolták¹⁴ a közös államhatáraikon áthaladó határforgalom ellenőrzését.

A személyek szabad áramlásának biztosítását – mint az alapvető szabadság jogok egyikét – az EU elődszervezetének, az *Európai Gazdasági Közösségnek* (EGK) az alapítói az 1957. évi Római Szerződés aláírásakor deklarálták. A hosszú ideig csak gazdasági integrációban gondolkodó szerződő felek azonban nem tettek határozott lépéseket a kitűzött cél gyakorlati megvalósítása érdekében. A személyek szabad áramlásának megteremtésében döntő szerepet játszott a *Schengeni Egyezmény* (SchE), amelyet 1985. június 14-én írtak alá Franciaország, Németország és a Benelux államok képviselői. A SchE aláírását követte a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (SchVE) kidolgozása, majd 1990-ben – Spanyolországgal és Portugáliával együtt – az aláírása, 1995-ben pedig a gyakorlati hatálybalépése. Az időközben 1987-ben létrejött *Egységes Európai Okmány*, amely a Közösség tevékenységét új területekre terjesztette ki, ugyanakkor egy egységes, belső határok nélküli térség létrehozását irányozta elő, ahol az áruk, a személyek, a szolgáltatások, és a tőke szabad mozgása biztosított. A *Maastrichti Szerződés* hatálybalépését (1995) követően a megvalósítás folyamata a '90-es évek második felében felgyorsult és az *Amszterdami Szerződés* jelentős áttörést eredményezett, miután hatályba lépésekor (1999. május 1.) EU keretei közé beemelt teljes schengeni jogi anyagot.

Az Amszterdami Szerződés hatályba lépését követően az EU döntéshozó és irányító szervei kiemelt figyelmet szenteltek „a szabadság, biztonság és jog térségének” megteremtésének. Az 1999. október 15–16-án megtartott *tamperei csúcsértekezlet* többek között leszögezte, hogy a „szabadság, biztonság, jog térségének megteremtése” horderejét tekintve a *Belső Piac*hoz, és a *közös pénzhez hasonlítható* – következő nagy projekt az európai integráció történetében. Az ezt követő sevilla-i, nizza-i, és thesszaloniki értekezletek tovább erősítették a schengeni folyamat kiteljesítését szolgáló együttműködést.

A folyamat újabb állomása a *Laeken-i csúcs* volt (2001. december 15.), amely megvonva az 1999 októbertől és 2004 áprilisa közötti időszakra vonatkozó tamperei jogalkotási program „félidős” mérlegét is, megállapította, hogy a tervezett célkitűzések nem teljesültek maradéktalanul, ami a nemzeti vívmányok elszánt védelmére, a hiányzó közös politikai akaratra, és a szerződések alapvető hiányosságaira vezethető vissza. A Laeken-i Európai Tanács ülése

¹³ A megállapodás szerint azonban bármelyik aláíró tagállam időközben véletlenszerűen útlevel-ellenőrzést tarthat, illetve akár fél évre is visszaállíthatja a határforgalom-ellenőrzést. A gyakorlat szerint csak egy alkalommal 1970 került erre sor a norvég svéd határon.

¹⁴ A határforgalom-ellenőrzés visszaállításának a lehetőségét a Benelux államok is fenntartották, de nem éltek vele. Erre csak a SchVE gyakorlati hatálybalépését követően 2000-ben került sor. Ugyanakkor Hollandia 1976 óta alkalmaz a határterületeken mobil határellenőrző egységeket.

ugyanakkor megerősítette a Tamperében rögzített kötelezettséget és határozott lépéseket tett az egyes területeken tapasztalt késések és hiányosságok korrigálása érdekében.

A schengeni integráció folyamatában lényeges változást hozott 2004. május 1-jén az EU *keleti bővítése* és az *Európai Alkotmány* megalkotása. Az új tagállamok – köztük Magyarország – ettől kezdve részesei lettek a vámuniónak, de még nem lettek teljes jogú tagállamai a schengeni közösségnek. Az EU-tagság tehát nem jelent automatikusan teljes jogú Schengen-tagságot. Ezért 2004. május elsejétől egy *átmeneti időszakról* lehet csak beszélni, amely a „*személyek szabad áramlása*” kérdését sajátosan érinti, ami annyit jelent, hogy az új tagállamok állampolgárai ugyan szabadon utazhatnak a kibővült Európai Unió területén, ám a csatlakozási szerződés az átmeneti szabályozások sorát tartalmazta, többek között egy hétéves tervet a munkavállalók szabad lakóhelyválasztásának jogairól. A csatlakozó országok ezzel átvették a schengeni vívmányokat, amelyből a rendelkezések jelentős része azonnal hatályossá vált (2004. május 1.), és vannak olyanok, amelyeket egyébként csak később az Európa Tanács egy megfelelő határozata után kell alkalmazniuk (Sallai J. 2005).

Magyarország ugyancsak 2004. május elseje óta tagja az Európai Uniónak, részese a vámuniónak, s a magyar állampolgárok egyben az Európai Unió polgáraivá is váltak. A csatlakozással kapcsolatosan már ma is jelentős változásokat tapasztalhatnak a határ mentén élők és a határon átutazók számára, ami később a teljes jogú Schengen tagsággal – várhatóan 2007-től – tovább bővül. A jelenlegi időszakban a személyek mozgását könnyítő intézkedések bevezetésére már eddig is sor került az Európai Unió tagállamaiba történő beutazáskor. Magyarország esetében például a *szomszédos EU tagállamokkal közös államhatárszakaszokon* (magyar–szlovén, magyar–osztrák, magyar–szlovák) a *határátkelés lényegesen leegyszerűsödött de még nem szűnt meg a határforgalom ellenőrzése*. Ezzel egyidőben a határátkelőhelyeken már a magyar állampolgár is igénybe veheti az EU-sávot. Az egyszerűbb határátkelés azt jelenti, hogy a személyazonosság megállapítása sor kerül az úti okmány és gépjármű gyors, szemrevételezéssel történő ellenőrzésére. Ugyanakkor gyanú esetén (rendelkezésre álló adatok, vagy az átlépő személy gyanús viselkedése alapján) alapos vizsgálatra is sor kerülhet. Amennyiben a határt átlépni kívánó *személy sérti az EU tagállamok közrendjét, közbiztonságát, közegészségügyét, továbbá szerepel a tiltó listán az EU tagállamokba való belépése* (a Magyar Köztársaság elhagyása) *megtagadható*. Nagyon fontos és új körülmény, hogy 2004. május elsejétől (útlevéllel és) *személyi igazolvánnyal* is átléphetők az EU és az EU-val megállapodott országok államhatárai.

Teljesen új jelenség, hogy 2004. május elsejével az *Európai Unió belső határain* lévő *határátkelőhelyeken a vámellenőrzés megszűnt*. A belső határokon, az uniós szabályoknak megfelelően, a szomszédos határellenőrző szervekkel összehangolt, *közös, ún. „egy megállásos”* ellenőrzést vezetett be a Magyar Köztársaság Határőrsége azokon az átkelőkön, ahol azt az infrastruktúra ezt lehetővé tette. Ez azt jelenti, hogy a határon átkelőket a szomszédos EU-

tagállam határrendészeti szerveinek képviselőivel együttműködve csak egyszer állítják meg ellenőrzés céljából.

Volt már szó róla, hogy a világon és Európában bekövetkezett katasztrófák, terrorcselekmények a schengeni *bel- és igazságügyi együttműködés* jelentőségét felértékelték. Természetes tehát, hogy Magyarország EU- és Schengen-tagságával a magyar államhatárok jellegétől (külső vagy belső határ) függően a schengeni határőrizeti rend bevezetése fokozottabb érdeklődésre tart számot, annál is inkább, mert az országot övező 2 243 kilométer hosszan övező államhatárok néhány kilométer híján mintegy fele (1 103,5 km) a *külső határ*, miközben a magyar–szlovák, magyar–osztrák és a magyar–szlovén határok (1 139,5 km) az *EU belső határaivá* váltak. Ebből adódón a magyar–ukrán, a magyar–szerb-montenegrói és a magyar–horvát határok olyan szigorúbban ellenőrzött külső határként funkcionálnak, amelyek vízumköteles harmadik állam megítélése alatt állnak, a román–magyar határ *jelenleg még külső határ*, de Románia (2005-ben már aláírta a csatlakozási szerződést) közelgő EU-tagságával belátható időn belül *belső határrá válhat*, miközben magyar–román relációban Románia már amúgy is vízummentességet élvez. Középtávon Horvátország ugyancsak jó eséllyel pályázhat az uniós, s vele együtt a „Schengen-tagságra”.

7.2. Határforgalom és a kishatárforgalom alakulása Magyarországon

Az ország belső nyugalma, biztonsága minden időben megköveteli, hogy a határon áthaladó személyeket és árukat figyelemmel kísérje. Ebből adódóan a Magyar Köztársaság is kiemelt figyelmet fordít a határforgalom ellenőrzésének szabályozására, amelyet a határőrizet és a *határőrségről, illetve a külföldre utazásról szóló törvény rögzít*, amely a Magyar Határőrség legfontosabb feladatának szabja meg, hogy más *hatóságokkal együttműködve ellenőrizze az államhatáron áthaladó személy- és járműforgalmat, a szállítmányokat, biztosítsa a határátkelőhelyek rendjét* (1997. évi XXXII. törv.). A törvény pontosan meghatározza az államhatár átlépésének feltételeit, kivételes szabályait, továbbá a határátkelő megnyitásának, megszüntetésének, és a határforgalom korlátozásának előírásait.

A határforgalom alakulását számos tényező befolyásolja, többek között az idegenforgalom, a nemzetközi kereskedelem, a gazdasági együttműködés, a szomszédos országok biztonsági helyzete, az áruk – különösen a kiemelten kezelt jövedéki termékek (benzin, cigaretta, alkoholféleségek), élelmiszerek – árviszonyai, s nem utolsósorban meghatározó tényező az átkelelési helyek száma, sűrűsége és jellege (14. táblázat).

Magyarország államhatárai mentén ma már a közúti határátkelőhelyek száma és sűrűsége megfelelő, bár tapasztalhatók egyenetlenségek is, különösen magyar–horvát és magyar–román relációban, ahol az átkelőhelyek közötti távolság relatíve még mindig igen magas, jóval a 34 kilométeres országos átlag fölött húzódik. A határátkelőhelyek sűrűsége és felszereltsége

azonban csak az egyik – bár igen fontos – előfeltételét jelentik a határforgalom „minőségének”, éppen ezért ma még a SchVE teljes hatálybalépéséig (2007) a *határforgalom-ellenőrzése* a határrend igen fontos része, s az államhatárt csak a kijelölt helyen, a megadott időben, érvényes úti okmánnyal, illetve a jogszabályokban meghatározott egyéb feltételek betartásával lehet átlépni. Ettől eltérni csak nemzetközi szerződések rendelkezései szerint lehet. Az EU tagállamaiban a határforgalom ellenőrzését egységes elvek alapján igyekeznek végrehajtani, amelyet a „*shcengeni codex*” szabályoz. Ennek fő oka, hogy a tagállamok saját biztonságuk szavatolását abban látják, hogy az Unió külső határain a határforgalom ellenőrzését – a zöldhatár hatékony őrizetével összhangban – szigorúan és következetesen hajtják végre.

14. táblázat

Határszakaszok és határátkelőhelyek jellemzői Magyarországon, 2005

Határszakaszok	A határszakasz hossza (km)	Vízi határátkelő	Vasúti határátkelő	Közüti		Közüti határátkelőhelyek átlagos távolsága egymástól (km)
				Nemzetközi (állandó)	Helyi (időszakos)	
Oszttrák	356,2	1	4	10	6	22,3
Szlovák	681,0	1	6	14	3	40,1
Ukrán	136,7	-	1	5	1	27,3
Román	447,8	-	6	10	-	44,8
Szerb	174,4	1	2	4	1	34,9
Horvát	344,6	1	3	6	-	57,4
Szlovén	102,0	-	1	6	1	14,6
Összesen	2242,7	4	22	55	11	34,0

Forrás: HÖR web.b-m.hu/horweb/hor_szerv.nsf/atkelo_viszonylat.

Ami a személyforgalom alakulását illeti, a 15. táblázatból két következtetés nyomban lezűrhető. Az egyik, hogy az 1980-as években a volt szocialista országokban fokozatosan bevezetett világútlevíl, valamint a Kárpát-medence államaiban az utazás liberalizálása a határforgalom jelentős megugrásához vezetett. A korábbi néhány milliós, esetleg tízmilliós körüli személyforgalom a száz millió fős nagyságrendet is elérte, sőt esetenként meghaladta. A másik fontos megállapítás, hogy a határforgalom alakulását azonnal befolyásolta a térségben bekövetkezett bármilyen politikai és/vagy gazdasági válság, s hatásukat a forgalmi adatok változásai érzékeny barométerként jelezték. Ez történt például a jugoszláv polgárháború és az orosz, illetve ukrán elhúzódó akut gazdasági válság idején is, ami milliós nagyságrenddel vetette vissza a magyar határforgalom egészét. Az utóbbiak ellenére a határforgalom nagyságrendje Magyarország esetében kiugróan magas. A kelet-európai rendszerváltást követően jó másfél évtized alatt összesen mintegy 1,6 milliárd (éves átlagban 101 millió fő) lépte át a magyar államhatárokat, míg a járműforgalom is 30–40 millió között alakult évente (15. táblázat, 69. ábra). Ez önmagában is jelzi a határmentiség kivételes jelentőségét Magyarország életé-

ben, érzékeltetve az ország centrális földrajzi fekvéséből adódó geopolitikai helyzet sajátosságait, a tranzit- és kapuszerep előnyös és hátrányos következményeit.

15. táblázat

Határforgalom alakulása Magyarországon 1990–2005 között

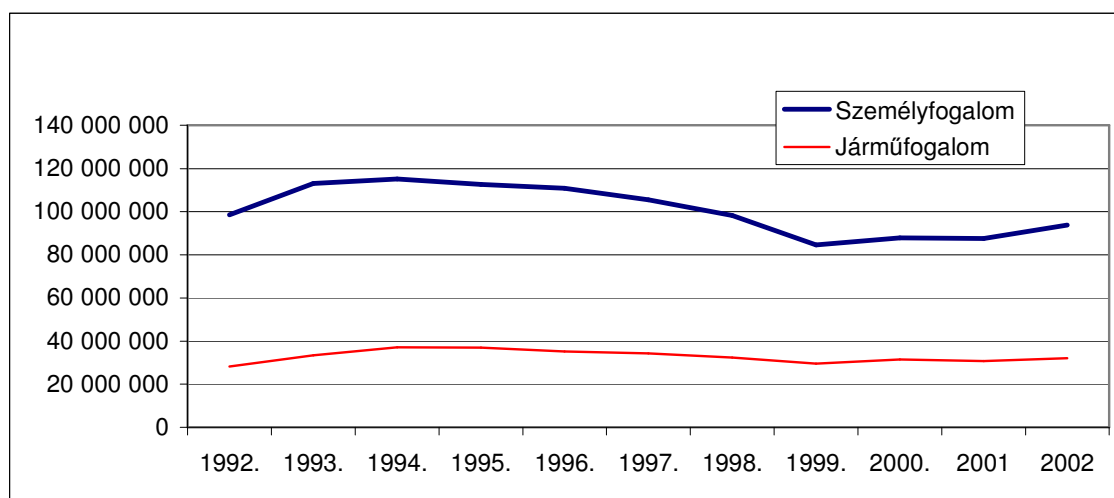
Év	Határforgalom (fő)	Év	Határforgalom (fő)
1990	112 026 533	1998	98 193 630
1991	102 004 750	1999	84 653 960
1992	97 756 673	2000	82 528 851
1993	99 542 273	2001	87 562 207
1994	115 138 420	2002	93 810 066
1995	112 469 496	2003	96 829 291
1996	110 861 204	2004	104 565 971
1997	105 546 526	2005	104 574 654
Határforgalom összesen (1990–2005)		1 608 064 505	

Forrás: HÖR adatbázis.

A határforgalmon belül a személyforgalmat az is jelentősen motiválja, hogy a szomszédos országokban (pl. Románia, Ukrajna, Jugoszlávia – ma Szerbia és Montenegró) az állampolgárok sok esetben tranzitként használták fel a magyar államhatárokat, mivel ide vízum nélkül léphettek be, de szándékaik szerint nem akartak hosszabb ideig Magyarországon tartózkodni, hanem távolabbi országba vagy többnyire Ausztriába kísérelték meg tiltott módon átlépni a határt, esetleg Szlovénián és/vagy Szlovákián keresztül próbáltak eljutni Európai Unió tagországaiba. A vizsgált időszakban a határforgalomban résztvevő személyek és járművek adatainak összevételéből egyértelműen jól látható, hogy a személyforgalom hullámlásával párhuzamosan a *gépjárműforgalom* is hasonló módon alakult (69. ábra).

69. ábra

Személy- és járműforgalom alakulása, 1992–2002 (fő, db)

Forrás: HÖR adatbázis.

A határforgalom közelmúltbeli alakulásából tehát könnyen megállapítható, hogy a jogkövető állampolgárok határátlépése, vagyis a határforgalom az elmúlt évtizedben lényegében egyenletesnek nevezhető. Országos átlagban a magyar államhatárokat évente átlépő 101 millió személy és 30–40 millió járműforgalom tartósnak tűnik, a határforgalomban leginkább a magyar–osztrák és a magyar–szlovák határátkelők a népszerűek. Az utóbbi öt–hat évben egyre kevesebben léptek át a magyar–szerb határátkelőhelyeken, mint korábban, míg az összes többi viszonylatban voltaképp állandósult a forgalom.

A jelenlegi átmeneti állapothoz viszonyítva 2007-től lényegesen megváltozik a helyzet, amikor teljessé válik a *schengeni külső-belső határőrizeti rend*. Ezt követően a külföldi állampolgárok a *külső*¹⁵ határt csak a schengeni codexben megfogalmazott következő feltételekkel lehet átlépni. A határforgalomban résztvevő személyeknek és járműveknek *érvényes útiokmánnyal*, - amennyiben vízumkötelezett államból érkeznek a belépni szándékozó személy – rendelkezniük kell beutazási engedéllyel, azaz, *vízummal*. Ezen túl szükség esetén be kell tudnia mutatnia a tervezett tartózkodás célját és feltételeit igazoló okmányokat, a létfenntartáshoz szükséges anyagi eszközök meglétét mind a tartózkodás időtartamára és a visszatérés idejére. A határátkelés fontos előfeltétele, hogy az érintett személy ne szerepeljen a *Schengeni Információs Rendszerben*¹⁶ (SIS), s ne jelentsen veszélyt egyetlen schengen tagállam biztonságára sem. A *belső határt*¹⁷ bárhol és bármikor át lehet lépni, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a schengeni térségben tartózkodó minden személy – az Európai Unió és harmadik országok állampolgárai egyaránt – számára a belső határok átlépése többé nem kötődik a kijelölt határátkelőhelyekhez. Nemcsak bármelyik közúton, de a szántóföldeken, az erdőkön, a folyókon, a terep bármely részén átléphető.

A határforgalomban a kialakult gyakorlat mellett továbbra is fontos szerepet játszik a *kishatárforgalom*, amelynek Magyarországon hosszú és régtől fogva szilárd tradíciója és jelentősége is van. Korai előzménynek tekinthető, hogy az 1888. évi magyar–román határszerződés által kitűzött határ akkoriban földbirtokokat vágott ketté. Az új helyzet kezelésére találták ki a kishatárforgalmat, amely az első világháborúig működött. Ezt követően a trianoni békediktátum soha nem látott nehézség elé állította a határ mentén élőket. E helyzet

¹⁵ *Külső határok*: a Szerződő Felek szárazföldi és tengeri határai, valamint repülőterei és tengeri kikötői, ha azok nem belső határok.

¹⁶ A SchVE egyik legfontosabb kompenzációs intézkedés rendszere a SIS, mely lehetővé teszi az adatok tárolását és megfelelő feltételek esetén lehívását. A személyekről és tárgyakról készült nyilvántartás a következő területeket fogja át: a kiadatási kérelemre letartóztatandó személyekre vonatkozó adatokat; harmadik országbeli állampolgárok adatait, akik számára a vízum kiadását és a beutazást meg kell tagadni; olyan keresett személyek adatait, akiket előzetes letartóztatásba kell helyezni; az eltűnt személyek adatait; körözött, tárgyak, lopott gépkocsik, pénzek, utazási és biankó okmányok, valamint fegyverek adatait; meghatározott titokban regisztrálásra megjelölt személyek és gépkocsik adatait.

¹⁷ *Belső határok*: a Szerződő Felek szárazföldi határai, valamint a belföldi forgalmat lebonyolító repülőterei és tengeri kikötői, amelyekbe olyan menetrendszerű átkelőhajók érkeznek, illetve ahonnan olyanok indulnak, amelyek célállomása vagy indulási állomása kizárólag a Szerződő Felek területén lévő kikötő, anélkül, hogy e területeken kívüli kikötőkben kikötnének.

kezelésére adták ki a 5.300/1923 Miniszter Elnöki rendeletet. E rendeletben rögzítették, hogy a kishatárforgalom területi hatálya a határkerületre terjedt ki, mely alatt a vámhatárral párhuzamos általában 10–15 km-es terület sávot kellett érteni. A pontos területi hatályt minden viszonylatban a szerződés mellékleteként az érintett községek, települések felsorolásával tüntették fel. A kishatárforgalomban részt vevő lakosok a határt útlevéllel, határszéli igazolvánnyal, birtokos úti igazolvánnyal és alkalmi úti lappal léphették át. A határátlépés helyét, feltételeit, az adott viszonylat sajátosságait, pontos területi hatályait stb. a szomszédos államokkal kötött *kishatárforgalmi szerződésekben* határozták meg. A megkötött bilaterális megállapodások a második világháborúban elveszítették jelentőségüket, majd azt követően néhány évig – a „vasfüggöny” felhúzásáig – átmenetileg még fennmaradtak.

A hatvanas években Magyarország szomszédsági kapcsolataiban újrafogalmazták a kishatárforgalom tartalmát, majd Ausztria kivételével sorra születtek meg a bilaterális kishatárforgalmi megállapodások. Később, főként a nyolcvanas-kilencvenes években a *világútlevélnék* az egykori szocialista országokban történő bevezetése, másfelől viszont az EU tagállamai részéről a térség egyes országainak a polgárai számára előírt *vízumkötelezettség*, valamint a *romló életkörülmények* miatt a kishatárforgalom létrehozásának eredeti szándékai – a gyors átjutás a szomszédos településre – fokozatosan a „megélhetési turizmus”, az engedély nélküli munkavállalás és kismértékben az üzleti, de még inkább a „fekete” és a „szürke” gazdasági körbe tartozó utazások számának növekedése váltotta fel. A kishatárforgalom tehát lassan elveszítette eredeti célját és funkcióját, az átlépő utasok többsége már nem a rokoni, a baráti, a kulturális kapcsolatok ápolása, a nemzeti hovatartozás erősítése miatt kelt át az átke-lőhelyeken, miközben a magyar állampolgárok újabban amúgy is alig-alig élnek kishatárforgalom adta lehetőségekkel, részarányuk gyakorlatilag elhanyagolható, jelentéktelen.

Az elmondottak is szerepet játszottak abban, hogy az EU csatlakozási tárgyalásokkal párhuzamosan Magyarország a szomszédos államoknál kezdeményezte a kishatárforgalmi megállapodások felmondását, amire gyakorlatilag 2003 végére került sor. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor Brüsszelben már elkészült az új EU-s kishatárforgalmi megállapodás tervezete, amely végleges elfogadás előtt áll. A *rendelet célja* a tagállamok külső határain a kishatárforgalmi rendszer általános kritériumainak és feltételeinek, valamint ebből a célból *külön vízum* bevezetésének a szabályozása. A rendelet ugyan közösségi szinten fogalmazza meg a kishatárforgalom új rendjét, ám egyszersmind felhatalmazza a tagállamokat a szomszédaikkal folytatandó kétoldalú tárgyalásokra, szükség esetén a megállapodások megkötésére, feltéve ha azok összhangban állnak a közösségi szabályozás előírásaival.

A tervezet azoknak a szomszédos harmadik állam határ menti sávjában jogszerűen élő személyeknek készült, és azok határátkelésének a könnyítését hivatott szolgálni, akik az EU-tagállam *külső határát* abból a célból kívánják átlépni, hogy az érintet tagállam területén meghatározott ideig – legfeljebb hét egymást követő napon, és összességében félévente legfeljebb

három hónapos időtartamban tartózkodhassanak. Vízummentes határ menti területen lakók számára a javaslat a határátlépéshez úti okmányt tart szükségesnek, ami személyi igazolvány vagy egy speciális, határátlépésre jogosító engedély is lehet. A *vízumkötelezett* határ menti területeken élők viszont továbbra sem mentesülnek a vízum megszerzése alól, ám számukra kerül bevezetésre egy *különleges vízum*, amely „L” jelzéssel lesz ellátva a „Local” (helyi) szóból eredően. Ezt a vízumot olyan jóhiszemű, a határ mentén élő és utazni szándékozók számára állítják ki, akik megfelelnek a rendeletben rögzített feltételeknek. Nem kétséges, hogy a jelenleg elfogadás alatt álló kishatárforgalmi rendelet kedvezően érintené a határon túli magyarok jelentős részét, akik a határ menti sávban laknak. Ez főleg az Ukrajnában és a Szerbia és Montenegróban élő magyaroknak az anyaországgal való kapcsolat tartását segítené elő.

Mindent együttvéve a kishatárforgalom történeti tapasztalatai és az Európai Unió szabályozási elképzelései egyaránt azt erősítik meg, hogy a Magyar Köztársaság külső határai mentén nem szabad eleve elvetni a kishatárforgalom intézményét. Magyarország eminens érdeke is, hogy a határ menti szorosabb együttműködés, a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatok erősítése miatt a kishatárforgalmi intézményrendszer megújított formában visszatérjen. Ehhez a térségi tapasztalatok és a magyar szakemberek elképzelései megfelelő alapot teremtenek. Az Európai Unió maga is a szabályozott kishatárforgalom engedélyezésével kívánja elérni, hogy a tagországok és a majdan belépők (Bulgária, Románia) határ menti kapcsolatai ne szakadjanak meg, s az EU többi tagállamának is lehetőség nyíljon a keletebbre nyúló határkapcsolatok kiépítésére, nem zárva el az utat számukra sem a korábban jól prosperáló határkapcsolatok elől.

7.3. Államhatárok és a határforgalom alakulása határszakaszonként

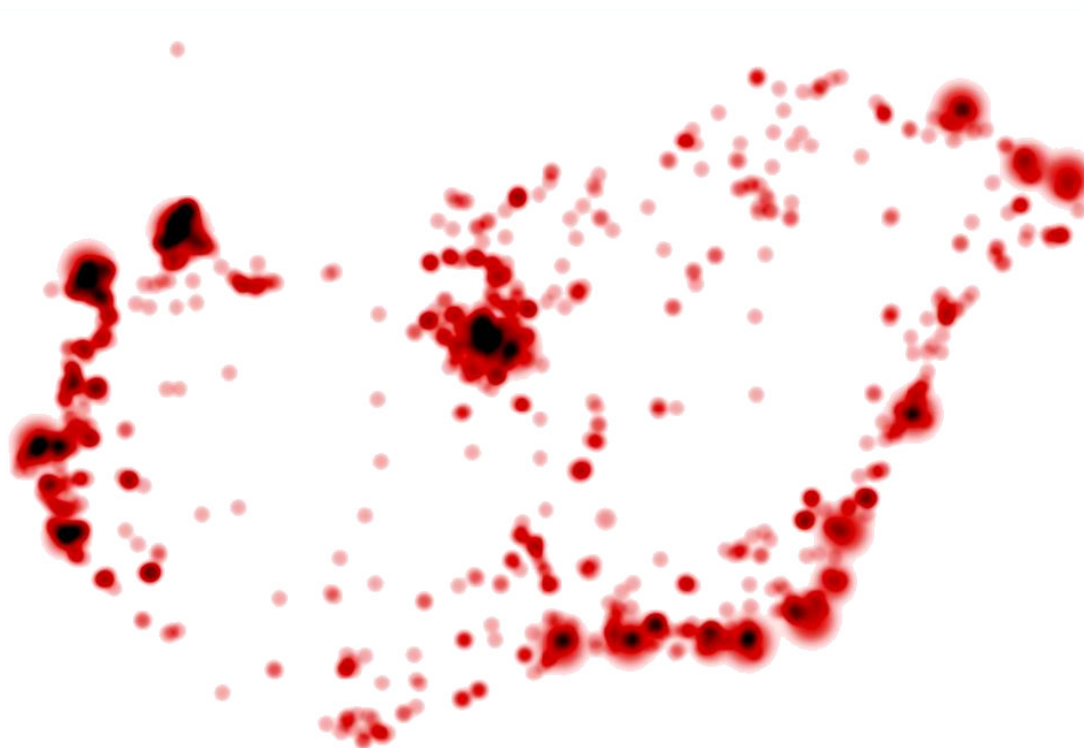
A korábbiakban volt már szó arról, hogy a schengeni folyamat meghatározó szerepet játszik a szűkebb térség, az egyes államok – köztük Magyarország –, a Kárpát-medence országainak, különösen pedig az EU külső határai mentén elhelyezkedő országok határkapcsolati rendszerében, hatást gyakorolva közös államhatárok jellegére, jövőbeni szerepére. A rendkívül összetett kérdéskörből jelentősége miatt kiemelkedik a *határforgalom alakulása*, azon belül pedig a helyzet jobb megértését szolgálja a közelmúlt *legális* és *illegális migrációjára* vonatkozó adatok összevetése és értékelése. A *legális migráció* a határforgalom szempontjából azt mutatja meg, hogy adott viszonylatban mennyien lépték át a határt engedéllyel (útlevéllel, személyigazolvánnyal, kishatárforgalmi átlépővel stb.), míg az *illegális migráció* adatai a határt engedély nélkül, tiltott módszerekkel átlépők számát és arányát illusztrálják. Az utóbbi kérdés Magyarország esetében azért is bír megkülönböztetett jelentőséggel, mert az Európai Unió teljes jogú tagjaként a schengeni határőrizeti rend bevezetésének fontos láncszeme, s az ország körül húzódó kiterjedt határszakaszok mintegy felét pedig eleve külső határok alkot-

ják, amelyek keletről és délről az Európai Unió jelenlegi peremvidékét jelentik, és az közvetlen érintkezést biztosítják a közös Európán kívül eső országokkal.

Jóllehet Magyarország a szomszédos országokkal rendezett határkapcsolatot tart fenn, amelyet alátámaszt az egyes határszakaszok mentén megvalósuló magas határforgalom, ám e közben a legális migráció mellett – éppen az ország sajátos helyzete miatt – számolni kell relatíve jelentős tiltott határátlépéssel is. A viszonylatonként történt vizsgálat abból a szempontból is fontos lehet, mert nemcsak a határforgalom nagyságára, hanem a migrációs folyamatok nem kívánt, tiltott irányaira, közvetve pedig egyes határtérségek kriminálhelyzetére is következtetni lehet. A mellékelt ábrán jól látható sűrű sötét foltok a tiltott határátlépések magas jelenlétét és helyszíneit, területi-térségi vetületeit szemléltetik, amelyek alapján plasztikusan, *megrajzolható a keleti és a déli befelé, valamint a nyugati kifelé mutató illegális migrációs irány*. Budapest kivételesen hangsúlyos szerepe is könnyen érzékelhető, amelynek alapvető oka a Ferihegyi repülőtéren áthaladó megnövekedett határforgalom, és a velejáró tekintélyes illegális be-, és kiutazási kísérletek száma (70. ábra).

70. ábra

Tiltott határátlépések helyszínei Magyarországon, 2005

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

7.3.1. Magyar–osztrák reláció

Magyarország nyugat felől több mint ezer éve határos Ausztriával. Jelenleg Ausztria az EU-nak (1995) és a Schengeni Végrehajtási Egyezménynek (1998) is tagja, ezért a 356,2 km hosszú osztrák–magyar határ a SchVE szerint külső, míg Magyarország EU-tagsága (2004) óta az EU belső határa is egyben. Ausztria EU- és schengen-tagsága egyben azzal járt együtt, hogy a nyugati szomszéd fokozottabban vált a térség migrációs cél- és tranzit-országává az elmúlt évtizedben. Emiatt egyre súlyosabb kérdéssé vált a migráció illegális formája, amely tulajdonképpen a határt engedély nélkül módszerekkel átlépők szándékait takarja. Ám az integrációs folyamatok kiteljesedése, a keleti bővítés, s nem utolsósorban a schengeni határőrizeti rend egyre hatékonyabb működése nyomán az utóbbi években – különösen 2004-től – a tiltott határátlépések határozott visszaesése következett be, miközben ugrásszerűen megnőtt a magyar–osztrák határt átlépők száma (16. táblázat).

16. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–osztrák határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés		Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció)	
	Fő	%	fő	az összes százalékában
1996	32 943 321	100,0	3 927	0,0119
1997	33 272 752	100,0	4 959	0,0149
1998	33 084 699	100,0	7 037	0,0213
1999	30 064 597	100,0	7 017	0,0233
2000	30 464 034	100,0	6 765	0,0222
2001	30 660 406	100,0	4 395	0,0143
2002	35 008 626	100,0	3 873	0,0110
2003	35 498 178	100,0	2 757	0,0078
2004	35 161 865	100,0	2 565	0,0073
2005	37 400 204	100,0	1 544	0,0041

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A határforgalom 2002-től bekövetkezett jelentős, mintegy ötmillió fős emelkedésének, illetve az illegális migráció visszaesésének másik oka a román állampolgárok vízummentességének a bevezetése volt, miután Románia megállapodott az EU-val, hogy 2002. január elsejétől a román állampolgárok vízummentesen utazhatnak a Közösség országaiba. Ezt követően a román állampolgároknak már nem kellett a magyar–osztrák határt illegálisan átlépni, hanem legálisan utazhattak bármely EU-tagállamba. Az, hogy Ausztria hosszú ideje az EU keleti tagállama jól szemlélteti a határforgalom több mint 30 millió fős évenkénti nagyságrendje. A török, szerb vendégmunkások, illetve román, moldáv, ukrán állampolgárok számára ez a határszakasz a „Nyugat kapuja”, ami tranzitszerepe miatt a magyarországi átmenő forgalom alakulása szempontjából is meghatározó jelentőséggel bír. Ez valószínűleg a jövőben is így marad.

Ami a magyar–osztrák közös határ jellegét illeti, Magyarország teljes jogú Schengen tagságával a határszakasz 2007-től az EU (schengen) *belső határrá* válhat. Ezáltal megszűnhet a 2004. május elsejétől funkcionáló jelenlegi közös, ún. „egy megállásos” határforgalom-ellenőrzés, és a SchVE szerint a magyar–osztrák határ bárhol, bármikor átléphető lesz, bármelyik EU-tagállamban jogosan tartózkodó uniós állampolgárok számára, s a személyek szabad áramlása elől elhárul minden eddigi korlátozó tényező.

7.3.2. Magyar–szlovák reláció

Szlovákia a kelet-közép-európai térség egyik legfiatalabb állama, és 2004. május elseje óta az EU teljes jogú tagja. Magyarország Szlovákiával érintkezik leghosszabban a közös államhatár mentén, mintegy 681 km hosszan. A két ország földrajzi elhelyezkedése és a határrégiók történetileg szoros kapcsolatai, mondhatni összetartozása viszonylag homogén jellege miatt a határforgalom jelentős volumenű. Ám ezért, valamint a migrációs irányok hatása miatt az összeforgalmon belül az illegális migráció régtől fogva alacsony mértékű a közös államhatárszakasz mentén. Az elmúlt tíz évben a következők szerint alakult a legális és az illegális migráció (17. táblázat).

17. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–szlovák határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	20 882 916	100,0	693	0,0033
1997	22 749 702	100,0	1 079	0,0047
1998	22 304 592	100,0	2 490	0,0112
1999	18 123 592	100,0	1 114	0,0061
2000	14 973 374	100,0	47	0,0003
2001	15 753 585	100,0	1 600	0,0101
2002	18 412 426	100,0	754	0,0041
2003	19 938 815	100,0	211	0,0011
2004	21 629 276	100,0	157	0,0007
2005	27 681 988	100,0	92	0,0003

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A táblázat adatai is azt támasztják alá, hogy az illegális migráció tradicionálisan kialakult kelet-nyugati és dél-nyugati kontinentális főirányai elkerülik a magyar–szlovák határtérséget, s az illegális migráció a jelentős kiterjedésű közös államhatáron csak elenyésző mértékben motivált. Ezzel szemben viszont a történelmi, kulturális és gazdasági-társadalmi tényezők kohéziós ereje miatt a legális határforgalom régtől fogva kiugróan maga, s minden évben meghaladta a 15 millió főt, sőt igen jellemzően az 1990-es évek derekán, majd az uniós csatlakozási utáni években a 20 milliót, 2005-ben pedig már a 27 milliós nagyságrendet is. Ennek

egyik oka maga az EU-s tagság, amellyel megszűnt a vámellenőrzés a közös határon és a határok mentén élő állampolgárok kölcsönösen átjárnak a szlovák, és a magyar szolgáltatások igénybevétele, illetve vásárlás céljából. Jelentősen növelte a határforgalmat Komárom és Esztergom térségében az új híd átadása. A határforgalom további növekedését idézte elő az eltérő foglalkoztatási lehetőség. A kedvezőbb munkaerőpiaci helyzet miatt erőteljesebb a magyar oldal vonzása, s ma Szlovákiából Magyarországra tartó munkaerő napi ingázás formájában nagy tömegben utazik a határ innenső oldalán lévő munkahelyekre. A magyar–szlovák térség határforgalmában várhatóan további emelkedést fog hoznia SchVE teljes jogú tagjává válík 2007 októberétől. Ekkor – azon túl, hogy a határ menti együttműködés új lehetőségei nyílhatnak meg – a jelenleg érvényben lévő „*egy megállásos*” határforgalom-ellenőrzés is felszámolásra kerül, és az osztrák–magyar határhoz hasonlóan a határ bárhol, bármikor átléphetővé válik a tagállamban jogosan tartózkodó állampolgárok számára.

7.3.3. Magyar–ukrán reláció

A független államiságát 1991-ben elnyert Ukrajna észak-keleti irányban Magyarország geopolitikai szempontból is fontos szomszédja, ahol a politikai, a gazdasági-társadalmi átalakulás jelenleg is magas hőfokon zajlik. Bár Ukrajna kinyilvánította euroatlani csatlakozási szándékát, ennek realitása ma még alacsony. Tovább nehezíti helyzetét a volt szovjet köztársaságokkal, közülük két közvetlen szomszédjával, Belorussziával és Oroszországgal fennálló, problémákkal terhelt viszonya. A mindössze 136,7 km hosszúságú magyar–ukrán határszakasz jelentőségét az elmondottakon túl az is meghatározza, hogy az egyik fontos *kelet-nyugat irányú kontinentális stratégiai kapcsolódási* pont az Európai Unióval, miközben – várhatóan még hosszú ideig – az egyik legszigorúbb külső határként tölt be szűrő, olykor inkább elválasztó funkciót a térségben. Ez pedig akkor is hátrányosan érintheti a magyar–ukrán határon átívelő kapcsolatokat, ha a két ország között a jelenlegi helyzethez hasonlóan rendezett marad a viszony, s továbbra is jó színvonalú lesz a határ menti együttműködés.

A magyar–ukrán közös határszakaszon a határforgalom az elmúlt évtizedben a két országban lezajlott politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok hatására igen hullámszerű intenzitást mutatott. Volumenében a kilencvenes évek közepének 14–15 milliós forgalma 1999-ig 4,5 millió főre esett vissza, később a két ország közötti politikai és gazdasági kapcsolatok konszolidálódása és nem utolsósorban a piaci árányok különbözőségei, s általában a bevásárlóturizmus kölcsönösen kedvező lehetőségei miatt az utóbbi időben emelkedő tendenciát jelzett a személy- és járműforgalom alakulása. A folyamatot jól illusztrálják a mellékelt ábrák is (18. táblázat, 71, 72, 73. ábra).

18. táblázat

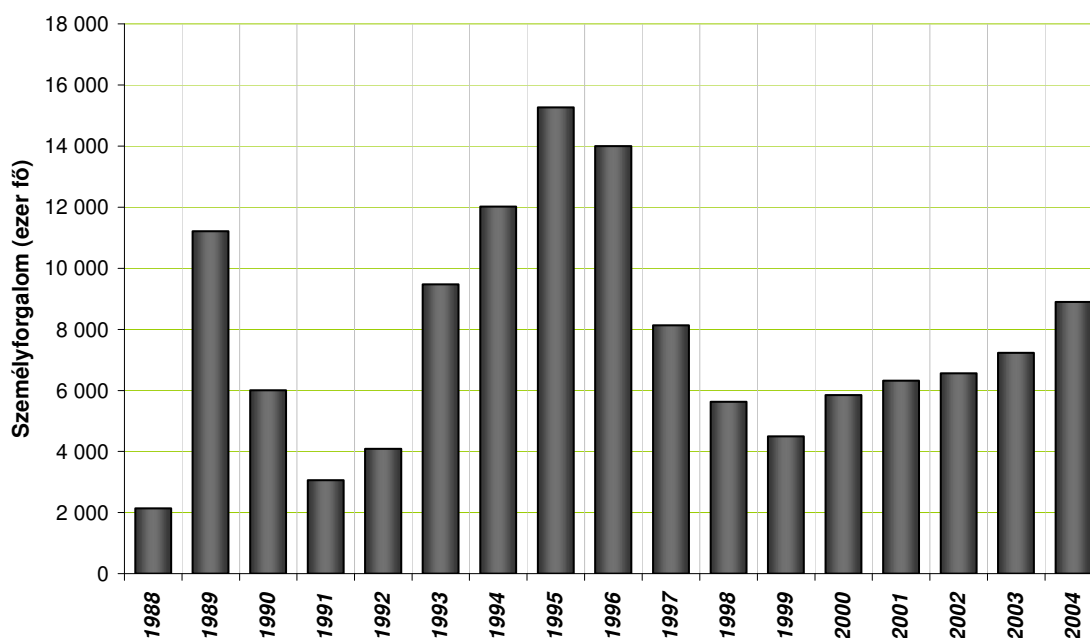
A határforgalom alakulása a magyar–ukrán határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	14 000 189	100,0	70	0,0005
1997	8 129 924	100,0	321	0,0040
1998	5 596 996	100,0	870	0,0155
1999	4 498 146	100,0	938	0,0208
2000	5 845 869	100,0	862	0,0147
2001	6 316 413	100,0	1 287	0,0204
2002	6 558 751	100,0	807	0,0123
2003	7 236 594	100,0	128	0,0018
2004	8 902 318	100,0	65	0,0007
2005	7 429 433	100,0	79	0,0011

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

71. ábra

A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon (1988–2004)

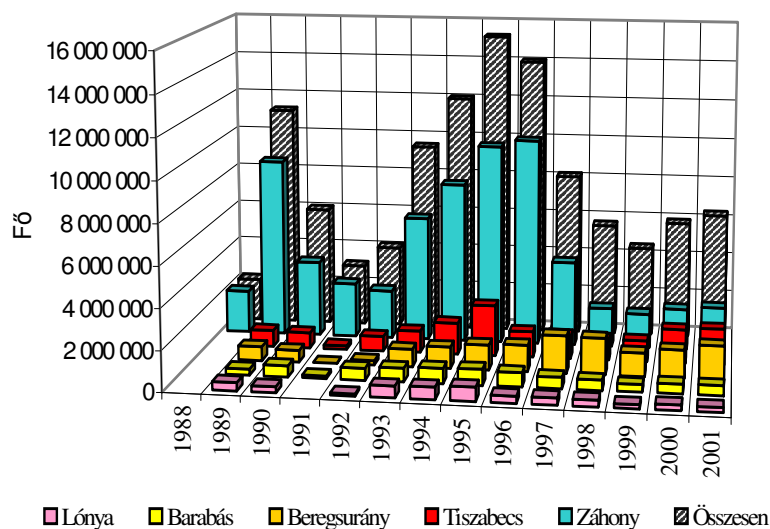
Forrás: A Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai alapján. MTA RKK Debreceni Osztály.

Mint az ábrák és táblázatok tanúsítják, az 1990-es évek derekán volt a legmagasabb a személy- és járműforgalom magyar–ukrán relációban, amelynek csúcsán, 1995-ben 15 millió fő lépte át ezt a határszakaszt, miközben a személygépkocsi-forgalom megközelítette a hatmilliót. A kiugró forgalmat részben előidéző használt gépkocsi kivitel korlátozása után, majd az 1996–98-ban életbe lépett ukrán vámtörvények bevezetése óta (élelmiszerek és műszaki cikkek bevitelének korlátozása, magas vámok bevezetése) a forgalom 1999-ig csökkent, majd

azóta ismét emelkedik. A megélhetési kereskedelemmel foglalkozók árukészletének zöme az újonnan bevezetett szigorú jogszabályok és vámrendelkezések már egyre kevésbé piacképes, a megélhetési kereskedelem legfontosabb, mára gyakorlatilag egyetlen működőképes formája a jövedéki termékek (az üzemanyag-, az alkohol- és a cigaretta) illegális forgalmazása maradt (Balcsók I. – Baranyi B. et al. 2005).

72. ábra

A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma 1988 és 2001 között

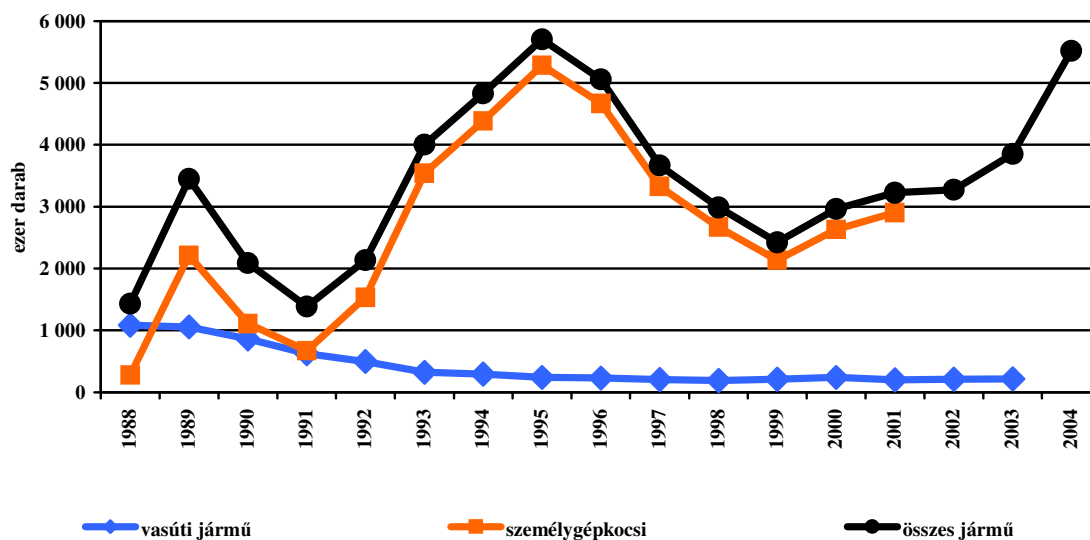
Forrás: HÖR Országos Parancsnoksága adatai alapján. MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyar–ukrán határszakasz forgalma az országos átlaggal harmonizáltan számottevő emelkedést tükröz 2003-ban is a személy és a járműforgalomban egyaránt, jóllehet a schengeni szabályozás értelmében 2003. november 15-én megszűnt a kishatárforgalom, és megtörtént mind az öt határátkelőhelynek az átminősítése állandó nemzetközi határátkelővé. Ezt követően a határforgalom kiegyensúlyozottá vált, bár némi változást hozott a differenciált vízum bevezetése egy rövid időre, majd pedig állandósult a korábbi forgalmi szint.

Magyar–ukrán viszonylatban a fő veszélyt továbbra is nyugat felé irányuló illegális migráció és a hozzá kapcsolódó szervezett embercsempész tevékenység, valamint a magyar és az ukrán állampolgárok részéről a jövedéki termékek jelentős mértékű csempészése és a mindezekhez kapcsolódó, erősödő, jól szervezett nemzetközi (maffiaszerű) bűnözés okozza. A határterület bűnügyi fertőzöttsége magyar és ukrán oldalon egyaránt jelentős.

73. ábra

*A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar–ukrán határszakasz átkelőin
1988–2004 között*

Forrás: HÖR Országos Parancsnoksága adatai alapján. MTA RKK Debreceni Osztály.

A jövő tekintetében igen fontos szempont, hogy magyar–ukrán viszonylatban az államhatár schengeni külső jellege ellenére ne az elválasztó, hanem az összekötő szerep erősödjön, mégha Ukrajna valószínűleg egy ideig még nem kerül le a vízumköteles listáról, jóllehet Magyarországnak emiatt fenn kell tartani a vízumkényszert, a határon átnyúló kapcsolatok szinten tartására komoly esély kínálkozik bizonyos kockázati tényezők ellenére is. Az már bizonyos, hogy a magyar–ukrán határ várhatóan hosszú ideig az EU (SchVE) külső határaként fog funkcionálni.

7.3.4. Magyar–román reláció

Románia mind az Európai Unió, mind Magyarország szempontjából megkülönböztetett jelentőséggel bíró stratégiai kapcsolódási pont kelet-nyugati irányban, arról nem is szólva, hogy a nagyszámú kinti magyar etnikum miatt nemzetstratégiai szempontból is kiemelten fontos térségnek számítanak a magyar–román államhatárokat alkotó régiók. A szomszédos ország is jelentős erőfeszítéseket tett már eddig is az Európa Unióhoz történő mielőbbi csatlakozása érdekében, amelyet nemcsak vízumkötelezettség 2002. január 1-jétől érvényes eltörlése jelez, hanem a 2005-ben elnyert társult tagság is. Ám a magyar–román közös határ ma még az EU schengeni külső határa, jóllehet kötelezettségeinek teljesítése esetén Románia – akár már 2007-ben – tagja lehet a ma 25 tagot számláló Európai Uniónak. A jelenlegi helyzet tehát át-

meneti jelleget kölcsönöz a közös államhatárnak, de Románia teljes jogú EU tagságával és várható SchVE tagságával az évtized végére a közeljövőben ez a határszakasz is az EU belső határrá válhat. Sajátos helyzete miatt a 447,8 km hosszú határszakasz mindig is finom szeizmográfként reagált a különféle regionális és lokális politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális hatásokra, amit jól tükröznek a határforgalom változásaira vonatkozó adatok, különösen ami a személyforgalom alakulását illeti (19. táblázat).

19. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–román határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	12 407 526	100,0	739	0,0060
1997	10 700 493	100,0	934	0,0087
1998	11 612 826	100,0	815	0,0070
1999	10 494 141	100,0	915	0,0087
2000	12 477 462	100,0	794	0,0064
2001	12 167 259	100,0	1 128	0,0093
2002	12 142 209	100,0	666	0,0055
2003	13 451 544	100,0	282	0,0021
2004	17 756 994	100,0	305	0,0017
2005	15 331 162	100,0	438	0,0029

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A magyar–román határszakasz összesített személyforgalma az elmúlt évtizedben nagy vonalakban igazodott az országos trendekhez, bár jellemző sajátosságokkal is bírt. A rendszerváltás egyúttal a határok teljes megnyitását is magával hozta, és ez robbanásszerű növekedést eredményezett valamennyi határszakasz forgalmában, amely fokozatos növekedés után 1995-ben érte el a csúcspontját (ekkor országosan 115 millió 138 ezer fő határátlépését regisztrálták). Azóta viszont fokozatos csökkenés figyelhető meg, ami egy természetes kiegyenlítődési folyamat eredménye, és szakértők szerint középtávon nagyjából a jelenlegi 80–90 millió közötti szinten állandósul majd a forgalom.

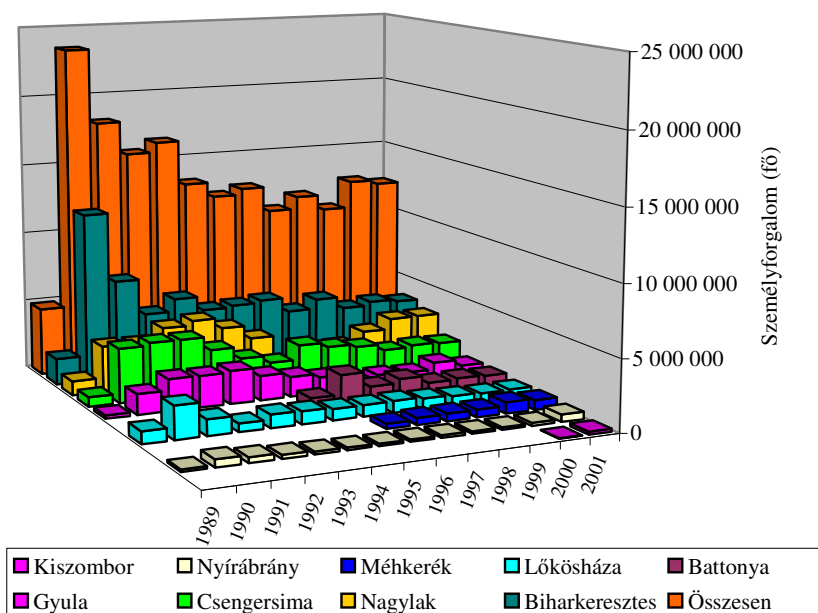
Az országos trendek követése mellett megfigyelhető legfontosabb sajátosság, hogy a magyar–román határszakasz a romániai belpolitikai események miatt 1990-ben volt a legforgalmasabb, nem pedig öt évvel később. A napi átlagos járműforgalmat tekintve a határszakasz az országos átlag nyolc–tíz százalékát adta az elmúlt években, míg ez az arány 1990-ben a menekültek nagy száma miatt 19,5% volt. A következő öt évben viszont folyamatosan csökkent a forgalom, és csaknem a felére esett vissza. Azóta kisebb-nagyobb ingadozások mellett nagy vonalakban stabilizálódott a forgalom nagysága. Amennyiben nem teremtnének újabb akadályozó tényezők, nem várt politikai események vagy gazdasági tényezők akkor az elkövetkező években hasonló forgalomra lehet számítani. A személyforgalom csökkenésére a

schengeni határőrizeti rend bevezetése után sem várható, miután a román állampolgárok nemrég elnyert vízummentessége továbbra is fennmarad.

A magyar–román határszakasz határállomásain 2001-ben 12 179 982 határátlépést regisztráltak, és a forgalom zömét továbbra is a biharkeresztes–ártándi, a nagylaki, csengersimai és a gyulai átkelők bonyolították (74. ábra). Az ideiglenesen üzemelő kishatár-átkelők – bár lokálisan és az ünnepek alkalmával nagy a jelentőségük – a korábbi évekhez hasonlóan 2001-ben sem produkáltak jelentős forgalmat, s mindössze 2048 átlépőt regisztráltak, és közülük 1140 volt a román, 904 a magyar állampolgárok száma, vagyis funkciójuknak megfelelően szinte kizárólag – négy fő kivételével – közvetlenül a határtérségben élők használták őket. Az összforgalom túlnyomó többségét a román és jóval kisebb arányban a magyar állampolgárok be- és kiutazásai tették ki, a többi nemzetiség részesedése együttesen sem éri el a 20%-ot.

74. ábra

A magyar–román határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1989–2001

Forrás: A Határőrség Országos Parancsnoksága, 2001 adatai alapján szerk.: MTA RKK Debreceni Osztály.

Az elmúlt évekhez hasonlóan határforgalom jelentős részének továbbra is a két szomszédos ország közötti jelentős *piaci árarány-különbség* volt a mozgatója. Az utóbbi években azonban az árszínvonalat tekintve fokozatos kiegyenlítődés figyelhető meg a határ két oldalán, és az ellenőrzés is szigorodott, a közvetlen határtérségben élők azonban jelenleg is a *bevásárló-turizmus* keretében járnak át nagy számban a másik országba, de az ilyen jellegű határátlépések aránya magyar–román relációban jelentősen csökkent az elmúlt években. Az illegális átlépések alacsony száma pedig azzal magyarázható, hogy korábban a román állampolgárok Magyarország területére legáli-

san vízum nélkül léphettek be, és innen próbálkoztak 2002. január elseje előtt illegálisan továbbmenni az EU-ba. Az EU országaiba szóló vízummentesség elnyerése után viszont Magyarország uniós tagsága után (2004. május 1.) sem jelent akadályt a határforgalom útjában az immár külső határrá változott magyar–román határszakasz. Ugyanakkor jelentős probléma az ember és az árucsempészség, amelynek számadatai folyamatosan növekednek. Az embercsempészség lebonyolítást a román oldalon szervezett formában működtetik, amely ellen csak hatékony nemzetközi, és hazai rendvédelmi szervek együttműködésével lehet fellépni. Az árucsempészség oka az eltérő árszínvonal (benzin, cukor, cigaretta), amely mozgásba hozza a határ menti térségben a nagyarányú munkanélküliség miatt egyébként is nehéz helyzetben élő embereket.

A jelentős nagyságrendű határforgalom egyik motivációja között szerepel az is, hogy nagyon sok román állampolgár vállal legálisan vagy illegálisan külföldön munkát, többek között Magyarországon is. Márciustól októberig, vagyis a mezőgazdasági, élelmiszer- és építőipari idénymunkák és az idegenforgalmi főszezon időszakában még mindig jelentős a Magyarország területére *munkavállalási szándékkal* érkező román állampolgárok száma. A román állampolgárok vízumkényszerének közelmúltban történt eltörlése után új jelenséggé vált egyre több román turistabusz jelentkezni belépésre a magyar–román határon, úticélként valamilyen Európai Unió országát megjelölve – de ebben az esetben az esetleges munkavállalási szándékot illetően természetesen nem állnak rendelkezésre kellő információk. Mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Románia EU-csatlakozása után is a munkavállalási szándékkal Magyarországra vagy Európába tartó szomszédos állampolgároknak az útja a jövőben is ezen a határszakaszon át vezet majd tovább. A román–magyar határ jövőjét determinálja Románia EU csatlakozása, illetve az, hogy ezen határszakasz egyik legfőbb irány a román állampolgárok EU-ba utazásának. Várhatóan 2007-től az EU belső, de SchVE külső határa lesz a román-magyar határ, de Románia az évtized végére teljes jogú SchVE tagságával szabadon átjárhatóvá léphet elő a közös államhatár.

Összegzésként elmondható, hogy a magyar–román határ két oldalán gyakorlatilag ugyanazokkal a problémákkal kell megküzdeni, de a *magyar és a román oldal között sok tekintetben óriási fejlettségbeli különbségek tapasztalhatók*. Jóllehet a *legsúlyosabb gondok közösek* (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, a külföldi tőke lanyha érdeklődése, tőkehiány), ám ennek ellenére a két ország, Magyarország javára billenő óriási fejlettségbeli különbsége miatt a határ két oldalán egészen más léptékekben és összefüggésekben szabad csak gondolkodni. Ez önmagában is megnehezíti, egyszersmind megkerülhetetlenné teszi az együttműködést. A *magyar–román államhatár túlsó oldalán található Satu Mare (Szatmár), Bihor (Bihar), Arad és Timiş (Temes) megyék* földrajzi elhelyezkedésének külön érdekessége, hogy saját fővárosuktól kétszer olyan messze vannak, mint Budapesttől, ami szintén olyan tényező, amely indokolja a határ menti kapcsolatok fejlesztését. A közös érdekek, valamint a román félnek a gazdasági-társadalmi felzárkózás, valamint az euroatlanti integráció sikere iránt táplált remények megvalósítása érdekében mutatkozó intenzívebb együttműködési hajlandósága jogos várakozást kelt a határ mindkét oldalán, s ez a kölcsönös érdeklődés

bizonyosan akkor is meglesz vagy éppen fokozódik, amikor a magyar–román államhatárok teljesen szabadon átjárhatóvá válnak majd (*Balcsók I. – Baranyi B. et al. 2005*).

7.3.5. Magyar–szerb-montenegrói reláció

Ukrajna mellett Szerbia és Montenegró az a másik szomszédos ország, amely ugyan gyakorta kinyilatkozza uniós csatlakozási szándékát és igényét, de a kialakult helyzetben ennek esélye minimálisnak tűnik. A 174,4 km hosszú közös határszakasz az EU schengeni külső határa, amelynek őrizete és védelme egyéb geopolitikai megfontolásokból és bizonytalansági tényezők miatt is kiemelt figyelmet igényel. A kilencvenes évek nagy politikai földindulása, az egykori Jugoszláviát megosztó polgárháborúk és drámai konfliktusok miatt az ország részeire bomlott, ám a konfliktusok enyhülésével ma már elmondható, hogy a magyar–szerb-montenegrói határkapcsolatok rendezettek, a két állam között belügyi együttműködés kialakulása jó irányba halad. A javuló viszony mutatkozik meg a legális és illegális migráció alakulásában is (20. táblázat).

20. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–szerb-montenegrói határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	9 010 868	100,0	1 234	0,0137
1997	9 219 791	100,0	1 230	0,0133
1998	7 598 321	100,0	1 990	0,0262
1999	4 921 295	100,0	1 334	0,0271
2000	6 587 175	100,0	612	0,0093
2001	7 989 028	100,0	442	0,0055
2002	8 321 306	100,0	2 612	0,0314
2003	7 508 220	100,0	823	0,0110
2004	7 487 616	100,0	142	0,0019
2005	7 368 043	100,0	207	0,0028

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A határszakasz a kilencvenes évek háborús viszonyai közepette folyamatosan az illegális migráció kiemelkedő színtere volt, amihez a polgárháború következményei, illetve az etnikai tisztogatás nagyban hozzájárult. Ezzel párhuzamosan érthető módon a határ menti terület bűnügyi fertőzöttsége is megnövekedett, amit önmagában is jól kifejez az illetékes Kiskunhalasi Határőr Igazgatóság jelentése is, amely a 2002. esztendővel kapcsolatban a következőt hangsúlyozta: „A 2002. év folyamán az igazgatóság (Kiskunhalas) illetékességi területén az államhatár őrzetével kapcsolatos feladatok végrehajtása eredményes volt. A jogsértő cselekmények száma az elmúlt évihez viszonyítva közel 2,75-szeresére nőtt. Határszakaszunkon továbbra is a befelé irányuló szervezett embercsempész csoportok közreműködésével elkövetett tiltott határátlépések a jellemzők, mely szervezettségében, végrehajtás színvonalában még

kifinomultabb, konspiráltabb, technikai ellátottsága magas szintű. A lopott gépjárművek zöld-határon történő csempészetének megakadályozására, az elkövetői csoportok tagjainak elfogására irányuló tevékenységünk az egész évre jellemző volt. A gépjárműcsempészettel foglalkozó bünszervezetek az év folyamán még szervezettebbé váltak, az elkövetés módját szintén magas fokú konspiráltság és technikai felszereltség jellemezte.”¹⁸

Az illegális határátlépők mellett a magyar–szerb–montenegrói határszakasz helyzetét kriminál szempontból tovább súlyosbítja az embercsempészet, valamint a nagy értékű gépjárművek eltulajdonítása és illegális kijuttatása¹⁹. A közös határszakasz a magyar ún. határviszonylatok közül ma is a legális és illegális migráció egyik célállomását jelenti, hiszen a viszonylag rövid határszakaszhoz mérten forgalma igen magas, a hasonló hosszúságú és helyzetű magyar–ukrán határforgalommal azonos nagyságrendű. A közös határszakaszon a határforgalom hét és kilencmillió között váltakozott, amelyben természetesen fontos szerepet játszott és játszik az a körülmény is, hogy Szerbiából és Montenegróból, sőt más balkáni országokból is sokan járnak át az EU-ba dolgozni, akik tranzitútként használják Magyarországot. A dolgok jelenlegi állása szerint bizonyosnak tűnik, hogy ez a közös határszakasz még hosszú ideig az EU (SchVE) külső határ lesz, ami természetesen nem csökkenti, sőt növeli minden érintett felelősségét a magyar–szerb kapcsolatok erősítéséért és a határon átnyúló együttműködés javításáért, nem utolsósorban a magyar–magyar kapcsolatok ápolása érdekében is.

7.3.6. Magyar–horvát reláció

Horvátország 2005 őszén komoly sikerként könyvelhette el, hogy – Törökországgal párhuzamosan – megkezdhette az EU-val a csatlakozási tárgyalásokat. Ez a körülmény önmagában is felértékeli a közös államhatár szerepét, amely jelenleg még az EU (SchVE) külső határa ugyan, de bilaterális megállapodás alapján a két ország állampolgárai számára személyi igazolvánnyal is átléphető. A 344,6 km hosszú magyar–horvát határszakaszon zajló határforgalom egyik feltűnő sajátossága egy évtized távlatában, hogy a kilencvenes évek közepéhez képest a személyforgalom rohamos ütemben csökkent, az 1996. évi 11,9 millió főhöz képest 2004-ig 3,8 millió főre esett vissza, bár a 2005-ös év adatai némi emelkedést mutatnak. A határforgalmi tendenciák alakításában a kilencvenes évek közepén nyilvánvalóan azok a tényezők (polgárháborús körülmények, megélhetési nehézségek stb.) játszottak szerepet, mint amelyek Szerbia esetében.

¹⁸ *Tájékoztató a Kiskunhalasi és az Orosházi Határőr Igazgatóságok 2002. évi tevékenységéről a Csongrád Megyei Közgyűlés ülésére.* Szeged, 2003. május.

¹⁹ A járművek elfogását nehezítette, hogy az elkövetők a már említett nagyfokú felkészültséggel, technikai felszereltséggel és nagyon jó helyismerettel rendelkeztek, tevékenységüket a kirendeltségek hivatásos állományából személyek és a helyi lakosság bizonyos körei is segítették.

A helyzet konszolidálásával az életkörülmények javulása már érezte hatását a határforgalom csökkenésében is, amelyet még eddig tudott ellensúlyozni a turizmus révén az Adria tengerpart iránt látványosan megnövekedett érdeklődés sem. Ami az illegális migrációt illeti, az nagyságrendjét tekintve szinte elhanyagolható, amit részben az magyaráz, hogy Horvátország kiterjedt tengerrel rendelkezik, ahonnan könnyen el lehet jutni az EU-ba vagy akár más távolabbi irányokba is. Vélhetően azonban az alacsony szintű illegális migrációt és a kriminál földrajzi szempontból általában is kedvezőbb helyzetet leginkább az alakította ki, hogy Horvátországban geopolitikai, bel- és külpolitikai és gazdasági értelemben egyaránt látványosan konszolidálódtak a viszonyok (21. táblázat).

21. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–horvát határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	11 879 449	100,0	181	0,0015
1997	11 718 011	100,0	265	0,0023
1998	8 772 255	100,0	658	0,0075
1999	8 467 532	100,0	515	0,0061
2000	9 399 624	100,0	489	0,0052
2001	7 527 922	100,0	316	0,0042
2002	6 409 264	100,0	28	0,0004
2003	5 490 842	100,0	42	0,0008
2004	3 830 393	100,0	41	0,0011
2005	4 332 900	100,0	13	0,0003

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A határforgalom alakulására ma is jelentős hatást gyakorol a *turizmus*, amelynek fő célpontja a horvát tengerpart. A visszaeső határforgalomnak valószínűleg az lehetett az egyik oka, hogy a magyar állampolgárok a korábbi labilis viszonyok miatt és közlekedési dugók miatt általában más nyaralóhelyet választottak, s a nehézségek elriasztották a tengerparton nyaralni vágyó magyarokat. Az elmúlt évben átadott autópályák máris éreztetik pozitív hatásukat, ami a 2005. évi emelkedő adatokban már nyilvánvalóan megmutatkozott. A közös határ Horvátország várható EU-integrációs sikerei és az utóbbi évek látványos gazdasági-társadalmi fejlődése nyomán akár az évtized végére belső határrá válhat, ami élenkítően hathat majd a határon átnyúló kapcsolatokra ebben a fontos déli irányban.

7.3.7. Magyar–szlovén reláció

Szlovénia Magyarországgal egyidőben vált az EU tagjává 2004 májusában, és válhat teljes jogú Schengen-taggá 2007 októberében. A mindössze 102 km hosszú magyar–szlovén határszakasz mentén – a magyar–osztrák relációhoz hasonlóan – rendkívül stabil és rendezett vi-

szonyok alakultak ki, amelynek a történeti alapjai és tradíciói évszázadokra nyúlnak vissza. A határon átnyúló együttműködés etnikai és interetnikai dimenziói is példaértékűek lehetnek bárhol a világban. Talán ezzel a helyzettel magyarázhatók a legális és illegális migrációnak azok a sajátosságai, amelyek ezt a határszakaszt jellemzik (22. táblázat).

22. táblázat

A határforgalom alakulása a magyar–szlovén határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés fő	%	Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció) fő	az összes százalékában
1996	5 708 494	100,0	1 403	0,0246
1997	5 315 970	100,0	3 320	0,0624
1998	4 402 953	100,0	3 382	0,0768
1999	3 047 196	100,0	2 589	0,0850
2000	2 781 313	100,0	3 828	0,1376
2001	2 416 309	100,0	2 460	0,1018
2002	2 416 071	100,0	259	0,0107
2003	2 736 155	100,0	277	0,0101
2004	3 386 866	100,0	321	0,0095
2005	4 030 924	100,0	123	0,0030

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

A konszolidált viszonyok közepette is – vagy éppen ezért – magyar–szlovén határ – főleg Rédics térségében – sokáig az *illegális migráció* egyik legneuralgikusabb területe volt. Ennek magyarázata jórészt az, hogy amennyiben az illegális Olaszországba, majd tovább az EU valamelyik államába kívántak eljutni, akkor a szlovéniai tranzitút nagyobb sikerrel kecsegtetett. Mivel az itt illegális határátlépést elkövetők körében jelentős számban fordultak elő román állampolgárok, ezért 2002. január elsejétől – Románia egész Európai Unióra érvényes vízummentességének az elnyerését követően – ebben a relációban is visszaesett a tiltott határátlépések száma, ami ettől kezdve szinte jelentéktelenné zsugorodott.

A *legális határforgalomban* viszont egy másik sajátos összefüggés fedezhető fel, amely szerint ideig-óráig a határforgalom ingadozását a mindenkori szlovén és horvát belső viszonyok és közlekedési lehetőségek motiválják. A korábban jobb szlovéniai útviszonyokkal magyarázható többek között az, hogy 2003 és 2004 közötti látványos csökkenés, illetve emelkedés a két szomszédos országgal közös magyar határszakaszokon. A jövőt befolyásoló tényezők sorában említhető meg, hogy miután Szlovénia – Magyarországhoz és Szlovákiához hasonlóan – 2007 októberében teljes jogú schengen-tagga válik, amivel a jelenleg meglévő „egymegállásos” *határforgalom-ellenőrzés* itt is felszámolásra kerül és a magyar–osztrák, valamint a magyar–szlovák határhoz hasonlóan a határ bárhol, bármikor átléphetővé válik a tagállamban jogosan tartózkodó állampolgárok számára.

7.4. Schengen új kihívásai és a határőrizet

Az elmúlt években (zömében az érintett önkormányzatok és kistérségek részéről) felmerült *határfejlesztési elképzelések* többsége mindenekelőtt a mai is zártabb, újabban pedig schengeni külső határoknak számító keleti (magyar–ukrán, magyar–román) és déli (magyar–szerb-montenegrói) határok átjárhatóságának további javítását, vagyis új határátkelőhelyek megnyitását, illetve a már meglévők áteresztőképességének növelését tűzte ki elérendő célként. A különféle regionális határtérési, megyei tervezési dokumentumokban is hangsúlyosan megfogalmazódó igények (a gazdasági-társadalmi-kulturális-rokoni kapcsolatokat minél szélesebb kibontakoztatása a határ túloldalán élő magyar és más nemzetiségű lakosságával) jogosságát aligha lehet elvitatni, főként ami a magyar–magyar kapcsolatok jövőjét illeti, Schengen és az uniós vízumkényszer árnyékában (Sallai J. 1995b, 1995c, 2000).

A kelet-közép-európai országok euroatlanti integrációja, illetve az ezen a téren jelentkező komoly fáziskülönbségek azonban számos kérdést vetnek fel a határok átjárhatóságának témakörében is. A határőrizetet érintő jövőbeni kihívások azonban nemcsak Magyarország közvetlen szomszédjainál zajló integrációs és belpolitikai folyamatok függvényei – egyre több *globális jelenséggel* is szembe kell nézni. Az elmúlt években fokozatosan növekszik a *nemzetközi migráció*, és annak igen széles spektrumán a társadalmi, szociális, gazdasági és munkaügyi célzatú népességmozgás mellett jelentős szeletet képvisel a nemzetközi bűnözés is. A globális veszélyforrások között mindenképpen meg kell említeni az illegális bevándorlást, a fegyver- és kábítószer-kereskedelmet, a nukleáris és egyéb fejlett technológiák csempészését, illetve a 2001. szeptember 11-e óta ismét a *biztonságpolitika* fő kérdésévé előlépett *nemzetközi terrorizmust*.

A határokon való átjutás (lehetőleg minél kevesebb nehézségbe ütköző) átjutás lehetőségének, illetve a határon túli magyarsággal való zökkenőmentes kapcsolattartás természetes igényével élesen szemben áll tehát a *nemzetközi migráció* – amely egyaránt vonatkozik a legális és az illegális folyamatokra – kedvezőtlen jelenségeitől való többé-kevésbé jogos félelem. A kárpátaljai, erdélyi vagy vajdasági magyarokkal való napi kapcsolattartás lehetőségének megteremtése közös érdek, ám nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a közel- és távolkeleti illegális bevándorlók – esetleg csak az átutazó migráns – legnagyobb része éppen Ukrajna és Szerbia, míg a feketemunkások zöme Románia, illetve az előbb említett két ország felől érkezve próbálja meg átlépni a határt.

A határokat törvényes keretek között átlépők számának emelkedésével párhuzamosan az elmúlt másfél évtizedben dinamikusán nőtt az *illegális határátlépések* száma is, bár a folyamat intenzitása nagy hullámzásokat mutat, s az utóbbi néhány évben mindkét esetben némi mérséklődés tapasztalható. A határsértések általában valamilyen nemzeti-nemzetközi háborús konfliktus hatására mutatnak az átlagoshoz képest kiugró értékeket (az illegális bevándorlás

magyarországi maximumai a romániai és jugoszláviai eseményekhez kapcsolódva 1989-ben és 1997-ben jelentkeztek), de a zöldhatáron való kockázatos átkelésnek állandó mozgatórugói is vannak (*Kobolka I. 2000a, 2000b*).

A legfőbb biztonságpolitikai kockázati tényezők sorában már említett fegyver- és kábító-szer-kereskedelem, a nemzetközi terrorizmus, illetve a csempészség különböző válfajai természetükből adódóan az illegális módszereket részesítik előnyben, és a jelentős haszon reménye a lebukás veszélyének ellenére is komoly hajtóerőnek számít. Ugyanez mondható el az embercsempészségről is, amely részben a politikai és egyéb menekültek „Nyugatra” juttatását, részben a prostitúciót, részben pedig a feketemunkások határokon való átvitelét és alkalmazását kívánja jól fizető üzletágként elősegíteni.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Magyarország az elmúlt években tranzitországból fokozatosan célországga lépett elő az *illegális bevándorlók* és a *bűnözői csoportok* szemében. Az Európai Unió csatlakozás után szinte bizonyosan tovább erősödik majd ez a tendencia, ám ekkor a magyar határőrök már nemcsak Magyarország, hanem közvetve egész Európa biztonságáért felelnek majd. Egyelőre megválaszolatlan kérdés, hogy a sok biztonságpolitikai kérdőjel közepette mennyire aknázhatók majd ki a központi fekvésből fakadó előnyök, és hogyan alakulnak majd a mindennapi kapcsolatok az Unión kívül rekedt keleti szomszédokkal (*Sallai J. 2002a, 2003*).

A határ menti együttműködések előtt tehát többféle fejlődési pálya is számításba jöhet, bár az egyes határszakaszokra – ezeken keresztül pedig az egész országra – vonatkozó lehetséges alternatívák az európai integrációs folyamatok előrehaladtával nagymértékben változhatnak. Mindezek ellenére az ma már szinte biztosnak látszik, hogy a közelmúltban történt uniós csatlakozás után Magyarország centrális geopolitikai szerepköre egyre erősödik Kelet- és Dél-Európa között. A kapcsolatok jellegét azonban alapvetően meghatározza majd, hogy a határok csaknem fele (49%-a) még legalább fél évtizedig az EU külső határa lesz, és az érintett szakaszokon – Horvátország, Szerbia, Ukrajna és részben Románia viszonylatában – a határátlépés feltételeit szigorúan szabályozó *schengeni előírások lépnek majd életbe*.

Schengen, sokak számára talán még ma is érthetetlen, kissé misztikus szó – és jó néhányan a határok szigorú védelmével, egy Kelet és Nyugat között kiépülő újfajta „vasfüggöny” létrehozásával asszociálják. Ez annak ellenére is így van, hogy az Európai Unióban alkalmazott határőrizeti rendszer összetett mivoltáról a magyar–osztrák határon már bőségesen álltak rendelkezésre tapasztalatok. A *belső és külső határok* kérdése annak dacára került az érdeklődés homlokterébe, hogy az utóbbi évtizedekben a határok szerepe jelentősen átvértékelődött: elvesztették évszázados védelmi funkciójukat, és mindinkább politikai jelentőségük domborodik ki. A fokozottabb figyelmet azonban mégis indokoltá teszi egyfelől az a közép-európai sajátosság, hogy itt a politikai határok csak nagyon ritkán esnek egybe az etnikai határokkal,

másrészt pedig a schengeni joganyag jelentősen felértékelődött azáltal, hogy bekerült az EU első pillérébe (Sallai J. 2001, Ritecz Gy. – Sallai J. 2001).

Az eredetileg öt ország által 1985-ben aláírt, végül 1995 májusában életbe léptetett, de ma már az Unió csaknem egészére érvényes *Schengeni Végrehajtási Egyezmény* az újonnan belépő államokra nézve is komoly kötelezettségekkel jár, mivel (elvben) már a belépés pillanatában meg kell felelni a szigorú határőrizeti normákat. Az eredményes határőrizet érdekében megfogalmazott schengeni alapelvek lényege, hogy míg az EU-n belüli szabad mozgást a határforgalom-ellenőrzés belső határokon történő felszámolásával biztosítják, addig a külső határok szigorú őrzetével, a tagállamok vízumpolitikájának harmonizációjával, illetve széleskörű rendőri és jogi együttműködéssel megpróbálják a minimumra csökkenteni az Unió felé irányuló illegális bevándorlás és a nemzetközi bűnözés lehetőségeit (Sallai J. 2002b).

A helyzet látszólag egyszerűnek tűnik, hiszen a belső határok spiritualizálódásának törvényszerű folyamánya, hogy a külső határokon a lehető legszigorúbb feltételeket szabják a belépéshez, mivel a megfelelő okmányok a következő külső határig teljesen szabad mozgást biztosítanak. Magyarország esetében azonban komoly nehézségeket okoz, hogy valamennyi szomszédos országban él magyar kisebbség, és az egyes államok a határőrizet szempontjából nem esnek azonos elbírálás alá.

Más kérdés, hogy mikor lépnek majd életbe ténylegesen is a határforgalmi viszonyokat jelentősen átstrukturáló schengeni előírások, mivel a jelenleg működő, teljeskörűen számítógépesített *Schengeni Információs Rendszer (SIS)* már ma is túlterhelt, és jelen pillanatban nincs felkészítve az új tagállamok fogadására. A bővítéssel ugyanis jelentősen megnő a rendszerben tárolt adatok mennyisége, ráadásul tervezik az adatbázis szerkezetének sokszínűbbé tételét, amely így ujjlenyomatok, illetve a körözött bűnözőkről és értéktárgyakról (autók, festmények stb.) készült fényképek tárolására is alkalmassá válna. Az új kihívásoknak az eddigi rendszer már nem tud megfelelni, az új kialakítása pedig jelenleg zajlik, és leghamarabb 2005-ben kezdenek meg az „éles” tesztelését – vagyis a próbaüzemet is beszámítva leghamarabb 2006–2007-ben léphet ténylegesen működésbe a második generációs SIS. Az útlevél-ellenőrzés, a vízumkiadással kapcsolatos kérdések stb. megfelelő gyakorlati alkalmazása a határ teljes hosszában ugyancsak egy meglehetősen bonyolult, legalább egy-másfél évig elhúzódó folyamat.

Az eredményesség kulcsát jelentik továbbá azok az új, *modern eszközök* is, amelyeket a határőrség éppen az Unió csatlakozásra való felkészülés jegyében szerzett be, és alkalmaz már ma is. Az elmúlt években hordozható éjjellátó eszközökkel, mobil hőkamerákkal, lépés-érzékelőkkel és különböző rakományellenőrző eszközökkel (pl. szén-dioxid szonda) bővült a technikai arzenál, és teljesen kiépült a határregisztrációs rendszer, vagyis minden nemzetközi átkelőn számítógép segítségével ellenőrzik a be- és kilépőket. Ám a technikai fejlesztés (informatikai, gépjármű stb.) továbbra sem állhat meg. Az előzetes felmérések alapján a

schengeni rendszer elvárásainak mindenben megfelelő határőrizet kiépítéséhez mintegy hatvanmilliárd forintba lesz szükség Magyarországon. Ebből 147,9 millió eurót az Európai Unió biztosít, és a 20–25 milliárd forintnyi saját hozzájárulás mellett kellene folytatódnia, illetve 2005-ig befejeződnie a felkészülést segítő Phare programnak is. A forrásokból a feladatok sokrétősége miatt nemcsak a határőrség részesül, hanem jelentős hányad jut a bevándorlási hatóságoknak, a BM központi informatikai fejlesztéseire, egyéb rendőrségi forrásbővítésre és a titkosszolgálati feladatok ellátására is.

A rendelkezésre álló pénzeszközöket elsősorban a határátkelőkön felszerelhető stabil hőkamerák, illetve a csapatmozgást segítő új mikrobuszok-buszok beszerzésére, valamint a műholdas helymeghatározó rendszer és az informatikai háttér fejlesztése és bővítése mellett további technikai-informatikai és objektum beruházások, valamint a személyi állomány felkészítésére kívánják felhasználni. Az új elvárások várhatóan jelentősen átalakítják majd a *határőrizet belső struktúráját*. A belső határok megjelenése miatt át fognak alakulni az alkalmazott módszerek is, mivel törvényszerűen nőni fog a „mélységi ellenőrzések” száma, vagyis a határőrök gyakran feltűnnek majd a határoktól távol eső területeken is.

Bár hatalmas anyagi terhekkel járt és jár majd a felkészülés, a schengeni normák bevezetésével kapcsolatosan a legtöbb embert mégsem a finanszírozási kérdések foglalkoztatják, hanem sokkal inkább a külső határokon túli magyarság, illetve a határon átnyúló, leginkább magyar–magyar kapcsolatok jövője. Megnyugtató választ adni mindeerre több szempontból is nagyon nehéz feladat. A legjelentősebb problémákat Magyarország szempontjából kétségkívül az Európai Unió kötelezően átveendő *vízumpolitikája* okozhatja majd, mivel ez jelentősen megnehezítheti a *Kárpátalján* élő magyarsággal való kapcsolattartást. A kézirat leadásakor érvényes szabályozás értelmében ugyanis Ukrajna (Szerbia-Montenegró) állampolgárai csak három hónapig maradhatnak Magyarországon (vagyis az EU) területén. Ráadásul ehhez a belépés előtt fel kellene mutatni az illetékes szervek által elismert érvényes határátlépési okmányokat, vízumokat, az itt tartózkodáshoz, a hazamenetelhez vagy a továbbutazáshoz elegendő anyagi fedezet, esetlegesen a tartózkodás célját és feltételeit igazoló dokumentumokat, bizonyítva azt is, hogy nem állnak belépési tilalom alatt.

A jövőre nézve az is kedvezőtlen irányba befolyásolhatja a határtérségek közötti rendszeres kapcsolattartást, hogy a *schengeni előírások* a külső határok esetében *nem engedélyezik a kishatárátkelők fenntartását*, ezeket Magyarország határai mentén 2003 végére felszámolták, illetőleg átminősítették nemzetközi közúti határátkelőkké. A román határszakaszon ugyanakkor (szemben az EU szigorúan külső határának számító ukrán és szerb határral) nem fog külön jelentkezni a vízumkényszer, és ez jelentősen leegyszerűsíti a Magyarországra történő beutazást. Az alaposabb ellenőrzés és a beutazási feltételek szigorítása okozhat ugyan fennakadásokat, de a – remélhetően átmeneti – külső határ nem funkcionál majd szigorú elválasztó falként, hanem a jogkövető állampolgárok számára egyszerű, kulturált közigazgatási

eljárásként jelenik meg, míg a jogsértő, illetve ilyen szándékkal érkezőkkel szemben pedig továbbra is falként kell működnie (*Ritecz Gy. – Sallai J. 2001, Sallai J. 2002b*).

Az első ránézésre igen szigorú feltételek az EU szempontjából teljesen érthetőek, mivel az Unió vízum teljesen szabad mozgást tesz lehetővé a Közösség területén – feltéve persze, ha kellő alapossggal ellenőrizték azt. A jövőre nézve biztató jel viszont, hogy a minél „fájdalommentesebb” átállás érdekében valamennyi érintett fél keresi a lehetséges megoldásokat, amelyek többé-kevésbé kiegyenlítik a megkülönböztetésből fakadó hátrányokat. Egyfajta lehetséges alternatívát jelent a 90 napig érvényes, ám kevesebb procedúrával járó ún. *nemzeti vízum bevezetése*, de ezt Magyarország csak saját felelősségre adhatja ki, és az nem lesz érvényes az EU többi tagállamába. A rövid határidejű magyarországi tartózkodás, illetve a vízum háromhavonkénti beszerzése sok ember számára okoz komoly gondokat, s jelent majd súlyos anyagi terheket (*Kish, Y. 2002*).

A schengeni normákhoz való alkalmazkodás során, az egész EU érdekeinek maximális figyelembe vétele mellett sem szabad tehát lemondani arról, hogy valamennyi elérhető eszköz (vízumkönnyítés, a kishatárforgalom valamilyen szinten való fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok intézményi feltételrendszerének hatékonyabb működtetése stb.) segítse a külső határokon túli magyarság anyaországi kapcsolatainak fenntartását, különösen a leghátrányosabb helyzetbe kerülő Kárpátalja viszonylatában. Ez nem pusztán a magasabb rendű célok (az ottani magyarság gazdasági-szellemi-kulturális javakkal való ellátása, ezáltal identitásának megőrzése), hanem a mindennapi élet szintjén is elsőrendű fontosságú. Bár a realitás sajnos hosszabb távon is mást vetít előre, a legideálisabb állapot természetesen mégis az lenne, ha mind Magyarország, mind pedig érintett szomszédjai is csak átmeneti jelleggel tekinthetnének a közeljövőben átalakuló viszonyokra, és a lehető legrövidebb időn belül belső határrá válnának a szóban forgó szakaszok – ám ez a magyar–ukrán határ tekintetében nagyon is a távoli jövő még.

Tekintettel a határok két oldalán élő nagy számú magyarságra és a *magyar–magyar kapcsolatok* fontosságára, mi lehet (lehet-e?) az igazán jó megoldás Magyarország uniós felvétele után? Elvileg úgy tűnhet, hogy lehet jó megoldás, gyakorlatilag azonban csak akkor, ha megvalósul a térségben a jövőre vonatkozó egyik legfontosabb közös érdek: mindkét keleti szomszéd ország az EU tagjává válik, vagy Romániához hasonlóan Ukrajna is lekerül a vízumköteles országok listájáról. A schengeni külső határok mentén elhelyezkedő országok viszonylatában megfelelő alternatívát, illetve jó megoldást kínálnak jelenleg a *könnyített határátlépés különféle lehetőségei* (pl. *kishatárforgalom visszaállítása, különleges vízum bevezetése*), amelyek kivitelezésére a korábban elmondottak szerint már az Európai Unió határozott lépéseket tett, s az új szabályozás hamarosan életbe lép. Különösen a kárpátaljai és a vajdasági magyarság szempontjából jelent égetően fontos kérdést a *kishatárforgalom* jövőjének mielőbbi tisztázása, mivel a határok könnyített átjárhatósága, a viszonylag zártabb schengeni külső határok mentén, nem utolsósorban a magyar–magyar kapcsolatok ápolása különleges

jelentőséggel bír. Az viszont minden kétség nélkül kijelenthető, hogy az EU leendő külső határain a hőkamerák, mozgásérzékelők és állandó járőrök nagyobb arányú és intenzívebb alkalmazásával jelentősen erősödik majd a zöldhatár őrizete – és ez Magyarország érdekeit legalább annyira szolgálja, mint az Unió egészéét. A schengeni határok tehát a szándékok szerint nem egy új vasfüggöny nyomvonalát jelölik ki, hanem modern határátkelők és védelmi rendszerek kiépítésével gyors és biztonságos átjutást tesznek majd lehetővé – a bármilyen célzatú illegális migráció maximális kiszűrésével (*Baranyi B. szerk. 2005*).

Végül mintegy összegzésként megállapítható, hogy a schengeni integrációs folyamat 1999. május elsejétől az EU szerves részévé vált, amely a Kárpát-medencében Európai Unióhoz csatlakozott és csatlakozni kívánó tagállamok határkapcsolataira, államhatárok elválasztó, szűrő, összekötő szerepére döntő hatást gyakorolt. Ennek következtében 2007-ben várhatóan az államhatár összekötő szerepe fog dominálni a magyar–osztrák, magyar–szlovák és a magyar–szlovén határon. A jelenleg kialakult helyzet marad a román-magyar és horvát-magyar határon, ahol a két szomszédos ország EU-integrációs eredményeitől függően a későbbi időben az összekötő jelleg kerülhet előtérbe. Nem változik, illetve a határ elválasztó szerepe stagnálhat, erősödhet az ukrán-magyar, és a magyar–szerb határon. Ezeken a viszonylag zártabb külső határszakaszokon könnyítheti majd az átjárhatóságot a 2006. január 1-jétől Magyarország által bevezetett nemzeti vízum és az EU részéről bevezetés előtt álló új *kishatárforgalmi egyezmény*.

8. HATÁRMENTISÉG ÉS INTERREGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS

8.1. Az eurointegrációs folyamatok új kihívásai

A Trianonban megvont és a Kárpát-medencét végletesen megosztó új politikai államhatárok – mint arról korábban már részletesen szó esett – reményteljes irányba fejlődő *régiókezdeményeket* szabdaltak részekre (10. ábra). A két világháború közötti szembenállás is mindenfajta interregionális együttműködés akadályává vált az új határok mögött berendezkedő – főként Magyarországgal szemben bizalmatlan – nemzetek részéről. De a korabeli politikai kurzus amúgy is eleve ideiglenesnek tekintette a kialakult helyzetet, és nem tett jelentős lépéseket a regionális központok nélkül maradt határ menti periférikus területek felzárkóztatására. Ez az állapot a második világháború utáni évtizedekben sem változott jelentősen, sőt az egykori Szovjetunió befolyásának erősödésével a térségben a határok átjárhatósága még körülményesebb lett. A széttöredezett bipoláris világban, a globalizáció és a regionalizáció adott körülményei között az elmúlt századvég kihívásainak Európa a nemzetközi együttműködés és integráció különböző formáival igyekezett megfelelni. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján Kelet-Közép-Európában bekövetkezett politikai rendszerváltás a Kárpát-medencében is új lehetőségeket nyitott, amelyek az államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülését és a határon átnyúló kapcsolatok kiszélesítését ígérte ebben a súlyos történelmi-politikai, gazdasági-társadalmi és etnikai problémákkal terhelt térségben (Golobics P. – Tóth J. 1999).

A várakozások azonban Magyarország 2004. évi európai uniós csatlakozását követően is csak részben igazolódtak be az ország államhatárai mentén. A *határok nehézkes átjárhatósága* – valóságos és átvitt értelemben – több határszakasz esetében megmaradt, különösen ami a szigorúbban őrzött magyar–ukrán, valamint magyar–szerb–montenegrói külső határokat illeti, ahol ráadásul a periférikus fekvésű határ menti területek is csak kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. Más ideiglenesnek tekinthető külső (magyar–román, magyar–horvát) határok esetében ugyan kedvezőbb helyzet teremtdött, de a teljes jogú csatlakozásukig itt is korlátozó szerepet tölthet be a Schengeni Végrehajtási Egyezmény bevezetése 2007-ben, sőt addig a belső (magyar–osztrák, magyar–szlovák, magyar–szlovén) határok mentén ugyancsak számolni lehet a határon átnyúló együttműködést akadályozó tényezőkkel, például a munkaerőmozgás terén. Magyarországnak tehát alapvető nemzeti érdeke fűződik már ma is a megfelelő módon átjárható államhatárok megteremtéséhez, a határon átvívelő kapcsolatok fejlesztéséhez, amely természetesen nem nélkülözheti a szomszédos országok együttműködését sem, különösképp, hogy azok hivatalos politikai körei gyakorta érzékelnek még ma is veszélyt a határok két oldalán élő magyarság szorosabb együttműködésében. Mindez pedig igen káros lehet a szomszédsági kapcsolatok alakulására és a határon túli magyarságra nézve egyaránt. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremté-

sére kell törekedni, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív hatásokat.

A Magyar Köztársaság külső határai mentén keletkező hátrányos helyzet minimalizálásában, a határon átvélő kapcsolatok erősítésében játszhatnak megkülönböztetett szerepet többek között azok az *eurorégiók* és egyéb *interregionális szerveződések*, amelyek már eddig is szép számmal jöttek létre az ország határrégióiban. A határon átnyúló együttműködésben meglévő valós vagy potenciális funkcióik akkor sem lebecsülhetők, ha tevékenységük formális keretei ekkor még erősebbek, mint működésük tényleges tartalmi összetevői. Ebben a kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal a különféle intézményesült együttműködési formák, az *eurorégió típusú határközi struktúrák*, amelyek jelenleg már lefedik Magyarország minden határszakaszát.

Az interregionális szervezetek magas száma természetesen önmagában még nem garancia a tartalmas tevékenységre, csak lehetőség olyan intézményi keret, amelyet megfelelő tartalommal kell feltölteni, kerülve a formális működést. Magyarország határtérségei számára mindenképpen *kitörési pontként* értelmezhetőek az *eurorégiók*, amelyek optimális esetben sokat tehetnek a *periférikus helyzet felszámolásáért*, a határ menti *fejlettségbeli különbségek mérsékléséért* és az érintett régiók *integrációra való felkészítéséért*. A határ menti együttműködés kellő összefogással – és az Európai Unió támogatásával – látványos fejlődést produkálhatnak, amennyiben a fejlesztési forrásokat képesek lesznek előteremteni, megfelelően hasznosítani és a kölcsönös előnyökkel járó fejlesztésekre fordítani. Az elkövetkező évek és évtizedek gazdasági-társadalmi eredményei fogják bizonyítani, hogy a különféle intézményesült interregionális szervezetek és szerveződések mennyire életképes formái a határon átnyúló együttműködéseknek. Akárhogyan is alakul sorsuk, szerepükkel – a tevékenységüket érintő kritikák ellenére – a jövőben is számolni kell. Az eurorégiós együttműködések ugyanis Európa jelenleg folyó egyesítésének ab szerves részét képezik.

8.2. A határmentiség új európai területi dimenziói

Az intézményesült határon átnyúló interregionális – régiók közötti – együttműködéseknek Európában már mintegy ötvenéves hagyománya van. Nyugat-Európában az első intézményesült formák az *Európai Gazdasági Közösség* (1957) létrejötte után kezdtek szerveződni. Tömeges és legkoncentráltabb elterjedésük pedig a hetvenes-nyolcvanas évektől, a francia, német, belga, holland, luxemburgi, dán, svájci és osztrák határvidékek térségében következett be. Kelet-Közép-Európában a határ menti együttműködést szolgáló intézményi modellek csak az 1989/90-es politikai fordulat után jöttek létre, legszámosabb előfordulásukra mindenekelőtt a német, a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar határtérségekben került sor. Az 1950-es évek első kísérletei után az eurorégiók „ösképletének”, kvázi archeotípusának, a máig működő *Regio Basiliensis Egyesület* tekinthető, amely formálisan 1963-ban, a *német-francia*–

svájci hármashatár térségében alakult meg, amelynek nyomán a német–francia és a német–holland határon több régió jött létre.

Az eurorégiók első klasszikus, úgymond névadó, egyszersmind a későbbi eurorégiós szervezetek számára is modellként szolgáló szervezeti formája, az Enschede–Gronau székhellyel 1965-ben a német–holland határon létrejött EUROREGIO volt. Jóllehet előzményként szomszédos tartományi járások, városok, kistelepülések vezetői hivatalosan már 1958-ban kinyilvánították készségüket a határon átnyúló együttműködés iránt, s kvázi megalakult az EUROREGIO, mégha a „keresztelő” egy 1965. évi kiállításig váratott is magára – az EUROREGIO is először egy regionális vásár neve volt. Magát az *eurégió és/vagy eurorégió kifejezést* is a holland–német határon használták először Nyugat-Európában, s aligha véletlen, hogy a belga–holland–luxemburgi–francia–német határvidékek térségében találhatók meg legnagyobb számban ezek az interregionális szervezetek.

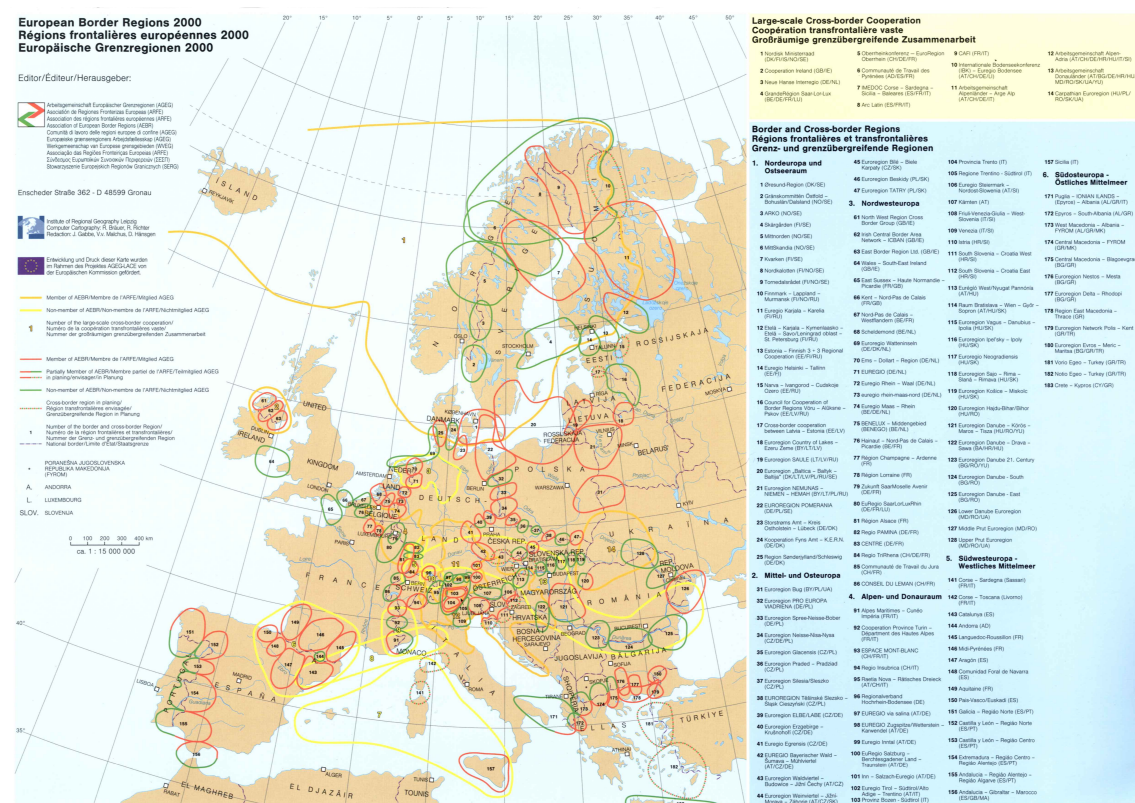
Az eurorégiós szerveződési formában a helyi és a regionális hatóságok képviselői, a gazdasági és a társadalmi élet szereplői vesznek részt, s miután az önkormányzatok is számottevő mértékben képviseltetik magukat az euroregionális szervezetekben, jelentős politikai és operatív szereppel bírnak, ami eleve komoly kapcsolódási pontot biztosít számukra ez európai és a nemzeti döntéshozó szervekkel. A z eurorégiók súlyát önmagában is jelzi, hogy 1971-ben közreműködésükkel jött létre az *Európai Határrégiók Szövetsége* (AEBR), amely ma már mintegy hatvan tagszervezettel, közel másfélszáz határ menti régió képviselésében az Európa Tanács és az Európai Unió határ menti együttműködés politikájának kialakítására is nagy befolyást gyakorol, miközben megteremtették a nemzetközi jogi kereteket, s kialakították a pénzügyi támogatási politikájukat is (Interreg, Phare CBC stb.).

Az intézményesülési folyamat fontos állomása volt a Madridban 1980. május 21-én aláírt *Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről* szóló Európai Keretegyezmény, az ún. 106-os sz. *Madridi Konvenció*, amelyet 1999-ig 33 ország írt alá (Magyarországon 1997-ben iktatták törvénybe). A Madridi Konvenció kiegészítő protokollját 1995-ben fogadták el a közreműködő tagállamok. Ezek a jelentős dokumentumok tették lehetővé a közjogi keretek között működő határon átnyúló együttműködési formák kialakítását, hozzájárulva ahhoz, hogy a Konvenció modellértékű szerződéseit mind a tagállamok, mind pedig az együttműködő határrégiók a gyakorlatba is átültessék. A jogi szabályozás révén az intézményesült határközi struktúrák létrejötte újabb lendületet kapott, lehetővé téve, hogy a határon átnyúló együttműködés intézményesült formái – ezen belül a legelterjedtebbek és a legfontosabbak az *eurorégiók* – nemcsak mint földrajzi jelenségek, hanem mint intézményépítő szervezetek, amelyek különösképpen befolyásolják a helyi (lokális) és a regionális önkormányzati rendszereket. Ebben a megközelítésben tehát az eurorégiók „kétarcú” jelenségek, amelyek egyrészt egy *sajátos földrajzi térbeli egységet* jelölnek, másfelől pedig *intézményi formaként* értelmezhetők (Czimre K. 1999).

A határközi intézményi struktúrák közül Nyugat-Európában és Kelet-Közép-Európában a kötött és szigorúbban szabályozott *eurorégiós szervezeti forma* az elterjedt, míg a skandináv és mediterrán térségekben inkább „lazább” és nyitottabb *munkaközösségi forma* előfordulása a gyakoribb. A különféle munkaközösségek, eurorégiók, euroregionális szervezetek és interregionális együttműködések száma az Európai Unióban jelenleg már mintegy kétszáz, Magyarország államhatárai mentén tizenhatsz (78. ábra).

75. ábra

Európa határregiói, 2000

Forrás: European Commission, Brussels.

Miután a határon átnyúló együttműködések legelterjedtebb intézményesült modelljei – egyszersmind sajátos földrajzi megjelenési formái – az *eurorégiók*, elkerülhetetlen szót ejteni általánosan érvényesülő szerepükről és funkciójukról is. Lévé, hogy az euroregionális szervezetek mind a nyugat-európai, mind pedig a kelet-közép-európai országok határregióiban többé-kevésbé hasonló indíttatásból jöttek létre és terjedtek el, törekvéseik, feladataik, s egyáltalán a tevékenységüket meghatározó motivációk nagyon hasonlóak, mondhatni azonosak a bővülő Európában. A határ menti és a határon átnyúló együttműködések motivációja a közös Európa mindkét felében és nemzeti szinteken több-kevésbé azonos, ami Magyarország számára sem lehet más, mint a belső és külső erőforrások közös hasznosítása, az uniós regionális

támogatások megszerzése, az integráció erősítése, a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése, a perifériák felzárkóztatása, a történeti-etnikai feszültségek enyhítése és a sokoldalú konfliktuskezelés, a korábban összetartozó térszerkezeti funkciók „egyesítése”, új regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója, euroregionális szemlélet és a regionális identitás erősítése (Baranyi B. 2005a).

Részben egyre növekvő fontosságukkal magyarázható, hogy ma már se szeri, se száma az eurorégiók különböző szempontok szerinti megközelítésének, definíció-jellegű értelmezésének. Messze nem a teljességre törekedve, mindenekelőtt az *Európai Unió* egy 1997-es *definíciója* emelhető ki, amely szerint „Eurorégiók: olyan szervezett, konkrét formába öntött határon átnyúló struktúrák, amelyek magukban foglalják a helyi és a regionális szint képviselőit és ha szükséges, a gazdasági és társadalmi partnereket. Az eurorégióknak saját(os) szervezeti felépítésük van, amelynek része egy választott tanács (a legfelső szint), bizottság, számos tematikus munkacsoport és egy határon átnyúló titkárság.” (European Commission, 1997).

Egy másik elterjedt definíciójellegű megközelítés pedig inkább *eurorégió lehetséges vagy elképzelt „ideáltípusát”* írja le, amikor úgy fogalmaz, hogy „Az eurorégió nevet akkor használják, amikor egy olyan területet akarnak megjelölni, ahol kölcsönös interregionális, vagyis határokat áthidaló gazdasági, szociális, kulturális, illetve más jellegű kapcsolatok léteznek két, vagy több állam, illetve helyi önkormányzataik között. Az eurorégió tehát egy behatárolt földrajzi terület, amely két vagy több ország adott területét foglalja magába, amelyek megállapodtak abban, hogy összehangolják tevékenységeiket a határ menti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében.” (Süli-Zakar I. 1999, 33).

A rendelkezésre álló definíció-kísérletek és értelmezések sokaságából kiragadott két idézet alapján is könnyen megállapítható, hogy az eurorégió értelmezései ma még problematikusak, nehezen található közöttük jól megfogalmazott, pontos, széles szakmai körben közmegegyezéssel elfogadott definíció. Meglehetősen gyakori, hogy a kutatók saját definíciót alkotnak. Számos alkalommal pedig a szakirodalomban az eurorégióval kapcsolatban nem definícióra törekszenek, hanem annak jellemzőit és kritériumait sorolják fel, mint ahogy a leggyakrabban idézett Sucha, M. S. tette, aki az alábbi hat pontban foglalta össze az eurorégiók főbb jellemzőit:

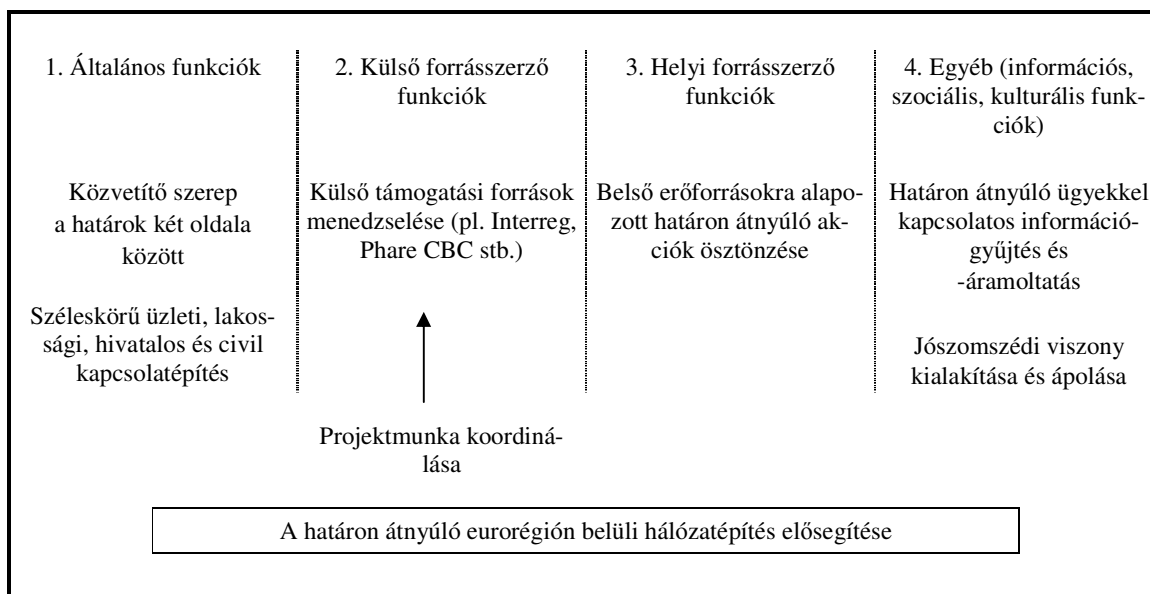
- a) A határ menti együttműködés legeredményesebb formái.
- b) Segítenek leépíteni a határ menti területek fejlődésbeli különbségeit.
- c) Erősítik az emberek bizalmát és együttműködését.
- d) A jószomszédság és az integráció gyakorlóterepei.
- e) Segítik a múlt negatív örökségeinek meghaladását.
- f) Fontos elemei a közép-európai államok betagozódásának az Európai Unióba (Sucha, M. S. 1995).

Míg tehát a határvidékek közötti együttműködés intézményesített formáját megtestesítő eurorégiók Nyugat-Európában már hosszabb múltra tekintenek vissza, Kelet-Közép-Európában pedig éppen a rendszerváltás, illetve az euroatlanti folyamatok kiteljesedése nyomán erősödött fel a határ menti kapcsolatoknak ez a formája. Az egységesülő kontinens irányítását ugyanis jelentősen megkönnyíti a legtöbbször egységes gazdasági térként funkcionáló területi egységek létrejötte, miután az *eurorégiók a határon átívelő kapcsolatok sajátos földrajzi keretei*. Az eurorégiók egyszersmind *a legmagasabb szintű*, államhatárokat áthidaló, többnyire *határvidékek közötti intézményesített együttműködési struktúrák*, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek. *James Scott* (1996) szerint az eurorégiók fő célja, hogy elismerjék őket olyan nemzetközi szerveződésként, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális, kulturális és egyéb intézményi problémáival foglalkozik. Az ilyen tevékenységeknek eurorégiók szintjén történő koncentrálásától azt remélik, hogy olyan kritikus tömeget érhetnek el (gazdasági értelemben), amely erősíti a határ menti térségek kohézióját, illetve felkelti a magánbefektetők és intézmények érdeklődését (*Rechnitzer J. 1999b, Horváth Gy. szerk. 2000, 2001a*). Az utóbbi megjegyzésből az is kitűnik, hogy könnyebb meghatározni az eurorégiók lehetséges feladatait, mint egy általános érvényű definíciót alkotni. A (potenciális) eurorégiós feladatok pedig a következők szerint foglalhatók össze tömören (76. ábra).

76. ábra

Az eurorégiók általános feladatai

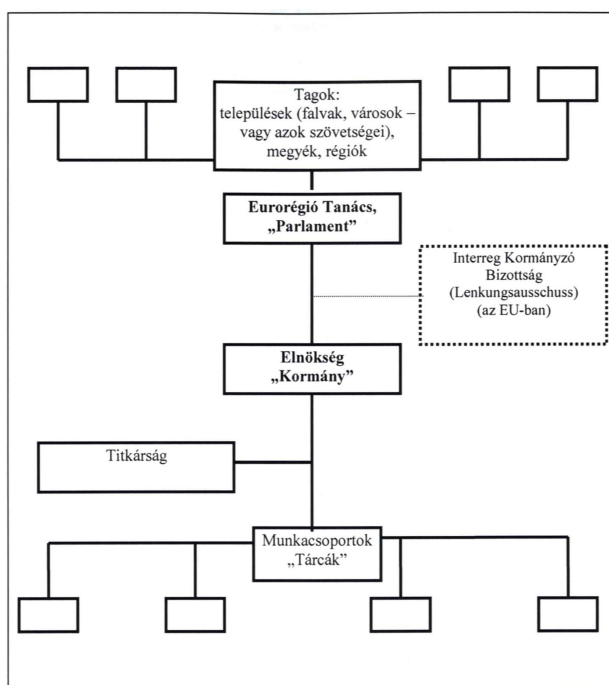
Forrás: Saját szerkesztés Novotny G. 2003 alapján.

Nem minden tanulság nélküli az eurorégiók – vagy egyre terjedő formában az eurégiók – *szervezeti felépítésének sematikus ábrázolása* sem, amely egy tipikus hierarchikus irányítási

rendszert takar, s amelynek általános modelljéül a holland–német eurorégiók – főként az EUROREGIO (1965) – példája szolgált. Természetesen előfordultak kisebb helyi módosítások és variációk, ám az alapséma többnyire adott, négy évtized óta szinte változatlan. A kelet-közép európai országok általában ezeket a nyugat-Európában kialakult modelleket adaptálják saját határregióikban, eurorégiós szervezeti rendszereiket és struktúráikat a nyugati példák átvételével dolgozták ki (77. ábra).

77. ábra

Az eu- vagy eurorégiók elvi felépítése az EUROREGIO (1965) szervezeti modellje alapján

Forrás: Novotny G. 2003.

Végül pedig az eurorégióknak, az európai határon átnyúló együttműködések rendszerében, illetve hierarchiájában elfoglalt helyüket tekintve, akkor tapasztalatok alapján mindenképp két területi-térségi szint, a regionális közép- vagy mezo szint, illetve a helyi vagy mikro szint említhető meg, attól függően, hogy a területin szereplők közül a középszintűek vagy inkább a helyiek dominálnak. Mint a korábbi tipizálásból is kitűnt, az eurorégiók sorában különbséget lehet tenni makro- és mikroszintű eurorégiók között, ami annyit jelent, hogy vannak olyan eurorégiók, amelyeket túlnyomórészt és/vagy kizárólagosan régiók, megyék, tehát középszintű közigazgatási egységek alkotnak, és vannak olyanok, amelyekben inkább a helyi szereplők (települések, városok, kistérségek, kamarák stb.) játsszák a vezető szerepet. A területi kiterjedés és szereplők nem élesen elválasztható kategóriák, bár éppen Magyarország esetében – mint később ez nyilvánvalóvá válik – a Kárpátok Eurorégió és a Duna–Körös–Maros–Tisza

Eurorégió olyan kivételek, amelynek keretei között jöttek létre „*mikroszintű*”, ún. *minieurorégiók* (Interregio, Hajd-Bihar–Bihar Eurorégió, Bihar–Bihar Eurorégió, Kassa–Miskolc Eurorégió, Zemplén Eurorégió stb.) és amelyek igazából felülről „lógnak ki” a makrotípusból, ami egyszersmind annyit jelent, hogy a *makro- (nemzetállami) szint* messze nem garantálja az eurorégiók hatékony együttműködését (Novotny G. 2003; Baranyi B. 2004).

8.3. Interregionális együttműködések Magyarországon

8.3.1. Általános áttekintés

Az Európai Unióhoz a közelmúltban csatlakozott Magyarország példája is jól illusztrálja hogy az euroregionális szervezeteknek (*munkaközösségek, eurorégiók, nagyrégió és kisorégiók*) és az egyéb, kvázi *eurorégiós jellegű szerveződéseknek* a határon átnyúló kapcsolatok alakításában játszott szerepe számottevő, mégha esetenként tevékenységük formális jellege mutatkozik is meg erőteljesebben. Jogos tehát a kérdés, hogy *milyen esélyeket kínálnak Magyarország határ-régiói számára* a határon átnyúló kapcsolatok és együttműködések elmélyítésében az *euroregionális szervezetek*? Az interregionális szerveződések egyik nagy előnye, hogy tevékenységüket kevésbé korlátozzák a meglévő államhatárok, és így akár több ország területeit érintő régiók is létrejöhetnek. Másik jelentős előnyük, hogy miután az EU-ban kiemelt prioritást élvez az elmaradott határ menti régiók fejlesztésének és felzárkózásának elősegítése, a *határon átnyúló regionális szerveződések* számára az uniós támogatási politika és a közös fellépés lehetősége újabb esélyeket kínált a határ menti együttműködésben. Kelet-Közép-Európa előbb tagjelölt, majd csatlakozott országaiban az euroregionális együttműködéseknek ugyanis igen nagy a szerepe (ennek felismerését jelezte többek között a Phare CBC és az Interreg program is) a határ menti kapcsolatok alakításában és a *határrégiók kohéziójának* erősítésében.

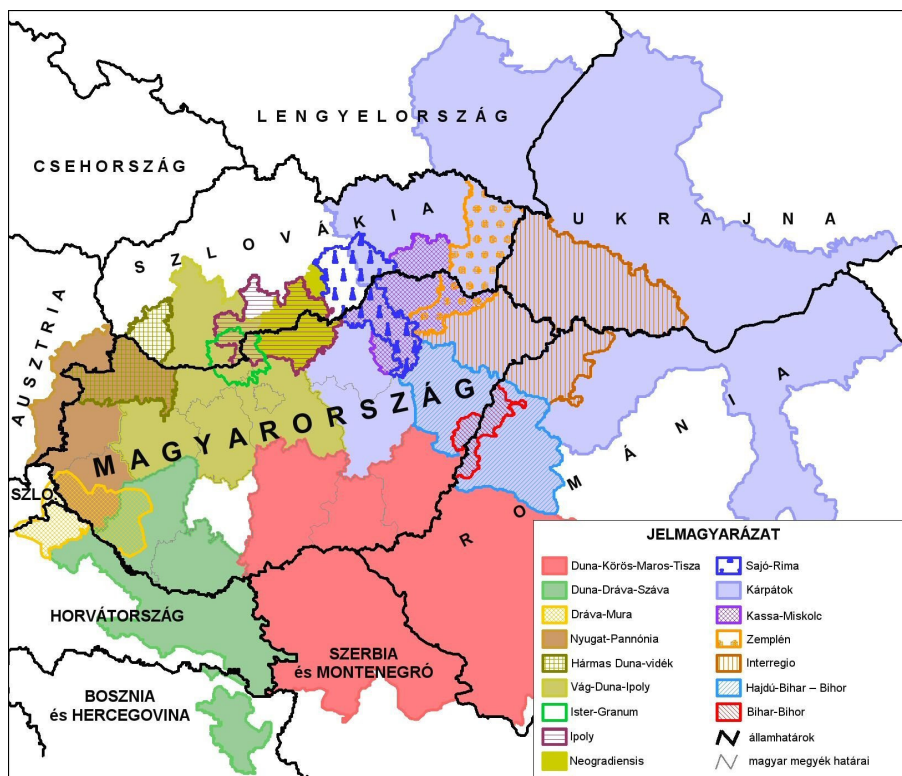
A határon átnyúló struktúrák intézményi háttere Magyarországon gyakorlatilag minden határszakaszon megvalósult, ami egyben azt is jelzi, hogy a határon átnyúló együttműködések erősítését követelik meg a hasonló *természet- és településföldrajzi pozíciók* és adottságok, a hajdan volt *történelmi alapok* és a *határ túloldalán élő magyarsággal* ápolandó kapcsolatok is. Ebben a kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal azok a kisebb intézményesített együttműködési formák, ún. *eurorégió típusú határközi struktúrák*, amelyek már létrejöttek, vagy éppen születőben vannak Magyarország államhatárai mentén is. A különféle euroregionális szervezetek és interregionális együttműködések száma Magyarországon tizennyolc (78. ábra).

A rendszerváltással kezdődő évtizedben és az uniós csatlakozás kézzelfogható közelségbe kerülésével valóságos interregionális együttműködési láz, euroregionális szervezetek létesítését célzó alapítási hullám söpört végig Magyarország államhatárai mentén is. A második világháborút követően az Európai Gazdasági Közösség létrejöttével felerősödő meginduló nyugat-európai in-

tegrációs folyamat regionális vetületeként, az *integráció területi-térbeli* formájaként megjelentek, majd gomba módra szaporodtak az *eurorégiók* és a különféle *interregionális szervezetek*. Az eurorégiók terjedése ma már feltartóztathatatlanul folyik Európa keleti felén, mindenekelőtt Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országaiban is. Az interregionális együttműködések számának gyors gyarapodását érzékelteti önmagában az is, hogy *jelenleg már kétszáz regionális integrációs megállapodást tartanak nyilván*. A regionális tendenciák erősödésének az sem mond ellent, hogy az országok regionális együttműködési törekvéseinek többsége kezdetben az egymás közötti kereskedelem bővítésén alapult, csak *szabadkereskedelmi megállapodásnak* vagy *preferenciális vámövezetnek* tekinthetők, a tényleges gazdasági együttműködés megteremtésének a szándéka nélkül és ezeknek a regionális integrációs megállapodásoknak is kevesebb, mint harmada működött valójában. Az egyetlen kivétel a fejlett európai országok tényleges integrációs tömörülése, maga az Európai Unió volt (Bernek Á. – Süli-Zakar I. 1997, Mészáros R. 1999).

78. ábra

Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Magyarország részvételével, 2004-ben

Forrás: Dancs L. szerk. MTA RKK Debreceni Osztály.

Az interregionális szerveződések révén mindenekelőtt Nyugat-Európában – olykor már a kontinens keleti felében is – egyre jobban erősödik az ún. *euoregionális szemlélet*, amely szerint a jövő Európája nemcsak a nemzetállamok, hanem az azonos gazdasági érdekeltségű (köztük a

határ menti) területekből kialakított „*régiók Európájaként*” is értelmezhető. A határok meghaladásából, az euroregionális együttműködésből számos előnye származhat nemcsak a határ menti térségeknek, de a nemzetállamoknak is: a határ menti régiók megismerik egymást, amely egymás jobb megértéséhez vezet (*civil szint*), a helyi önkormányzatok és hatalmak megismerik egymás működését és együttműködnek (*intézményi szint*), a kis és középvállalkozások gazdasági szervezetek, kamarák közötti együttműködéseknek munkahelyteremtő hatása van (*gazdasági szint*), lehetőséget teremt a know-how és az információcserére a régiók között (*tudományos, társadalmi-kulturális szint*), közös marketing tevékenységen és a közös projekteken keresztül, miközben az *idegenforgalom* is fejlődik (Tóth J. 1996, Czímre K. 1999, 2001, Pál. Á. – Nagy I. 2000).

A nagy számban létrejövő új szerveződések és együttműködések esetlegességét is jelzi, hogy sok olyan problémával küszködnek, amelyek akadályozzák hatékony működésüket. Ilyen gondot jelent többek között a rendkívül sokféle szervezeti felépítés és szereplői kör, a túlságos nagyvonalúsággal és általánosan megfogalmazott feladatok, illetve a hozzájuk kapcsolt szerény finanszírozási lehetőségek. A határon átnyúló kapcsolatrendszerek intézményesülésének eddigi csúcspontját mindazonáltal Kelet-Közép-Európában is az *euroregionális* (az EU-val nem határos, de ezt a nevet jogosulttan használó) *szervezetek* születése jelentette. Az eurorégióknak méretei, területisége, térszerkezeti elhelyezkedése és kapcsolata alapján két jellegzetesebb típusa különböztethető meg. Az egyik az ún. *nagyrégiós modell*, a másik pedig a *kisrégiós modell*. Az elsőt akár tartományi vagy megyei modellnek is lehetne nevezni, abból kiindulva, hogy két vagy több szomszédos vagy közeli ország középszintű területi egységeit, tartományait, régióit (NUTS 2), illetve kisebb regionális területi egységeit, például megyéit (NUTS 3) magában foglaló nagy kiterjedésű euroregionális szervezetek (pl. Kárpátok Eurorégió). A másik, *városi vonzáskörzeti modellnek* is nevezhető eurorégiós szerveződések, a *kisrégió* erőteljesebben épít a közvetlen kétoldalú *kistérségi* (NUTS 4) vagy *város-város – települési* (NUTS 5) kapcsolatokra, eleve kisebb térségben gondolkodva (pl. Hajdú-Bihar-Bihar, Bihar-Bihar, Hármaskút Duna-vidék Eurorégió) a régió területi összefüggéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a nagyrégiós modell számos stratégiai elemét (Rechnitzer J. 1997a).

A fentiekhez gyakorlati szempontból közelítve, a határközi struktúrák intézményi modelljei *funkcióik, méretük, területiségük, térszerkezeti elhelyezkedésük és kapcsolataik* alapján a következők szerint csoportosíthatók, kategorizálhatók:

I. Hosszú távú stratégiai együttműködések:

A hosszú távú stratégiai együttműködéseknek két nagy szervezeti és intézményi modellje különböztethető meg:

1. *Munkaközösség* – az eurorégióknál egyszerűbb szervezeti felépítésű vagy kevésbé integrált, alacsonyabb kompetencia-szintű, transznacionális jellegű határközi struktúrák, érdekközösségek (pl. Alpesis Országok Munkaközössége, 1972; Pireneusok Munkaközössége stb.). A nagy kiterjedésű, országokat és tartományokat magában foglaló laza szer-

vezeti formát tekintve Magyarország két esetben – *Alpok-Adria Munkaközösség* (1978) és a *Duna Menti Tartományok Munkaközössége* (1990) – érintett.

2. *Eurorégió* – államhatárokat áthidaló, legmagasabb szintű, legtöbb hatáskörrel és funkcióval rendelkező, legfejlettebb együttműködési forma, határközi struktúra, amely területiség, térszerkezeti elhelyezkedés és -kapcsolatok alapján két altípusra osztható:
  - a. *Nagyrégiós* (tartományi és/vagy megyei) *modell* – nagyívű határon átnyúló, transznacionális, ún. trans-border típusú együttműködés, két vagy több szomszédos, illetve közeli ország középszintű területi egységei, tartományai, régiói (NUTS 2), megyéi (NUTS 3) között (pl. *Kárpátok Eurorégió*, 1993). Magyarországot három ilyen határközi struktúra érinti, a *Kárpátok Eurorégió* (1993), a *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió* (1997), a *West/Nyugat-Pannónia Eurorégió* (1998).
  - b. *Kisrégiós* (megyei, kistérségi és/vagy városközi–vonzáskörzeti) *modell* – közvetlen határ menti, ún. cross-border típusú együttműködés szomszédos megyék (NUTS 3), kistérségek és település-szövetségek (NUTS 4), illetve városi vonzásokörzetek és települések (NUTS 5) között, azaz megyék, kistérségek és/vagy városok, városi vonzásokörzetek közötti intézményesült kapcsolatok: *Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködés* (1998), *Vág–Duna–Ipoly Eurorégió* (1999), *Ipoly Eurorégió* (1999), *Neogradiens Eurorégió* (2000), *Sajó–Rima Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés* (2000), *INTERREGIO* (2000), *Kassa–Miskolc Eurorégió* (2000 és 2004), *Hármas Duna-vidék Eurorégió* (2001), *Dráva–Mura Eurorégió* (2001), *Bihar–Bihar Eurorégió* (2002), *Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* (2002), *Ister-Granum Eurorégió* (2003), *Zemplén Eurorégió* (2004).

II. Rövid távú, projektszintű együttműködések:

- a. *Eseti*, „ad hoc” jellegű, egyedi projektet megvalósító (településközi, kistérségi, ritkán régiós) együttműködések, alkalmi kooperációk
- b. *Egyéb* jogi alapokon vagy anélkül működő (testvértelepülési, „testvérszövetségi”) kooperációk, illetve regionális méretű térben szerveződő, de alacsony integráltsággal bíró, formális szerepkörű, „névleg eurorégiók”. Jellemzőjük mindkét esetben, hogy konkrét, gyakran átmeneti jelleggel jönnek létre, számuk igen magas, s állandóan változik (*Rechnitzer J. 1999b*).

Az *eurorégiók* pragmatikus, definitív megfogalmazásban Magyarországra vonatkoztatva sem jelent mást, mint európai kitekintésben, azaz, hogy a határ menti együttműködés hagyományos és legeredményesebb formái, amelyek földrajzilag két vagy több ország érintkező területeit foglalják magukban, és két vagy több állam kormányai és/vagy helyi (regionális)

önkormányzatai megállapodást kötnek abból a célból, hogy *összehangolják tevékenységüket a határ menti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében* (Éger Gy. 2000).

Az új határ menti együttműködések már említett problémáin, olykor a megalapozottságot is nélkülöző szervezetek rendkívül nagy számán túl, a hatékony együttműködést nehezítő számos egyéb körülmény terheli az euroregionális szervezeteket (sokféle szervezeti felépítés és szereplői kör, túlságosan tág és általános feladatok, alacsony és rossz finanszírozottság stb.). További *alapvető gond a születő eurorégiók területisége*. Az új intézményesült határrégiók viszonylag csak ritkán fednek le valódi, funkcionális határtérségeket, bár erre is akadnak pozitív példák. Egyre jellemzőbb jellemzőbb irány újabban, hogy a kezdeti hatalmas területű eurorégiók létrejötté óta (*Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió*) területileg egyre kisebb léptékű, a valós térkapcsolatokat egyre inkább figyelembe vevő együttműködések formálódnak – *Bihar–Bihar, Hajdú-Bihar–Bihar, Kassa–Miskolc, Hármad Duna-vidék Eurorégió*) (78., 81. ábra). Az alapvetően pozitív irányú folyamatoknak háttérben feltehetően az áll, hogy a határ mindkét oldalán elhelyezkedő *kistérségek és települések felismerték az érdekazonosságokban, különös tekintettel a határok által Trianon után szétszabdalt területek természetföldrajzi, térszerkezeti, etnikai egymásrautaltságában rejlő lehetőségeket*, megkerülve a még jelentős nemzetállami akadályokat, előtérbe helyezve a lokális együttműködés előnyeit, katalizálva a valós határrégiók kialakulását. (Baranyi B. 2003a, Hardi T. 2001, 2004).

A határkutatók a rendszerváltást követően helyesen ismerték fel, hogy a hatékony és eredményes határon átnyúló struktúrák felállítása Kelet-Közép-Európa országaiban is szükséges. A létrejövő interregionális struktúrák jelentősége – egyikük igen találó megfogalmazása szerint – mindenekelőtt abban rejlik, hogy a határ menti együttműködés interregionális szervezeteinek a létrejötte és gyors fejlődése „a térségnek politikai tartalmat biztosít, s hozzájárul az *új európai területi dimenziók* kialakításához” (Scott, J. 1997). Ez az új területi dimenzió már azokat az *együtt élő határrégiókat jeleníti meg*, ahol széleskörű kapcsolatok alakulnak ki a gazdasági-társadalmi-kulturális élet legkülönbözőbb területein.

A számtalan euroregionális szervezet, *eurorégió (nagyregió)* és egyéb *kisregió* vagy *kvázi eurorégiós jellegű szerveződés, ún. eurorégió típusú struktúrák* közül Magyarország országhatárai mentén is szép számmal jöttek létre integrációs tömörülések. A határ menti együttműködés legmagasabb szintjét jelentő, Magyarországon működő eurorégiós kooperációk száma ma már három, de több eurorégió, s még több eurorégió típusú együttműködés szerveződése van folyamatban. A már meglévő három *magyarországi (nagyregió jellegű) eurorégiós együttműködés közül kettő* működési területe – a térségben elsőként 1993. február 14-én létrejött *Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség (Kárpátok Eurorégió)*, illetve az 1997. november 21-én Szegeden alakult *Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés – a kelet-magyarországi határvidék*, az ország északkeleti, keleti és délkeleti határrégióit, míg az 1998. október 7-én létrejött *West/Nyugat-Pannónia Eurorégió* nyugati kapcsolódási pontnak

számító magyar–osztrák határ menti területeket foglalja magában. A két munkaközösségi típusú együttműködést – *Alpok–Adria Munkaközösség*, *Dunamenti Tartományok Munkaközössége* – nem számítva, összesen még további 16 különféle *nagyrégiós* és *kisrégiós euroregionális szervezet* található Magyarországon (23. táblázat).

23. táblázat

A határ menti együttműködési szerveződések fontosabb adatai, 2003

Interregionális szerveződés	Az alapítás éve	Terület km ²	Terület ebből: a ma- gyar területek aránya, %	Népesség ezer fő	Az együttmű- ködésben résztevő területi egy- ségek száma
Kárpátok Eurorégió	1993	161 192	16,2	16 051	20
Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió	1997	71 636	25,0	5 600	9
West/Nyugat-Pannónia Eurorégió	1998	15 148	78,0	1 265	4
Duna–Dráva–Száva Eurorégió	1998	28 284	37,3	2 454	11 ⁴
Neogradiens Eurorégió	1999	4 668	54,3	364	4
Ipoly Eurorégió	1999	6 325	45,1	543	4 ⁵
Vág–Duna–Ipoly Eurorégió	1999	14 283	65,5	2 082	6
Kassa–Miskolc Eurorégió	2000	14 000	51,8	1 512	2
Sajó–Rima Eurorégió	2000	10 621	68,2	930	4
Interregio	2000	23 221	25,6	2 229	3
Hármas Duna-vidék Eurorégió	2001	6 162	68,3	697	4
Dráva–Mura Eurorégió	2001	n. r. ²	62,4	157	9
Hajdú-Bihar–Bihar	2002	13 755	45,1	1 176	2
Bihar–Bihar	2002	1 760	33,3	109	2 ³
Ister–Granum Eurorégió	2003	2 000	60,4	200	9 ⁶
Zemplén Eurorégió	2004	6 282	28,2	200	4 ¹

Megjegyzés: 1. A szerveződést kistérségek (szlovák formula szerint mikrorégiók) alkotják; 2. A szerveződés tagjai egymással nem szomszédos települési önkormányzatok, a terület ezért nem releváns; 3. A tagszervezetek önszerveződő kistérségek, amelyek magyar oldalon 19 település, román oldalon 17 (társközségekkel együtt 40) település tömörítenek. 4. A közigazgatási területi egységeken (megyéken) kívül a szervezet tagjai városok, községek és különféle kamarák. 5. Továbbá hat civil szervezet is tagja. 6. Kilenc kistérség (mikrotérség) területén összesen 100 települési önkormányzat.

Forrás: Horváth Gy. (2005) *alapján készült, részben korrigált számítás.*

Az északkelet-magyarországi régiót is magában foglaló legrégebb magyarországi euroregionális szerveződés a *Kárpátok Eurorégió* (81. ábra). Az óriásrégió több szempontból is speciális határ menti együttműködési forma, s jó néhány jellemzőjét tekintve különbözik a másik két euroregionális szervezet, a *West/Nyugat Pannónia*, illetve az egyik legújabb kooperációs struktúrától, a Magyarország délkeleti határai mentén szerveződött *Duna–Körös–Maros–Tisza* (továbbiakban: DKMT) *Eurorégiótól*. Az *első lényeges különbség*, hogy a hagyományos, bilaterális kapcsolatrendszer helyett többoldalú, preintegrációs tömörülést hoztak létre, ami annyit jelent, hogy nem két ország határ menti kapcsolatait igyekeznek szervezni, hanem öt ország határos megyéből, középszintű területi egységeiből álló területeken keresik a lehetséges közös együttműködést az azonos problémák megoldásának elősegítésében. A Kárpátok Eurorégió jellemzői alapján egy *multiregionális*, egyben *transznacionális együttműködési* formaként definiálható,

akárcsak az 1978-ban létrejött *Alpok–Adria Munkaközösség*, amelynek példájára létrehozták. A *második jellegzetes körülmény*, hogy *valamennyi résztvevő ország a volt szocialista tábor része volt, és egyben kelet-közép-európai ország*. A Kárpátok Eurorégió egyszersmind olyan együttműködési formaként jött létre, amely nem határos egyetlen EU tagországgal sem, kizárólag az ún. külső határok mentén alakult meg, ami önmagában is ráirányította Nyugat figyelmét. A *harmadik lényeges* – korábban már említett – *tényező*, hogy *a Kárpátok Eurorégió teljes működési területe európai szinten, de valamennyi területi egysége saját országa viszonylatában, tehát az eurorégió egésze és az egyes tagországok külön-külön is gazdasági-társadalmi szempontból perifériának minősülnek* (Illés I. 1997, Gorzelak, G. 1998, Rechnitzer J. 1999b, Süli-Zakar I. 1997).

A Délkelet-Magyarországra is kiterjedő másik nagy euroregionális szerveződés, a *DKMT Eurorégió* a magyar–román és a magyar–jugoszláv határrégióban kibontakozó interregionális együttműködéseknek, kapcsolatkezdeményezéseknek biztosított intézményi, hivatalos szervezeti keretet (81. ábra). A DKMT Eurorégió három ország kilenc megyéjét, illetve tartományát foglalja magában (25. táblázat). A mintegy kétharmad magyarországnyi területet és sok területi egységet tömörítő *DKMT Eurorégió az Alpok–Adria Munkaközösséghez és a Kárpátok Eurorégióhoz hasonlóan inkább multiregionális szervezetnek tekinthető*. Ám miután a deklarált célok konkrétabb és szorosabb együttműködést írnak elő számára, emiatt a *klasszikus hármashatár menti eurorégió-szintű kooperációkhoz közelebb áll a szervezet*. A viszonylag újszerű kezdeményezés létesítésének jelentőségét viszont megnövelte, hogy szintén nem határos európai tagországokkal és magas politikai kockázatú területeken kísérelt meg együttműködést kialakítani a magyar–román–jugoszláv (szerb) hármashatár térségében.

A DKMT Eurorégió létesítésének körülményei miatt – tekintettel a délszláv politikai válságra –, minden jel szerint okult a Kárpátok Eurorégió hibáiból, s aggályosan került és kerül a nagypolitika csapdáit és kizárólag, valóban a helyi regionális együttműködések fejlesztésére összpontosít, amelyet az *alapító okirat* következők szerint hangsúlyoz: „A DKMT regionális együttműködés célja, a helyi hatóságok közötti kapcsolatok bővítése, a gazdasági, művelődési, tudományos és sport kapcsolatok fejlesztése. Továbbiakban célja a bekapcsolódás a korszerű együttműködési folyamatokba”. Magyarország keleti államhatárai mentén tevékenykedő két nagy euroregionális szervezet eddigi működésének eredményességével kapcsolatos megítélés meglehetősen felemás, a legtöbb gond és probléma, már csak a körülmények és az ún. *multiregionális-transznacionális jellege*, illetve *területisége, hatalmas méretei miatt a Kárpátok Eurorégió tevékenységével kapcsolatos*. Különösen ez utóbbi működéséről vagy éppen működésképtelenségéről látott már számos értekezés napvilágot (Illés I. 1993, Baranyi B. 2002a, 2002b, 2002c, 2003a). A különböző vélemények alapján leszűrt következtetésként érdemes hangsúlyozni, hogy kezdettől fogva *két ellentétes hatás, az állampolitikai szinten tapasztalható egyet nem értés, illetve a helyi pozitív kezdeményezések és együttműködési óhaj között feszülő ellentétek hálójában vergődött* (Éger Gy. 2000).

Megint más kérdés, s ez részben a helyi kezdeményezések és együttműködések szintjén jobban működő *DKMT Eurorégió esetében is* igaz, hogy *a hatalmas területi kiterjedés*, az együttműködés viszonylag nagy területe önmagában is *nehezíti az érdemi együttműködést*. Különösen érvényes megállapítás ez a *Kárpátok Eurorégióra*, amelynek viszonylag óriási méretei (161 000 km², 16 millió lakos) egy jelentős középnyagyságú ország területét teszi ki, mintegy kéttucat közigazgatási egységére kiterjedően, olykor nem is szomszédos országokkal érintkezve, már-már pusztán emiatt is a működésképtelenség felé sodorják a szervezetet. Igaz a DKMT Eurorégió is viszonylag nagy területet (alapításakor 77 000 km², Jász-Nagykun-Szolnok megye tagsági viszonyának felfüggesztésével újabban „csak” 71,5 ezer km²) fog át, és közel hatmillió fős népességet érint, de ez mégiscsak „kezelhetőbb” nagyságrend, mint a Kárpátok Eurorégióé (24–25. táblázat). Arról nem is szólva, hogy a kezdetben még négy magyar megyét (*Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Bács-Kiskun, Békés*), a négy román megyét (*Krassó-Szörény, Temes, Arad, Hunyad*) és a *Vajdaság* tartományt magában tömörítő DKMT Eurorégió az együttműködés szorosabb és konkrétabb formáját képviselve mind természetföldrajzi, mind gazdasági-társadalmi jellegét tekintve – Trianon előtt voltaképp egy ország területéhez tartozva – régtől fogva *homogénebb*, s már történelme során is (pl. az Osztrák-Magyar Monarchia idején) erőteljesebb fejlődésnek indult térség volt, mint a Kárpátok Eurorégiót alkotta területek.

Mindkét nagyrégiós euroregionális szervezet esetében, közös jellemzőként mondható el, hogy különböző múltbeli és újkeletű politikai, gazdasági-társadalmi, etnikai okok – s nem csak a területiség, a túlméretezettség – miatt – egyéb történet, etnikai, külpolitikai problémákról nem is szólva – ma még képtelenek ellátni azokat a funkciókat, amelyeknek a fejlettebb nyugat-európai térségek nagy interregionális szervezetei már sokkal sikeresebben felelnek meg. A jórészt érthető különbségek, a *formális elemek túltengése* – az amúgy is rövid múltra visszatekintő, a „serdülőkor” problémáival küszködő két kelet-magyarországi nagyrégió – esetében, a működésükkel kapcsolatos fenntartások és hiányosságok fejeződnek ki a rájuk vonatkozó ismeretek *alacsony társadalmi beágyazottságában*.

Az 1998-ban az északkelet-alföldi határsávra, illetve a 2001–2002-ben a magyar–román és a magyar–ukrán határ mente kilenc-kilenc településpárjára vonatkozó empirikus vizsgálatok egyaránt azt bizonyították, hogy szélesebb lakossági körökben a *Kárpátok Eurorégió* és a *DKMT szerepének*, céljainak és rendeltetésének – egyáltalán nevének – az *ismerete feltűnően szegényes* a határtérség önkormányzatai részéről, illetve lakossága körében (54., 55., 80. ábra). Számos jel mutat arra, hogy a szomszédos határ menti régiók különböző szinteken történő összefogásával, a közös érdekek és érdekelttség felismerésével a mai határon átnyúló kapcsolatoknál jóval működőképesebb együttműködések jöhetnek létre, különösen ha képesek lesznek a hagyományos bürokratikus és gyakorta formális „*bizottsági típusú*” együttműködésről a konkrét, gyakorlati jellegű hatékony „*projekt típusú*” működésre átváltítani tevékenységüket. Ily módon ezek a nagyívű eurorégiók is a határon átívelő együttműködések eredmé-

nyes formái lehetnek. Ezek a következtetések önmagukban is azt sugallják, hogy a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésének előmozdítása a keleti határrégiókban természetesen nem oldható meg kizárólag uniós (Phare CBC, Interreg) támogatásokból, sem pedig a két nagy euroregionális szervezet, a Kárpátok, illetőleg a DKMT Eurorégió által. E tekintetben a kormányokra, a megyei és települési önkormányzatokra, valamint a civil szervezetekre egyaránt nagy feladat vár (Baranyi B. 2005a).

Sajátos és igen kedvező történelmi öröksége és földrajzi, gazdasági-társadalmi helyzete révén a nagyrégiós modellek közül egyedül a három magyarországi (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) megyét és az ausztriai Burgenland tartományt magába foglaló *West/Nyugat-Pannónia Eurorégió* tűnik a legeredményesebb határon átvágó együttműködésnek, mintegy megközelítve az ilyen típusú interregionális szerveződések „ideáltípusát”.

8.3.2. Munkaközösségek

Az intézményesült határ menti struktúrák, hosszú távú stratégiai együttműködési formák közül – formai és szervezeti szempontok szerint és időrendben – „felülről lefelé haladva”, a *munkaközösségek* kíváncsoznak a sor elejére. A rendszerint kivételesen nagy kiterjedésű, sok országot és tartományt magába foglaló laza szervezeti formákat képviselő munkaközösségekből Magyarország az *Alpok–Adria Munkaközösség* (1978) és a *Duna Menti Tartományok Munkaközösség* (1990) esetében érintett mint tagország. Jóllehet, hogy ez az intézményi formát az eurorégiónál egyszerűbb szervezeti felépítés jellemzi, kevésbé integrált, kompetenciaszintjeit tekintve is kevésbé operatív határ menti együttműködési modell, ám jelentősége mégsem lebecsülendő. Az eurorégióhoz hasonlóan hosszú távú együttműködésre szervezett érdekközösségek ugyanis speciális jellegük, nagy területi kiterjedtségük, számos országot magában foglaló makroregionális szerepkörük, s rendszerint megkülönböztetett geopolitikai helyzetük miatt nagy jelentőséggel bírnak, különösen ami a külpolitikai, s részben globális érdekérvényesítő lehetőségeiket illeti.

A szervezeti felépítésük, működési rendjük többnyire *munkacsoportokra*, esetenként bizottságokra alapozódik, az adminisztrációs feladatokat pedig általában nem állandó, hanem *ideiglenes és/vagy megosztott titkárság* látja el évente váltakozó székhellyel. Az eurorégióknál alacsonyabb kompetenciaszint, a transznacionális jelleg és a sajátos felépítés miatt a munkacsoportok meghatározott időszakonként ülésezve dolgoznak ki ajánlásokat a fontosabb problémák kezelésére. Többnyire azonban dokumentumokat, tanulmányokat összeállító feladatokat látnak el, kvázi *információs fórumként* működnek.

Magyarország az interregionális együttműködési szervezetek sorában elsőként és legkorábban az *Alpok–Adria Munkaközösség* révén vállalt aktív szerepet, miután 1978-ban az olasz és osztrák tartományok, illetve Bajorország által alkotott *Keleti Alpok Közössége* az 1980-as évek végén határozott együttműködési szándékkal a Közép-Európai országok felé fordult. Ekkor bővült a

Közösség Szlovéniával, Horvátországgal és az öt magyarországi megyével (Baranya, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas, Zala), illetve Ticino svájci kantonnal. Tagszervezetei és tagsága révén ma hét ország (*Ausztria, Csehország, Horvátország, Németország, Magyarország, Olaszország, Svájc, Szlovákia*) érintett az a *multiregionális*, illetve *transznacionális* együttműködésben, amely ma már fontos fóruma az Európai Unió regionális politikája megismerésének, valamint a kimondottan gazdasági kapcsolatok és a nyugat-európai közigazgatási rendszer tanulmányozásának. Minden jószándék és eltököltség ellenére azonban az Alpok–Adria Munkaközösség nem volt képes egy szilárd szervezeti és működési rend kialakítására, jóllehet a különböző bizottságokban élénk elméleti és szakmai munka folyt, ám azok éppen a közös pénzügyi források hiánya, részben a tagok között kialakult ellentétek (jugoszláv háború) miatt nem volt képes eredményeket felmutató igazán operatív multiregionális együttműködéssé fejlődni.

A *Duna Menti Tartományok Munkaközössége* ugyancsak *multiregionális és transznacionális* együttműködési forma. Az 1990-ban alakult szervezet tagságát ma már kilenc ország 28 régiója alkotja. Miközben *Horvátország, Szlovákia, Szerbia és Moldávia* teljes államterületével vesz részt a közösségben. Így ez az együttműködési forma egy hatalmas, 612 ezer km² kiterjedésű, s közel 77 millió lakost magában foglaló *makrorégiót* alkot, hosszan elhúzódva a Duna folyása mentén, mondhatni a torkolatvidéktől a Fekete-tengeri deltáig. *Magyarország* részéről a Duna menti megyék, *Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér, Pest, Tolna, Bács-Kiskun és Baranya* tagjai a munkaközösségnek. A szervezetet a Vezető Tisztviselők Konferenciája irányítja. Az évente ülésező testület elnökét a Duna folyásával megegyező irányban elhelyezkedő tagszervezetek adják évenkénti rotációval. A szakmai munka a munkabizottságban folyik, ahol a területfejlesztés, a környezetvédelem, az idegenforgalom, a gazdasági kapcsolatok, a kultúra és a tudomány, a sport, a közlekedés és a dunai hajózás kérdései és problémái kerülnek napirendre. Ez a szervezet sem rendelkezik jelentős befolyással, elődegesen tanácskozási fórum, operatív végrehajtó funkciók nélkül. A globális szerepkörből is fakadó erősen szimbolikus jellege miatt a szervezet nem rendelkezik jelentős befolyással, elsődlegesen tanácskozási fórum, amely eddigiekben még önálló projektet sem indított, ám tevékenységét mégsem lehet teljes mértékben figyelmen kívül hagyni (*Rechnitzer J. 1999b*).

8.3.3. Eurorégiók – nagyrégiók

8.3.3.1. Kárpátok Eurorégió (1993)

Kelet-Közép-Európában az első világháborút követően, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után új államok és államhatárok egész sora jött létre, sőt a XX. század végétől a Szovjetunió és Csehszlovákia felbomlásával még bonyolultabbá vált a helyzet. A politikai államhatárok jelenleg olyan régiókat választanak el egymástól, amelyek a történelem során

többé-kevésbé szoros szálakkal kapcsolódtak egymáshoz. Ebben a makroregionális térben jött létre a *Kárpátok Eurorégió*, amelynek tagrégiói öt országokhoz tartoznak (*Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Ukrajna*), de a földrajzi közelség, a periféria-helyzet hasonlósága, a jelentős – bizonyos esetben európai jelentőségű – politikai, gazdasági, környezeti stb. problémák és kölcsönhatások mégis összekapcsolják őket. Mindezek alapján a Kárpátok Eurorégió tevékenységi területe joggal nevezhető „*multinacionális és transznacionális régió*nak”, maga a szervezet pedig „*multiregionális együttműködési formá*nak”, illetve „*Kárpáti Régió*nak” (Illés I. 1997, 2002).

A hatalmas kiterjedésű eurorégió – multinacionális jellegén túl – további sajátossága, hogy *keleti-északkeleti irányú stratégiai kapcsolódási pontot biztosít az együttműködő tagrégiók számára*; valamennyi érdekelt ország *a volt szocialista blokk részét alkotta*; az öröklött történelmi, gazdasági, politikai, társadalmi, etnikai problémák hasonlósága; a létesítéskor elsősorban *kül- és biztonságpolitikai szempontok* élveztek prioritást; végül a szervezet valamennyi területi egysége *periféria*, s az államhatárok mentén pedig *perifériák érintkeznek perifériákkal*.

A jelenlegi viszonyok közepette a felsorolt sajátosságok közül első helyre kívánczik az a körülmény, hogy a *Kárpátok Eurorégió*hoz tartozó területek európai mércével mérve, de szinte kivétel nélkül saját országaikban mind *társadalmilag*, mind *gazdaságilag periférikus helyzetűek*. Ezek a határ menti területek gazdaságilag az 1990 előtti évtizedekben nem számítottak fejlesztendő területnek. A rendszerváltás után a tagországok centrum-területeinek a versenyhelyzete megerősödött és a piacgazdaságra való átállásuk eddig lényegesen sikeresebb volt, hiszen az alkalmazkodó képességük is nagyobb volt, mint a perifériáké. Így a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó területek *marginalitása tovább nőtt*, még inkább a perifériára szorultak. A társadalmi és gazdasági elmaradottságuk a centrum területek fejlődéséhez viszonyítva is megmaradt az utóbbi évek során. A fellendüléshez szükséges fejlesztési források nem álltak rendelkezésre és a gazdasági problémákon kívül etnikai természetű ellentétek is a felszínre kerültek a rendszerváltás után. Ilyen körülmények között nem lehetett gyors, átütő eredményt elvárni a határokon túlnyúló együttműködésektől sem.

A térségben a *határ menti kezdeményezések* eleinte elsősorban *bilaterális jellegűek* voltak. Ilyen kétoldalú együttműködések alakultak ki a lengyel *Krosnoi Vajdaság* és a vele határos szlovákiai területek (*Kárpáti Szövetség*) között. Ezzel egy időben vette kezdetét Kárpátalja és Magyarország északkeleti megyéi közötti együttműködés is. A kilencvenes évek elején, 1992/93 fordulóján már reális esély mutatkozott arra, hogy ezek a kétoldalú kooperációk a nyugat-európai és amerikai ösztönzések hatására, *euoregionális együttműködés* keretében egyesüljenek. Már korábban megalakult a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye* vezetésével működő *Kárpátok–Tisza Munkaközösség*, amely további két magyar megye (*Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén*), az ukrainai *Kárpátalja oblaszty*, a lengyel *Przemysli vajdaság*, valamint a romániai *Szatmár és Máramaros* megyék közötti információcserét és jövőbeli gazda-

sági együttműködések szélesítését, bővítését tűzte ki célul. Az így megszülető „Eurorégió” erősebben politikai jellegű regionális integrációs szervezetként jött létre 1992-ben, később pedig beolvadt a Kárpátok Eurorégióba.

A Kárpátok Eurorégió létrejöttének folyamatában az első igazán jelentős esemény a *Jasztóban (Lengyelország), 1992-ben megrendezett Határ Menti Regionális Vásár* volt, amelyen Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Ukrajna határ menti területei közötti együttműködés lehetőségét és perspektíváját vitatták meg a felek. A vásár után megrendezett tanácskozáson pedig deklarációt írtak alá a *Kárpáti Terület Interregionális Együttműködési Tanácsának* létrehozásáról. A Kárpátok Eurorégió születésében meghatározó szerepet játszó *Kelet–Nyugat Tanulmányok Intézetének (IEW)* első jelentős rendezvénye az 1992 májusában megrendezett a *nyíregyházi konferencia* volt, amelyen először ismertették a terület önkormányzatainak képviselőivel és a nagy nyilvánossággal a Kárpátok Eurorégió létrehozásának a lehetőségét és jelentőségét. Néhány hónap múltán, 1992 júniusában került sor Ungváron arra a találkozóra, ahová az érintett területek önkormányzati képviselőit hívták össze, amelynek eredményeként létrehozták a *Kárpátok Eurorégió Előkészítő Bizottságát*.

Több hónapi előkészítő munkát követően Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna határ menti régióinak képviselői, 1993. február 14-én írták alá ünnepélyes keretek között Debrecenben a *Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség létrehozásáról szóló Egyezményt*, amelyet Magyarország, Lengyelország és Ukrajna külügyminiszterei egyidejűleg Közös Nyilatkozat aláírásával szentesítettek. Az *Egyezmény* és a *Közös Nyilatkozat* egyaránt kifejezte a szándékot, hogy a Kárpátok Eurorégió nem egy nemzetek vagy államok feletti szervezet, hanem olyan keret, amely szervezi az interregionális együttműködések a tagországok között.

Az eurorégiók megfelelően a Kárpátok Eurorégió is több állam régiói között létrejött, nemzetek feletti jogkörökkel nem rendelkező együttműködés, amely különböző államok szomszédos területeinek többszintű fejlődését, társadalmi, gazdasági és kulturális együttműködéseinek koordinálását hivatott elősegíteni. A Kárpátok Eurorégió azonban több ponton is eltér a megalakulásához mintaként szolgáló hasonló nyugat-európai szervezetektől. A *szervezet életrehívása* nem pusztán alulról jövő kezdeményezés eredménye, hanem egy *nemzetközi-, biztonság- és belpolitikai szempontok* által is befolyásolt folyamat volt. Ezt támasztják alá a teljes jogú tagságukat az alapítás (1993) után csak évek múltán elnyert vagy visszaállító *romániai és szlovákiai tagrégiók* csatlakozását kísérő körülmények és viták, amelynek lezárásaként a román tagrégiók 1997-ben, míg Szlovákia esetében 1999-ben nyílt meg az út a teljes jogú tagság elnyerésére, illetve visszaállítására. Így jött létre az *első tisztán kelet-európai interregionális kezdeményezés*, hiszen *tagjai sorában csak "posztkommunista" országok határ menti régiói vett részt* (Ludvig Zs. – Süli-Zakar I. 2002).

A Kárpátok Eurorégió területi bővülése előtt idővel elhárultak az akadályok, így a megalakulásakor még „csupán” 53 200 km² területű szervezet mára több mint 161 000 km²-re duz-

zadt, s a kezdetben nem egészen ötmillió fős népessége mára meghaladja a 16 millió főt (24. táblázat). Nagyfokú nyitottságra és együttműködési készségre utal, hogy ilyen sok régió hajlandó részt venni a szövetségben, másfelől viszont az országnyi kiterjedésű eurorégió koordinálása nehézségekkel jár (81. ábra). Noha a szervezet már kezdetektől fogva a jószomszédi kapcsolatok és a lakosság életszínvonalának javítását tűzte ki célul, sokáig az aktivisták köre csupán azt a maroknyi vezetőt jelentette, akik oroszlánrészt vállaltak az eurorégió létrehozásában. Csakhogy az együttműködés a résztvevők jóval szélesebb köre nélkül hosszú távon nehezen tartható fenn. Egyre sürgetőbbé vált tehát, hogy a kitűzött célok elérése érdekében a lakosságot, a helyi önkormányzatokat, az üzleti és a civil szférát is bevonják. Ezért is vált kulcskérdéssé a Kárpátok Eurorégióin belül a civil társadalom iránti kapcsolatok erősítése a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében.

24. táblázat

A Kárpátok Eurorégió területe, népessége, népsűrűsége, 2000

Ország	A tagországok Kárpátok Eurorégióhoz tartozó			
	Önkormányzat	Terület (km ²)	Népesség (ezer fő)	Népsűrűség (fő/km ²)
Lengyelország	Podkarpatskoje Regio	17 926	2 112	117,8
Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén	28 639	2 616	91,3
	Hajdú-Bihar			
	Heves			
	Jász-Nagykun-Szolnok			
	Szabolcs-Szatmár-Bereg			
Románia	Bihar (Bihar)	42 281	3 007	71,1
	Botoşani (Botosán)			
	Hargita			
	Maramureş (Máramaros)			
	Satu Mare (Szatmár)			
	Sălaj (Szilágy)			
	Suceava (Szucsáva)			
Szlovákia	Košice (Kassa)	15 746	1 543	98,0
	Prešov (Eperjes)			
Ukrajna	Transcarpathia (Kárpátalja)	56 660	6 430	113,5
	Tshernivtsi (Csernovitz)			
	Ivano-Frankivsk			
	Lviv (Lemberg)			
Kárpátok Eurorégió		161 192	16 051	99,6

Forrás: Kárpátok Eurorégió Nemzetközi Titkárság adatszolgáltatása, Nyíregyháza, 2001.

A működési zavarok és az egyéb akadályozó tényező ellenére sokan gyors eredményeket vártak az eurorégiótól, nem tudatosult eléggé, hogy a szervezet csupán kiegészítő eszköz lehet csupán a kitűzött célok megvalósításában, a rendelkezésre álló szerény források jobb kihasználásában, a nehézségek enyhítésében, de önmagában nem képes a gondok megoldására. Ilyen körülmények között – mintegy áthidaló lehetőségként – egy olyan intézményre volt szükség a polgárok, a kormányok és az üzleti szféra bevonásával, a civil társadalom erősítésé-

vel, a nehézségek oldásával a határon átívelő kapcsolatok útjában álló akadályok mérséklése érdekében. Így jött létre 1994-ben a szervezeten belül a *Kárpátok Alapítvány*, amely független az eurorégiótól, mindössze projektfinanszírozó tevékenységének célterülete egyezik meg az eurorégióval (Hudak, V. 1997).

A *Kelet-Nyugati Tanulmányok Intézete* (Institute for East-West Studies) segítségével és a michigani *Charles Stewart Mott Alapítvány* támogatásával 1994-ben létrehozott a *Kárpátok Eurorégió Fejlesztéséért Alapítvány* (ma *Kárpátok Alapítvány*), 1995 májusában kezdte meg hivatalos munkáját. Az alapítók abból a merész elhatározásból indultak ki, hogy egy működő közösségi alapítványt teremtsenek a Kárpátok hegységben az állampolgári kezdeményezések támogatására a helyi önkormányzatokon és non-profit szervezeteken keresztül. Az alapítvány tehát elsősorban a gazdasági növekedéssel és a határon átnyúló tevékenységekkel foglalkozó programokat támogat (pl. továbbképzés önkormányzatok képviselői és civil szervezetek vezetői részére, testvérváros csereprogramok, interetnikus és kulturális események stb.). A *Kárpátok Eurorégió Fejlesztéséért Alapítvány* feladatának tekinti még a magán, az állami és a civil kapcsolatok támogatását a hatékonyabb regionális és közösségi fejlődés, illetve a konfliktusok elkerülése érdekében. A kizárólag non profit szervezetek által elnyerhető támogatások elbírálása során azok a projektek kerülnek előtérbe, amelyek elősegítik a szektorok közötti együttműködést és ösztönzik a határ menti régiók kooperációit (Hudak, V. 1998, 1999).

A Kárpátok Eurorégióinak a megalakulása óta eltelt időszakban sikerült bizonyos *eredményeket* felmutatnia. Ilyennek számít elsősorban az *eurorégió szervezeti rendszerének, munkarendjének, finanszírozási kereteinek gyors kiépítése, adminisztratív működőképességének megteremtése*. Jelenleg hét operatív munkabizottság segíti a szervezet munkáját: *Regionális Fejlesztési, Turisztikai, Környezetvédelmi, Kereskedelmi, Katasztrófa Elhárítási, Oktatás-Kultúra-Sport*, valamint *Pénzügyi Ellenőrző Munkabizottság*. A szervezeti keretek kialakításán túl *együttműködések jöttek létre más nemzetközi szervezetekkel* is. Emellett a különféle kulturális és szakmai rendezvények sora is gyarapodott. A Kárpátok Eurorégió több városa adott otthont állandó *nemzetközi kiállításnak és vásárnak*. Ugyancsak gyakoriak a térség gazdasági együttműködéseit segítő *üzletember-találkozók*. Részben az eurorégió kezdeményezésére sikeres lépések történtek a *határ menti infrastruktúra* megújításában. Kilenc új határátelőt nyitottak a régió területén, *különleges gazdasági zónát* hoztak létre Záhony és Csap térségében, és szerepe volt a szervezetnek a záhonyi *Tisza-híd* felújításában is. *Javult az információáramlás a térségen belül* (Kárpátok Eurorégió Hírlevél, az Interneten kapcsolatba léptették egymással a régió egyetemeinek könyvtárait stb.) (Süli-Zakar I. – Ludvig Zs. 2001).

A reménykeltő eredmények ellenére úgy tűnik, hogy *a Kárpátok Eurorégióinak még nem sikerült leküzdenie a hatékony működését gátló tényezőket*, s a határon átnyúló kapcsolatok célul kitűzött fejlesztése akadályokba ütközik. Az egyik legnagyobb problémát talán az jelenti, hogy a szervezetet alkotó *tagrégiók nemzetközileg és országukon belül is halmozottan*

hátrányos, periférikus területeknek minősülnek. A térségben a rendszerváltás után az ipari alkalmazottak létszáma drasztikusan csökkent a szocialista vállalatok felbomlásával óriási méreteket öltött a munkanélküliség. Ezen túl az agrárszektorban még a magas rejtett munkanélküliséggel is számolni kell. Továbbra is *elavult a gazdaság szerkezete*, a mezőgazdaság túl nagy arányt képvisel, a szolgáltatások színvonala alacsony (Gorzelak, G. 1998).

A határ menti regionális tervezés szempontjából gondot okoz továbbá, hogy *a Kárpátok Eurorégió területe és népessége túl nagy*, az operatív működtetés szempontjából már-már kezelhetetlenül túlméretezett, ráadásul a tagországok *közigazgatási egységei és területi tervezési rendszere is eltérő*. Egy ekkora területű, különböző közigazgatási rendszerrel és eltérő gazdasági, valamint társadalmi berendezkedéssel jellemezhető eurorégió megfelelő koordinálása és fejlődésének elősegítése meglehetősen nehezen kivitelezhető feladat. Különösen akkor, ha egy országnyi területet és népességet úgy kíván átfogni egy szervezet, hogy a területét alkotó halmozottan hátrányos helyzetű *tagrégiók nem rendelkeznek számottevő forrásokkal* még a kapcsolatok alapvető egységeinek fejlesztésére sem (Rechnitzer J. 1999b, Baranyi B. 2002a, 2002b, 2002c, 2004).

A térségben rendkívül gyenge az infrastruktúra, mindenekelőtt pedig a közlekedési infrastruktúra színvonala. Hiányoznak az észak-déli irányú, megfelelően kiépített szállítási útvonalak és kapcsolatok. A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából kiemelkedően fontos határátkelők száma kevés, áteresztőképessége többnyire szűk. Ezt a problémát tetézi még a határok nehéz átjárhatósága (nem egy esetben vízumkényszer van életben bizonyos tagországok között), a bürokrácia, illetve a határátlépések alkalmával tapasztalható mesterséges várakoztatás.

A gazdasági és infrastrukturális gyengeségek mellett figyelemreméltó az a tény, hogy *a szervezetben érintett tagországok a társadalmi-gazdasági fejlődés igen különböző fokán állnak*, miközben Magyarország, Lengyelország és Szlovákia 2004-ben már teljes jogú tagja az Európai Uniónak, sőt Románia is tag lehet a bővítés második körében, Ukrajna számára viszont belátható időn belül nem kerül elérhető közelségbe az EU-tagság. Ebből következően a Kárpátok Eurorégió belső határai hosszú időn át az Európai Unió szigorúan ellenőrzött külső határai is lesznek egyben. A schengeni külső határookra szigorú rendelkezések érvényesek, amelyek hátrányosan befolyásolhatják majd az eurorégió tagországai közötti kereskedelmet, még akkor is, ha a Kárpátok Eurorégióinak az uniós csatlakozásból kimaradó tagországai számára is elérhetővé válnak 2004-től az uniós pénzforrások (Phare CBC, Interreg).

A *globalizálódó* világ gazdasági folyamatok eredményeként Kelet-Közép-Európában is különböző gazdasági erőterek formálódnak. Ez pedig egy *versenyhelyzetet eredményez a szomszédos nagyvárosok, illetve a hozzájuk kapcsolódó régiók között*. Ha viszont a Kárpátok Eurorégió egyes nagyvárosai között nem a feladatmegosztás, hanem a rivalizálás kerül előtérbe, az szintén károsan befolyásolhatja a határon átnyúló együttműködéseket.

A Kárpátok Eurorégió etnikai és vallási térképe igen tarka, a határ menti térségek egy része nemzetiségi feszültségekkel terhelt. Ebből a szempontból a magyar nemzetiség kitüntetett helyzetben van, hiszen Lengyelországon kívül az eurorégió minden tagállamában jelentős kisebbséget alkot. A térségben viszonylag magas a társadalmi-szociális szempontból rendkívül problémás romaetnikum aránya is. Az egymás közötti és a nemzetközi kapcsolattartásban is gondot okoz az idegen nyelvek ismeretének igen alacsony szintje. Az interregionális szövetség mind az öt tagországában ugyanis más-más nyelvet beszélnek, és hiányzik az összekötő kapocs, amelynek szerepét a KGST időszakában még az orosz nyelv töltötte be.

Az 1990-es éveket megelőzően, de a legtöbb helyen még ma is intenzív folyamat a *természeti környezet degradációja*. A Kárpátok hegykoszorúja és a benne rejlő adottságok és értékek révén a régió hatalmas turisztikai potenciállal rendelkezik. Kiváló lehetőségek nyílnak itt a téli sportolásra, a gyógy- és termálturizmusra egyaránt. Ezért is kiemelkedően fontos a természet- és a környezetvédelem szerepe, amelynek erős határon átnyúló vonzatai is vannak. A Kárpátokban, a Tisza felső vízgyűjtőjén kontroll nélkül végzett erdőirtások miatt egyre gyakoribb pusztító árvizek, vagy az elmúlt évek tiszai cianid és nehézfém-szennyeződései mind-mind a környezetvédelmi összefogások sürgősségét hangsúlyozzák.

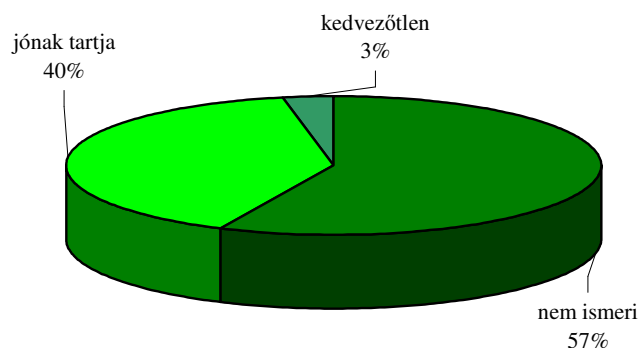
A Kárpátok Eurorégió működését az is *hátráltatja*, hogy a szervezet nem fordít kellő gondot a *marketingtevékenységre*, a helyi lakosság alig ismeri a szervezetet, de még a tagrégiók települési önkormányzatai sincsenek minden esetben tisztában az eurorégió céljaival. Ráadásul a Kárpátok Eurorégió túlméretezettsége és egyéb részben öröklött, részben újkeletű történeti-etnikai, gazdasági-társadalmi problémák, ellentmondások miatt a szervezetnek *ma már inkább csak az intézményi keretei adottak, működésének formális elemei erőteljesebbek, mint tényleges eredményei*. Létét sokkal inkább politikai, külpolitikai, protokolláris, részben pedig kulturális szempontok indokolják.

Az Északkelet-Alföld magyar–ukrán, magyar–román határ menti területein 119 településen 1998/99-ben elvégzett – már hivatkozott *komplex kérdőíves vizsgálatok* – akárcsak a 2001–2002. évi magyar–ukrán településpárokra vonatkozó felmérések is a Kárpátok Eurorégióval kapcsolatos *alacsony ismertségről*, áttételesen a szervezet működési zavarairól, végső soron pedig a *nagyregiók modell válságáról* tanúskodtak. A Kárpátok Eurorégió ismeretére vonatkozó egyik kérdésre adott választok szerint a megkérdezettek 57%-a ugyanis egyáltalán *nem ismerte a Kárpátok Eurorégiót*, 40%-a *jónak*, míg *három település* – mindenekelőtt a térségben egyáltalán nem érzékelhető ténykedése miatt – *kedvezőtlennek ítélte* az interregionális szervezet kezdeményezéseit. Arra a kérdésre pedig, hogy mennyire ismerik a települések vezetői a Kárpátok Eurorégió céljait *mindössze a megkérdezettek 15%-a* válaszolta, hogy „jó!”, 2%-a pedig hogy „kiválóan”. Még rosszabb a helyzet, a lakosság egészét vizsgálva, közülük ugyanis a polgármesterek véleménye szerint 60%-ban egyáltalán nem ismertek az Eurorégió

céljai (79–80. ábra). Hasonlóan alacsony ismertségről vallottak a korábban már idézett 2001–2000. évi vizsgálat is (55. ábra).

79. ábra

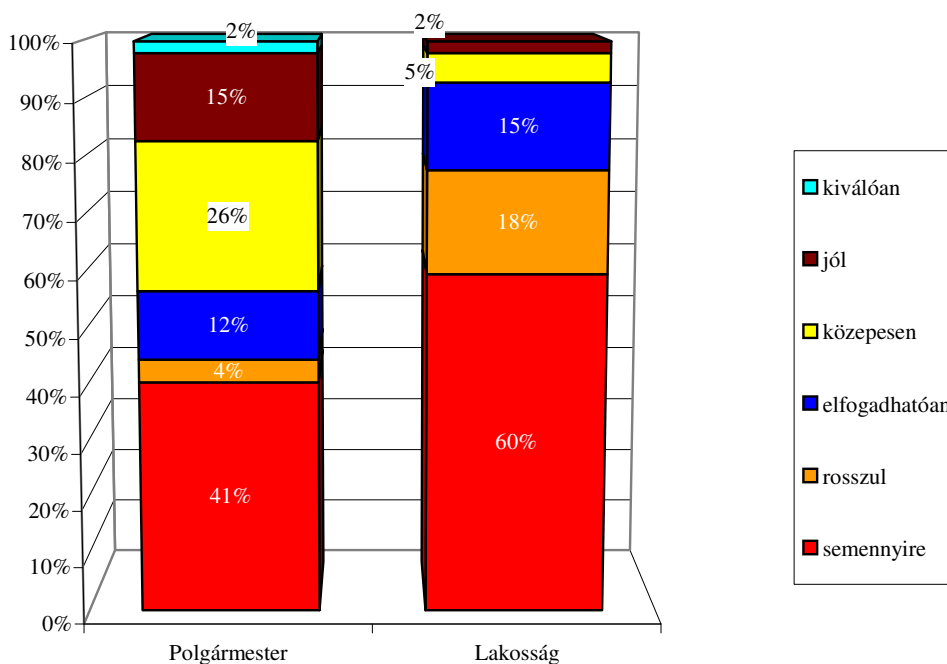
A határ menti települések véleménye a Kárpátok Eurorégióról

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1998. MTA RKK Debreceni Osztály.

80. ábra

A Kárpátok Eurorégió ismertsége a határ menti településeken

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1998. MTA RKK Debreceni Osztály.

A két kérdőíves felmérés eredménye azt a meglehetősen közismert tényt támasztotta alá, hogy a Kárpátok Eurorégió területén élők nem tájékozottak kellőképpen a szervezet működé-

séről, céljairól. Sokan nem is tudnak az Eurorégió létezéséről, akik pedig tudnak róla, nincsenek tisztában annak céljaival, működésével. Ha tehát a Kárpátok Eurorégió egy valóban eredményesen működő interregionális szervezet kíván lenni, mielőbb ki kell lépnie a tevékenysége formális keretei közül, megfelelő tartalommal feltöltve kell elősegítenie az interregionális együttműködés ügyét, pontosan megismertetve a szervezet céljait, lehetőségeit és eredményeit, sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania menedzsmentjére, szervei (tanács, titkárság, munkabizottságok) színvonalának emelésére, a népesség megfelelő és pontos tájékoztatására az Eurorégió céljait, lehetőségeit és eredményeit illetően.

A nagy multinacionális és transznacionális szervezet sok más eurorégióhoz hasonlóan nem alulról jövő kezdeményezés volt, létrehozásába erőteljesen beleszóltak a nemzeti politikák és a nemzetközi körülmények is. Talán ezért sem sikerült a jószándéki kezdeményezőknek a nyugat-európai mintán alapuló eurorégiós modellt integrálni egy olyan rendszerbe, amelyben a megfelelő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek erre még egyáltalán nem teremtdtek meg. Ilyen helyzetben a Kárpátok Eurorégió nem volt képes jelentős eredményeket felmutatni, a jelenlegi keretek között sem képes hatékonyan működni. Ezért is jöttek létre és formálódnak az eurorégió keretein belül kisebb, két-háromoldalú interregionális szerveződések, mint pl. *Interregio* (2000), *Kassa–Miskolc Eurorégió* (2000), *Sajó–Rima Eurorégió* (2000), *Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* (2002), *Bihar–Bihar Eurorégió* (2002), *Zemplén Eurorégió* (2004).

A hatalmas nagyrégió a *működésképtelenség felé sodródik, tevékenysége egyre inkább formális jellegű*, szerepe ma már legfeljebb szimbolikus értékű. Ebből a válságból két kiút kínálkozik, az egyik a „bizottsági típusú” működésről, a „projekt típusú”, CBC-jellegű működésre való átállása, a másik pedig a *nagyívű határközi szervezeti rendszer mellett és/vagy helyett a kisebb léptékű, operatívtevékenységre alkalmasabb intézményi formák* (kistérségi, városközi, határ menti településszövetségi stb.) együttműködések szerepének felértékelődése és előtérbe kerülése (Baranyi B. 2004, 2005b).

A *Kárpátok Eurorégióról mintegy összegzésként* megállapítható, hogy néhány lépéssel megelőzte korát, hiszen akkor jött létre, amikor a kelet-közép-európai térségben még nem a határon átnyúló kapcsolatok kiépítése és elmélyítése, hanem az új nemzetállamok kialakítása volt a fő feladat. A nemzetközi körülmények gyökeres megváltozása miatt pedig mára elvesztették aktualitásukat a szervezet életrehívásakor még fontos szerepet játszó *kül- és biztonságpolitikai tényezők*. Ezzel együtt a Kárpátok Eurorégió túlméretezettsége, az *együttműködést akadályozó problémák*, a multiregionális és transznacionális jellegből fakadó *jelentős fejlettségbeli eltérések*, az *általános gazdasági-társadalmi elmaradottság*, a *tényleges operatív tevékenység hiánya*, a *formális jelleg túltengése* miatt az *alacsony hatékonyságú együttműködés* egyre inkább „kiüresedik”, legfeljebb csak formális keretei maradnak fenn. Ilyen körülmények között nem a Kárpátok Eurorégió eddigi tevékenységéből *általánosítható következtetések* azt a mind nyilvánvalóbbá váló feltételezést erősítik meg, hogy a szervezet a hatá-

ron átnyúló kapcsolatok fejlesztése kapcsán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Létjogosultságát és a tagsági viszony fenntartását illetően pedig egyre több tagrégió részéről merül fel kétség és körvonalazódik a kilépés vagy legalábbis a tagsági viszony lebegtetésének a szándéka. A jelenlegi helyzet tartóssá válásával a jövőben inkább csak az egykori öt rendszer-váltó ország együttműködési készségét kifejező szimbolikus szerepre tarthat számot a szervezet, átengedve a terepet a működési területén formálódó kistérségi, kistérségi és/vagy városközi interregionális szerveződéseknek. Minden jel arra mutat, hogy a *Kárpátok Eurorégió* immár betöltötte történelmi küldetését.

8.3.3.2. Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió

Az Európai Unióval nem határos országokkal, és viszonylag magas politikai kockázatú területen kísérelt meg együttműködést megvalósítani a *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió* (továbbiakban: *DKMT*) a magyar–román–szerb–montenegrói hármashatár mentén. Alapításakor négy magyar és négy román megye, valamint Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró) részéről a *Vajdaság Autonóm Tartomány* vett részt az interregionális szervezet munkájában, egészen 2003-ig, Jász-Nagykun-Szolnok megye tagsági viszonyának a megszűnéséig (81. ábra). A kooperáció döntően a történelmi Bácska és Bánát területére terjed ki, s ezért gyakran emlegetik Bácska–Bánát hármashatárként is. *Területe földrajzilag homogén*, környezeténél relatíve magasabb fejlettségű mai közigazgatási egységeit korábban – Trianon előtt egyazon ország részeként – szerves és szoros kapcsolat fűzte egymáshoz. A nagyrégiós modellnek számító szervezet geopolitikai jelentőségét tovább növeli, hogy *déli-délkeleti irányú stratégiai kapcsolódási pontként* különleges szerepre tarthat igényt ebben az igen érzékeny térségben és makrorégióban. A DKMT területe hagyományait tekintve erőteljesen agrárjellegű, élelmi-szertermelő, de a többi ágazatban is kedvező helyzetű vidék, amely a történelem folyamán gazdaságilag és politikailag egységes egészként funkcionált, és főként az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt indult erőteljes fejlődésnek. Ennek később a térszerkezetet megbontó, trianoni döntések szabtak gátat.

Az eurorégió területe az alapításkor 77 243 km², népessége közel hatmillió fő volt – miután Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003-ban felfüggesztette tagságát, s ma már „csak” 71,5 ezer km² és 5,6 millió fő (25. táblázat, 81. ábra). A terület döntő részén az utóbbi években a népességszám alakulása csökkenő irányt mutatott. Nagy kiterjedésére való tekintettel (az Alpok–Adria Munkaközösséghez és a Kárpátok Eurorégióhoz hasonlóan) inkább *multi-regionális és multinacionális* szervezatként lehet meghatározni, viszont a megfogalmazott célkitűzések szorosabb és konkrétabb együttműködést írnak elő a szerződött felek között, ami a *klasszikus hármashatár menti eurorégió-szintű* kooperációkhoz közelíti.

25. táblázat

A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió területe, népessége, népsűrűsége, 1999

Ország	Régió	Terület (km ²)	Lakosság (ezer fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Székhely
Magyarország	Bács-Kiskun megye	8 362	542	64,8	Kecskemét
	Békés megye	5 631	407	72,3	Békéscsaba
	Csongrád megye	4 263	438	102,7	Szeged
	Jász-Nagykun-Szolnok megye *	5 607	423	75,4	Szolnok
Románia	Arad megye	7 652	507	66,2	Arad
	Hunyad megye	7 016	547	78,0	Déva
	Krassó-Szörény megye	8 514	376	44,2	Resita
	Temes megye	8 692	715	82,3	Temesvár
Szerbia	Vajdaság tartomány	21 506	2 013	93,6	Novi Sad
Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió		77 243	5 968	77,3	-

Megjegyzés: * Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003 folyamán felfüggesztette tagságát.

Forrás: Koncz János adatszolgáltatása – közli: Rechnitzer J. 1999b.

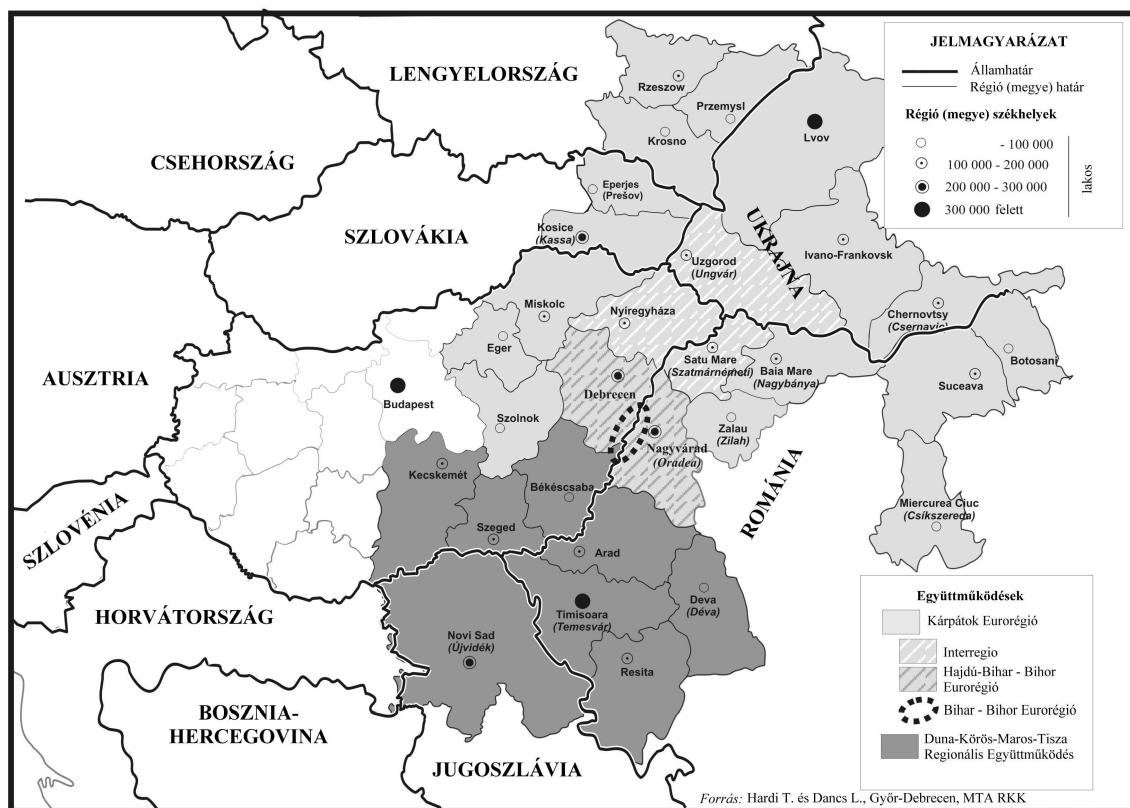
A Délvidék már a tőkés korszak előtt is sajátos, *viszonylag egyveretű, összetartozó téregységet* alkotott a Nagyalföld térségén belül a Tisza és a Maros összefolyásának tágabb környezetében. A terület a török uralom előtt is relatíve ritkán lakottnak számított, a hódoltság ideje alatt viszont szinte teljesen elnéptelenedett. A népességi összetételt így a török kiűzése utáni vándorlási és betelepülési hullámok alakították ki, amelyek során német, magyar, szlovák, román, szerb bevándorlók tömege érkezett a térségbe, de jöttek még rutének, ukránok, horvátok, csehek és örmények is. Ennek következtében a térség a XIX. századra Európa legkevertebb etnikumú területévé vált, amelyen a XX. század háborús eseményei és a kitelepítések változtattak jelentősen, a *nemzetiségek tömbös, elkülönült megjelenése* azonban *ma sem jellemző* úgy, mint a Kárpátok Eurorégió esetében (Illés I. 2002).

A Délvidék (a történelmi Bácska és Bánát) a 19. század végére a kapitalista fejlődés felgyorsulásával egy sajátos, a nagyvárosi központok munkamegosztásán alapuló, minden érdekelt számára egyértelmű haszonnal járó speciális fejlődési pályára állt. Az egymással is rivalizáló *nagyközpontok* – elsősorban *Temesvár, Szeged és Arad* – gyors szerkezetváltása, illetve társadalmi átalakulása serkentőleg hatott a tágabb térség egészére, különösen a kisebb centrumok fejlődésére. Az erős, innovatív agrárszektor mellett élen járt a térség a különböző gyáripari termelési ágak fejlesztésében, a szolgáltató háttér, illetve a települési-térségi infrastruktúra megteremtésében. Az akkori Délvidék egyre erőteljesebben kezdett átalakulni *funkcionális térré*, amely a különböző kisebb tájak egymást kiegészítő, komplementer típusú fejlődésén keresztül valóságos *termelési körzetté, gazdasági régióvá* formálódik. Ezt a szerves fejlődési folyamatot törte meg az első világháború, miután a trianoni határok megvonása három ország között szabdalta fel a régiót, s a két világháború között a kisantant államok Magyarországgal szembeni kirekesztő politikája volt megfigyelhető, a Délvidéken a kapcsolatok – még ha csak „takaréklángon” is – tovább léteztek, s csak egy kedvező történelmi fordulatra vártak a kiteljesedéshez. Az 1941-es – a Délvidéket érintő – területi revíziónak, illetve az

1944 végéig terjedő időszaknak az eredménye, hogy a húsz évvel korábban megszakadt kapcsolatok hihetetlen sebességgel újjáépültek, legalábbis *Bácska* irányában. *Szeged régióköz-ponti szerepe* ebben a korszakban jóval egyértelműbb volt, hiszen *Temesvár* és *Arad* szerepe, mint versenytárs nem érvényesült, s csak a dél-bácskai térségben árnyékolta le *Szeged* terület-szervező hatását a rohamos léptékkal fejlődő *Újvidék*.

81. ábra

A Duna–Körös–Maros–Tisza és a Kárpátok Eurorégió, 2004

Forrás: Hardi T. ábrája alapján részben átszerkesztve, MTA RKK Győr–Debrecen.

Az újabb vesztes világháború, illetve a korábbi határokat megerősítő 1947. évi párizsi békekötés, majd a fölöttébb ellentmondásos szocialista időszak ismét elzárta egymástól, semmint összekapcsolta az egykor szervesen összetartozó térség országait, terület egységeit. A hatvanas évek közepétől feléledő „kishatárforgalom” engedélyezése segített a kapcsolatok újjáépülésében az állampolgárok szintjén. A szocialista rendszer elzártsága után felélénkültek a *bilaterális* (testvérvárosi, társ megyei) *kapcsolatok*. Az első együttműködési megállapodások megkötésére *Csongrád és Temes*, valamint *Békés és Arad megyék* között került sor még 1992-ben (a két-két megye azóta is az eurorégiós fejlődés motorjainak tekinthető).

A hosszas előkészítő fázisában még további két- és többoldalú megállapodások jöttek létre az eurorégió potenciális tagjai között, majd 1994-től folyamatosan erőfeszítések történtek a

háromoldalú együttműködés intézményi kereteinek létrehozására. A megállapodás megkötését azonban a román központi kormányzat egészen 1996-ig nem tette lehetővé, mivel nem engedélyezte a megyék számára önálló külkapcsolati rendszer létesítését, amin csupán a két ország között aláírt alapszerződés, illetve a román jogrend Európai Unió normákhöz történő fokozatos közelítése segített (Románia a Madridi Konvencióhoz 1996. február 28-án csatlakozott). Délszláv viszonylatban pedig az 1990-es évtized, ex-Jugoszlávia széthullását kísérő háborús cselekményei nehezítették meg a határon átívelő kapcsolatok elmélyítését. Újabb kedvező fordulatot ezen a téren a 2001–2002-ben a déli szomszédban lejátszódott demokratikus változások hoztak (*Interregionális szervezetek... 2002*).

Ilyen előzmények után csak 1997. november 21-én kerülhetett sor Szegeden a „*Jegyzőkönyv a Duna–Maros–Tisza regionális együttműködésről*” c. dokumentum aláírására (majd 1998. április 3-án egészült ki az elnevezés az Elnökök Fóruma döntése alapján, Békés megye kérésére *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióra*), amely az Eurorégió alapokmánya. Az alapító önkormányzatok – a romániai *Arad, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes* megyék tanácsai, a magyarországi *Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Jász Nagykanizsa-Szolnok* megyék önkormányzatai és a jugoszláviai *Vajdaság Autonóm Tartomány* Végrehajtó Tanácsa nevében – a jegyzőkönyv hitelesítésével az érintett három ország határtérségében a kölcsönös előnyökkel járó együttműködés fejlesztésének elősegítésére vállalkoztak. A *DKMT szervezeti felépítését* a már működő eurorégiók struktúrája alapján végezték el. Az *Elnökök Fóruma* a szervezet legmagasabb szintű döntési és konzultációs szerve, az elnöki tisztet felváltva töltik be a tagrégiók éves ciklusokban. Az adminisztratív feladatokat a titkárságot látja el, amely az első időszakban a soros elnök székhelyéhez igazodva működött. A már említett munkacsoportok és az Elnökök Fóruma között Konzultatív Tanácskozó Testület játszik közvetítő szerepet. Szegeden 2000 májusában egy állandó *DKMT Irodát* is létrehoztak, amely a titkárság szerepét is betölti, és lehetőséget nyújt a folyamatos kapcsolattartásra.

A regionális együttműködési lehetőségek széles körűek, kiterjednek a helyi közösségek és helyi önkormányzatok közötti kapcsolatok fejlesztésére és szélesítésére a gazdaság, az oktatás, a művelődés, az egészségügy, a tudomány és a sport területén, amely a korszerű európai integrációs folyamatok keretébe való bekapcsolódáshoz vezet. A főbb együttműködési területeken négy munkacsoport kialakítására került sor: 1. Gazdaság, infrastruktúra, idegenforgalom, 2. Területfejlesztés, környezet- és természetvédelem, 3. Humán, civil, sport, 4. Külügy, informatika, média munkacsoport (*Terra Studio 2000*).

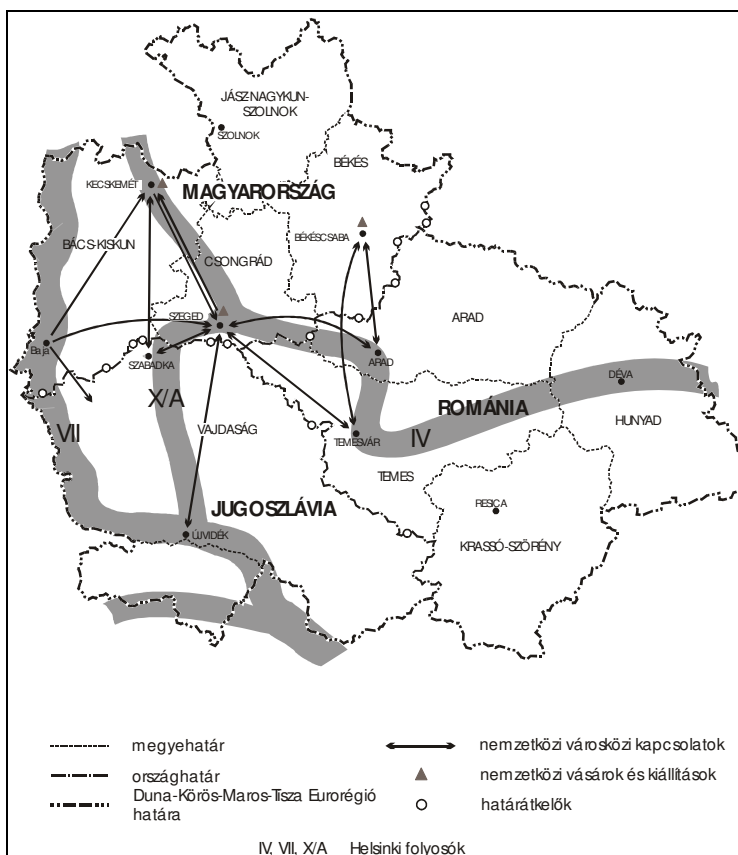
Meghatározásra kerültek a különböző időtávú tervezési periódusokra az elérendő célok. Rövid távon legfontosabb a multilaterális tevékenységek végrehajtása és a partner régiók között már létező kapcsolatok megerősítése. A középtávú célok közé sorolták a partner régiók társadalmi-gazdasági kohéziójának megerősítését, a harmonikus területfejlesztés és infrastruktúra-fejlesztés érvényesítését, valamint a regionális diszparitások csökkentését a közös

határok mentén. *Hosszú távon* törekednek egy *mikro-európai integráció* autentikus terének a létrehozására, a kistérségi problémák jobb megértésére, olyan együttműködések támogatására, amelyek a korszerű európai folyamatok kereteibe való integrálódás felé vezetnek. Az európai terület integrálása és harmonizálása szempontjából fontos az *infrastrukturális fejlesztéseken* belül a közúthálózat (különösen a régión áthaladó európai közlekedési, ún. *helsinki folyosók* esetében – IV, VII, X/A), a közlekedési csomóponti rendszerek, határátkelők egységes fejlesztése, hiszen a fejletlen infrastruktúra a tőkevonzást akadályozza (82. ábra).

82. ábra

A gazdasági fejlődés tengelyei a DKMT Eurorégió területén

Forrás: Interregionális szervezetek... 2002

Az érintett területek nem töltöttek be jelentős szerepet sem egymás *kereskedelmi mérlegében*, sem a *vegyes vállalkozások* számának tekintetében. Pedig a gazdasági együttműködések fejlesztése igencsak kívánatos volna. Ebben a gazdasági kamaráknak van nagy szerepe, illetve a rendszerváltás óta Magyarországra települt vállalkozói csoportnak. A régióban térben és időben is tipikusan együtt vannak jelen az agrár, az ipari és a *posztindusztriális társadalmakra* jellemző gazdasági, társadalmi rendszerek és mentalitások elemei. A területre az agrárjelleg mai napig meghatározó, ezért kiemelt feladat az élelmiszeripari fejlesztések összehangolása,

az ágazat versenyképessé tétele. A mezőgazdasághoz kapcsolódóan fontos a több országot is érintő közös vízbázisok felhasználásában való együttműködés. Az ipar szerepe átlagon aluli a térségben, fejlett ipar csak technológiai szigetekben jelenik meg. Kiemelt feladat lehet a biológiai-biotechnológiai kutatások integrált rendszerének a térségben *Szeged* székhellyel való megvalósítása, amelyben építeni lehetne a nagyvárosok egyetemi bázisára (innovációs centrumok). A felsőoktatás intézményeinek egyébként is vezető szerepet kell betöltenie a tudományos, kulturális kapcsolatok szervezésében. Véletlenül sem szabad megelégedezni turizmus által kínált új fejlesztési lehetőségek összehangolásáról, ami jelentős anyagi eredményeket hozhat ebben az egyre nagyobb tért nyerő ágazatban (*Interregionális szervezetek... 2002*).

A közelmúltban immár elkészült „*A DKMT Eurorégió stratégiája*” is, amely nemcsak az első önálló és komplex fejlesztési programja, hanem a maga nemében hazai viszonylatban is egyedülálló tervezési-fejlesztési dokumentum. Mint ilyen, stratégiai célrendszerében a legfontosabb feladatnak az Eurorégió-építést tekinti, amelyet kettős földrajzi léptékben kíván megvalósítani, egyfelől a *belső kohéziót építő*, Európára nyitott DKMT területi szintjén, másfelől pedig magának az *Európai Uniónak a szintjén*, ahová az eurorégiós szervezet integrálódni kíván. Ennek a kettős megfelelésnek az értelmében a DKM-stratégia három szférára („ágazatra”) fogalmaz meg célokat:

- a *humán szférára* vonatkozóan egy „multikulturális” *minta-eurorégió* megteremtését;
- a *gazdaság szférájában* a közös érdekek fel- és elismerésére, kooperációra építő folyamat eredményeként az eurorégiónak az *Európai Unió délkeleti kapujává* tételét;
- a *természetkörnyezet szféráját* tekintve összehangolt fenntartható környezetgazdálkodással a „*Duna–Körös–Maros–Tisza ökofolyóságává*” fejleszteni Európában a DKMT Eurorégiót (*DKMT Eurorégió stratégiája, 2005*).

Az utóbbiak is azt erősítik meg, hogy a *Kárpátok Eurorégióval szemben a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió* – több hazai szerző megítélése szerint is – sikeresebb együttműködésnek ígérkezik az ország déli határai mentén. Fontos, hogy a déli-délkeleti stratégiai irányban elhelyezkedő *eurorégió a Kárpátok Eurorégióval szemben nem válságövezet*, így a helyi modernizációt segítve stabilizáló szerepet tölthet be a térségben. Főbb adottságait tekintve – homogén terület, nem húzódnak igazán jelentős törésvonalak a régió belül gazdasági-fejlettségi színvonal tekintetében, magyar nemzetiség jelenléte a teljes területen, egymásrataltság, felélenkülő kapcsolatok – megfelelő alap állt rendelkezésre az eurorégió intézményrendszerének felállítására. Az állami vezetés kezdeti politikai ellenállása jugoszláv és román részről (az „ügyesen álcázott határrevíziótól való félelem”) és a jogi akadályok leküzdése után megfelelően definiálták a célokat. Különösen nagy hangsúlyt fektettek az eurorégió tagjai a stratégiai szemlélet kialakítására, a közvélemény széleskörű bevonására – első lépésként létrehozva a

negyedévente három nyelven megjelenő Euro Trio magazint –, menedzsment kiépítésére. Ily módon a DKMT magán hordozza az alulról jövő kezdemények dinamizmusát is.

A Délvidék már a tőkés korszak előtt is sajátos, *viszonylag egyveretű, összetartozó térséget* alkotott a Nagyalföld térségén belül a Tisza és a Maros összefolyásának tágabb környezetében. A terület a török uralom előtt is relatíve ritkán lakottnak számított, a hódoltság ideje alatt viszont szinte teljesen elnéptelenedett. A népességi összetételt így a török kiűzése utáni vándorlási és betelepülési hullámok alakították ki, amelyek során német, magyar, szlovák, román, szerb bevándorlók tömege érkezett a térségbe, de jöttek még rutének, ukránok, horvátok, csehek és örmények is. Ennek következtében a térség a XIX. századra Európa legkevertebb etnikumú területévé vált, amelyen a XX. század háborús eseményei és a kitelepítések változtattak jelentősen, a *nemzetiségek tömbös, elkülönült megjelenése* azonban *ma sem jellemző* úgy, mint a *Kárpátok Eurorégió esetében*.

Elmondható tehát, hogy az eurorégió résztvevőinek sikerült megtalálni a határon átnyúló kapcsolatok megfelelő irányvonalait, azonban minden együttműködés próbája, hogy a fejlesztési dokumentumokban megfogalmazott feladatok és programok milyen hatékonysággal és hozadékkal valósulnak meg a mindennapi gyakorlatban. E téren a DKMT Eurorégió nem tudott valóban átütő eredményeket felmutatni, amely csak részben írható annak a számlájára, hogy a szervezet vészterhes időkben alakult, amikor a délszláv háborúk (1991, 1995, 1999) is akadályozták az interregionális szervezet létesítésének a folyamatát, illetve megalakulása után átmenetileg még blokkolták a DKMT döntési mechanizmusát, s azzal a következménnyel is jártak, hogy a korabeli Jugoszlávia – később Szerbia és Montenegró – elszigetelődött az európai nemzetek közösségétől, s részben ma is szűk mozgástérben foglal helyet, számára egyedül az Európai Unió CARDS-kerete – a Nyugat-Balkán országainak határ menti támogatási programja – áll forrásként rendelkezésre, ami összegében nem túl jelentős, mégis valamelyes lehetőséget nyújt a közös határ menti fejlesztési projektek részfinanszírozására.

A DKMT Eurorégió jövőfejlődési pályáját illetően igazi továbblépésről valójában csak akkor lehet szó, ha a jelenlegi, a *határ menti információs és konzultációs fórum* szervezettségi szintről az integrált, *összekapcsolt, ún. funkcionális struktúrák* irányába lesz képes elmozdulni. Ehhez azonban meg kellene teremteni intézményesen a meglévő szervezetek összekapcsolását, illetve az Interreggel való kapcsolatot. Különösen nagy gondot jelent, hogy az *integráltság szintje*, a *decentralizáció helyzete* a magyar–román–szerb–montenegrói relációkban teljesen mást jelent, mint más határrégiókban. Az új, fejlettebb struktúra kialakításánál számolni kell azzal, hogy a DKMT Regionális Együttműködés még sokáig nem fog *adminisztratív kompetenciával rendelkezni*, s nem képezhet politikai szintet sem. Várható azonban, hogy a következő néhány évben a DKMT Iroda egyre inkább betölti a DKMT Titkárság feladatkörét, hogy a szakosodottabb munkacsoportok, illetve az operatív szervek működése hatékonyabbá válik, tevékenységük a *funkciók és hatáskörök*, a *tervezés és programozás* köré fog csoportosulni. Ám az is várható, hogy a hosszú távra integrált struktúrák-

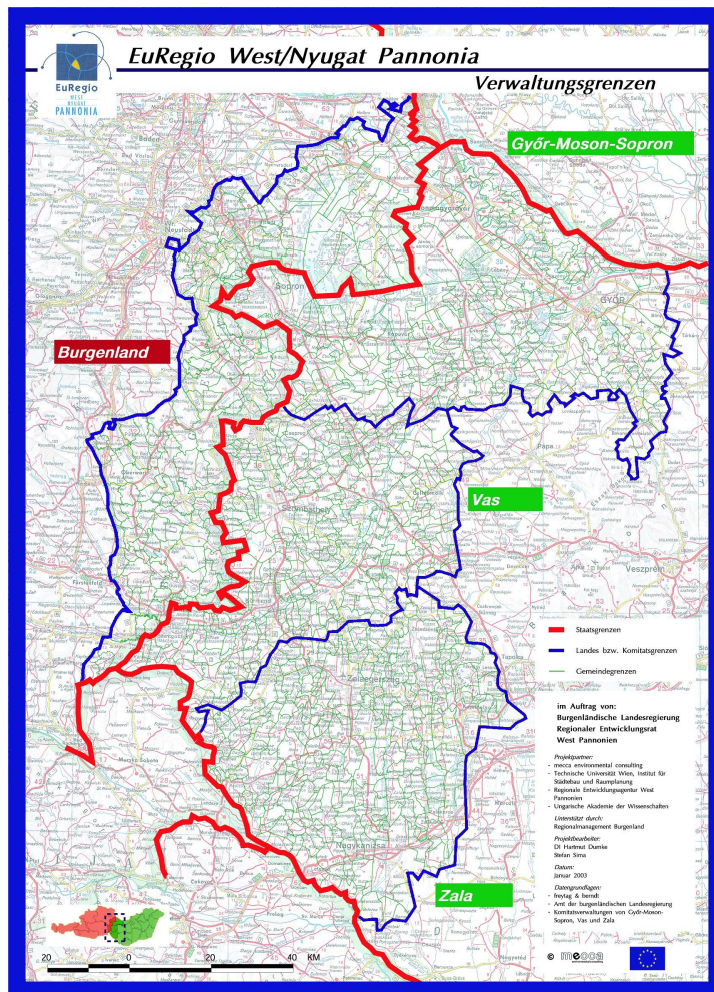
kal ellentétben a DKMT működésében továbbra is a *speciális programok (Interreg, Phare CBC)* fognak döntő szerepet játszani. Az máris látható, hogy az egyes tagrégiók nem egyforma aktivitással vesznek részt a DKMT működésében, s kialakulnak *együtműködési párok (Békés–Arad), hármások (Csongrád–Temes–Vajdaság)*. Ezek az aktív szereplők erősebben képesek érvényesíteni érdekeiket, különösen a nagyléptékű infrastrukturális projektek esetében, ami azt eredményezi, hogy a többi tagrégió javaslatai közül elsősorban a kisprojektek számíthatnak többségi támogatásra. Elgondolkodtató, hogy az 1998–2000 időszakban egyetlen olyan programot sem fogadott el a DKMT, amely a tagok egyöntetű támogatását élvezte volna. A legjobbkor fogalmazódtak meg tehát az új DKMT-stratégia előbb idézett alapgondolatai, prioritásai és a hozzájuk társult intézkedések.

8.3.3.3. West/Nyugat Pannónia Eurorégió

A három nagyrégiós modell közül egyedül a *West/Nyugat-Pannónia Eurorégió* tekinthető a *legaktívabb határ menti együtműködésnek*, amely pozitív példaként szolgálhat más eurorégiós és egyéb multiregionális szervezetek számára. A nyugati irányú stratégiai kapcsolódási pontnak tekinthető szervezet eredményes működése jórészt a kedvező geopolitikai pozíciójával és a gazdasági-társadalmi értelemben előnyhelyzetet biztosító történelmi örökségével magyarázható. A 15,2 ezer km² területű és 1,3 millió lakosú eurorégió szervezet nagysága az operatív működés szempontjából eleve optimálisnak tekinthető. Tagszervezetei között szerepel *Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye* és a szomszédos ausztriai tartomány, *Burgenland* (83. ábra). A hatékony interregionális együtműködés elődszervezete az 1992-ben létesült *Határmenti Regionális Tanács* volt. A hatéves mandátum lejáratakor a záró plenáris ülésen, 1998. február 4-én a tanács tagjai az együtműködés további folytatása, sőt magasabb szintre emelése mellett döntöttek, s a partnerek szándéknyilatkozatot írtak alá egy integrált kooperációs forma, az eurorégió létrehozásáról. Magát az eurorégiót életre hívó keretszerződés aláírására pedig 1998. október 7-én került sor az Európa Tanács által 1980-ban elfogadott Madridi Keretegyezmény (106. konvenció) alapelvei mentén.

Az Eurorégió legfőbb célja azonban a határ menti együtműködés fejlesztése, kidolgozott projektek és ajánlások megvalósításának elősegítése, újabb határon átnyúló projektek kidolgozásában való részvétel, a társadalmi-gazdasági élet valamennyi területén, minden lehetséges eszköz bevonásával, a kompetens partnerszervezetekkel való együtműködés révén. Az eurorégió tehát a partnerek érdekközösségeként működik, amely céljait a területén lévő önkormányzatok, szociális partnerek, valamint a különböző állami és civil szervek-szervezetek aktív közreműködésével valósítja meg. Az alkalmazott intézményi modell pedig más nyugat-európai határ menti együtműködések szervezeti modelljeit adaptálva, egy átlátható struktúrát követ, amelyben a *tanács*, az *elnökség*, a *titkárság* és a *munkacsoportok* alkotják a négy nagy szervezeti szinten (84. ábra).

West/Nyugat Pannónia Eurorégió földrajzi elhelyezkedése

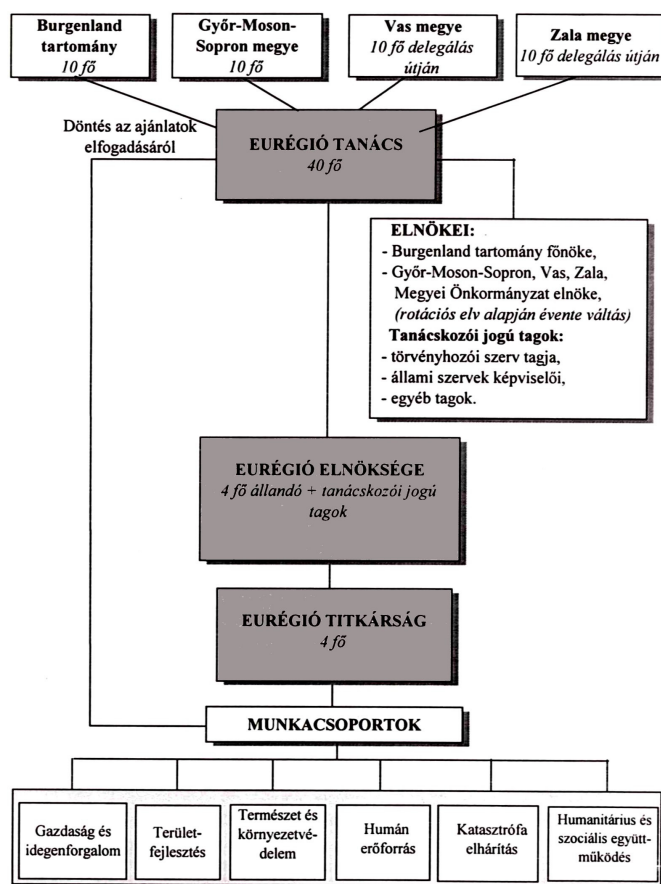
Forrás: www.westpa.hu

Az eurorégió sikeressége a már említett tényezőkön túl konkrétan azzal jellemezhető, hogy a négy ország határán fekvő régió a kezdetektől viszonylag nyitott jellegű, s még inkább azzá vált a kelet-európai bővítés, 2004 után. Az eurorégió egyszersmind „Nyugat-Európa kapuja”, ahol az áruforgalom és a magyarországi határátkelések 60%-a zajlik. Identitást erősítő tényezőként említhető az a térségi összetartozás, amely egyfelől még az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában alapozódott meg, amikor viszonylag magas fejlettségű és szerves egységet alkotott a térség, másfelől az a körülmény, hogy a rendszerváltás idején itt bomlott le a vasfüggöny, nemcsak magyar–osztrák viszonylatban, hanem az egész keleti–nyugati blokk egyik szigorúan őrzött határszakaszán. A történelmi időkben gazdasági-társadalmi értelemben fejlettebb térség mai dinamikus fejlődését a sikeres klasztermenedzsment is elősegíti, különösen az EU-csatlakozás utáni időszaktól, amikor a közös határszakasz immár belső határrá vált. A kapcsolatok szorosságát jelzi, hogy a nyugat-dunántúli régió Burgenlanddal határos átkelő-

helyein a személy- és gépjárműforgalom évről-évre emelkedik, melynek alapvetően a növekvő turistaforgalmon az oka. Az osztrák–magyar határszakasz átkelőhelyein a személyforgalom az utóbbi évek átlagában 35–37 millió fő. A kapcsolatok elmélyítését főként a területfejlesztés és térség szervezés, a gazdaság és idegenforgalom, a természet- és környezetvédelem, a közbiztonság és katasztrófaelhárítás valamint a képzés teendőinek összehangolásában szorgalmazza az együttműködési szerződés.

84. ábra

A West/Nyugat-Pannónia Eurorégió szervezeti felépítése

Forrás: Rechnitzer J. 1999b.

Összességében megállapítható, hogy a kedvező körülmények hatására, bármennyire is sikeres intézményrendszer és tevékenység jellemzi a magyar–osztrák határregióban zajló együttműködést, az eurorégió a jelenlegi viszonyok között is elsősorban a *projektszintű együttműködés* megvalósítására alkalmas. A funkciók és a hatásköri jellemzők csak részben felelnek meg az integrált összetett határ menti együttműködések sikeresen megvalósító kapcsolatépítő tevékenységnek. A *West/Nyugat-Pannónia* Eurorégió inkább csak nevében tükrözi deklarált céljait, még ha a két másik nagy eurorégióhoz (Kárpátok Eurorégió, DKMT

Eurorégió) képest a helyzet lényegesen jobb, s a projektszintű együttműködések eleve tartalmaznak kapcsolatot takarnak is, mint a Magyarország más határrégióiban megszokott *formális „bizottsági típusú”* együttműködések. Magyarország EU-csatlakozása ugyan merőben új helyzetet teremtett és új feltételrendszert biztosított a kapcsolatok építésében, ám ezek jótékony hatásai ez esetben is csak jövőben mutatkoznak meg erőteljesebben.

8.3.4. Eurorégiók – kisrégiók

Az európai integrációs folyamat kiemelkedően fontos tényezője a határ menti térségek, a határrégiók, különösképpen pedig a határ két oldalán fekvő *szomszédos területek, települések és településegységek sokoldalú gazdasági, társadalmi, kulturális együttműködése*. Az uniós csatlakozás eredményeként pedig újfent felértékelődött a Magyarország és a szomszédos országok között húzódó határ menti területek szerepe, történelmi esély adódhat immár arra, hogy az eddigi elzártságból kitörve, Európa keleti felére irányuló kapcsolatok kiinduló pontjává, a társadalmi-gazdasági-technikai innováció terjesztésének fontos láncszemévé váljanak a különféle határ menti együttműködések. Az új helyzet sürgetően megköveteli, hogy Magyarország államhatárai is betölthessék az *összekötő híd* szerepét nemcsak a *schengeni belső*, hanem a *külső határok mentén* is, több között a szomszédos *Ukrajnával, Romániával, Szerbia-Montenegróval és Horvátországgal* folytatott kapcsolatokban, amelyek hosszútávon a határok szabadon átjárhatóságát és az együttműködés nagyobb hatékonyságát eredményezhetik. Ebben várható erőteljesebb közreműködés az eurorégiók kisrégiós modelljei részéről.

A határon átnyúló együttműködések erősítését követelik meg a *hasonló természet- és településföldrajzi pozíciók és adottságok*, a hajdan volt *történelmi alapok* és a határ túloldalán élő *magyarsággal ápolandó kapcsolatok* is. Ebben a *sokoldalú kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal azok a kisebb, megyeközi, kistérségi és/vagy városok, városi vonzáskörzetek közötti intézményesült együttműködési formák, ún. eurorégió típusú struktúrák*, amelyek az ezredfordulótól különös nagy számban jöttek létre, illetve formálódnak ma is Kelet-Közép-Európában (75. ábra), köztük Magyarország államhatárai mentén. Időközben bebizonyosodott, hogy a *nagy eurorégiós szervezetek* helyett, sokszor azok *keretei között a kisebb léptékű határközi intézményi formák, interregionális szerveződések mozgékonyaságuk és a közvetlenebb egymáshoz kapcsolódás, a szorosabb kötődés és az együvé tartozást megalapozó identitás* miatt is számos területen hatékonyabban képesek szolgálni a határon átvívelő kapcsolatok ügyét, mint a hatalmas, nagyívű eurorégiós szintű kooperációk (pl. a *Kárpátok Eurorégió és a DKMT Eurorégió*).

Magyarország államhatárai számos határrégióban rajzolódnak ki, főként a *centrumvárosok és/vagy egyéb nagyvárosok-városok közötti szorosabb interregionális (kisrégiós) együttműködés földrajzi keretei*. Ezek közül számos helyen, a *magyar-szlovák határtérségben Miskolc–Kassa, Sal-*

gótarján–Balassagyarmat–Rimaszombat–Losonc–Ipolyság, Komárom–Révkomárom–Nyitra, a magyar–ukrán, magyar–román határok mentén Nyíregyháza–Záhony–Ungvár–Munkács, a Debrecen–Biharkeresztes–Nagyvárad, míg a magyar–román–jugoszláv–szerb hármashatár mentén Szeged, Arad, Temesvár és Szabadka városkapcsolatokra épülve már konkrét együttműködések fogalmazódtak meg vagy éppen a Győr–Mosonmagyaróvár–Dunaszerdahely–Pozsony–Bécs határolta térségben, akárcsak a magyar–osztrák–szlovén hármashatáron elhelyezkedő városok között – a hozzá tartozó térségekkel együtt – további konkrét intézményesült együttműködés jött létre, illetve további kapcsolatépítés várható. A potenciális és a már létrejött eurorégiók szerveződésében az ország államhatárai mentén erősebben érvényesülnek a nagyvárosi, kistérségi vagy éppen megyei érdekek, mint a kevésbé vagy egyáltalán nem létező magasabb szintű regionális akaratok (88. ábra).

Aligha véletlen, hogy éppen a legtöbb működési zavarral és problémával küszködő Kárpátok Eurorégió területén éppen a városközi kapcsolatokra alapozva, jelenleg *több konkrét interregionális együttműködés, eurorégió típusú struktúra van formálódóban, illetve jött létre a közelmúltban: Interregio, Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió, Bihar–Bihar Eurorégió, Miskolc–Kassa Eurorégió (81. ábra).* Mint azt a már hivatkozott kérdőíves vizsgálatok és korábbi elemzések is jelezték, a Kárpátok Eurorégió számos ok miatt nem eléggé hatékony ahhoz, hogy a határon átnyúló kapcsolatok motorjává váljon, az euroregionális szervezet céljai ma még csak kevésbé ismertek, kapcsolatai az önkormányzatokkal fölöttébb laza, különösen a kistélepléseken nincs érzékelhető hatása. De más határrégióban is számos jel és tapasztalati tény utal arra, hogy minden bizonnyal működőképesebbek lehetnek azok a két- vagy háromoldalú kezdeményezések, amelyek szervezeti keretei a közelmúltban alakultak ki vagy éppen most formálódnak.

Az előbbi állítást támasztja alá, hogy a Kárpátok Eurorégió „kereteit feszegető” euroregionális szerveződések közül – időben a legkorábban – 2000. október 6-án *Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár és az ukrainai Kárpátalja megyék* részvételével, az ún. kistérségi modell alapján alakult meg az *Interregio trilaterális együttműködés (81. ábra).* Az új szerveződés eredetileg tulajdonképpen nem más, mint *egy programrégió* a Kárpátok Eurorégió belül, amely az érintett területek egymás közötti kapcsolatait hivatott elősegíteni. A trilaterális együttműködésről szóló megállapodás szerint *az Interregio célja* a Kárpátok Eurorégió keretei között, a *határ menti együttműködés kiépítése és fejlesztése, konkrét határon átnyúló együttműködési projektek kidolgozása és megvalósítása a helyi önkormányzatok szintjén.* Az alapító dokumentum leszögezi egyben, hogy a megállapodás a magyar–ukrán, magyar–román, román–ukrán kétoldalú államközi szerződésekben foglalt idevágó feladatok megvalósítását szolgálja.

Az euroregionális szerveződés a határtérségben többek között az átfogó infrastrukturális, a természet-, a környezet- és vízvédelem, a gazdaság és az idegenforgalom, az oktatás és képzés fejlesztését, az interetnikus kapcsolatok, a közös kulturális örökségek ápolását tűzte ki célul. Az Interregio támogatja, koordinálja, szervezi és fejleszti a határon átnyúló projektek és prog-

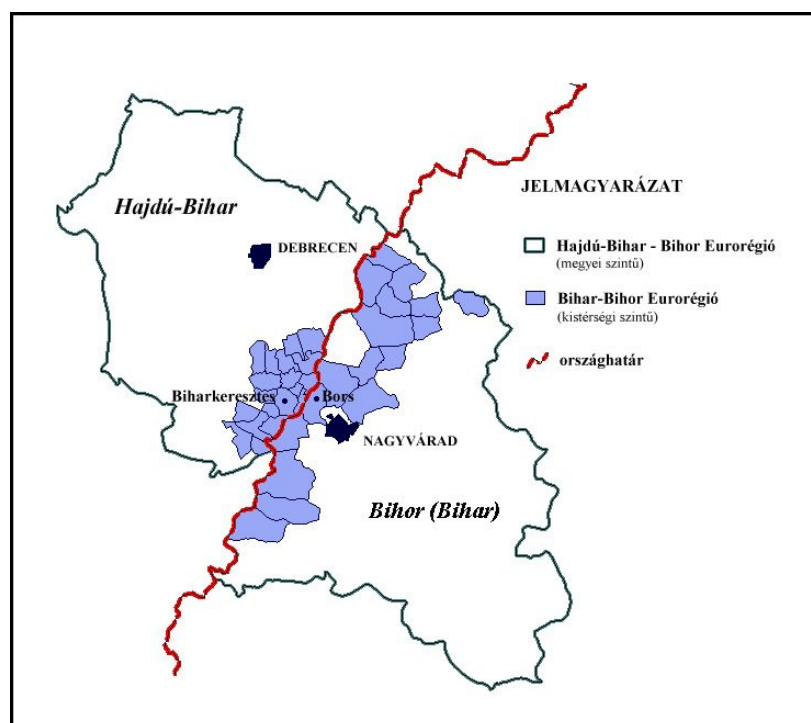
ramok kidolgozását és lebonyolítását, ezen túl segíti azokat, a városok és községek érdekében álló projekteket és programokat is, amelyek megfelelnek a szervezet fejlesztési céljainak. A megállapodás keretein belül javasolt kétoldalú projektek (pl. a gazdaság, az idegenforgalom és a határátkelők fejlesztése, a természet-, a környezet- és vízvédelem, a kulturális örökség ápolása, az oktatás és képzés stb.) az *Interregio* valamennyi tagjának támogatását élvezik. Az együttműködő partnerek segítséget nyújtanak egymásnak a tervezett fejlesztések megvalósításához, amelynek finanszírozását az együttműködő partnerek hozzájárulásaiból és más pénzügyi forrásokból igyekeznek megteremteni, külön megállapodások szerint. Jelenleg a *programrégió funkcionális eurorégiós szervezetté való alakítása folyamatban van*, az együttműködés bázisául a *Nyíregyháza–Ungvár–Szatmárnémeti városkapcsolatok* szolgálnak.

A legújabb határ menti interregionális szerveződések közül immár de jure euroregionális szervezetnek számít a *Hajdú-Bihar–Bihor*, valamint a *Bihar–Bihor Eurorégió*, amelyeknek az alapítását megfogalmazó szándéknyilatkozatot már 2001 áprilisában, illetve novemberében jóváhagyták a szomszédos megyei önkormányzatok, kistérségek és települések polgármesterei, vezetői (81. ábra). A *hajdan volt történelmi, természet- és településföldrajzi adottságokat és funkciókat* megyei és kistérségi szinteken újra összekapcsoló két euroregionális szervezet közül, a kialakult vonzáskörzet-viszonyok alapján elsőként a Biharkeresztes központú, kistérségi *Bihar–Bihar–Bihor Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés* (rövidített névvel *Bihar–Bihor Eurorégió*) jött létre 2002. április 12-én. Az új euroregionális szervezet a magyar- és román államhatár mindkét oldalán 1998-ban hasonló néven életre hívott *Határmenti Bihari (Bihori) Települések Területfejlesztési Társulása*, azaz két önszerveződő kistérség, román oldalon 17 bihori határ menti (társközségekkel együtt 40) település, magyar oldalon pedig 19 bihori település kistérségi típusú együttműködésén alapul, *Biharkeresztes–Bors központokkal* (85. ábra).

A másik, az ún. *megyei szintű* euroregionális szervezet, a *Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió* alapítódokumentumainak hivatalos aláírása a két megyeszékhely, *Debrecen és Nagyvárad (Oradea)* és a két megye vezetőinek jelenlétében pedig 2002. október 11-én történt ünnepélyes keretek között a romániai Nagyváradon. Az alapító okiratok szerint *mindkét euroregionális szervezet nyitott*, tagja lehet bármely önkormányzat, önkormányzatok társulása, önkormányzatok részvételével működő társadalmi szervezet, nonprofit civil szervezet, illetve egyéb jogi személy, amely a romániai Bihor megyében, Magyarországon Hajdú-Bihar megye és az érintett határ menti kistérségi társulások területén van bejegyezve vagy nyilvántartásba véve, az alapszabályt elfogadta, s a szervezet célkitűzéseinek a megvalósításán munkálkodik és teljesíti tagi kötelességeit. A nagyobb léptékű, megyék közötti együttműködésre alapozott *Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió* és a kistérségi szinten létrejött *Bihar–Bihor Euroregionális Szervezet* alapító okirataiban egyaránt tekintettel van a vonatkozó európai uniós elvárásokra, valamint a határ menti és a határon átnyúló együttműködések szabályozó különféle magyar–román nemzetek közötti megállapodásokra és egyéb nemzetközi irányelvekre.

85. ábra

A Hajdú-Bihar–Bihar (megyei szintű) és a Bihar–Bihar (kistérségi szintű) eurorégiók

Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

Mindkét interregionális szerveződés alapszabálya fontos célkitűzésének tekinti a megállapodásban foglalt földrajzi terület gazdasági-társadalmi fejlődésének és felzárkóztatásának az elősegítését a határ menti együttműködésben rejlő lehetőségek maximális kihasználását. Szinte megegyező módon szerepel a két különböző szervezet céljai között a társadalmi, gazdasági, környezeti és kulturális szempontból egyaránt összehangolt, fenntartható fejlődés megvalósítása, valamint az európai integrációs folyamatokra való felkészítés és az azokban való részvétel igénye. Az Alapszabály rendelkezései azt is megerősítik, hogy ún. *kisrégiós, határ menti együttműködésre* épülő eurorégiós modell erőteljesebben épít a *közvetlen kétoldalú kapcsolatokra*, eleve kisebb térségben gondolkodva a régió területi összefüggéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a „nagyregiós modell” számos stratégiai elemét. Ez a minden tekintetben „mozgékonyabb”, operatívabb, a kölcsönösséget jobban érvényesítő modell, a történelmi és hajdan volt közigazgatási hagyományok révén is a *leghatékonyabb intézményi és szervezeti keretét*ül szolgálhat a Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégióknak, újabban pedig a „Bihar–Bihar” eurorégiós szerveződésnek is (Bihar–Bihar Eurorégió 2002, Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió 2002).

A két új magyar–román kvázi „mini eurorégió” alapjául szolgáló *funkcionális terület* hipotetikus lehatárolásánál részben a *nagycentrumok* (Debrecen–Nagyvárada) szűkebb vonzás-

körzetét pedig a hajdan volt, részben pedig Trianon előtti Bihar vármegye térségét jellemző történelmi, természetföldrajzi, gazdasági és társadalmi tényezők, valós térszerkezeti kapcsolatok vehetők elsősorban figyelembe – akárcsak a más határrégiókban születő különféle euroregionális szervezetek, szerveződések esetében. A Trianon által szétszabdalt határtérségben, a „maradék” Biharország és a romániai oldalon fekvő Bihar megye különböző területi szintjeit érintő együttműködés jó példát szolgáltat arra is, hogy a Trianon okozta súlyos, következményeit tekintve máig ható helyzetből hogyan próbál kitörni valódi, *funkcionális határtérségek* kialakítására törekvő új interregionális szerveződések. A *Hajdú-Bihar–Bihar* a *Bihar–Bihar Eurorégió* és a hozzájuk szoros szálakkal fűződő, a hajdanvolt bihari területek és települések határon átnyúló együttműködését szorgalmazó *Bihari Vállalkozási Öveze* az államhatár sokoldalú gazdasági együttműködés szálainak a szorosabbra fűzését, az államhatár elválasztó szerepének a mérséklését tűzte ki célul a határ két oldalán fekvő bihari, illetve bihori térségek között.

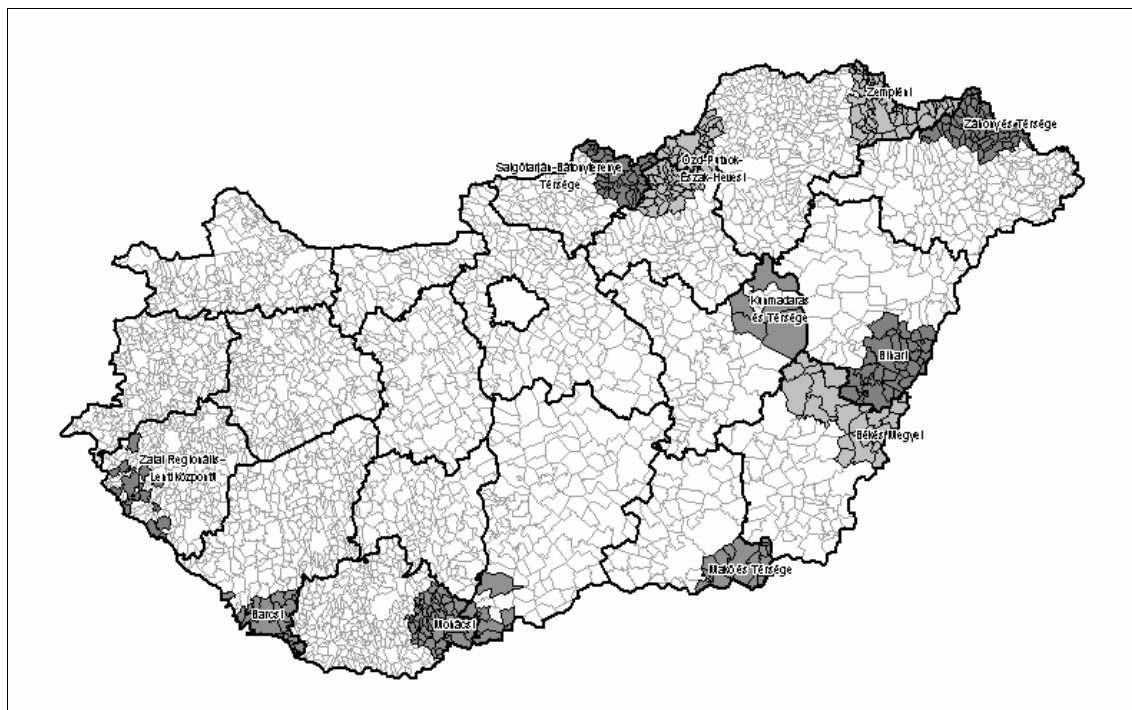
Az egykori történelmi Bihar magyar és román oldali területeinek együttműködése példaértékű lehet tehát abból a szempontból is, hogy a trianoni határok által mesterségesen elválasztott, illetve szétszakított gazdasági, infrastrukturális és egyéb, egykor szervesen összetartozó térségi funkciók szorosabbra fűzése, tágabb értelemben pedig a határon átvívelő kapcsolatok erősítése hogyan oldható meg az egységesülő Európában. A biztató jelek és perspektívák ellenére az újonnan formálódó kisebb euroregionális szervezetek és a hozzájuk kapcsolódó *vállalkozási övezetek*, a Miskolc–Kassa Eurorégió esetében a *Zempléni Vállalkozási Övezet*, az Interregiohoz kötődően a *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet*, valamint a két bihari eurorégióhoz illeszkedő *Bihari Vállalkozási Övezet* azonban a szomszédos országok irányába még nem hoztak igazi áttörést, különösen ami a gazdasági együttműködés különböző szintjeit illeti (86. ábra). A viszonylag kis tőkeerővel rendelkező ukrán és román befektetők továbbra is elsősorban a határátkelőhelyek közelében fekvő kiskereskedelmi egységekben érdekeltek, amelyek az erős bevásárlóturizmus kiszolgálói. Ebben a tőkeszegény térségben a viszonylag fiatal, új euroregionális szervezetektől, valamint a helyüket kereső gazdasági övezetektől, ipari parkoktól rövidtávon tehát nem lehet gyökeres fordulatot várni, ma még sokkal inkább egy olyan lehetőségről van szó, amely hosszabb távon képes lehet a határ menti térség gazdaságának egyik motorjává és a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok dinamizáló tényezőjévé válni a kelet-magyarországi államhatárok mindkét oldalán (Baranyi B. 2004).

A kelet-magyarországi határrégiókból vett példák abból a szempontból is általános érvényűek, hogy rajtuk keresztül tanulmányozni lehet a *nagyrégiós és a kistrégiós modellek viszonyát*, ami természetesen nem jelenthet közvetlen direktívát az egyéb határszakaszok mentén született intézményesült regionális együttműködések számára. Nincs ugyanis két teljesen azonos szerveződés, miután az általános jellemzők mellett számos egyedi sajátossággal és tartá-

lommal bírnak. Ebből a szempontból is érdemes tehát röviden sorra venni a többi magyarországi eurorégió (kisirégió) típusú interregionális együttműködést (23. táblázat).

86. ábra

A vállalalkozási övezetek földrajzi elhelyezkedése Magyarországon 2001-ben

Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A *Duna–Dráva–Száva Eurorégió* Magyarország, Horvátország és Bosznia-Hercegovina részvételével alakult meg 1998-ban, nagyjából a *West/Nyugat Pannónia Eurorégióval* egy időben. A *déli stratégiai kapcsolódási irányban* elhelyezkedő eurorégió akár nagyrégiós modellnek is tekinthető, hiszen életrehívásakor viszonylag nagy területet, 28 ezer km²-t, és 2 és fél millió ezer lakost foglalt magában. Pusztán a mennyiségi adatok alapján a már korábban ismertetett három nagyrégió sorában foglalhatna helyet, ám a *Duna–Dráva–Száva Eurorégió* azonban mégis rendkívül speciális jelleggel bír, nem utolsósorban földrajzi elhelyezkedése és a tagrégiók és tagsági viszonyral rendelkező városok, megyei kamarák stb. helyzete miatt is. Az eurorégió már alapításakor sem volt egységes térség, a bosznia-hercegovinai területek a kezdetektől elkülönültek a horvát–magyar összefüggő határ menti térségtől. Azon túl, hogy eleve önkormányzati elven létrejött érdekvédelmi és érdekképviseleti szerveződés, az együttműködés a Magyarország, Horvátország szomszédos határ közeli és a távolabbi Bosznia-Hercegovina határ menti városainak, megyéinek, zsupánságainak, kantonjainak, helyi önkormányzatainak, valamint gazdasági kamaráinak együttműködésén alapuló interregionális szervezet.

Időrendben a következő, a kistrégiós modellnek jobban megfelelő két eurorégió (*Vág–Duna–Ipoly Eurorégió és az Ipoly Eurorégió*) egyaránt 1999-ben jött létre a magyar–szlovák határregiókban. Közülük a *Vág–Duna–Ipoly Eurorégió* meglehetősen nagy területű, amelyben Komárom-Esztergom és Pest megye, valamint a szlovákiai Nyitra kerület mellett két nem határ menti magyar megye (Fejér és Veszprém) is megtalálható. Az alapítástól kezdve viszont az eurorégió igen tevékenyen próbál széleskörű kapcsolatokat kialakítani a szomszédos országok között. Ugyancsak a magyar–szlovák határ mentén tevékenykedik az 1999-ben éltére hívott *Ipoly Eurorégió*, amelynek a működési területét Magyarországon Balassagyarmat, Rétság, Salgótarján, Szécsény, Szob és Vác területe, Szlovákiában pedig az Érsekújvári járás Ipoly-menti települései, Ipolyság körzet, a Korponai, a Losonci és a Nagykürtösi járás, a Rimaszombati járás nyugati része és a Selmecbányai járás és Zselíz körzet alkotják.

Az „újabb eurorégiós alapítási láz” eredményeként egyedül 2000-ben négy új eurorégió jött létre, amelyből három, a *Neogradiensis Eurorégió*, a *Kassa–Miskolc Eurorégió és a Sajó–Rima Eurorégió* a szlovák határon alakult, egy az *Interregio* pedig – amelyről már korábban szó esett – a magyar–ukrán, magyar–román keleti hármashatár szögben. Közülük a *Neogradiensis Eurorégió*t Losonc központtal hozta létre Nógrád megye a szlovák partnerszervezettel közösen, elsősorban a Phare CBC program Kis Projekt Alap támogatási forrásainak hatékonyabb felhasználása céljából. A Nógrád megye egykori régi latin nevét felhasználó eurorégió a történelmi Nógrád megye területén jött létre a határon átnyúló interregionális együttműködés céljából, Nógrád megye és szlovákiai partnerei a Nagykürtösi, a Losonci és a Poltári járások részvételével.

A *Sajó–Rima Eurorégió* megszervezésének háttérében viszont az húzódik meg, hogy a hajdani Gömör megyét a trianoni békeszerződés úgy vágta ketté, hogy a szlovák oldalra 252 település került, a magyar oldalon pedig csak 22 maradt. Mivel az idők változtak, az új körülményekhez alkalmazkodva környezetvédelmi-táji egységre alapozták az eurorégiót, a Sajó és a Rima folyók völgyére, ami magában foglalja a hajdani Gömör megyét is. A szervezetében három szlovákiai járás (a rimaszombati, a nagyrőcei és a rozsnyói) és négy magyarországi kistérség (az ózdi, a kazincbarcikai, a miskolci és a tiszaujvárosi), Magyarországról összesen 123, Szlovákiából pedig 300 település vesz részt az együttműködésben.

A *Miskolc–Kassa Eurorégió* két város testvérkapcsolatából fejlődött ki az Európai Unió által nyújtott új támogatási lehetőségek kihasználása céljából, s 2000 májusában a szervezet létrehozásakor a két város polgármesterén kívül a két megye, illetve kerület elnöke is az aláírók között volt. Ezzel juttatták kifejezésre, hogy nem csak a két város ügyéről, hanem annál szélesebb terület (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a Kassai kerület) együttműködéséről is szó van. Ezért a szerződés tartalmazza is, hogy a két közigazgatási egység területe (14 ezer km²), lakossága (1 470 ezer fő), falvai (796) és városai (34) együttesen legyenek részei az eurorégiónak, de hangsúlyozza, hogy a régió nyitott és változtatható (*Mezei I. 2005*).

A magyarországi eurorégiók történetében – legalábbis ami a számszerűséget illeti – a 2000. év jelentette az egyik fordulópontot. Ekkorra ugyanis már Magyarország összes határ menti megyéje-térsege képviseltette magát eurorégióban. Igen érdekes, mit több feltűnő tény azonban, hogy egyes határszakaszok esetében létezett olyan térség, ahol még a 2000. esztendő végén sem működött eurorégió. Különösen kirívó hogy éppen az amúgy kiterjedt magyar–szlovák államhatár eleve fejlettebb nyugati felében létezett addig interregionális szervezet, holott ma már a magyarországi nagy- és kistrégiós szervezetek mintegy fele, azaz nyolc eurorégió a magyar–szlovák államhatár mentén húzódó területeken helyezkedik el. A nyugati magyar–szlovák határszakaszon az első eurorégiós szervezetet, a *Hármas Duna-Vidék Eurorégiót* 2001-ben alapította Győr-Moson-Sopron megye Közgyűlése és a Csallóköz–Mátyusföld Regionális Társulás, s területe Győr-Moson-Sopron megyére, Szlovákiában a dunaszerdahelyi, galántai és a vágsellyei járásra terjed ki. Az eurorégió jelentőségét kiemeli az a körülmény, hogy nemcsak egy viszonylag fejlett térségben tevékenykedik, hanem közvetlenül is kapcsolódik, illetve érintkezik a nyugati irányú stratégiai kapcsolódási ponttal, amely közvetlenül az Európai Unió fejlettebb nemzeti regionális kapcsolatrendszeréhez illeszkedik, mintegy „kaput nyitva” magyar–osztrák viszonylatban.

Ugyancsak 2001-ben alakult meg a *Dráva–Mura Eurorégió* a magyar–szlovén–horvát hármashatár térségében, ahol az alapító okmányt tíz somogyi, zalai, valamint horvátországi és szlovéniai határ menti város és kistérség írta alá, ami ebben a formában tagszervezeteit tekintve tehát sajátos szint jelentett a többi eurorégióhoz képest, miután a tagszervezeteit tulajdonképpen városok alkotják, mintegy fontos stratégiai kapcsolódási pontot biztosítva délnyugati irányba, Horvátország és Szlovénia fejlettebb részeihez. A folyamat következő állomását jelentette 2002-ben a már bemutatott *megyei jellegű interregionális együttműködés*, a *Hajdú-Bihar–Bihar* és a *kistérségi-településközi* kapcsolatokat előtérbe helyező *Bihar–Bihar Eurorégió* megalakulása.

Magyar–szlovák relációban a közös határ középső szakaszán, a már működő *Vág-Duna-Ipoly Eurorégió*n belül alakult meg 2003-ban az *Ister-Granum* határ menti kistrégió *Esztergom-Nyergesújfalu Kistérségi Területfejlesztési Társulás*, Tokod és Tokodaltáró községek, valamint a szlovákiai *Párkány* és a környező falvak részvételével. Jelenleg 53 magyarországi és 47 szlovákiai település tartozik hozzá. Az eurorégiót megalapító települések közé tartoznak a pilisi szlovák falvak is. A három folyó, a Duna, a Garam és az Ipoly találkozásánál fekvő, viszonylag kis területű (2 000 km²) és alacsony népességű (200 ezer fő) kistrégió ugyanakkor fontos stratégiai kapcsolódási pontot biztosít észak-déli irányokba Magyarország és Szlovákia viszonylag fejlettebb területei, települései között, amelynek pozícióját jelentős mértékben javítja az Esztergom–Párkány között nemrég újraépült Mária Valéria híd. A gazdasági-társadalmi helyzetét és esélyeit pedig a kivételes turisztikai, kulturális adottságok és látnivalók erősítik olyan hajdanvolt történelmi alapon, amelyet Esztergom és Visegrád neve fémjelez (Mezei I. 2005).

Az eurorégió-alapítási folyamat eddigi végállomását – ugyancsak magyar–szlovák viszonylatban és ugyancsak a Kárpátok Eurorégió kereti között – a *Zemplén Eurorégió* megalapítása jelentette 2004 áprilisában. Ez az első olyan euroregionális szervezet, amelynek alapítása tulajdonképpen már az uniós csatlakozás idejére esik. A Sátoraljaújhely központtal tevékenykedő fiatal eurorégió alapítói között 33 alapítótag és 16 együttműködő partner, döntően magyarországi és szlovákiai kistérség (szlovák formula szerint mikrorégió), regionális szervezet, civil szervezet és intézmény, települési önkormányzat szerepel. A *kistérségi szintű, bilaterális együttműködés* alapítói a Királyhelmecei regionális Fejlesztési Ügynökség és a Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány volt. Általános céljai között elsősorban a határ menti magyar és szlovák oldali Zemplén térség összehangolt fejlesztése, gazdasági fejlődését szolgáló hatékonyabb együttműködés elősegítése szerepel egy olyan térségben, amely országon belül periférikus helyzetük miatt eleve fejletlenebb, nagy munkanélküliséggel küszködő kistérségeket és településeket foglal magában. A gazdasági-társadalmi, infrastrukturális fejlesztési elképzelések mintegy kétszázezer lakos életkörülményeit hivatottak javítani ebben a nem túl nagy határrégióban.

Összességében megállapítható, hogy a vázolt folyamat eredményeként megtörtént Magyarország eurorégiókkal való teljes „lefedettsége”, amely olyan mértékű ma már, hogy nem egy megye, kistérség és település akár több eurorégióban is helyet foglal. Esetenként pedig közvetlenül nem határ menti fekvésű megyék is alapítói az eurorégióknak – többek között például *Heves megye* a Kárpátok Eurorégió tagja, *Veszprém* és *Fejér* a Vág–Duna–Ipoly Eurorégióban foglal helyet. Egyedül *Tolna megye* nem tagja egyetlen eurorégióknak sem, bár a megyeszékhely, Szekszárd város résztvevője az Duna–Dráva–Száva eurorégióknak. A magyarországi eurorégiókra általánosan jellemző, hogy tagjaik rendszerint megyei szintű közigazgatási egységek közül kerülnek ki, direkt módon nem létezik viszont nagyrégiós (NUTS 2-es) szintű tagság, legfeljebb áttételesen, amikor egyszerre három megye – amelyek volta-képpen együtt alkotnak nagyrégiót – tagsági viszonytal rendelkezik egyazon eurorégióban is. Ilyen eset például, hogy *Hajdú-Bihar*, *Szabolcs-Szatmár-Bereg* és *Jász-Nagykun-Szolnok* megyék egyszerre tagjai a *Kárpátok Eurorégió*knak és az *Észak-alföldi régió*knak, illetőleg *Bács-Kiskun*, *Békés* és *Csongrád megyék* egyszerre a *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió*knak és a *Dél-alföldi régió*knak. Viszonylag újkeletű jelenség amikor a NUTS 4-es szintű kistérségek alkotnak egy-egy eurorégiós szervezetet (pl. *Ister-Granum Eurorégió*, *Bihar-Bihor Eurorégió*, *Zemplén Eurorégió*), de gyakran vesznek részt városok is önálló jogi személyként intézményesült együttműködésben (pl. *Dráva–Mura Eurorégió*).

Az eurorégiók tevékenységét értékelve az is elmondható, hogy az országhatárok mentén létrejött eurorégiók és formálódó kisebb euroregionális szervezetek, ha működési területükön még nem is hoztak igazi áttörést az érintett határrégiók fejlesztésében, szerepük mégsem lebecsülendő. Határozottan kitapintható ma már ugyanis, hogy közreműködésükkel a határon átnyúló

kapcsolatok építése és fejlődése pozitív irányt vett, ha másért nem, az egymásrautaltság, esetenként a konkrét projektszintű együttműködések eredményességének, a határmentiség új funkcióinak és dimenzióinak a felismerése és alkalmazása, valamint a forrásszerzés lehetőségeinek a kitágítása miatt is. Határozott jelei mutatkoznak a megélénkülő gazdasági, társadalmi, főként pedig az intézményesült keretek között zajló kulturális, oktatási kapcsolatok bővülésének, és bizonyos elmozdulás tapasztalható a gazdasági kooperációk terén is, főként a schengeni belső határok mentén. Ebben a folyamatban a nagyívű hatalmas eurorégiós szervezetek mellett, mindenekelőtt a kisebb kistérségi, városközi, város- és településközi, esetleg egyéb projektszintű együttműködések ígérnek sajátos és eredményes megoldásokat a jövőben is.

8.3.5. Az interregionális együttműködés egyéb lehetséges szintjei

A magyar területi tudományok képviselői közül már a kilencvenes évek derekán voltak olyanok, akik megkülönböztetett hangsúlyt helyeztek a *határ menti nagyvárosoknak, regionális centrumoknak és paracentrumoknak a nemzetközi, illetőleg regionális-interregionális együttműködésben* játszott szerepére, valamint a potenciális eurorégiók létrejöttében várható közreműködésére. Később az osztrák–magyar határ menti együttműködés, valamint a Nyugat-Dunántúl egészére vonatkozó vizsgálatok alapján a *potenciális eurorégiók összekapcsolásának lehetséges szintjeit* illetően olyan fontos és újszerű megállapítások születtek, amelyek érvényessége feltétlenül kiterjeszthető az ország államhatárai mentén formálódó új euroregionális együttműködésekre is. Csak helyeselni lehet azokat az álláspontokat, amelyek szerint Magyarország államhatárai mentén a „*mini eurorégiók*” hálózatának a létrejöttét kell ösztönözni, hiszen ezek elsődlegesen *település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás szinten* segítik elő az együttműködéseket. Az ilyen típusú, kisebb kiterjedésű, egyszerűsmind mozgékonyabb és konkrétabb együttműködések sokkal inkább tartós alapját, szilárd pillérét teremthetik meg az eurorégiók megszerveződésének és működésének. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bármilyen meglévő vagy éppen szerveződő (potenciális) eurorégió valós regionális fejlesztő hatásokat csak akkor képes kifejteni, ha a közreműködő települések és térségek az együttműködésben megtalálják a saját és közös érdekeiket. Az érdekérvényesítés konkrét képviselőit pedig leginkább a határ menti települési és térségi önkormányzatok, középszintű intézmények és szervezetek az alkalmasak (Golobics P. 1996, Rechnitzer J. 1999a, 1999b, Baranyi B. 2002a, 2003b, 2004)

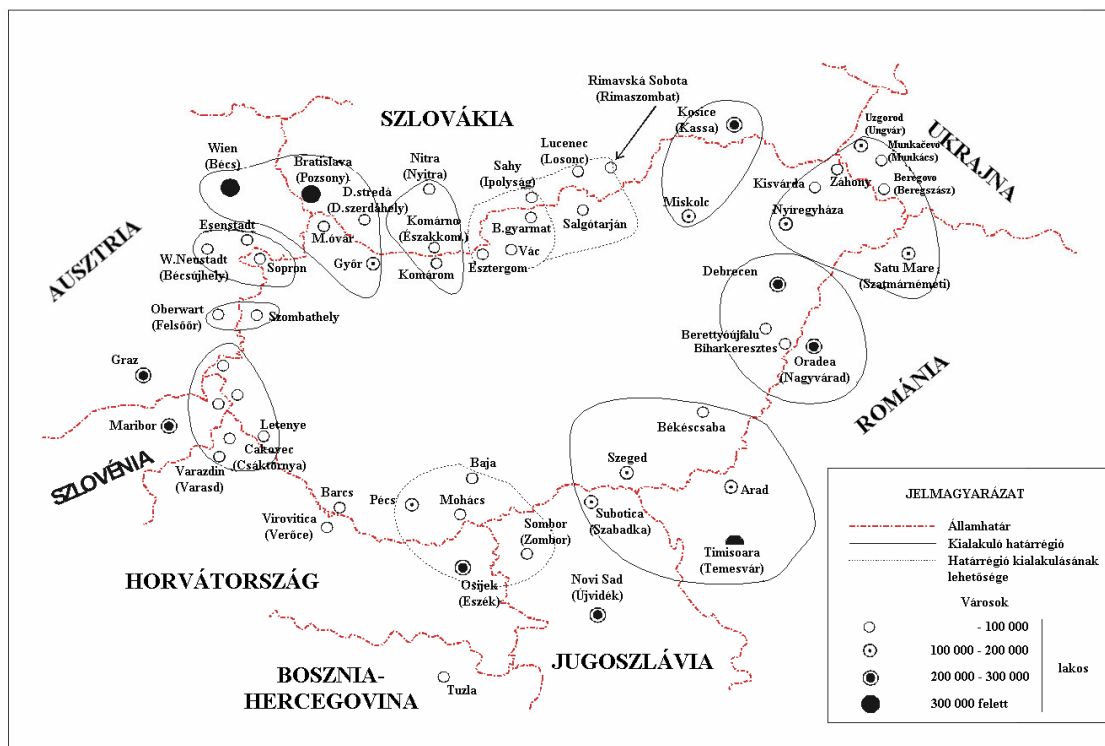
Az elmondottak is azt támasztják alá, hogy a határon átnyúló regionális együttműködésben az euroregionális szerveződések mellett – akár annak keretei között – meghatározó szerephez jutnak a határrégiók *egyes kistérségei, településegységei és –szövetségei*, de leginkább a *határ menti nagyvárosok, az ún. centrumvárosok együttműködései*. Ezért is annyira fontos, hogy a nagy ívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozásán túl a *kistérség–település, város–*

város érintkezések vagy város-szövetségek jöjjenek létre (87. ábra). Ebben a dimenzióban a kihívásoknak főként a regionális centrumvárosok és egyes paracentrumok (*Győr, Komárom, Balassagyarmat, Salgótarján, Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba, Szeged, Pécs, Dunaszerdahely, Pozsony, Nyitra, Komárno, Ipolság, Losonc, Kassa, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka, Eszék stb.*) felelnek meg, igaz ma még eltérő színvonalon Magyarország államhatárai mentén szinte minden határrégióban – főként az északi és keleti határtérségekben – az ismert történelmi okok (pl. Trianon) miatt ugyanis hasonló nagyságú, szerepkörű, korábban egymást jól kiegészítő városgyűrűk találhatók a határ mindkét oldalán, ezek hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – lehetséges, és nagy lendületet nyújtana a határ menti együttműködéseknek.

87. ábra

Potenciális és formálódó határrégiók, interregionális együttműködések

Forrás: Hardi T., MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.

A határon átnyúló együttműködések stratégiai kapcsolódási pontját Kelet-Magyarország számára a szlovák–ukrán–román–magyar határrégiók jelentik, döntően a város–város kapcsolatokra alapozva. A kelet-magyarországi határon átnyúló együttműködések kapcsolódási pontjainak intézményi kereteit jelen pillanatban a két nagy eurorégió, valamint a meglévő és formálódó új interregionális szervezetek és város–város kapcsolatok alkotják, illetve adhatják

a jövőben is. A magyar–román határrégió északi része szoros szálakkal kötődik a *Miskolc–Kassa térségre épülő multiregionális együttműködéshez*, ám a közeli nagyközpontok (*Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár*) tartós és sokoldalú intézményi kapcsolatai nélkül itt sem formálódhat ki a kapcsolatok magasabb szintjét jelentő *egységes térszerkezet*. A magyar–román határrégió déli felében található nagyközpontok is eredményesen működhetnek együtt. Ilyen például többek között *Szeged, Békéscsaba*, velük együtt a *policentrikus közép-békési településeggyüttes*, illetve *Arad, Temesvár* rendelkeznek olyan adottságokkal, amelyek alkalmasak a hálózati rendszerek kiépítésére és az újszerű kooperációk fogadására (88. ábra).

Az előbbieket szellemében, mintegy pozitív példaként is említhető a magyar–román határrégiók tervezési együttműködésében – regionális politikai szempontból – kiemelt témakörként kezelt prioritások, amelyeknek szinte mindegyike a határ menti nagy- és középvárosok együttműködésére épül (Horváth Gy. 2005). Az elkövetkező időszakok legfontosabb feladatai ezek közül a következők:

- *A határ menti térségek fejlettségi színvonalbeli különbségeinek mérséklése*, a határokon átnyúló infrastruktúra-fejlesztés és munkaerő-piaci együttműködés. A jelenlegi gyakorlattól eltérően különös figyelemmel kell lenni a határhoz közeli nagyvárosok (*Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Békéscsaba, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár*) együttműködésének fejlesztésére.
- Az EU 2007–2013 közötti támogatáspolitikájában a *szomszédsági partnerség* új támogatási célt jelent. A határ menti régiók fejlesztési programjainak kidolgozása, összehangolása és a közös feladatok végrehajtása csak intézményesített formában képzelhető el. Nyugat-Európa határrégióiban e feladatokat közös testületek végzik. Ki kell dolgozni a közös területfejlesztési testületek (transznacionális területfejlesztési tanácsok) működési modelljét, szervezeti felépítését és működési rendjét.
- A határ közeli nagyvárosok (*Debrecen, Szeged, Nagyvárad, Arad, Temesvár*) fontos nemzeti *tudásközpontok* is. Mindkét országban gondot jelent azonban, hogy a kutatási potenciál nem éri el az európai tudáspiacon versenyképes szervezetek méreteit. A közös tudásközpontok kialakítása a természettudományi és műszaki kutatások ipari kapcsolatainak erősítését, a termékfejlesztést, a tudásigényes kis- és közepes méretű vállalkozások elterjedését, a térségek exportpotenciáljának erősítését szolgálhatja.
- Hasonló együttműködés kínálkozik a határ közelében működő vagy tervezett *regionális repülőterek* fejlesztésében. E térségek megközelíthetőségének javításában a légi közlekedésnek nagy jelentősége van. Ma több romániai nagyváros működtet harmadik kategóriás regionális repülőteret, Magyarországon Debrecen repülőtere alkalmas arra, hogy magasabb kategóriájú repülőtérré váljon. Ehhez azonban vonzáskörzetének a közel egymillió lakos-

ságú romániai bihari és szatmári térségekre is ki kellene terjednie. Temesvár nemzetközi repülőtérének piaci körzete viszont felölelhetné a délkelet-magyarországi megyéket is.

- Az új tagállamok *regionális fejlesztési szakemberállománya* ma még kis létszámú, képzettsége nem megfelelő, holott az új tervidőszakban sokkal több regionális politikai gyakorlati szakemberre lesz szükség, akik nemcsak a programok végrehajtását szervezik, hanem képesek folyamatosan nyomon követni az új európai regionális politikai paradigma várható következményeit a sajátos problémákkal küszködő kelet-közép-európai térségekben. Két központ kialakítása képzelhető el: az egyik a Debreceni Egyetemen (a Nagyváradai Egyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, illetve az Ungvári Állami Egyetemmel közösen működne), a másik Aradon (az Aradi Egyetem, a Szegedi Egyetem és az Újvidéki Egyetem kooperációjában).
- A két ország közötti *infrastrukturális kapcsolatok* fejlesztésében *transzeurópai hálózatokhoz nem kapcsolódó határközi összeköttetésekre* (a nagyvárosok közötti gyorsforgalmi úthálózat fejlesztésére) is hangsúlyt kell helyezni. Az észak-erdélyi autópálya szorgalmazása ezért is fontos.
- Északkelet-Magyarország és Északnyugat-Erdély térsége *árvízvédelmi* szempontból ma Európa legveszélyeztetettebb területei közé tartozik. A közös árvízvédelmi program komoly érdeklődésre tarthat számot az Európai Bizottságban, különösképpen, ha e programhoz ökológiai kutatások is kapcsolódnak.

88. ábra

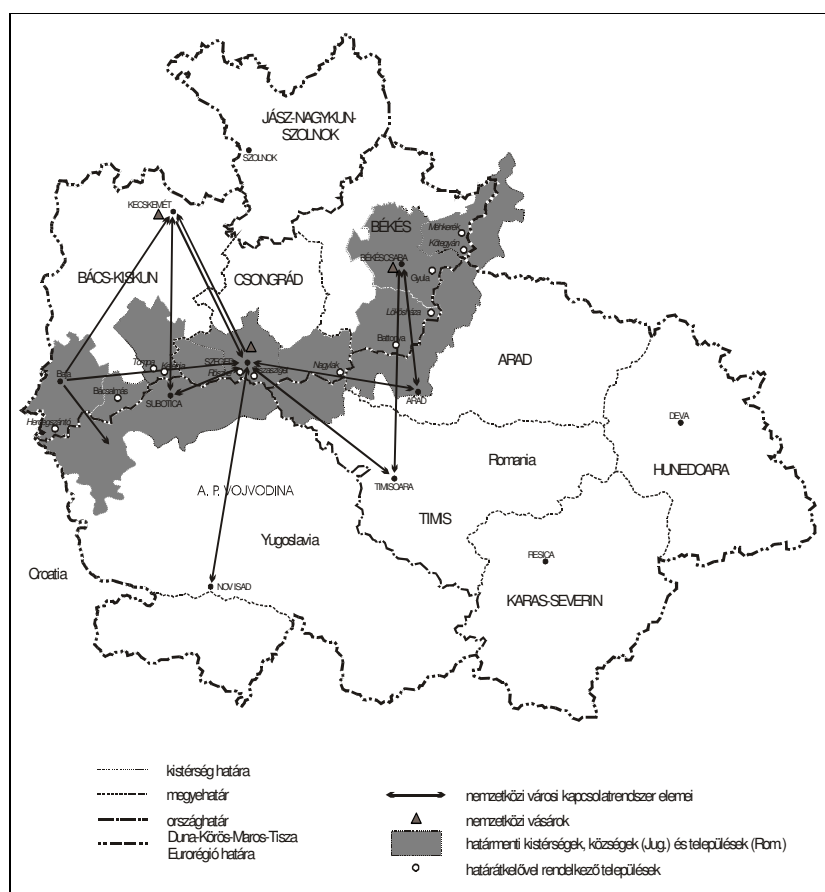
A magyar–román határ menti régiók nagy- és középvárosai

Forrás: Horváth Gy. MTA RKK

89. ábra

A dél-alföldi városok nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerének fő irányai

Forrás: Interregionális szervezetek... 2002.

Leginkább a külső határok mentén húzódó északkelet- és kelet-magyarországi, illetve a déli határ régiók példázzák városkapcsolatokra épülő határközi együttműködések szükségességét és fontosságát. Többször elhangzott már, hogy a *Kárpátok Euró régió* egy országnyi területet és népességet kíván átfogni, miközben a szervezetet alkotó területi egységek nem rendelkeznek számottevő erőforrással a kapcsolatok elemi egységeinek fejlesztéséhez sem. A keleti-délkeleti államhatárok szláv térségében hasonló nehézségekkel küzd a *Duna-Körös-Maros-Tisza* multiregionális együttműködés is. A két óriásrégió példája is arra int, hogy célravezetőbb a *város-város, kistérségi és településközi kapcsolatrendszer* erősítése, mert ezek stabilitása esetén a nagyobb együttműködések biztosabb alapon működhetnek. Hogy a határ menti együttműködésben és a határon átnyúló kapcsolatokban mennyire kitüntetett szerepe lehet a nagyobb városoknak, illetve egyéb decentrumoknak, valamint a határ két oldalán húzódó kistérségeknek azt jól példázza a dél-alföldi városok nemzetközi kapcsolatrendszerének fő irányait felvázoló sematikus ábrázolás is. Nyilvánvaló, hogy a határ közvetlen közelében fekvő városoknak, településeknek és

kistérségeknek alakultak ki a legdinamikusabb kapcsolatrendszerei a túloldallal, mégpedig a kölcsönösség és a viszonyosság alapján. Ezek a határ menti kistérségek, városok és egyéb települések mondhatni katalizátor szerepet töltenek be a határon túlnyúló együttműködésben olyannyira, hogy ezek a DKMT Eurorégió egészében is mintegy *centrális szerepkört töltenek be* (89. ábra).

Újabban más kistérségi jellegű határon átnyúló mikrotérségi együttműködések is formálódóban vannak. Ilyen például a magyar–román határ dél-magyarországi szakaszára eső, a lehetséges jövő irányába mutató együttműködés, az ún. „Makó–Nagyszentmiklós európai mini-régió” ügyis, mint a két hátrányos helyzetű magyar és román kistérség összefogásának és tenni akarásának konkrét megnyilvánulása. A Határ Menti Partnerség Bizottság – amely a „mini-régió” vezetőtestülete – már több, egymásra szervesen épülő eredményt tud felmutatni, s ezek alapján kijelölhető a fejlődés további iránya is. Csöppet sem mellékesen a makói kistérség bekerült a tizenegy magyar vállalkozási övezet közé, ami a térségbe befektetőknek számottevő kedvezményeket jelenthet (86. ábra).

90. ábra

A Centrope region elhelyezkedése

Forrás: www.centrope.com

Városközi és városok közötti kapcsolaton alapuló, nemcsak intézményesült, hanem *projektszerű együttműködések* számos helyen kimutathatók Magyarország más határrégióiban is, többnyire inkább ott, ahol a funkcionális együttműködésnek erős hagyományai, szilárd törté-

nelmi alapjai és feltételrendszere alakult ki, s kapcsolatok működtetéséhez rendelkezésre állnak a megfelelő szintű és érdekeltségű partnerek. Ilyen funkcionális területek kölcsönös érdekeltége alapján formálódó konkrét és hatékony együttműködésre való készség mutatkozik meg újabban pl. a *magyar–osztrák–szlovák* közvetlen határtérségben – az *osztrák–szlovák–cseh* határregiókra átnyúlóan –, ahol elsősorban *Bécs* hagyományosan kiemelkedő gazdasági, társadalmi és innovációs, és az ugyancsak igen erős *Pozsony* és a térségre is kisugárzó hatással is bíró *Brno*, de súlyánál és regionális szerepkörénél fogva ide sorolható *Győr* bázisán és a közeli nagy- és középvárosok kapcsolatára építve nagyon szilárd projektszintű együttműködés formálódik *Centrope region* néven (90. ábra).

9. SCHENGEN ÁRNYÉKÁBAN

Magyarország közelmúltbeli uniós csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, mindenekelőtt a schengeni *külső határok* szerepét érintően. A csatlakozás még inkább a *Schengeni Végrehajtási Egyezmény* 2007-ben történő végleges bevezetése eredményeként, a *schengeni határok áthelyeződésével* a külső határok mentén az *államhatárok elválasztó szerepe átmenetileg még erősödhet is*, s ennek következményei eseteként megterhelhetik a határon átnyúló *magyar–magyar* és az *interetnikus kapcsolatokat* egyaránt. A határok annyira áhított spiritualizálódása jelenleg is inkább csak kívánt cél, semmint valóság. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumkényszer enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).

Az euroatlanti folyamatok függvényében várhatóan a korábbiakhoz képest *felértékelődik Magyarország nemzetközi tranzitszerepe* a kelet-közép-európai térségben, s még inkább az újraformálódó Kárpát-medencei makrorégióban. Ezért tehát abban, hogy a *magyar–román*, a *magyar–ukrán*, *magyar–szerb-montenegrói* és a *magyar–horvát* határ menti térségek milyen módon válnak majd a keleti és déli irányba törekvő és terjedő európai gazdasági és integrációs folyamatok *modern* – saját lehetőségeit és érdekeit is érvényesíteni képes – *tranzitterületévé*, minden bizonnyal perdöntő jelentősége lesz az államhatárok túlnyomórészt a schengeni külső határok mentén húzódó határrégiók *periférikus helyzetű* területei, kistérségei, településegységei és települései *határon átnyúló együttműködési és megújuló képességének*. Annál is inkább mert az egyes határszakaszok, s nem csak a külső határok, hanem pl. Észak-kelet-Magyarországon *magyar–szlovák relációban* továbbra is a történelmileg kialakult periféria-helyzetet konzerválja, hogy a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben sem következett be gyökeres változás, különösen ami a gazdasági együttműködés fejlődését illeti. A valóban új lehetőségeket teremtő kilencvenes években *az összekapcsolódás továbbra is együtt járt az elválasztással*, ami a *határ menti együttműködésben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen* és természetesen – éppen a változó körülmények révén – a legalább ennyire *kedvező hatásokat* is.

Ami a határok *elválasztó és/vagy összekötő funkcióinak* a csökkenését vagy éppen erősödését illeti, a schengeni határőrizeti rend bevezetése és a jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső határai mentén – legalábbis átmenetileg – számolni kell a határok elválasztó szerepének erősödésével is. Az EU-csatlakozás után kiépülő schengeni határok a problémák megfelelő kezelése nélkül akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, a határ menti periférikus te-

rületek további leszakadását eredményezve a vizsgált térségben. Mindez olyan körülmények között történhet, amikor Magyarország *tranzit vagy „kapuország” szerepe* az egységesülő európai gazdasági és politikai térben Kelet- és Délkelet-Európa irányában felértékelődik.

A kialakult helyzetben a különféle *euoregionális és interregionális szervezetek* minden problémájukkal együtt a *határ menti együttműködések eredményes formáinak* ígérkeznek a területi fejlődésbeli és fejlettségi különbségek mérséklése terén. Magyarország csatlakozása által teremtett új helyzetben az EU immár külső – jobbik esetben csak átmeneti jellegű – határai mentén ez a *kiegyenlítő hatás* lehetővé teszi a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhassanak, sőt integrálódhassanak a fejlettebb területekhez. Az interregionális szervezetek nemcsak a Magyarország uniós csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait mérsékelhetik, hanem a határközi együttműködések révén elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását. Végül, de nem utolsó sorban ezek a szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is fölöttébb kíváncsok a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, ám nem elegendő csupán Nyugat felé figyelni, hanem a „keleti kapukat” tágabbra kell nyitni, még a schengeni szabályozás által szigorított körülmények közepette is. Nem utolsó sorban azért is, mert az uniós tagság a *regionális kohézió* határon átnyúló fejlesztésének új esélyeit kínálja a határ régiókban, ahol a valóban hatékony intézményesült interregionális együttműködések – talán nem is annyira a távoli jövőben – a Kárpát-medence, benne Magyarország hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak a modern keretek között történő újjászerveződését eredményezheti.

A jelenlegi körülmények között tehát elkerülhetetlen a *nagy euoregionális szervezetek* (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió) működésének az érdemi munka irányába történő fejlesztése, főként mert jelen formájában egyik szervet sem funkcionál tökéletesen. A hatékony határokon átnyúló együttműködés érdekében – mindenekelőtt a Kárpátok Eurorégió – *gyökeres megújulása*, szervezeti struktúrájának átalakítása és a *kisebb léptékű határközi struktúrák, megyei és/vagy kistérségi együttműködések szerepének a növelése sürgető feladat*, hogy a formális szempontokat mellőző, közvetlen, jórészt projekt típusú és hatékony együttműködésekre épülhessenek az erőteljesebb, a kölcsönös érdekazonosságot és a lokalitást előtérbe helyező kapcsolatok. Ettől remélhető, hogy a valódi fejlesztési lehetőségek kiaknázásával valóságos *funkcionális határ régiók* jöhetnek létre Magyarország külső- és belső határai mentén.

A keleti és a déli határ régiók sajátos helyzetéből eredően még inkább szembe kell nézni az új kihívásokkal. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai ugyan akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, ám az uniós tagság, a

források bővülése révén egyszersmind új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztéséhez. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra, képesek lesznek-e megérteni, hogy az államszocialista rendszer központi irányítású gyakorlatával szemben az egységesülő Európában saját kezükbe kell venniük a sorukat, s fel kell vállalniuk a döntéseik ódiumát. Ha sikerül megragadni a kínálkozó lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból hozott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködések kiaknázásával a határrégiók többsége kitörjön hátrányos helyzetéből.

A megújult vagy új és hatékonyan működő határközi intézményi struktúrák létrehozása és a régiók megfelelő tartalommal történő feltöltése, Románia és Horvátország közelgő csatlakozása, a „narancsos forradalom” által elindult kedvező változások nyomán Ukrajna közeledése a „bővülő Európához” döntően *hozzájárulhat a határ menti kapcsolatok fejlesztéséhez* a leg hátrányosabb helyzetű határtérségek esetében is. Ebben a folyamatban pedig a különböző intézményesült interregionális szervezetek a határon átívelő együttműködések olyan eredményes formái lehetnek, amelyek hatékonyan járulhatnak hozzá az államhatárok *összekötő (híd-) szerepének erősítéséhez, a Trianonban szétterjedt térszerkezeti egységek gazdasági-társadalmi szempontú „újraegyesítéséhez”,* Magyarország államhatárai, s tágabb értelemben a Kárpát-medence egészében. Az államhatárok és a határrégió megújuló szerepköre már csak azért is fölöttébb kívánatos, mert a Magyarországot övező államhatárok – még az ausztriai, a szlovéniai és a szlovákiai immár „nyitott határ” esetében is – a kapcsolatok számos akadályát képezik átvitt és konkrét értelemben egyaránt. Miután a magyar–horvát, magyar–szerb, magyar–román és a magyar–ukrán határszakaszok az EU külső határai lettek, egyedül Magyarország lehet a közvetlen érintkezési pont az európai integrációval, nemcsak keleti irányban, hanem a szomszédos országok és az EU között, főként ami a gazdasági együttműködés szálainak a szorosabbra fűzését illeti.

Önmagukban az intézményesült együttműködési formák sem lesznek képesek azonban megoldani a határrégiók legsúlyosabb gazdasági-társadalmi gondjait, különösen nem a peremterületnek számító periférikus határ menti térségekben és azok tágabb környezetében. A ma is meglévő súlyos gazdasági, társadalmi problémák enyhítésére, a gazdasági-társadalmi felemelkedés meggyorsításához a határrégiók saját erőforrásai nem elégségesek, ezért a jövőbeni *fejlődésnek egyszerre kell támaszkodnia a belső erőforrások maximális mobilizálására és külső (állami vagy más) tőkebevonás és EU források igénybevételére.*

A fejlettségi szint tekintetében nagyon heterogén határrégiókban természetesen a felzárkózás is csak differenciáltan képzelhető el. A fejlődés alapfeltétele a gazdaság minőségi átalakulása, hiszen az országos átlaghoz való közelítés csak az átlagos növekedés meghaladásával lehetséges. A minőségi élet és a régió fokozatos felzárkózásának feltételeit elsősorban *a külső támogatások felhasználásával egyre inkább önerőre támaszkodó gazdasági fejlődés teremtheti meg.* Ennek megfelelően a regionális *fejlesztés fókuszában a gazdaság fejlődési feltételei-*

nek javítása, nemzetközi szinten is versenyképes regionális gazdaság kialakítása állhat, kihasználva a határregiók nemzetközi tranzitszerepéből adódó lehetőségeket. A gazdaság fejlődésével emelkedhet meg úgy a lakossági és települési jövedelmi színvonal, hogy a növekvő belső erőforrások hatékonyabb válságkezelési lehetőségekre adjanak módot.

Az előbbiekkal összhangban a határregiók fejlődése szemszögéből – különösen a külső határok mentén – a fejlesztés prioritásai közül *a régió kelet-nyugati közvetítő (híd) szerepének erősítése és kiaknázása* – érthető módon – az egyik legfontosabb követelmény. Ez az összekötő szerepe nemcsak a gazdaság és a tranzitforgalom szempontjából meghatározó, hanem a kulturális és civil kapcsolatok terén is, különös tekintettel *magyarlakta határon túli területekre*, amelyekkel a napi kapcsolattartás Magyarország és benne a térség kiemelkedő fontoságú feladata. Arról nem is szólva, hogy az Európai Unió csatlakozást követően megnövekedett felelősség hárul a határon átnyúló gazdasági, társadalmi kapcsolatok kezdeményezése és finanszírozása terén Magyarországra, hiszen az *Európai Unióban a határon túlnyúló kapcsolatok erkölcsi és anyagi támogatása prioritást* élvez (Horváth Gy. 2001b).

Amióta Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagja lett, a megváltozott geopolitikai helyzete miatt is Magyarország sokoldalú tranzitfunkciója felértékelődött. A közvetítő szerep a felelősségen túl természetesen komoly piaci, gazdasági lehetőséget is magában rejt. A lehetőségek kiaknázásához azonban a szűkebb határregióknak is fejlődniük kell a kapcsolatokat biztosító közlekedési és a gazdasági kapcsolatok lebonyolítását biztosító egyéb infrastruktúrák terén, főként ami a külső és belső elérési viszonyok nemzetközi, országos és a rájuk kapcsolódó helyi közlekedési hálózat és infrastruktúra fejlesztését, s nem utolsósorban a periféria-jelleg mérséklését illeti. Nagy segítséget jelent ehhez az *interregionális együttműködések fejlesztése*, amelyhez segítségül szolgálhatnak a különféle a közvetlen kétoldalú önkormányzati és civil kezdeményezések koordinálása annak érdekében, hogy fejlesztési célokra rendelkezésre álló saját, illetve az uniós forrásokat maximális hatékonysággal tudják megszerezni és felhasználni a közös fejlesztések érdekében.

Részletes indoklás nélkül is nyilvánvaló, hogy a határon átnyúló együttműködések esélyeit javító különféle fejlesztéseknek számos kérdésre kell választ adniuk, és már a tervezés kezdeti szakaszában újabb problémát jelent az érdekek összehangolása, az uniós és az országonkénti támogatási politikának való kölcsönös megfelelés. Ez azért nagyon fontos, mivel a szükséges pénzügyi forrásokat csak a határtérségen kívülről érkező összegek biztosíthatják, és ezért különösen az EU támogatási alapelveit (vertikális és horizontális partnerség, koncentráció, addicionalitás, szubszidiaritás, decentralizáció, programozás, hatékonyság stb.) kell figyelembe venni. Kedvező irányú változások jelei mutatkoznak meg abban is, hogy az együttműködés és a közeledés intenzitása ma már Magyarország szinte minden határtérségében erősödni látszik.

Bár a határ menti együttműködések jövőjét a jelenlegi közös Európa keleti peremén megjósolni igen nehéz, ám a kifejtettek alapján is bizonyosnak tűnik, hogy a *határ menti és a határokon túlnyúló együttműködések fejlesztésében komoly lehetőségek rejlenek*. Nemcsak arról van szó, hogy a különböző területfejlesztési kooperációk új fejlesztési forrásokat tárhatnak fel a határ mindkét oldalán, de komoly mértékben *hozzájárulhatnak Magyarország politikai és gazdasági pozícióinak átrendezéséhez is a Kárpát-medencében*. Különösen érvényes ez a megállapítás a ma még fölöttébb problematikusnak tekinthető keleti és déli határrégiókra. Éppen ezért a különböző együttműködések úgy kell szervezni, hogy azok beépülve a nemzeti fejlesztési stratégiákba, a területi politika meghatározó elemei legyenek, sőt az Európai Unióhoz történő csatlakozás sikerességéhez is járuljanak hozzá. Az eredményes együttműködés egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a *határ menti együttműködés intézményesült formái mellett*, s azok keretei között készüljenek tartalmas közös *fejlesztési koncepciók* a szomszédos határrégiók között, amelyekre az együttműködés *stratégiai*, majd *operatív programjai* épülhetnek. Mindez feltételezi egyszersmind, hogy a partnerség és az egyenrangúság elve már a kapcsolatok irányainak kidolgozásakor is érvényesüljön.

Továbbra is minden bizonnyal még hosszú ideig nyitott marad azonban a kérdés, hogy mikor valósulhat majd meg a „*határok nélküli Európa*” eszménye, tanúja lehet-e hamarosan a vén kontinens a *vesztfáliai rendszer (1648) végnapjainak*, s az egységesülő Európa mikor érkezik egy valóban „*határtalan új középkor küszöbére*”?

IRODALOM

- Abonyiné Palotás J. 2000:* A Dél-Alföld infrastrukturális ellátottságának minősítése és hatása a térség fejlődésére. – Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 121–132. (Továbbiakban: Szónokyné Ancsin G. i.m.)
- AEBR 1981:* Europäische Charta der Grenz- und Grenzübergreifenden Regionen (Határregiók és határon átnyúló régiók európai kartája). EUREGIO.
- Albel A. 1999:* Turizmus a Dél-Alföldön, határmentén. – Comitatus. 10. pp. 64–68.
- Ancel, J. 1999:* A határok geográfiája. – Geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. pp. 413–422.
- Anderson, J. 1996:* The shifting stage of politics: new mediaval and post modern territorialities? Environment and Planning D, Society and Space, 2.
- Anderson, J.–O’ Dowd, L. 1999:* Borders, Border Regions and Territoriality. Contradictory Meanings, Changing Significianci. – Journal of the Regional Studies Association. 7. pp. 593–605.
- Ankerl G. 2000:* Határrevízió és a többségi döntés „demokratikus” elve. – Valóság. 3. pp. 1–15.
- Aschauer, W. 1995:* Auswirkung der wirtschaftlichen und politischen Veränderungen in Osteuropa auf der ungarisch-österreichischen und den ungarisch-rumänischen Grenzraum. Postdam, Institut für Geographie und Geoökologie die Universität Postdam.
- Aschauer, W. 1995:* Határon átnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák–magyar határ térségében. – Tér és Társadalom. 3–4. pp. 157–159.
- Aschauer, W. 2003:* Egy „működő” schengeni határ: az államhatár szerepének átalakulása a német–dán határvidéken. – Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. Nemzetközi tudományos konferencia, 2002. szeptember 30.–október 1. Szerk.: Süli-Zakar I. Debrecen, DE Kossuth K. pp. 6–16.
- Balcsók I. 2000:* Hátrányos helyzetű társadalmi rétegek az Északkelet-Alföld határ menti térségeinek munkaerőpiacán. – Tér és Társadalom. 2–3. pp. 285–294.
- Balcsók I. 2001:* Sokasodó gondok - szerény lehetőségek az északkeleti határmenti munkaerőpiacán. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 170–215.
- Balcsók I. 2002a:* Gúzsba kötött óriás – avagy az észak-alföldi régió munkaerőpiacának évtizedes gondjai. – Területi Statisztika. 2002. 1. 44–62. p.
- Balcsók, I. 2002b:* Labour Market Relations in the North-Eastern Hungarian Plain. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 338–344.
- Balcsók I. 2004:* A vidéki térségek munkanélküliségének aktuális kérdései. = A Falu 19. 2004/4. pp. 71–81.
- Balcsók I. 2005:* A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992–2002 közötti időszakban. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2005. 158 p.
- Balcsók I.–Dancs L. 2000:* A határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője Hajdú-Bihar megye határ menti településein, különös tekintettel a munkaerő-piaci lehetőségekre. –

- Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 211–317.
- Balcsók I.–Dancs L. 2001: A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán. – A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Szeged, 2001. október 25–27. Szerk. Dormány G., Kovács F., Péti M., Rakonczai J. Szeged, SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék [13] p. CD-ROM
- Balcsók I. – Dancs L. 2003: Munkaerőpiaci kapcsolatok az Északkelet-Alföldön, különös tekintettel a magyar-ukrán határ mentére. = Alföldi tanulmányok 2002–2003. XIX. pp. 51–65.
- Balcsók I. – Baranyi B. et al. 2005: Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. Szerk.: Baranyi B. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály. 2005. 171 p.
- Balogh I.–Izsák L.–Gergely J.–Föglein G. 1986: Magyarország története 1918–1975. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Balogh R. 1996: Hajdú-Bihar megye természetföldrajzi adottságai és ezek idegenforgalmi jelentősége. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. pp. 116–126.
- Baranyi B. (szerk.) 1998: Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács. (Területfejlesztés, 8.).
- Baranyi B. 1998: A határon átnyúló kapcsolatok szerepe az agrárgazdaság versenyképességének erősítésében a Bihari Vállalkozási Övezet működési területén. – A versenyképes magyar agrárgazdaság az évezred küszöbén. I. köt. Ökonómia. XL. Georgikon Napok. 1998. szeptember 24–25. Összeáll.: Sényi P.-né. Keszthely, Pannon Agrártudományi Egyetem. pp. 299–304.
- Baranyi B. 1999: A „periféria perifériáján” - a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. – Tér és Társadalom. 4. pp. 17–44.
- Baranyi B. (szerk.) 1999: Északkelet-Magyarország és a határok. Északkelet-Alföld határmenti területeinek helyzete - a felzárkózás lehetőségei és esélyei. (Az MTA Stratégiai Kutatások Új környezeti, gazdasági, települési és társadalmi folyamatok az Alföldön című alprogram 2. tudományos részjelentése.) Programfelelős: Csatári B. Témavezető: Baranyi B. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Csoportja. 1999. Kézirat.
- Baranyi B. 2000a: Bihar–Bihor Euroregionális Szervezet létesítésének lehetőségei és esélyei. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Csoportja. Kézirat.
- Baranyi B. 2000b: A határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok és a vidékfejlesztés összefüggései a Bihari Vállalkozási Övezet rurális területein. – Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2000. pp. 389–396.
- Baranyi B. 2000c: Az államhatárok elválasztó és összekapcsoló szerepe, avagy a határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 197–205.
- Baranyi B. 2000d: Gondolatok a paraszti polgárosodás sajátosságairól és lehetséges területi típusairól az Alföldön. – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 509–523.
- Baranyi B. (szerk.) 2001: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

- Baranyi B. 2001a:* A „periféria perifériáján” - egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határmenti területein. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 55–86.
- Baranyi B. 2001b:* A határ menti térség és a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyei. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 338–368.
- Baranyi B. 2001c:* „Maradék Biharország” fővárosából az ország keleti kapuja – Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. – Bihari Diéta III. Szerk.: Matolcsi L. Debrecen, Ethnica. pp. 52–72.
- Baranyi B. 2002a:* Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – Magyar Tudomány. 2002. 11. pp. 1505–1518.
- Baranyi, B. 2002b:* Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 38.).
- Baranyi, B. 2002c:* Euroregional Organisations and New Interregional Formations on the Eastern Borders of Hungary. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 137–156.
- Baranyi B. 2002d:* Székelyföld, mint a magyar tökemozgás további lehetséges célterülete. – A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Szerk.: Kassay J. Csíkszereda, Székelyföld 2000 Munkacsoport. pp. 61–72.
- Baranyi B. 2003a:* Schengen árnyékában – euroregionális szervezetek és a határon átnyúló együttműködés kérdései Magyarország keleti államhatárai mentén. – Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. Szerk.: Süli-Zakar I. i.m. pp. 83–93.
- Baranyi, B. 2003b:* Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary – European Spatial Research and Policy. 1. pp. 85–94.
- Baranyi B. 2004:* A határmentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai. Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. 2004. 309 p. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
- Baranyi, B. ed. 2005:* Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian Border Regions as Areas of Co-operation Along the External Borders of Europe. Pécs, Centre for Regional Studies. 2005. 169 p.
- Baranyi B. szerk. 2005:* Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. – Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Debrecen.
- Baranyi B. szerk. 2005a:* Roma szegregációs folyamatok a cserehádi és dél-baranyai kistérségekben. Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2005. 132 p. (Magyarországi cigány népesség helyzete).
- Baranyi B. 2005a:* Eurorégiók és egyéb lehetséges határközi struktúrák dilemmái Magyarországon. – Közélet. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén. Szerk.: Baranyi B. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 2005. pp. 41–58.
- Baranyi B. 2005b:* Új kihívások a magyar–ukrán határ menti együttműködésben. In: Tanulmányok a “Határország a minőség útján” c. tudományos konferenciáról. Szerk.: Hautzinger Z. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. pp. 153–166. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, IV.).
- Baranyi B.–Balcsók I. 2002:* A munkaerő-piaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992–2001 között. – Regionális fejlődés Európában és Magyarországon. Szerk.:

- Radnóti É. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ. pp. 89–103. (Stratégiai Füzetek, 12.).
- Baranyi B. – Balcsók I. 2004: Munkaerőpiac a Dél-Alföld határ menti területein. – Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újraszerveződő kapcsolatairól. Szerk.: Nagy I., Kugler J. Békéscsaba–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2004. pp. 77–104. p.
- Baranyi B. – Horváth Gy. 2005: Területfejlesztés és határ menti együttműködések a Kárpát-medencében. – Nemzetpolitikai Évkönyv. 2005. 21 p. (Megjelenés alatt).
- Baranyi B.–Balcsók I.–Dancs L. 2000: Lehetőségek és esélyek a „Keleti végeken”. A határ menti kapcsolatok helyzete és fejlesztésének lehetséges irányai a magyar–román és a magyar–ukrán határok mentén. Szerk.: Baranyi B.; Projektvezető: Rechnitzer J. Győr–Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. Kézirat.
- Baranyi B.– Balcsók I. – Dancs L. 2001–2002: Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok lakossági szemszögből a magyar–román határ két oldalán. Kérdőíves vizsgálat. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Osztálya. (Mélyinterjúkkal együtt.) Kézirat.
- Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B. 1999: Borderland Situation and Peripherality in the Nos-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 31.).
- Baranyi B.–Dancs L. 2001: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. – Comitatus. 1–2. pp. 25–41.
- Barta Gy. 1990: Centrum–periféra folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? – Tér-idő-társadalom. Szerk.: Tóth J. Pécs, MTA RKK. pp. 170–188.
- Barta Gy.–Beluszky P.–Berényi I. 1975: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – Földrajzi Értesítő. 3. pp. 299–390.
- Bartke I. 1995: Területfejlesztés. Budapest, Eötvös.
- Beluszky P. 1990: „Tradicionális” területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948–1992). In: Tér-idő-társadalom. Szerk.: Tóth J. Pécs, MTA RKK. pp. 49–63.
- Beluszky P. 1992: Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). Vég kiadás I. Társadalom-földrajzi Tanulmányok (1959–1992). Bp. MTA RKK. pp. 39–59.
- Beluszky P. 1994: Alföldi út? Alföldi ösvények! In: Az „alföldi út” kérdőjelei. Alföld-Kongresszus, 1993. Tímár Judit (szerk.) Békéscsaba. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály. pp. 263–271.
- Beluszky P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános Rész. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum.)(Területi és Települési Kutatások, 16.)
- Beluszky P. 2001: A Nagyalföld történeti földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek.) (Dialóg Campus Tankönyvek.)
- Beluszky P.–Csatári B. 1998: Kísérleti számítások Magyarország és az Alföld új településtopológiájához. Alföld II. Kutatási Program. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. Kézirat.
- Berényi I. 1988: A határ menti térségek kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. OKKFT Ts.2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Ts-2/2 Program Iroda. pp. 58–61.
- Berényi I. 1992: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. – Földrajzi Tanulmányok. 22. Budapest, Akadémiai K.

- Berényi I. 1993: Socialgeographische Aspekte in der Forschung der Grenzgebiete. – Raum und Grenzen. Hrsg.: Maier, J. Bayreuth. pp. 43–48. (Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, 3.).*
- Béres, Cs.–Corrigan, J.–Süli-Zakar, I. 1996: Cross-border cooperation in a Europe of frontiers. – Acta Geographica Debrecina, 33. 1994/1995. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. pp. 169–177.*
- Béres Cs.–Süli-Zakar I. 1990: Bihar. Térbeli hátrányok - társadalmi problémák. Debrecen–Berettyóújfalu.*
- Béres L. 2000: A magyar–román határ menti térségek együttműködése, mint biztonsági tényező. – Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 187–196*
- Bernei Á.–Süli-Zakar I. 1997: Régiók, regionális folyamatok a világ gazdaságában. – Tér és Társadalom 4. pp. 86–87.*
- Bihar–Bihor Eurorégió 2002: A Bihar–Bihor Eurorégió Határon Átnyúló Együttműködés alapszabálya. Biharkeresztes. Kézirat.*
- Borján A. 2000: Integráció a magyar–román–szerb határon, avagy a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió. – Bárka. 1. pp. 43–46.*
- Böhm A. 1996: Határ menti önkormányzatok. Önkormányzat, helyi társadalom, politikai részvétel néhány közép-európai országban. – Társadalomkutatás. 3–4. pp. 153–169.*
- Budai M.–Kozma T. (szerk.) 1997: Határ menti együttműködés a felsőoktatásban. Debrecen.*
- Bujdosó Z. 2001: A határ menti kapcsolatok elmélete és néhány gyakorlati vonatkozása magyar példákon keresztül. – 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. Debrecen, DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. pp. 91–97.*
- Bulla B.–Mendöl T.–Kocsis K. 1999: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, Lucidus K. (Kisebbségkutatás könyvek).*
- Council of Europe 2000: Handbook on Transfrontier Co-operation for Local and Regional Authorities in Europe, Genf.*
- Commission de l'Union Européenne 1997: Guide LACE, Coopération transfrontalière. Bruxelles.*
- Courlet, J. 1988: La frontière: couture ou coupure? – Économie et humanisme. 301. pp. 5–12.*
- Cranfield, M.–Lucchese, A. (eds.) 1996: Cross-border and inter-regional cooperation in the European Union. Luxembourg, European Parliament.*
- Curch, A.–Reid, P. 1996: Urban power, international networks and competition: the example of cross-border cooperation. – Urban Studies. 8. pp. 1297–1318.*
- Czimre K. 1999: Eurorégiók a régiók Európájában. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 77–85.*
- Czimre K. 2001: A Kárpátok Eurorégió nemzetközi kapcsolatai az együttműködés elmélyülésének tükrében. – 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. I.m. pp. 59–67.*
- Czimre K. 2004: A bővítési szempontok és a határon átnyúló együttműködések kapcsolata. – Tér és Társadalom 4. pp. 117–134.*
- Csatári B. 1993: Az Alföld tünetcsoport újraélése 1990–1994. Tér és Társadalom, 3-4. sz. pp. 1–12.*

- Csatári B. 1994: Az alföld-problematika fő kérdései, a regionális fejlődés esélyei és korlátai. In: Az „alföldi út” kérdőjelei. I. m. pp. 79–83.
- Cséfalvai Z. 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. Budapest, Ikva Kiadó Kft.
- Cserti Csapó T.–Wilhelm Z. 1998: The impact of political factors on environmental conditions in the regions the southern border in Hungary. – Region and Regionalism. No. 3. Opole–Łódz, Silesian Institute in Opole, University of Łódz. pp. 116–123.
- Csongrád megye 2003: Csongrád Megyei Önkormányzat, <http://www.csongrad-megye.hu>
- Csordás L. 2000: Területi-települési különbségek az Északkelet-Alföldön és annak határmenti részein. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 239–246.
- Csordás L. 2001a: Területi különbségek az Északkelet-Alföld határmenti térségében. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 94–147.
- Csordás L. 2001b: Az Északkelet-Alföld határmenti területeinek turizmusa (helyzetelemzés). – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 295–315.
- Csordás L. 2002: Területi különbségek az Északkelet-Alföld határmenti területén. (OTKA T. 031943 sz. kutatási program.) Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. Kézirat.
- Csuth S.–Winkler Gy. 1999: A magyarországi Békés és a romániai Arad megye határmenti térség közlekedési és gazdasági-fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata. Összefoglaló Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. (Műhely sorozat, 1.).
- Dancs L. 2000a: Keleti kapu és elszigeteltség. Az elzártság kérdése és a határon átnyúló kapcsolatok esélyei az északkelet-alföldi határ mentén. – Tér és Társadalom. 2–3. pp. 275–284.
- Dancs L. 2000b: Egy lehetőség a periféria periferiáján. A határon átnyúló kapcsolatok helyzete és fejlődésének esélyei az Északkelet-Alföldön. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 207–214.
- Dancs L. 2001a: A kárpátrégió. – Beszélő, 5. pp. 68–69.
- Dancs L. 2001b: Az északkelet-alföldi határszél kialakulása és néhány geográfiai jellemzője. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. i.m. pp. 13–25.
- Dancs L. 2001c: Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. i.m. pp. 257–296.
- Dancs, L. 2002a: Chances and Limits of Hungarian–Ukrainian Cross-border Cooperation Shortly before the Introduction of the Schengen Border Systems. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 163–170.
- Dancs, L.–Hajdú, Z.–Kugler, J.–Nagy, I.–Szörényiné Kukorelli, I. 2000: Hungary’s seven border regions. – Journal of Borderlands Studies. 1. pp. 251–254.
- Dankó L. 1999: Hármashatármenti gazdasági együttműködés. A Kárpátok Határmenti Gazdaságfejlesztési Szövetség projekt bemutatása. Sátoraljaújhely, Zemléni RVA.
- Dénes Z. 1996: Interetnikus kapcsolatok a Parciumban. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 196–198.
- Diebel A.–Szarvák T. 1997: A rendszerváltás vesztesei. Szociográfiai vizsgálat eredményei egy határ menti településen, Bagamérban. – A fenntarthatóságtól a vidékfejlesztésig. IV.

- Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 314–322.
- DKMT Eurorégió stratégiája 2005*: A DKMT Eurorégió Fejlesztési Kht. megbízásából készítette: az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének Békéscsabai osztálya. Projektvezető: Nagy Imre. MTA RKK ATI, Békéscsaba.
- Dobrossy I. 1997*: Határok-kapcsolatok (A szlovák–magyar lakosságcsere történetéhez). – Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc. pp. 217–224.
- Dőry T. 1999*: Vállalkozások jövőképe az osztrák–magyar határ menti térségben. – Elválaszt és összeköt - a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 209–235.
- Dövényiné Z. 2000*: A térformáló folyamatok és a területi fejlődés történeti és földrajzi aspektusai az osztrák–magyar határtérségekben. – Globalitás, lokalitás, regionalitás. Tiszteletkötet Golobics Pál tanár úr 60. születésnapjára. Szerk.: Szukk O., Tóth J. Pécs, PTE Természettudományi Kar Földrajzi Intézet. pp. 207–217.
- Éger Gy. 1987*: A határmenti térségek társadalmi-települési jellemzői Magyarországon. – Magyarságkutatás. pp. 215–216.
- Éger Gy. 1993*: Multietnikus határtérségek Közép-Európában. – Regio. 3. pp. 34–55.
- Éger Gy. 1996*: Kettős tükörben. Etnikai preferenciák néhány közép-európai határtérségben. – Pro Minoritate. 3. pp. 95–106.
- Éger Gy. 1997a*: A határ, ami elválaszt és összeköt. Életmód és életkörülmények, etnikai preferenciák az országhatár mentén élő magyar népesség körében. – Limes. 2. pp. 163–167.
- Éger Gy. 1997b*: Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép Európában. – A mai világ és a jövő foratókönyvei. Szerk.: Varga Cs., Tibori T. Budapest, HÉA Stratégiakutató Intézet MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány. pp. 223–242. (Nemzeti stratégia könyvek 2020-ig, 1.).
- Éger Gy. 1999*: Eurorégiók Keleten és Nyugaton - ami közös és ami különböző. – Globalizáció és nemzetépítés. Szerk. Bárdi N. Budapest, Teleki László Alapítvány. pp. 215–232.
- Éger Gy. 2000*: Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest, Osiris. (Pro Minoritate Könyvek).
- Éger, Gy.–Langer, J.(eds.) 1996*: Border, Region and Ethnicity in Central Europe. Klagenfurt, Norea Verlag.
- Eke P.-né 1990*: Az országhatár menti terület népesedési folyamatai Szabolcs-Szatmár megyében. – Tér-idő-társadalom. (Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek.) Szerk.: Tóth J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 404–417.
- Eke P.-né Zamárdi I. 2002*: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei határváltozások és hatásuk a megye gazdaságára és társadalmára. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. pp. 437–454. (Nagy Iván Könyvek.) (Kárpátia Könyvek.)
- Enyedi Gy. 1976*: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Enyedi Gy. 1990*: A kelet-közép-európai régió. – Magyar Tudomány. 4. pp. 392–401.
- Enyedi Gy. 1993*: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kvk.
- Enyedi Gy. 1994a*: Új regionális folyamatok a posztszocialista Kelet-Közép-Európában. – INFO-Társadalomtudomány. 29. pp. 59–69.

- Enyedi Gy. 1994b: Az Alföld fejlődésének perspektívái. In: Az „alföldi út” kérdőjelei. I. m. pp. 13–16.
- Enyedi Gy. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió).
- Enyedi Gy. 1997: A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon – Földrajzi Értesítő. 26. pp. 67–85.
- Enyedi Gy. (szerk.) 2000: Magyarország településkörnyezete. Budapest, MTA. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása).
- Enyedi Gy. 2001: Mitteleuropa. – Europa und seine Saaten: eine Geographie. Hrsg.: A. Nailly, A. Fremont. Paris, La Documentation Française. pp. 159–170.
- Enyedi Gy. 2005: Európa peremén? – Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. III. Alföld Kongresszus (2003. november 28–29. Békéscsaba). Szerk.: Nagy E., Nagy G. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. pp. 7–11.
- Erdősi F. 1988: A határmenti térségek kutatásáról. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 18–30.
- Erdősi F. 1989: Hátrány-e a határ mente? – Figyelő. június 22. 7. p.
- Erdősi F. 1990: Entwicklungspolitik in den Grenzgebieten Ungarns. – Specimina Geographica. pp. 113–122.
- Erdősi F. 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 225–238.
- Erdősi F.–Tóth J. (szerk.) 1988: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. OKKFT Ts.2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Ts-2/2 Program Iroda.
- Európai Keretegyezmény a területi önkormányzatok és a közigazgatási szervek határmenti együttműködéséről 1989: Council of Europe, European Treaty. Series No. 106, 159, 169. Strasbourg.
- Excellence 2001: Közlekedésfejlesztési és logisztikai program a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezetben. Budapest, Excellence Rt.
- Faragó, L. 1999: Regional 'winners' and 'losers'. In: Hajdú, Z. (ed.): Regional processes and spatial structure in Hungary in the 1990's. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 316–327.
- Fedinec Cs. 2002: Kárpátaljai autonómia, határváltozások 1918–1944. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 415–436.
- Ferge Zs. 1998: Szociálpolitika 1989–1997. In: Magyarország évtizedkönyve 1988–1998: A rendszerváltás (Szerk.: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L.). Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. Budapest. pp. 554–570.
- Fleisz J. 2002: Nagyvárad vonzáskörzetének és funkcióinak beszűkülése Trianon után. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 352–364.
- Forray R. K.–Pribersky, A. (szerk.) 1992: A határmenti együttműködés és az oktatás. Tudományos tanácskozás. Szombathely, 1992. április 27–29. Budapest, Oktatókutató Intézet.

- Fóti J.–Lakatos M. 2004: Foglalkoztatottság és munkanélküliség (Információk a magyarországi censusok eredményeiből) 3. Munka nélkül. OFA Kht. Budapest.
- Fried I. 1986: Kelet- és Közép-Európa között. Budapest, Gondolat.
- Frisnyák S. 1988: Szabolcs-Szatmár megye gazdaságilag elmaradott területei. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 119–120.
- Frisnyák S. (szerk.) 1996: A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. Nyíregyháza.
- Frisnyák S. (szerk.) 1998: A felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, BGYTF Földrajzi Tanszék.
- Frisnyák S. (szerk.) 2000: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszék.
- G. Fekete É.: Cserehát-Hernád-Bódva vidék, Térségfejlesztési Program. A térség mely élni akar 2/3. A határmenti együttműködés programja (vitaanyag) Edelény, Csereháti Településszövetség, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Területfejlesztési Tanács.
- Galántai J. 1990: A trianoni békekötés 1920. Budapest, Gondolat.
- Gaunard M-F. 1999: Les Eurorégions en Allemagne, modes de structuration et de dynamisation des espaces frontaliers, Mosella, 24. évf, 1-2. szám, pp. 291-298.
- Gémes T. 2002: Adalékok a keleti államhatárok sajtóvisszhangjához Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. Kézirat.
- Glatz F. 2000: Trianon öröksége. História. 4. pp. 3–5.
- Golobics P. 1995: A határ menti térségek városainak szerepe a regionális együttműködésben. Pécs, JPTE. (Közlemények a JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről, 3.).
- Golobics P. 1996: A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 224–230.
- Golobics P. 2000: A nemzetközi integrációk és a világgazdaság térszerkezetének változása. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 51–58.
- Golobics P.–Tóth J. 1999: A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. – Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Szerk.: Tóth J., Wilhelm Z. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. pp. 7–22.
- Gooneratne, W. – Mosselman, E. 1996: „Planning Across the Borders”: Border Regions in Eastern and Southern Africa. Regional Development Dialogue, 2. pp. 136–155.
- Gorzalak, G. 1998: Regional and Local Potential for Transformation In Poland. – Regional and Local Studies 14. Warsaw, European Institute for Regional and Local Development.
- Green Paper. Regional Development Policy in Romania. Bucharest, Romanian Government and European Commission. 1997.
- Guichonnet, P.–Raffestin, C. 1974: Géographie des frontières. Paris, Presses Universitaires de France.
- Gulyás L. 2005: Két térség – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. – Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- European Commission 1997: Gyakorlati útmutató a Határon Átnyúló Együttműködéshez. Regionális politika és kohézió. Phare. Európai Határregión Szövetsége (AEBR). European Commission. Gronau.

- Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió 2002: Együttműködési megállapodás.* Oradea–Nagyvárad
- Hajdú Z. 1988: Az államhatárok és a határmenti területek politikai földrajzi kutatása. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái.* Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 39–41.
- Hajdú Z. 1996a: A határok mentén.* – *Educatio*. 4. pp. 646–657.
- Hajdú Z. 1996b: A magyar közigazgatás történeti földrajza. – A Kárpát-medence történeti földrajza.* Szerk.: Frisnyák S. i.m. pp. 211–223.
- Hajdú Z. 1996c: A magyar–horvát határmenti együttműködés dilemmái. – Határon innen - határon túl.* Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. pp. 306–312.
- Hajdú Z. 1998: A magyar–horvát államhatár menti együttműködés lehetőségei és dilemmái. – Magyarország az európai regionális együttműködésben.* Szerk.: Balogh A., Papp G. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Külügyi Intézet. pp. 103–118.
- Hajdú Z. 2000: A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. – A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.* Szerk.: Horváth Gy. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 163–173.
- Hajdú Z. 2001a: Magyarország közigazgatási földrajza.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum.)(Területi és Települési Kutatások, 17.)
- Hajdú Z. 2001b: Potential possibilities of transborder co-operation after Hungary's accession to the European Union. – Role of the Regions in the Enlarging European Union.* Ed.: Gál, Z. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 172–181. (Discussion Papers Special).
- Hajdú Z. 2001c: The Spatial Configuration and Settlement Network of the Region of South Transdanubia. - Drava–Valley – A Scene for International Development and Cooperation.* Ed.: Halasi-Kun, G. J. Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy Studies. 2001. pp. 286–302. (Pollution and Water Resources Columbia University Seminar Proceedings, Vol. 31. 1999–2000).
- Hajdú, Z.–Horváth, Gy. 1994: European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy.* Pécs, Centre for Regional Studies.
- Hajdú-Bihar Megyei Fejlesztési Alapítvány 1998: A magyar–román határmenti települések erőforrás felmérése - 1998.* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Fejlesztési Alapítvány.
- Hansen, N. 1977: Border regions: a Critique of Spatial Theory and a European Case Study. – Annals of Regional Science.* 3. pp. 1–13.
- Hansen, N. 1983: International cooperation in border regions: an overview and research agenda. – International Regional Science Review.* 8. (3). pp. 456–477.
- Hardi T. 1999: A határ és az ember – Az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. – Elválaszt és összeköt – a határ.* Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. i.m. pp. 159–190.
- Hardi T. 2000a: A határ és az ember – az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a másik oldalról. – Határok és régiók.* Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 247–254.
- Hardi T. 2000b: Államhatárok és regionális együttműködések. – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 595–615.
- Hardi T. 2001: Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határmenti együttműködéseire. – A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei.* Szeged, 2001. október 25–27. Szerk.

- Dormány G., Kovács F., Péti M., Rakonczai J. Szeged, SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék. [15] p. CD-ROM
- Hardi T. 2002: A határ és a határ menti együttműködések a kialakuló határrégiókban. PhD-értekezés. Pécs–Győr. Kézirat.
- Hardi T. 2003: Az államhatár. – Rendőrtiszti Főiskola, Rendvédelmi Füzetek 7. Budapest.
- Hardi T. 2004: Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – Magyar Tudomány. 9. pp. 991–1001.
- Hardi T.–Nárai M. 2001a: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. – Tér és Társadalom. 2. pp. 107–129.
- Hardi T.–Nárai M. 2001b: A határ és a határmentiség. A mentális kép vizsgálata négy oszt-rák-határ-menti településen. – Comitatus. 1–2. pp. 42–52.
- Határon Túli Magyarok Hivatala 2000: Jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről.
- Helsinki, P. 1998: Az új Európa új lehetőségei. – A Kárpátok Eurorégió öt éve. Nyíregyháza, pp. 18–21.
- Hoóz I. 1992: A határmenti települések elnéptelenedése. – Statisztikai Szemle. 12. pp. 1005–1017.
- Horváth Gy. 1998: Európai regionális politika. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek).
- Horváth Gy. (szerk.) 2000: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Horváth Gy. 2001a: Decentralizáció és regionalizmus Európában. Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. (Habilitációs előadások, 3.).
- Horváth Gy. 2001b: Regionális támogatások az Európai Unióban. Budapest, Osiris. (Magyarország az Európai Unióban-Kézikönyvtár).
- Horváth Gy. szerk. 2003: Székelyföld. Budapest–Pécs, MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gy. 2004: Strukturális politika és a kelet-közép-európai régiók. – Területi Statisztika. 3. pp. 236–251.
- Horváth Gy. 2005: A Kárpát-medencei régiók közös kohéziós politikájáról. – Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén. Szerk.: Baranyi B. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen. pp. 13–28.
- Horváth Gy. (szerk.)–Rechnitzer J. (szerk.) 2000: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Houtum, H. van et al. 2003: (Re)bordering the European Union: Scrutinizing the Border Regime of an Enlarging European Union. – „EXLINEA” – Research Framework. Nijmegen Centre for Border Research Department of Human Geography, University of Nijmegen, The Netherlands. (Manuscript.)
- Hörcksik R. 1997: A határmenti kapcsolatok szerepe az európai integrációban. – Marketing tanulmányok 3. Miskolc, Miskolci Egyetem. pp. 32–43.
- HÓRI 2002: A Nyírbátori és az Orosházi Határőr Igazgatóság írásos beszámolója és szóbeli interjúja. (A szerző birtokában.) Kézirat.
- Hudak, V. 1997: „A Kárpátok Eurorégió kialakulásának és fejlődésének vizsgálata” Kelet-Nyugati Tanulmányok Intézete. (angolból fordítva) Kézirat.
- Hudak, V. 1998: A Kárpátok Alapítvány. – A Kárpátok Eurorégió öt éve. Nyíregyháza, pp. 41–44.
- Hudak, V. 1999: Carpathian Foundation – A Link Between the Carpathian Euroregion and Citizenon. pp. 83–87.

- Illés I. 1993: A Kárpátok Eurorégió. – Valóság. 6. pp. 12–19.*
- Illés I. 1994: Határok és határmenti együttműködés Nyugat - és Kelet-Európában. – Európai határok - európai stabilitás. Szerk.: Kiss J. L. Budapest, Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézete. pp. 35–42. (Bigis Közlemények – BIGIS Papers, 1.).*
- Illés I. 1997: A regionális együttműködés feltételei Közép-és Kelet-Európában. – Tér és Társadalom. 2. pp. 17–28.*
- Illés I. 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek.)(Studia Regionum.) (Területi Kutatások, 19).*
- INTERREGIO 2000: Megállapodás az INTERREGIO Kárpátalja megye (Ukrajna), Szatmár megye (Románia) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (Magyarország) közös trilaterális együttműködésről. Nyíregyháza. Kézirat.*
- Interregionális szervezetek... 2002: Interregionális szervezetek (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió), valamint a gazdasági övezetek (a Záhonyi és a Bihari Vállalkozási Övezetek) szerepe és jelentősége az országhatármenti területek felzárkóztatásában, a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősítésében. Témavezető-szerk.: Baranyi B. Készült a Gazdasági Minisztérium „REGÉC-Interreg” pályázati program keretében. Debrecen. 222 p. Kézirat*
- Izsák É. 1999: A határmentiség és a határ menti regionális együttműködés a sajtó tükrében 1989-től napjainkig. – Elvlaszt és összekt - a határ. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. i.m. pp. 191–208.*
- Izsák É. 2000: Határok és régiók a sajtó tükrében. Az osztrák–magyar határ tíz éve. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 161–168.*
- Jeggle, U. 1994: Határ és identitás. – Regio. 2. pp. 3–18.*
- Jouen, M.–Scott, J. W.–Poulenard, D. [et al.] 2002: Az új Európa a széleken találja ki önmagát? A határokat átszelő együttműködés Európa öt régiójában. Szombathely, ISES Alapítvány, Savaria Univerity Press.*
- Jukarainen, P. 1998: Borders Change – So Do Space Identity, and Community. – H. Eskelinen – I. Liikanen – J. Oksa (eds.): Courtaons of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction. Aldershot, Asgate pp. 57–72.*
- Jurczek, P.–Wildenauer, M. 1995: Ansätze zur grenzüberschreitenden Entwicklung in der Euroregio Egremsis. – Frankfurter Wirkschafts und Sozialgeographische Schriften, 67. pp. 109–137.*
- Kapschulte, A. 1999: Grenzen und Systeme - Von geschlossenen zu offenen Grenzen? – Tübingen Geographische Studien, Heft 127. pp. 169–185.*
- Kárpátalja 2001: Kárpátalja - 2004. Belépés a XXI. századba. Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlesztési programja 2001–2004. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Tanács, Kárpátaljai Adminisztráció. (Ukrán nyelven.).*
- Kecskés T. 2000: A magyar vasúthálózat történeti-földrajzi vizsgálata (az ún. vasút szabta határok létrejötte). – A földrajz jövője, a jövő földrajzosai. Geográfus doktoranduszok III. országos konferenciája, (Debrecen 1998. szeptember 3–4.). Szerk.: Süli-Zakar I. Debrecen, Debreceni Egyetem TTK Földrajzi Tanszékcsoport. pp. 257–263.*
- Kérdőíves vizsgálat 2001–2002: Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok lakossági szemszögből a magyar–ukrán határ két oldalán. Készítette: Baranyi B., Dancs L. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. (Mélyinterjúkkal együtt.) Kézirat.*
- King, M. 1992: The impact of EC border policies on the policing of 'refugees' in Eastern and Central Europe. – Innovation in Social Sciences Research. 5 (3.) pp. 7–24.*

- Kish, Y. 2002: European Union Enlargement and the Impact of Schengen Visa on creation of New Frontiers in Central Europe. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop, Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 129–136.*
- Kiss É. 1989: A Közép-Tiszavidék megye határ menti településeinek gazdasági fejlődése és közigazgatási területbeosztása. – Alföldi Tanulmányok. 13. 1989. Békéscsaba, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Kutatócsoport. pp. 185–202.*
- Kiss J. 1996: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. – Tér és Társadalom. 2–3. pp. 55–68.*
- Kiss J. 1998: A berettyóújfalui kistérség területi kapcsolatrendszere. – Comitatus. 2. pp. 51–62.*
- Kiss J. P. 2000a: Illúziók nélkül – A határátkelők szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. – Tér és Társadalom. 1. pp. 179–192.*
- Kiss J. P. 2000b: A határátkelők szerepe a határ menti kapcsolatokban az Alföldön. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 133–142.*
- Kissné Majtényi M. 2002: Záhony és térsége jellemzői, és szerepe a területfejlesztésben. – Statisztikai Szemle. 5–6. pp. 519–536.*
- Kobolka I. 2000a: A határmenti területek biztonságára ható tényezők - kiemelten a migráció negatív hatásai. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 113–120.*
- Kobolka I. 2000b: Schengen határa biztonságpolitikai – kiemelten migrációs – szempontból nézve. – Tér és Társadalom. 2–3. pp. 265–273.*
- Kocsis K. 1988: A határmenti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira. A magyar-szlovák határvidék keleti részének népesedési folyamatai (1910–1980). – Földrajzi Értesítő. 1–4. pp. 137–158.*
- Kocsis K. 1990: Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban. Budapest, TIT.*
- Kocsis K. 1993a: A kárpát-medencei etnikai konfliktusok háttéréről. – Juss. 6. pp. 199–221.*
- Kocsis K. 1993b: Jugoszlávia - Egy felrobbant mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Budapest, Teleki László Alapítvány.*
- Kocsis K. 1996: Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. i.m. pp. 49–58.*
- Kocsis K. 1998: Telepítések és etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950) – Migráció. Tanulmánygyűjtemény I. Szerk.: Illés S., Tóth P. P. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.*
- Kocsis K.–Kocsisné Hodosi E. 1992: Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. 2. jav. kiad. Budapest, Franklin K.*
- Kocsis, K.–Kocsis Hodosi, E. 1998: Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. Budapest, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme, Hungarian Academy of Sciences.*
- Kollányi K. 1991: A Kárpát-medence Európában. Budapest, HungAvia, Kráter.*
- Koncz G. 2003: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határ menti területeinek elérhetőségi viszonyai és fejlesztési lehetőségei. – Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. Szerk.: Süli-Zakar I. i.m. 193–203.*
- Koppert, S.–Boom, E. 1993: A térségi állományról és a térrendszerről - egy határtérség földrajzi elemzése. – Az „alföldi út” kérdőjelei. Fel. szerk.: Timár J. Békéscsaba, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete Békéscsabai Osztály. pp. 276–283.*

- Kovács Cs. 2001:* Határ menti települések néhány népességföldrajzi sajátossága az Alföld északkeleti részén, különös tekintettel a cigány etnikum helyzetére. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 216–231.
- Kovács Cs. 2002:* Vállalkozások Magyarországon a román és jugoszláv határ mellett. – A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Szerk.: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs. Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 345–354.
- Kovács Gy. A. 2000:* A Dél-Alföld vasúti közlekedése a nemzetközi kapcsolatokban. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 233–238.
- Kovács T. 1988:* Néhány módszertani elképzelése a határmenti térségek szociológiai vizsgálatához. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 62–64.
- Kovács T. 1991:* A határmenti fekvés szerepe a falusi települések életében. – Tér és Társadalom. 1. pp. 41–55.
- Kovács, T. 1993:* Borderland Situations It Is Seen by a Sociologist. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 18.).
- Kovács, T.–Cserhádi, F. 2002:* The Participation of North Great Plain Region in the Phare CBC Programme. Hungarian–Romanian Co-operation. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 257–261.
- Kovács Z. 1990:* A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború után. – Földrajzi Közlemények. 1–2. pp. 3–16.
- Kozma, G. 2002:* The Difficulties of the Self-government Economic Management Systems in the Border Regions of Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg Counties. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Ed.: Süli-Zakar, I. i.m. pp. 225–236.
- Krajkó Gy. 1988:* Határmenti térségek kutatási vonatkozásai. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 152–157.
- Kruppa É. 2003:* Határ menti együttműködés az Európai Unióban és Közép-Európában. PhD értekezés. Budapest. Kézirat.
- Kugler J. 2000:* Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön, 1944–48. Budapest, Osiris, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- L. Nagy Zs. 1965:* A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Lackó L. 1988:* A sajátos helyzetű térségek problematikája, különös tekintettel a határmenti területekre. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 31–38.
- Lackó L. 1994:* A határmenti együttműködés helyzete és perspektívái Közép-Európában. – Magyar Közigazgatás. 4. pp. 209–212.
- Lados M. 2000:* Zusammenarbeit über die Grenzen. Der sanfte Druck der EU. – RAUM, 37. pp. 18–21
- Laidi, Z. 1998:* A World Without Meaning. The Crisis of Meaning in International Politics, London and New York: Routledge
- Lang, W. 1991:* Regionen und Grenzen: Auf dem Weg zum neuen Europa. – Esterbauer, F.–Pernthaler, P.: Europäischer Regionalismus am Wendepunkt. Bilanz und Ausblick. Wien, Wilhelm Braumüller. pp. 9–66.

- Lengyel I. (szerk., szerző) 1996: Határtalan lehetőségek? (Békés megye gazdasága és határ menti kapcsolatai) Békéscsaba, Gyula, Körösi Csoma Sándor Főiskola.*
- Lengyel I. 1996: A magyar–román gazdasági kapcsolatok jellemzői a Dél-Alföldön. – Határon innen – határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 151–157.*
- Lengyel I.–Szabó I.–Végh Z. 1998: Határtalan lehetőségek a magyar–román határon? – Területi Statisztika. 2. pp. 154–173.*
- Lengyel Z. Z.–Géczi I. I. 2001: Ukrajna és Magyarország határos térségeinek és határon túli együttműködésének fejlesztési koncepciója. Tervezet. Ungvár. Kézirat.*
- Letenyei L. 2001: Településtervezés és mentális térképezés. – Falu Város Régió 1. pp. 11–15.*
- Ludvig Zs. – Süli-Zakar I. 2002: A Kárpátok Eurorégió együttműködés mérlege. Eredmények, problémák és perspektívák. Oktatási Minisztérium. Budapest, 2002.*
- Majdán J. 1996: Vasutak a határ két oldalán. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 251–274.*
- Majdán J. 2002: A vasút szerepe a határok kialakulásában. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. Balassagyarmat– Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. pp. 100–115. (Nagy Iván Könyvek)(Kárpátia Könyvek).*
- Makó 2003: Makó Város Önkormányzata. <http://www.mako.hu>*
- Martinez, O. J. 1994a: Border People. London, The University of Arizona Press Tucson.*
- Martinez, O. J. 1994b: The dynamics of border interaction. New Approaches to border analysis. – Global Boundaries, World Boundaries. Volume 1. London–New York. pp. 1–15.*
- Mendöl T. 1938: Bihar-vármegye földrajza. – Bihar vármegye. Szerk.: Nadányi Z. Budapest. (Magyar városok és vármegyék monográfiája, 25.).*
- Mestre, Ch. 1993: Az egységes piac megvalósításának hatása a határmenti régiókra I–II. – Magyar Közigazgatás. 6, 7. pp. 376–382, pp. 431–444.*
- Mezei I. 2005: A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei. PhD-értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen–Miskolc. Kézirat.*
- Mészáros R. 1996: Az európai regionalizmus néhány számunkra is figyelemre méltó érdekes elemei. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 22–26.*
- Mészáros R. 1999: Interregionális együttműködés a Duna-Tisza-Maros mentén. – Kommunikáció térben és időben. Szerk.: Tésits R., Tóth J. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. pp. 175–183.*
- Mészáros R. 2000: Régióközpont a határ mentén. Adalékok Szeged lehetséges funkciórendszeréhez. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 25–31.*
- Michalkó G.–Vizi. I. 2001: A határ menti kiskereskedelem hatása Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusára. – A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai. Nyíregyháza, 2000. november 20–23. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 95–104. (Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 10.)*
- Miklóssy E. 1990: Magyarország belső gyarmatosítása. – Tér és Társadalom. 2. pp. 1–13.*
- Mohos M. 2000: Két határ szorításában: a vendvidék társadalomföldrajza. – Globalitás, lokalitás, regionalitás. Tiszteletkötet Golobics Pál tanár úr 60. születésnapjára. Szerk.: Szuk O., Tóth J. Pécs, PTE Természettudományi Kar Földrajzi Intézet. pp. 219–229.*
- Mohos M. 2002: A határ elválasztó és összekapcsoló szerepe a magyar–szlovén határszakaszon. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 548–558.*
- Molnár J. 1999: Adalékok a Sajó és Hernád közötti magyar–szlovák határszakasz társadalomföldrajzi képéhez. – Földrajzi Közlemények. 3–4. pp. 191–199.*

- Molnár J. 2000a:* A népesség alakulása egy határmenti térségben DK-Szlovákiában és ÉK-Magyarországon. – A földrajz jövője, a jövő földrajzjai. Szerk.: Süli-Zakar I. Debrecen, Debreceni Egyetem TTK Földrajzi Tanszékcsoport. pp. 410–417.
- Molnár J. 2000b:* Társadalomföldrajzi vizsgálatok Magyarország és Szlovákia Sajó és Hernád közötti határtérségében. „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi problémái” Ph.D. program. Programvezető: Tóth J., Dövényi Z. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar. PhD. értekezés. Kézirat.
- Molnár J. 2002:* Egy térség, ahol a határ elválaszt. Képek a Sajó és a Hernád közötti magyar-szlovák határvidék társadalomföldrajzi vizsgálataiból. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 299–315.
- Molnár J.–Marosák P. 1999:* A települések kapcsolatrendszere és intézményi ellátottsága egy határmenti térségben. – A táj változásai a Kárpát-medencében. Gödöllő. pp. 89–94.
- Nagy, E. 2002:* The Functionality of Co-operation Among Counties of Romania and Hungary Involved in the Carpathian Euroregion. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 246–256.
- Nagy I. 2000:* A dél-alföldi határrégió környezeti problémái és a környezetvédelmi együttműködés lehetőségei. – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 411–428.
- Nagy I. 2001a:* Adalékok Északkelet-Magyarország határtérségének környezetállapot felméréséhez. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. i.m. pp. 148–169.
- Nagy I. 2001b:* Cross-Border Co-operation in the Border Region of the Southern Great Plain of Hungary. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 36.).
- Nagy I. – Kugler J. szerk. 2004:* Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határrégió újjászerveződő kapcsolatairól. MTA Regionális Kutatások Központja. Békéscsaba–Pécs.
- Nárai M. 1999:* A határ mente, mint élettér – A határmentiség jelentősége az emberek életében. – Elválaszt és összeköt - a határ. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. i.m. pp. 129–158.
- Nárai M. 2000:* A határmentiség megélése az osztrák–magyar határ menti térségben. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 225–232.
- Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) 1999:* Elválaszt és összeköt - a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Nemes Nagy J. 1990:* Területi egyenlőtlenségek dimenziói. Adalékok egy „kvázi-elmélethez”. – Tér és Társadalom, 2. sz. pp. 15–30.
- Nemes Nagy J. 1996:* Centrumok és perifériák a piac gazdasági átmenetben. – Földrajzi Közlemények. 2–3. pp. 31–48.
- Nemes Nagy J. 1998:* Tér a társadalomkutatásban. Budapest, Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió.)
- Nijkamp, P. 1993:* Border region and infrastructure networks in European integration process. – Environment and Planning. Government and Policy. 11(4.) pp. 430–446.
- Novotny G. 1998:* Az eurorégiós minta. A sikeres határ menti együttműködés kulcskérdései. – Magyarország az európai regionális együttműködésben. Szerk.: Balogh A., Papp G. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Külügyi Intézet. pp. 77–102.

- Novotny G. 2001: Behálózott határok–határtalan hálózatok? A hálózat építés szerepe a határon átnyúló együttműködésben. – Évkönyv 2001. Szerk.: Mezei C. Pécs, PTE Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 115–129.
- Novotny G. 2003: Határon átnyúló regionális hálózatok Európában. PhD-értekezés. Pécs, 2003. március. (Kézirat). 200 p.
- O'Dowd, L.–Wilson, T. M. (eds.) 1996: Borders, nations and states. Frontiers of sovereignty in the new Europe. Aldershot, Avebury.
- Ormos M. 1983: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Ormos M. 2002: Trianon és a magyar gazdaság. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 47–58.
- Paasi, A. 1996: Territories. Boundaries and Consciousness (The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border). P. T. Taylor – J. O' Loughlin (serieseds.). John Wiley, Chichester.
- Paasi, A. 1999: Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows. D. Newmann (ed.): Boundaries as, Territory and Postmodernity, Frank Cass, London.
- Pál Á. 1996: Dél-alföldi határ menti települések társadalom-gazdaságföldrajzi jelentősége. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 181–190.
- Pál Á. 1999: A Dél-Alföld határ menti településeinek néhány társadalmi-gazdasági jellemzője. – Területi Statisztika. 1999. 2. pp. 117–130.
- Pál Á. 2000: A határmenti regionalizmus új dimenziói a Dél-Alföldön. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. 127–132.
- Pál Á.–Nagy I. 2000: Társadalmi-gazdasági folyamatok a magyar–jugoszláv határmenti térségekben. – Globalitás, lokalitás, regionalitás. Tiszteletkötet Golobics Pál tanár úr 60. születésnapjára. Szerk.: Szukk O., Tóth J. Pécs, PTE Természettudományi Kar Földrajzi Intézet. pp. 231–244.
- Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (szerk.) 1996: Határon innen - határon túl. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1996. szeptember 4–6. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék.
- Pálmai Zs. 2001: A horvát–magyar határ menti együttműködés lehetőségei. – Évkönyv 2001. Szerk.: Mezei C. Pécs, PTE Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 130–144.
- Palotás Z. é.n.: A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság.
- Palotás Z. 1990: A trianoni határok. Budapest, Interedition.
- Pándi L. (szerk.) 1995: Köztes-Európa 1763–1993. Budapest, Osiris, Századvég.
- Pap N.–Tóth J. 1997: Európa politikai földrajza. Pécs, JPTE.
- Pascariu, S. 2001: Regional Development in the Romanian Border Areas. – Role of the Regions in the Enlarging European Union. Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 61–80. (Discussion Papers, Sepcial).
- Pásztó Tóth Gy. 1996: A formálódó Duna-Tisza-Maros Eurorégió. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 16–21.
- Pásztor C. (szerk.) 2002: „...ahol határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. (Nagy Iván Könyvek) (Kárpátia Könyvek).
- Perczel Gy. (szerk.) 1996: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Budapest, ELTE Eötvös.

- Perkmann, M. 1999: Building Governance Institutions Across European Borders. – Journal of the Regional Studies Association. 1999. 7. pp. 657–669.*
- Pounds, N. J. G. 1997: Európa történeti földrajza. Budapest, Osiris.*
- Porvažnik, M. 2002: New Formed Košice Self-governing Region and Its Steps Towards Carpathian Euroregion. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop, Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 171–173.*
- Pölöskei F.–Gergely J.–Izsák L. (szerk.) 1995: Magyarország története 1918–1990. Egyetemi tankönyv. Budapest, Korona Kiadó.*
- Prescott, J.R.V. 1987: Political Frontiers and Boundaries. London, Unwin Hyman.*
- Pritz P. 1995: A magyar diplomácia két háború között. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.*
- Pritz P. 2002: Nemzetközi háborús válság és Magyarország, 1938–1941. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 116–128.*
- Ratti, R. 1991: Regioni di frontiera. Banca di Credito Commerciale e Mobiliare, Lugano.*
- Ratti, R. 1993: How can Existing Barriers Border Effects be Overcome? A Theoretical Approach. – Regional Networks, Border Regions and European Integration. Eds.: Cappellin, R. and Batey, P. Pion, W. J. London. pp. 60–69.*
- Ratti, R. 1993a: Borders and Regions in Changing Europe – a Theoretical Framework. – Regionalism as a Means for Promoting Democracy, Stability and Development with a Special Emphasis on the Black Sea Basin. Ed.: Devetak, S. Maribor, ISCOMET. pp. 32–40.*
- Ratti, R. 1993b: Spacial and Economic Effects of Frontiers. – Theory and practice of Transborder Co-operation. Eds.: Ratti, R., Reicman, S. Basel–Frankfurt am Main, Helbing & Lichtenhahn. pp. 23–49.*
- Ratti, R. 1994: Spatial and Economic Effects of Frontiers. – Theory and Practice of Transborder Cooperation. Basel–Frankfurt am Main, Helbing und Lichtenbahn.*
- Ratti, R.–Reichmann, S. (eds.) 1993: Theory and Practice of Transborder Cooperation. Basel–Frankfurt am Main, Helbing und Lichtenbahn.*
- Ratzel, F. 1999: Politikai földrajz. – Geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. pp. 162–234.*
- Ránki Gy. (főszerk.) 1976: Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Budapest, Akadémiai Kiadó.*
- Rechnitzer J. 1988: Győr-Sopron megye határmenti kapcsolatai. – A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 80–89.*
- Rechnitzer J. (szerk.) 1990: Nyitott határ. (A gazdasági és szellemi erőforrások innovációorientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban.) Győr, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-Dunántúli Tudományos Intézet.*
- Rechnitzer J. 1996: Az osztrák–magyar határ menti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális eurorégió körvonalai. Győr, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet. (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei, 33.)*
- Rechnitzer J. 1997a: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségekben. – Tér és Társadalom. 1997. 2. pp. 29–58.*

- Rechnitzer J. 1997b: Az osztrák–magyar határ menti együttműködések tapasztalatai. Győr, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-Dunántúli Tudományos Intézet. (Közlemények, 50.).*
- Rechnitzer J. 1999a: Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 7–23.*
- Rechnitzer J. 1999b: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Elválaszt és összeköt – a határ. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. i.m. pp. 9–72.*
- Rechnitzer J. 1999c: Az osztrák–magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években. – Elválaszt és összeköt – a határ. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. i.m. pp. 73–128.*
- Rechnitzer J. 2000a: Területi politika az EU csatlakozás előtt. – Versenyképesség – regionális versenyképesség. Szerk.: Farkas B., Lengyel I. Szeged, JATEPress. pp. 13–24. (SZTE Gazdasági Tudományi Kar Közleményei.).*
- Rechnitzer J. 2000b: Határrégiók és nemzetstratégia. – Pro Minoritate, 2000. 1. pp. 36–50.*
- Rechnitzer J. 2001: Szerkezeti változások a regionális gazdaságban. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és gazdaságtan Doktori Iskola. (Habilitációs előadások, 2.).*
- Regular Report... 2001: Regular Report on Romania's Progress Towards Accession. Commission of the European Communities. Brussels. 2001. 11. 13.*
- Ricq, C. (ed.) 1995: Handbook on transfrontier co-operation for local and regional authorities in Europe. Strasbourg, Council of Europa. (Transfortier co-operation in Europea, 4.).*
- Ritecz Gy.– Sallai J. 2001: A Schengeni Egyezmény és a magyar határőrizet. – Európai Tükör. 5. pp. 65–100.*
- Roch, I.–Ziegler, A. 1999: A határmentiség fejlődése és az európai kooperatív gyakorlat. – Tér és Társadalom. 1–2. pp. 129–141.*
- Romsics I. 1998: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest, Napvilág.*
- Romsics I. 2001: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris.*
- Rónai A. é.n.: Fejezetek a politikai földrajzból. Budapest, Püski nyomda.*
- Rónai A. 1989: Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó.*
- Rumley, D.–Minghi, J. V. (eds.) 1991: The Geography of Border Landscapes. London, Routledge.*
- Ruttkay É. 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus. 12. pp. 23–35.*
- Ruttkay É. 1996: Államhatárok, határmentiség és regionális politika. – Európa Fórum. 3. pp. 105–117.*
- Sallai J. 1995a: Magyarország történeti határai a térképeken. Budapest, Püski.*
- Sallai J. 1995b: Szomszédaink határőr szemmel: Ukrajna. – Belügyi Szemle. 6. pp. 117–119.*
- Sallai J. 1995c: Szomszédaink határőr szemmel: Románia. – Belügyi Szemle. 7–8. pp. 185–187.*
- Sallai J. 2000: Schengen a magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában. A schengeni rendszer és a kishatárforgalom. Budapest, Lucidus K. (Kisebbségkutatás könyvek).*
- Sallai J. 2001: Az államhatár fogalmának történeti áttekintése. – Társadalom és honvédelem. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos kiadványa. 3.*
- Sallai J. 2002a: Ukrán–magyar határ kriminál földrajza 1990–2002 között. – A Határok és az Európai Unió. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 413–422.*

- Sallai J. 2002b: Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Kézirat.*
- Sallai J. 2002c: Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza a '90-es években. – Rendőrtiszti Főiskola Rendvédelmi Füzetek 2002. 29. Szerk.: Békési T. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest.*
- Sallai J. 2002d: A XXI. század kihívása. A Schengeni Egyezmény és a magyar–magyar kapcsolattartás. Budapest, XXI. Század Intézet.*
- Sallai, J. 2002e: The Schengen Treaty and Its Experiences. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Papers presented at the International Workshop Debrecen (Hungary) 1–2 October 2001. Ed.: Süli-Zakar, I. Debrecen, Debreceni Egyetem. pp. 112–123.*
- Sallai J. 2003: Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza az 1990-es években és a magyar–magyar kapcsolattartás jövője a külső határ mentén. – Európai Tükör Műhelytanulmányok 90. Szerk.: Fogarasi J. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal. 2003. pp. 1–37.*
- Sallai J. 2004: Az államhatárok. – Változó Világ, 58. Press Publica Kiadó.*
- Sallai J. 2005: A „schengeni folyamat” és a magyar–ukrán, magyar–román határ jövője. – Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén. Szerk.: Baranyi B. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen. pp. 59–70.*
- Schwertner J. 1992: A munkanélküliség területi jellemzői. Munkaügyi Szemle 37/12. pp. 27–31.*
- Schwertner J. 1994: Parázsló munkaerőpiac. Tér és Társadalom. 8/1–2. pp. 59–82.*
- Scott, J. 1996: Dutch–German Euroregions: A model for Transboundary Cooperation. – Border Regions in Functional Transition: European and North American Perspectives. Eds.: Scott, J., Sweedler, A., Ganster, P., Eberwein, W. D. Berlin IRS. pp. 83–107.*
- Scott, J. 1997: A határmenti együttműködés nemzetközi rendszerei. – Tér és Társadalom. 3. pp. 117–131.*
- Scott, J.–Sweedler, A.–Ganester, P.–Eberwein, W. D.(eds.) 1996: Border regions in Functional Transition European and North American Perspectives. Berlin, IRS.*
- Shore, C. 2000: Building Europe. The Cultural Politics of European Integration, London and New York: Routledge*
- Sikos T. T. (szerk.) 1984: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a területi kutatásokban. Budapest, Akadémiai Kiadó.*
- Stokke, O. 1997: “Regimes as Governance Systems“, in: Young, O. D. (ed.), Global Governance. Drawing Insights from the Environmental Experience, Cambridge (Mass.) and London: MIT Press, pp. 27–63.*
- Strassoldo, R. 1989: Border Studies. The State of the Art in Europe, Transborder Cooperation Policy Promotion at the Local level. A. J. Asiwaju (ed.): West-African Experience focusing on Nigeria and Adjacent Countries, Regional Development Dialogue, 2. pp. 156–172.*
- Suba J. 2003: Magyarország államhatárainak változásai 1867–1947 között. Budapest, Tipico Design Kft.*
- Sucha, M. S. 1995: Eurorégiók Németország és az Európai Unió keleti határain. – Deutschland. június. pp. 28–31.*
- Süli-Zakar I. 1992a: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata Északkelet-Magyarország határ menti területein. – Földrajzi Közlemények. 1–2. pp. 45–56.*
- Süli-Zakar I. 1992b: A Study of State Borders as Factors Blocking Socio-Economic Progress in North-Eastern Hungary. – Geographical Review. 114. (15) pp. 53–64.*

- Süli-Zakar I. 1996: A határon átnyúló kapcsolatok erősítésének lehetőségei a Kárpátok-Eurorégió területén. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 46–51.
- Süli-Zakar I. 1997: A Kárpátok-Eurorégió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében. – Comitatus. 1997. 6. pp. 30–43.
- Süli-Zakar I. (főszerk.) 1998: Hajdú-Bihar megye kézikönyve. (Magyarország Megyei Kézikönyvei, 8.) Debrecen–[Kaposvár], Csiszér Bt., Ceba Kiadó. .
- Süli-Zakar I. 1998a: A Kárpátok Eurorégió geopolitikai jelentősége. – Acta Geographica Debrecina. 34. 1996/97. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. pp. 77–86.
- Süli-Zakar I. 1999: A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére. In: Baranyi B. (szerk.): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA RKK.
- Süli-Zakar I. 2002a: A Kárpátok Eurorégió szerepe az átalakuló Közép-Európa határon átnyúló kapcsolataiban. – A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Szerk.: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs. Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 193–209.
- Süli-Zakar I. 2002b: Hajdú-Bihar megyei közigazgatási határváltozások. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 455–480.
- Süli-Zakar, I.–Czimre, K. (eds.) 2001: Carpathian Euroregion. Borders in the Region – Cross-Border Co-operation. European Study Centre Programme of the University of debrecen International Workshop. 16–17. December 1999. Debrecen (Hungary)–Oradea, Salonta (Romania)
- Süli-Zakar I.–Ludvig Zs. 2001: A Kárpátok Eurorégió. (Egy határokon átnyúló együttműködés eredményei). – Területi Statisztika. 4. pp. 372–386.
- Szabó L. 1993: Kárpátaljai demográfiai adatok. Budapest–Ungvár, Intermix Kiadó.
- Szarka L. 1998: Duna-táji dilemmák. Budapest, Ister Kiadó.
- Szarka L. 2001: Védtelen védhatalom. A magyar kisebbségek Magyarország 1919–1920. évi békapolitikájában. – Kárpát-medencei önismeret. Tanulmányok a régió kultúrájáról és történelméről. Szerk.: Cholnoky Gy. Budapest, Lucidus. pp. 179–192. (Kisebbségkutatás könyvek).
- Szarvák T. 2001: A határmentiség által kialakított területi magatartásformák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. – 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. Debrecen, DTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. pp. 271–275.
- Szász Z. 1999: Erdély-tervek. 1918–20. – História. 4. pp. 26–28.
- Szónokyné Ancsin G. 1993: A dél-alföldi határmente lehatárolása és népesség prognózisa. – Az „alföldi út” kérdőjelei. Fel. szerk.: Timár J. Békéscsaba, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete Békéscsabai Osztály. pp. 241–244.
- Szónokyné Ancsin G. (szerk.) 2000: Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék.
- Szónokyné Ancsin G. 2000a: A határon átnyúló gazdasági térkapcsolat vizsgálata a Dél-Alföld határmenti települései példáján. – Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. Szerk.: Becsei J. Szeged, JATE Gazdaságföldrajzi Tanszék. pp. 145–153.
- Szónokyné Ancsin G. 2000b: A külföldi vállalkozások a Dél-Alföldön. – Határok és régiók. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 155–160.

- Szónokyné Ancsin G. 2002: A jugoszláv vállalkozások térbeli diffúziója. – A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Szerk.: Abonyiné Palotás J., Becsei J., Kovács Cs. Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 355–365.
- Szörényiné Kukorelli I. 1996: Határon átnyúló térkapcsolatok a Nyugat-Dunántúlon. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 354–366.
- Szűcs J. 1981: Vázlat Európa három történeti régiójáról. – Történelmi Szemle. 3. pp. 313–359.
- Szűcs J. 1983: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, Gondolat.
- Tamás E. 1998: Interetnikus kapcsolatok egy magyarországi román faluban, Bedőn. – Egy fenntartható nemzetiségi falu: Bedő szociálgeográfiai vizsgálata. Szerk.: Süli-Zakar I. Bedő–Debrecen, KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. pp. 79–84.
- Terra Studio 2000: Magyar–román határmenti térségek fejlesztési koncepciója és programja. Phare ZZ 9622-01-01 projekt. Felelős tervező: Laky I. 2000. április. Budapest, Terra Studio Kft. (Ld. részletesebben: <http://www.hbmo.hu/co-operation>)
- Timár J. 1996: Hátrányból előnnyé alakítható adottságok? Gondolatok a Sarkad környéki határmenti kistérség humán erőforrás jellemzői kapcsán. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 141–150.
- Tódor A. 1995: A határ menti - kistérségi kapcsolatok lehetőségei a romániai Biharból szemlélve. – Az újrapolgárosodó Alföld. Szerk.: Baukó T., Markó I. Gyula–Békéscsaba, Nagyatádi Szabó István Alapítvány, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete Békéscsabai Osztálya. pp. 29–34.
- Tóth, A. 2002: Illegal Activities Registered by the Border Guards in the 1990s – case Study: Hungarian–Romanian Border Region. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Ed.: Süli-Zakar, I. i.m. pp. 329–337.
- Tóth J. 1985: Az urbanizációs folyamat néhány elméleti kérdése – különös tekintettel az Alföld helyzetére. – Alföldi Tanulmányok. 9. pp. 123–138.
- Tóth J. 1988: Urbanizáció az Alföldön. Budapest, Akadémiai K.
- Tóth J. 1996: A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 27–43.
- Tóth J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. – Európa politikai földrajza. Szerk.: Pap N., Tóth J., Pécs, JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, JPTE TK Kiadói Iroda. pp. 223–236.
- Tóth J.–Csatári B. 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. – Területi Kutatások, 1983. 6. pp. 78–92.
- Tóth J.–Golobics P. 1996: Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 107–119.
- Tóth J.–Trócsányi A.–Elekes T. 2002: A térszerkezet változásai Erdélyben a XIX. századtól napjainkig. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. i.m. pp. 319–331.
- Ukrán népszámlálás 2001: Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. <http://www.ukrstat.gov.ua/niistat/perepis/pidsper.html>. 21 p.
- Van-Geenhuizen, M.–Van-der-Knaap, B.–Nijkamp, P. 1996: Trans-border European networking: shifts in corporate strategy? – European Planning Studies. 4–6. pp. 671–682.
- Varga D. 1982: Az ország peremén. Budapest, Megvető Kiadó. (Gyorsuló idő)

- Volter E. 2001:* A területfejlesztés néhány eszközének alkalmazása Magyarország keleti és nyugati határ menti kistérségeiben. – *Területi Statisztika*. 2001. 3. pp. 283–300.
- Vuics T. 1996:* A határmenti együttműködés lehetőségei Baranya megyében. – *Határon innen - határon túl*. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. i.m. pp. 251–274.
- Zala Gy. 1988:* A határ menti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. – *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. i.m. pp. 42–46.
- Zilahi J. 1998:* Az együttműködés lépcsőfokai. – *A Kárpátok Eurorégió öt éve*. Nyíregyháza. pp. 5–8.
- Waack, Ch. 2000:* *Stradträume und Staatsgrenzen*. Institut für Länderkunde, Leipzig.